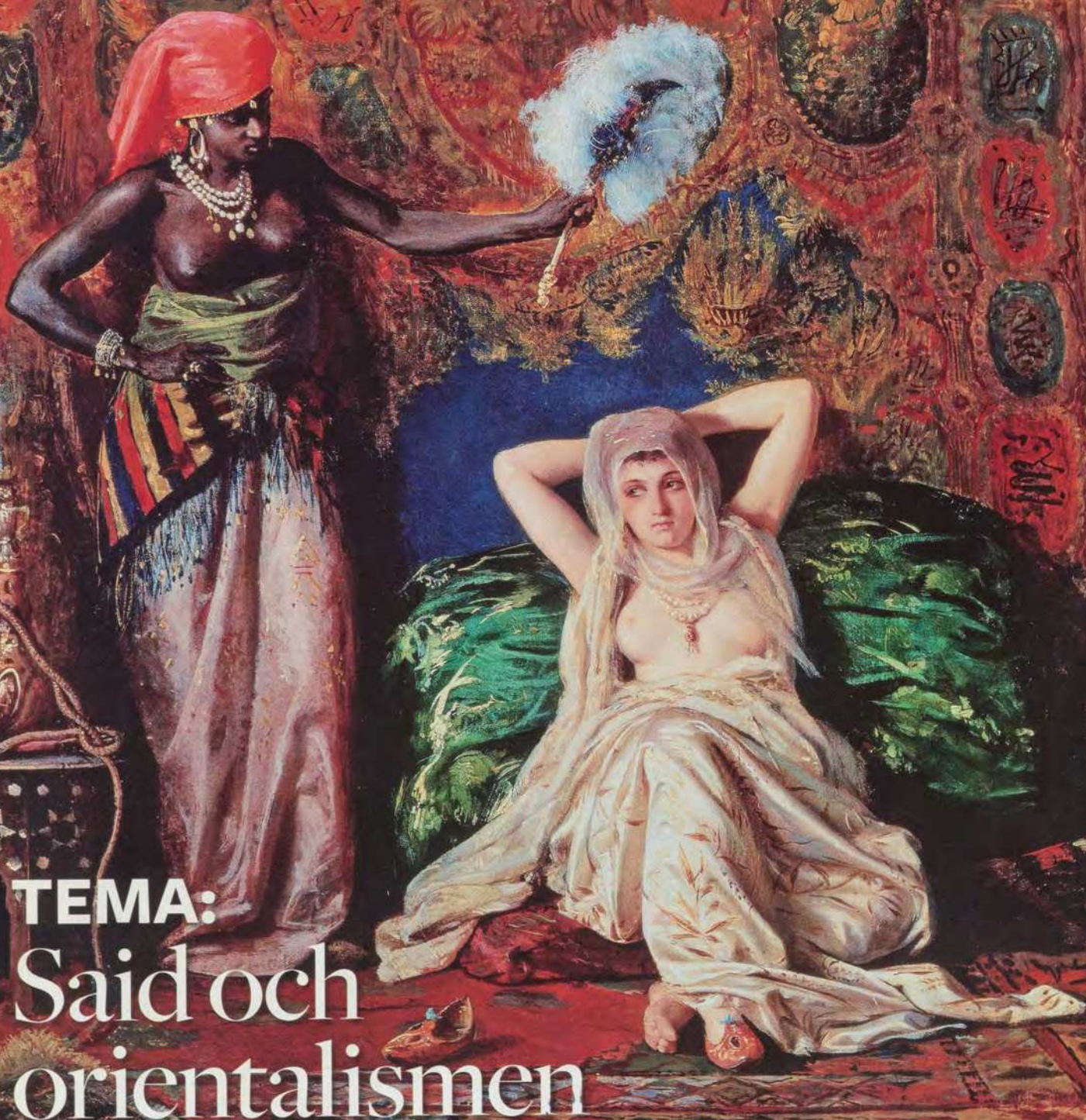

AXESS

magasin

TEMA: Said och orientalismen

FRIZON

Kuba lamslaget
av väntan 9

TRADITION

Esteten
Churchill 34

INTERVJU

Amerikansk
primärvalscirkus 38

DET ÄR NÅGOT ALLDELES SPECIELLT MED GOTLAND

Där infinner sig en speciell känsla enligt många – nästan som att vara utomlands. Besök platser som du inte trodde fanns i Sverige. Upplev detta vackra landskap som karaktäriseras av klippor och hav och vidsträckt grönskande natur. Och i hjärtat av allt detta, som ett sammanlänkande nav, ligger Visby. Denna pärla vid havet, med anor från medeltiden, som kan ses glänsa i havet, just likt en pärla, då man med båt närmar sig ön.

Där, med havet alldeles nedanför, bygger vi exklusiva boenden i Brf Resort Visby för dig.

Tott Resort Visby är ett unikt hotellkoncept där bostadsrättstagarna kan nyttja hotellets alla faciliteter såsom pool, gym, spa, hotellfrukost, städning samt två högklassiga restauranger. Dessutom hyr hotellet ut bostadsrätterna när de inte nyttjas vilket ger en mycket god avkastning till ägaren.

Se mer på www.tottresortvisby.se

För försäljning och mer information, kontakta:

Alexander & Co
FASTIGHETSMÄKLARE

Rolf de Simiane Alexander, rolf@alexanderco.se
Mobil: 0701-850 250 Kontor: 08-664 41 42

Britt-Marie Pielbusch, britt-marie@alexanderco.se
Mobil: 0708-54 54 34 Kontor: 08-664 41 42

TOTT
RESORT
VISBY

"Bästa under hundralappen"

"Vila Santa tuffar på och är nu med årgång 2005 lika bra som tidigare och fortfarande bästa röda vin under hundralappen".

Anders Röttorp, Dagens Industri, 2007

João Ramos

Vila Santa 2005: nr: 12507, 750 ml, 99 kr
Vila Santa 2005: nr: 12507, 1500 ml, 219 kr

Fyllighet

Strävhet

Fruktsyra

5 getingar! Kvällsposten • Bästa köp! Allt om Vin • Veckans fina! Hemmets Journal • Fynd! Dagens Nyheter • Fynd! Arbetarbladet
5 glas! Dagens Industri • Fynd! Nynäshamnsposten • 5 global! City • Fynd! Dina Viner • Bästa under hundralappen! Smålands-Tidningen

**Att börja dricka i tidig ålder
ökar risken för alkoholproblem.**

*Betydande delar av den postkoloniala forskning
som utgår från Edward Saids teorier kännetecknas av ett
paradoxalt ointresse för det icke-västerländska.*

Kritiken skär genom det politiska fältet

*In all unimportant matters, style, not sincerity, is the
essential. In all important matters, style, not sincerity,
is the essential.*

Oscar Wilde

Jag vill visserligen inte hävda att Axess gör avkall på allvaret när vi nu presenterar tidskriften i en ny skepnad. Men man kan ändå ge Oscar Wilde rätt i citatet ovan: även i fråga om allvarliga ämnen är den yttre stilen väsentlig. När vi under våren och sommaren arbetat fram en ny layout för tidskriften, har vi styrts av en strävan efter att på flera plan göra tidskriften mer tillgänglig – både med avseende på den omedelbara läsarupplevelsen och beträffande yttre faktorer som distribution, försäljning och marknadsföring.

När vi nu går ner i format innebär detta inte att omfånget eller ambitionsnivån minskar. Tvärtom: textmässigt blir tidskriften mer omfattande än tidigare, och Axess behåller även fortsättningsvis sin kärna, den utredande, fördjupande essän – liksom strävan efter att etablera en mötesplats för korsbefruktningar mellan akademiska och publicistiska kulturer. Nytt är dock en tydligare profilering mot kulturella ämnen samt en större dynamik mellan kortare och längre texter.

KONTINUITETEN VISAR SIG inte minst i att vi i detta nummer fullföljer den kritiska genomlysning som initierades i förra numret av teoretiska trender inom samhällsvetenskap och humaniora. Om vi i förra numret skärskådade det kluster av tankefigurer som ofta fått beteckningen postmodernistiska och som fått ett allt starkare fotfäste på universitet och högskolor från 1970-talet och framåt, så fokuserar vi i detta nummer på en specifik utlöpare av denna tanketradition, nämligen den postkoloniala teoribildningen, vars galjonsfigur Edward Said diskuteras i tre temaartiklar.

I såväl min publicistiska som akademiska verksamhet har jag kunnat notera hur konsekvenserna av Saids inflytande blivit mer och mer uppenbara. I tidningskrönikor, i akademiska uppsatser på grund- och doktorandnivå ser man dagligen Saids tankefigurer upprepas. Det har utvecklats en akademisk industri runt Said, vars mest påtagliga resul-

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

tatet är många hundra "vetenskapliga" böcker, mer eller mindre direkt kalkerade på hans *Orientalism*. Ofta handlar det om forskare och skribenter som gör nedslag i någon äldre framställning för att däri frilägga orientalistiska tankemönster. Det mest störande är inte sällan den brist på kunskap om och nyfikenhet på den främmande kulturen som den Said-influerade undersökningen uppvisar. Till skillnad från de orientalister som man kritiserar, är saidisterna ofta uteslutande intresserade av den nutida västerländska kulturen och dess missförhållanden.

ATT TANKEFIGUREN FÅTT så pass stort genomslag beror antagligen på att den erbjuder en enkel väg för att framstå som kritiskt sinnad och bildad. Som

framgår av texterna i detta nummer av Axess finns det dock en mängd svaga punkter i Saids teoribygge. Det känns naturligtvis extra tillfredsställande att i detta sammanhang kunna erbjuda texter av två av Saids internationellt sett mest namnkunniga kritiker. Robert Irwin har som en av vår tids främsta arabister ägnat en omfångsrik studie åt Saids teorier. Det har även Ibn Warraq som annars mest gjort sig känd som kritiker av islam – utifrån utgångspunkter som erinrar om Ayaan Hirsi Alis. Liksom denna lever han under skyddad identitet på grund av ständiga hot. Poeten Mohamed Omar å sin sida belyser den tidiga orientforskningen från ett huvudsakligen svenskt perspektiv.

POLITISKT, RELIGIÖST OCH idémässigt finns det mycket litet som förenar detta nummers tre temaskribenter, vilket det finns anledning att framhålla i en svensk kontext, där kritik av akademiska teorier av Saids slag ofta tenderar att avfärdas som uttryck för ett entydigt högerperspektiv. Men som framgår av den internationella kritiken av både postmodernismen i allmänhet och Edward Saids teorier i synnerhet, handlar det i själva verket om en vetenskaplig attityd som skär tvärsigenom den politiska kartan.

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 06 september 2007

SAMHÄLLE 4-9

MAROCCO – PÅ VÄG MOT DEMOKRATI

4 I och med parlamentsvalen den 7 september kommer troligen det islamistiska partiet PJD att släppas in i den marockanska regeringen. Pierre Vermeren diskuterar för- och nackdelar.

BILDNING SOM MOTSTÅNDSRÖRELSE

6-7 Den bildade borgaren är tillbaka. Åtminstone i Tyskland, där Matthias Matusseks bok om det tyska bildningsarvet blivit en storsäljare. Ylva Herholz har intervjuat honom.

LITEN OFFENTLIG SEKTOR HÄMMAR KINESISK TILLVÄXT

8 Gunnar Wetterberg rapporterar från ett seminarium i Hainan. Där diskuterades den kinesiska utsugningen av arbetare i häpnadsväckande öppna ordalag.

FRIZON 9-16

MINITEMA: KUBA

9-13 Torbjörn Elensky och Isabella Thomas tecknar var sin bild av ett Kuba lamslaget av väntan och osäkerhet inför framtiden.

BOKHANDELN PÅ VÄG ATT FÖRLORA FOKUS

14-16 Håkan Lindgren frågar sig vad som är vitsen med att dela in böcker efter kön, etnicitet och sexuell läggning.

TRADITION

HAN RÄDDADE VÄRLDEN OCH BYGGDE ETT FÖRFATTARSKAP

34-37 Peter Luthersson diskuterar litterära och estetiska kvaliteter i Winston Churchills författarskap.

INTERVJU

VALET SOM VÄRLDEN PRATAR OM

38-41 Joakim Nilsson samtalar med två forna amerikanska presidentrådgivare om tendenser i den amerikanska primärvalskampanjen.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

TEMA 20-33 ORIENTALISM / SAIDISM

Edward Saids Orientalism (1978) har länge vägt tungt inom den akademiska världen. Robert Irwin ifrågasätter Saids teorier och visar på en rad faktafel. Ibn Warraq utmanar Linda Nochlins syn på 1800-talets orientalistiska måleri, och Mohamed Omar berättar om de svenska orientalisterna och deras bildningshunger. Bilden ovan: Rudolf Ernst: "Eleganta arabiska damer på en terrass i solnedgång"

KULTUR 42-50

FRANSKA FÖRFATTARE SNEGLAR ÖSTERUT

42-43 Kristoffer Leandro anar en trend hos dagens franska författare som åker till Ryssland för att skärskåda sina demoner och förhäxas av Moskvas modernitet.

DET GLÖMDA SLAVERIET

44-45 Slaveri har varit ett självklart samhällsfenomen i stora delar av den muslimska världen sedan mer än tusen år. Historikern Dick Harrison skriver om ett slaveri som sällan förs på tal i dagstidningar eller historieböcker.

RECENSIONER 52-64

FÖRSVUNNA EVANGELIER REVIDERAR JUDASBILDEN

52-54 Jörgen Magnusson guidar genom den omfattande litteraturen om det nyligen upphittade Judasevangeliet, vilket av många anses ge en radikalt ny bild av förhållandet mellan Jesus och Judas.

SHAKESPEARE STÖRST OCH FÖRST

62-63 Att läsa A.D. Nuttalls bok om William Shakespeare är som att lyssna till en excentrisk Oxfordprofessor över ett glas sherry, menar Carina Burman.

KONTAKT Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: Therese Bohman (vik), David Andersson
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad
Grafisk form: John Bark

Redigering: Malin Åberg Aas
Korrektur: Hans Strömberg
Repro: Turbin
Omlagsbilder: Nordicphotos/Superstock och Nobelmuseet
Nästa nummer: 3 oktober 2007.
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses

medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår, 9 nummer: 425 kronor. Kontakta Pressdata; tfn 08-799 63 31; e-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941

Tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Karin Alm
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

Marocko – på väg mot demokrati

Den 7 september väljer Marockos medborgare en ny regering. Valets utgång kommer att få konsekvenser för Europa och för demokratis framtid i arabvärlden.

MAROCKO En fungerande modell för demokrati i arabvärlden kan komma att stavas Marocko. Den marockanska demokratin växer fram på inhemsk väg, och till skillnad från Irak och Libanon har landet lyckats avvärja krig och inbördes strider.

Kung Mohammed VI:s regim lämnar fortfarande mycket att önska i fråga om mänskliga rättigheter och demokratiska friheter, men det är troligt att kungamakten släpper in islamisterna i PJD (Parti de la justice et du développement, rättvis- och utvecklingspartiet) i regeringen efter parlamentsvalen den 7 september.

Det skulle i så fall förebåda en fredlig integration av islamismen i det politiska livet, vilket är ett villkor för en fortlöpande demokratisering av arabvärlden.

ISLAMISMEN ÄR DEN starkaste politiska kraften söder om Medelhavet just nu, och när Marockos medborgare går till val i september sker det i en miljö som präglas av politiska spänningar mellan extremistiska och modernistiska fraktioner. Senast den 11 mars och 10–14 april i år inträffade självmordsattentat i Casablanca, landets största stad. Marocko står inför en svår ekvation mellan liberalisering och politisk integration av islamismen.

Den snabba utvecklingen mot större medborgerliga friheter som inleddes på 1990-talet har bromsats, i synnerhet till följd av de fem självmordsattentat som drabbade Casablanca den 16 april 2003. Efter det arresterades fem tusen personer, och två tusen dömdes. År 2006 gjordes ett hundratal ytterligare, preventiva arresteringar. Kung Mohammed har inte velat förbjuda PJD, men begränsade dess genomslag till 25 procent av mandaten vid kommunalvalen år 2003.

Av många skäl är utvecklingen i Marocko mycket viktig för Europeiska unionen. Landet är Europas närmaste afrikanska granne, beläget endast 20 kilometer från den spanska kus-

ten. Det ligger också granne med Algeriet och är Nordafrikas främsta garant för stabilitet.

Marocko spelar en viktig roll när det gäller smuggling, illegal invandring och narkotikahandel. Den bergiga Rifregionen, som sträcker sig över 500 kilometer från Tanger till den algeriska gränsen, är ett nyckelområde. Rif är den tätast befolkade regionen i landet och den främsta källan till utvandring. Rif är också världens största producent av hasch, som exporteras till Europa. En blomstrande mafia har korrumpert hela regionen, däribland polis och andra säkerhetsorgan. Detta fattiga område är också en av landets främsta hårdar för islamism.

Förhoppningen är att ekonomisk utveckling ska kunna motverka problemen och dessutom lägga grunden för ett djupare samarbete kring Medelhavet. Marocko får de största finansiella anslagen i EU:s program för Medelhavsområdet (MEDA) och har slutit ett frihandelsavtal med EU, som ska träda i kraft år 2012.

Det pågår flera utvecklingsprojekt som ska lyfta landets norra delar: motorvägen Rocade du Nord, frihamnen Tanger-Méditerranée och badorter som ska konkurrera med Spaniens övermättade Costa del Sol.

ÄNNU HAR DOCK Marocko en bra bit kvar till EU-ländernas utvecklingsnivå. Från 1980-talet drabbades landet av en lång och smärtsam ekonomisk kris. De sociala programmen bantades i så hög grad att varannan invånare var analfabet år 2006. Levnadsstandarden ligger på samma nivå som i Kina och Egypten. Ekonomin präglas fortfarande av en kolonial dualism.

Vid sidan av en modern kapitalism knuten till franska och andra utländska företag finns en informell och lantlig ekonomi med låg produktivitet. Resultatet är en arbetslöshet på minst 20 procent, massfattigdom och återkommande kriser i städerna.

Ändå har Marocko, som blev självständigt från Frankrike 1956 under betydligt mindre dramatik än i grannlandet Algeriet, utvecklat en stabil stat och en välförankrad monarki. Kungadömet är avgjort västvänligt och Europavänligt (Hassan II ansökte om medlemskap i EU 1987) och står dessutom nära Israel. De marockanska judarna – den största gruppen i Israel efter de ryska – har goda förbindelser med monarkin. Men denna allians, som USA lägger stor vikt vid, kan komma att ifrågasättas.

Kung Mohammed VI har redan distanserat sig från Israel. Flera opinionsundersökningar som nyligen har genomförts av amerikanerna visar att det marockanska folket skiljer sig starkt från regimen i denna fråga. Palestinierna har sina trognaste anhängare i Marocko. Efter Arafat stödde 50 procent av marockanerna bin Ladin och sedan förra sommaren är Hizbollahledaren shejk Nasrallah populärare i Marocko än någon annanstans i världen – 92 procent stödjer honom.

DET RÄDER KNAPPAST något tvivel om att islamisterna skulle vinna verkligt fria val i Marocko, precis som på andra håll i arabvärlden. De monarkistiska, socialistiska, liberala, demokratiska och berberiska partierna tycks stå maktlösa mot islamisterna. De saknar aktivister och politiska program, de är uttömda på krafter och har förlorat trovärdigheten på grund av sitt uppträdande i det förfutna och sitt fokus på egna intressen.

Det islamistiska PJD:s eventuella inträde, eller till och med ledning, i regeringen skulle göra det möjligt för kungamakten att inkludera denna politiska maktfaktor i sitt spel, samtidigt som de radikala krafterna, som bestrider kungamaktens legitimitet, skulle hållas borta. I dag pekar mycket mot att PJD kommer in i regeringen.

Men detta perspektiv är inte riskfritt. Bortsett från utländska reaktioner kan det tänkas att en del av den marockanska eliten lämnar landet eller väljer en konfrontationspolitik. På kort sikt kan man heller inte utesluta att en regering med PJD skulle föra en konservativ och religiös överbudspolitik.

På lång sikt är utsikterna ljusare, för de islamistiska ministrarna skulle inte uträtta några underverk och deras rörelse skulle normaliseras. I oppositionsställning skulle de däremot odla sina besvikelser och frågan om deras inträde i regeringen skulle stå kvar. Vissa ytterlighetsmän i den sittande regeringen skyr inte en maktkamp med islamisterna, men en sådan skulle destabilisera landet, för att inte tala om ekonomin, som satsar på turismen och Europa.

✧ PIERRE VERMEREN

✧ ÖVERSÄTTNING SVANTE HANSSON

○ För att uppnå maximal grad av avslappnad trivsamt under hemmakvällen bör familjen enligt nya rön sjunga och musicera.

FOTO: SCANPIX/JEWING GALLOWAY

Manual för mysiga hemmakvällar

Supernannies och hundterapeuter i all ära – nu finns det även omfångsrika broschyrer för hur vi ska skapa spontanitet och familjekänsla under en hemmakväll.

FINLAND Stamkundstidningen jag får genom mitt finländska snabbköp – den heter *Birka-tidningen* – är mest känd för sina kreativa vardagsråd – "Värker nacken när du sitter framför den bärbara datorn? Placera datorns transformator bakom nacken så värmer den medan du använder datorn." Men den innehåller också reportage, och i senaste numret handlade det om de krav barns hobbies ställer på familjen. Ett föräldrapar vittnade om att de i längden inte orkade skjutsa sina två söner till både fotboll och basket och att pojkarna till slut fick välja vad de ville satsa på. En psykolog intervjuades och förklarade att det också måste finnas tid för aktiviteter som barnen själva hittar på och för familjen att vara tillsammans.

Så långt var allt gott och väl, om också något förutsägbart, men sen kom överraskningen, nämligen adressen till en hemsida där man

kunde ladda ner en broschyr med goda råd om vad en familj kan göra när den tillbringar en hemmakväll tillsammans. Man har ju vant sig vid att vi behöver experthjälp i de flesta av livets situationer, men för en hemmakväll? Och är inte själva grundidén med en hemmakväll att man inte gör något speciellt, att man bara är?

INTE NU LÄNGRE. Jag laddade ner broschyren som var på inte mindre än fyrtiofyra sidor. Det visade sig att hemmakvällar är något som kräver ett omfattande förarbete. Man ska nämligen inleda med en grundlig analys av sin familj och för detta får man omtänksamt nog blanketter. Först får man en förteckning över vilka egenskaper som utmärker en välfungerande familj och ska anteckna vilka egenskaper ens egen familj redan besitter och vilka den kan behöva utveckla. Därefter ska man för

varje barn anteckna vilka förmågor det har och vad det borde bli bättre på, och sedan ska man göra det samma för sig själv och för sin partner. När detta är gjort är det dags att reflektera över familjens prioriteringar. Till detta erbjuds ett slags enkät med inte mindre än 36 kriterier från "barnens tandhygien" över "friluftsliv" till "att visa ömhet mot varandra" som man ska ta ställning till på en skala från -2 (inte viktig alls) till +2 (en hjärtefråga.) Sedan ska man plocka ut de fem viktigaste prioriteringarna och ytterligare begrunda dem innan man på en lista som omfattar 37 värderingar från "flit" över "omtanke om miljön" till "vän-skap" ska välja ut de värderingar som närmast hör ihop med ens prioriteringar.

FÖRST NÄR ALLT detta är gjort kan man inleda den egentliga planeringen av hemmakvällarna, och planering är ordet för hemmakvällarna ska givetvis bidra till att överföra prioriteringar och värderingar till barnen. Hemmakvällarna ska ha en fast struktur och varje kväll ska ha sin egen agenda, det vill säga det ska finnas ett bestämt tema. (Jo, broschyren tillhandahåller givetvis förslag på teman allt ifrån "vårt släktträd" till "gott bordsskick.") Det ska välkomnas, och man ska sitta i ring och tala om för varandra hur man känner sig just nu, det ska gärna sjungas eller musiceras, familjens löpande ärenden ska avhandlas.

Förfriskningar ska serveras och kvällen ska avslutas "på ett tydligt sätt": alla ska kramas för det är ju viktigt med kroppskontakt, och så kan man gärna ännu en gång sitta i ring och prata känslor.

Och sen då?

Sen är det ännu ingalunda slut för nu blir det dags för en utvärdering där man tar ställning till följande fyra frågor:

1. Vilken nytta hade vår familj av att tillbringa en kväll tillsammans?
2. Vilken nytta hade barnen?
3. Vad betydde kvällen för min roll som förälder?
4. Vad betydde kvällen för mig personligen?

Det är så man inte vet om man ska skratta eller gråta och det värsta är ju ingalunda det humorlösa pedanteriet utan de extrema – och extremt kontrollbetonade, disciplinerande och självdisciplinerande – kraven på introspektion. Allt får inte tematiseras, genomreflekteras, genomlysas, inser man. Allt får inte ens benämnas.

Än spontaniteten?

Den här broschyren inte heller glömt, det nämns att varje hemmakväll nödvändigt måste rymma ett inslag av spontanitet. Men lyckligtvis verkar det som om man ännu inte kommit på ett sätt att kvalitetssäkra den.

✶ MERETE MAZZARELLA

Bildning som motståndsrörelse

Tanken att etablera en kanon inom konst och litteratur vinner gehör i Europa. I Tyskland är klassisk bildning åter hårdvaluta för människor som söker något substantiellt bortom kändiskulturens vulgarisering.

TYSKLAND Bildningen har faktiskt en chans idag. Det menar kulturredaktören på *Der Spiegel*, Matthias Matussek.

Han hävdar rentav att det bildade borgerskapet fått en renässans i Tyskland, vilket han skrev om i sin bästsäljare *Wir Deutschen* (Vi tyskar) från förra året. Ordet *Bildungsbürger* är unikt för tyskan, genom att det syftar på en klassisk tysk bildningstradition från Goethes, Schillers och lärdomstytan Wilhelm von Humboldts dagar.

Tecknen på det bildade borgerskapets återkomst har bara blivit fler sedan boken kom ut, som Matthias Matussek ser det. Ett av dessa tecken är det stora intresset och alla frågor han fått kring fenomenet *Bildungsbürger* i tv-intervjuer och när han hållit föredrag om boken. När jag samtalar med honom på telefon från redaktionen i Hamburg, talar han rentav om ett pågående "paradigmskifte".

ATT BIOGRAFIER OM SCHILLER blir bestsellers, liksom diktsamlingar med tysk poesi, hör till bilden. Liksom att man sitter och tittar på tio timmar Schiller på teatern. Liksom unge Daniel Kehlmanns bildningsroman *Vermessung der Welt* (Världens mått, på svenska i höst). Men man kan också peka på framväxten av en modern motsvarighet till forna dagars litterära salong: avspänt kultiverat umgänge i gamla Berlin-våningar.

Dagens *Bildungsbürger* är ingen snobb, utan världstillvänd och människovänlig. Allt enligt *Wir Deutschen*.

Enligt en tysk affärstidning är den moderna *Bildungsbürgern* postmaterialist, miljömedveten och handlar ekologiskt. Som Matthias Matussek säger: Det här handlar inte om pengar, prylar eller prakt utan om inre rikedom. Själens adel. Den bildade borgaren är medborgare i ett inre, andligt och mentalt rike. Och Matussek räknar sig själv till skaran.

– Bildning, det hör till livet såsom bröd. Utan denna själsliga färdkost blir vi nyttoidioter.

Matthias Matussek gör en kort resumé över

der Bildungsbürgers historia. Vid tiden kring första världskriget började dödsryckningarna bland denna sorts kulturbärare, och i och med den moraliska och mänskliga katastrofen under naziåren i Tyskland försvann *der Bildungsbürger* helt från arenan.

DET ÄR DEN mångåriga tyska självrannsakan och det ihärdiga sysslandet med frågan om vilka vi är som nu lett fram till en vändpunkt i tysk självsyn: *der Bildungsbürger* har fötts på nytt ur den debatten, menar Matthias Matussek. Folk har börjat få syn på "vilka vi var" – före den där barbariska tiden. Ja, *Bildungsbürgerei* handlar om minne; om återblick på den kultur och den kulturnation som en gång var. Men de "nybildade" kan vara lika roade av att gå på pop-konsert som på premiären av *Rövarna*. Klassiker och populärkultur, det ena utesluter inte det andra. Men kulturarvet måste vara grunden; Matthias Matussek anser föga förvånande att kulturell kanon är en nödvändighet.

– Det är vägen in i framtiden. Utan kanon är vi idioter. Blinda. Vikan heller inte förstå framtiden utan den.

Goethes *Faust*, Büchners *Lenz* och Leone och *Lena*, Mozarts *Trollflöjten* och Beethovens nia ingår i det han tycker är oundgängligt – och som han vill att hans barn ska känna till.

BILDNING HAR INTE nödvändigtvis med utbildning att göra. Inte heller med nytta och ingenjörskonst. "Lyxkunskaper", ropar några, och det har höjts kritiska röster om "kulturelism" i debatten om klassiska bildningsideal i Tyskland, precis som här hemma.

Vissa talar om att kollektiv bildning är irrelevant i informationssamhället, men Matthias Matussek tror att *der Bildungsbürger* är tillbaka för att stanna. Eller rättare sagt: han är både optimistisk och oroad över nybildningens framtid.

– Det finns ju samtidigt mycket starka tecken på förfall. Ungdomar som inte läser böcker, surfar på internet i timmar, tror att det in-

◊ Den unge Goethe tar paus från böckerna för att bilda sig i skridskoåkningens ädla konst.

FOTO: NEW YORK PUBLIC LIBRARY

te finns mer än Spiderman, lyxbilar och att bli rik.

Här kommer deras föräldrar in: den generationen har nu också börjat återupptäcka det klassiska tyska arv som 68-generationen döm-

Mellan himmel och helvete

Den katolska världen har gått miste om sitt limbobegrepp. Förändringen är ett talande exempel på hur samhällsutvecklingen i västvärlden får konsekvenser för den kristna liturgin.

VATIKANEN På ytterligare en punkt framstår Dantes *Den gudomliga komedi* som ålderdomlig och i behov av att skrivas om eller åtminstone uppdateras. Påve Benedikt XVI har nämligen avskaffat limbo.

För den som inte är bevandrad i kyrkliga spetsfundigheter kan sägas att limbo enligt romersk-katolsk teologi är ett mellantillstånd mellan himmel och helvete, dock ej identiskt med skärselden.

Man brukar tala om två slags limbo: dels *limbus patrum* (fädernas limbo), dels *limbus parvorum* (spädbarnens limbo) för odöpta spädbarn. I ingendera kategorin har man tillgång till himlen, men förtjänar inte heller att hamna i helvetet.

LIMBO ÄR EN uppfinning av det tidiga 1300-talet. Dante blev så fascinerad av detta mellantillstånd att han ägnade en hel sång – *Infernos* fjärde sång – åt limbo.

I sällskap av den romerske poeten Vergilius kom han till denna förgård till helvetet där han fann spädbarn och antikens stora gestalter. Eftersom spädbarnen inte var döpta och antikens hjältar levat före vår tideräkning kunde de inte göra anspråk på en plats i Paradiset.

Istället fick de tillbringa sina dagar i limbo, under utstötande av ideliga suckar. De led, till skillnad från de odygdiga som hamnat i helvetet, inga kroppsliga kval. Deras djupa suckar kom sig därav att de, såsom odöpta, inte fick se sin dröm uppfylld att skåda Gud.

EN ENDA KATEGORI odöpta slapp limbo. Det rörde sig om Gamla Testamentets patriarker, som Jesus efter sin uppståndelse förde med sig till Paradiset.

I övrigt myllrade limbo av stora och ädla män (några kvinnor är inte kända).

Där fanns framför allt de grekiska och romerska poeterna Homeros, Ovidius, Horatius och Lucanus.

Men även ett otal hjältar som förknippades med historien om Roms grundande, lik-

som politiker, filosofer, författare, vetenskapsmän och mytologiska gestalter från den grekiska och romerska världen: Caesar, Enneas, Aristoteles, Platon och Orfeus. Intressant nog påträffade Dante i limbo även ett antal gestalter från den arabiska världen såsom sultanen Saladin och filosoferna Avicenna och Averroes.

När Dante korsade "suckarnas flod" och anlände till limbo svimmade han på tröskeln till helvetet (liksom även i följande sång). Men ett kraftigt ljud väckte honom.

Mästaren Vergilius bleknade och undrade vad anledningen var till Dantes oro. Vad var han rädd för?

Det var inte av rädsla han svimmat, förklarade Dante, utan av medömkan med de själar som befann sig i den första kretsen, alltså just limbo. Bland dem var ju även just Vergilius, hans mästare och ledsagare, som oturligt nog var odöpt.

OCH MYCKET RIKTIGT: när Dante och Vergilius nådde tröskeln till Paradiset fick Vergilius vända om. Dantes ledsagarinna blev i fortsättningen Beatrice.

Vad hade *Den gudomliga komedin* varit utan limbo? Många av västerlandets stora konstverk hade säkerligen inte skapats utan limbo – från Giotto och framåt.

Men nu finns alltså inte limbo längre. Redan 1985 förklarade den dåvarande kardinalen Ratzinger att limbo "har aldrig varit en trossanning", utan att det rörde sig om "en enkel teologisk hypotes som borde uppges". Detta har alltså nu skett i och med att en särskild kommission inom Vatikanen förklarat limbo såsom inte längre existerande. Motiveringen är intressant och återspeglar nya sociala förhållanden i det italienska (och inte bara det italienska) samhället. Allt fler föräldrar väljer att inte låta döpa sina barn. Och många foster aborteras. Dessa små barn och foster skall inte längre dömas till eviga "djupa suckar".

✶ HARALD HAMRIN

de ut. Den kulturkonserverne Matthias Matusek var själv maoist under tonåren i början av 70-talet.

– Bildning tar tid. Det kräver ansträngning. Men den här själsliga provianten ger också vila, näring. Och den är en motkraft mot vulgariseringen – och mot den allt aggressivare kapitalistiska marknaden.

✶ YLVA HERHOLZ

Liten offentlig sektor hämmar kinesisk tillväxt

Paradoxen i det kinesiska samhället är att den socialistiska, kinesiska staten är för liten för att kunna skapa den offentliga sektor som gynnar företagande.

KINA För något år sedan deltog jag i ett seminarium med China Institute for Reform and Development (CIRD) i Haikou på Hainan, "Österns Hawaii". Sedan dess läser jag svenska artiklar om globaliseringen med stigande förvåning. Alla handlar om hur Sverige – eller möjligen Europa – ska förändras av konkurrensen från öst. Men konkurrensen beskrivs ständigt som en och densamma: hotet kommer från de lågavlönade men alltmer välutbildade kineserna.

Den analysen är bara halv, för globaliseringen är dubbelverkande. Väst förändras, men det kommer öst också att göra. Det var den kinesiska förändringen som konferensen på Hainan handlade om. Deltagarna var kinesiska samhällsvetare och politiker med reformambitioner. De talade om ett gäng kvartssekel med nio procents årlig BNP-tillväxt. På bara ett par årtionden har globaliseringen svept in över landet.

PARADOXALT NOG HAR utvecklingen underlättats av att just de delar av samhällsekonomin som kommunistregimen säger sig slå vakt om urholkats på ett sätt som saknar motstycke i regionens kapitalistiska länder.

Konkurrenskraften gynnas, men på ett sätt som är oförenligt med balanserad ekonomisk tillväxt. De kinesiska samhällsvetare som var med på konferensen menade att landets frammarsch bygger på långsiktigt ohållbara premisser.

De kinesiska samhällsvetarna tvekade inte att tala om utsugning av arbetarna, detta genom att staten, partiet och de privata företagen håller samman och håller facklig aktivitet nere.

År 1990 motsvarade lönerna 17 procent av BNP, idag är de nere i 12 procent. En av deltagarna hade räknat ut att nedpressningen av lönerna kostade arbetarna 440 miljarder

yuan om året, pengar som istället hamnade i de statsägda företagens och i allt högre grad i de utländska investerarnas fickor. Ledande stats- och partibyråkrater samverkar med profithungriga företag, inhemska och utländska. Landsbygdens överskott på arbetskraft gör nedpressningen möjlig, men också avsaknaden av verkliga fackföreningar har stor betydelse.

REDAN NU BÖRJAR arbetsmarknaden förändras. I Guangdong hade företagen för något år sedan svårt att skaffa arbetskraft, därför att lönerna var alltför låga för att det skulle löna sig att flytta dit. Fattiga arbetare sms:ar till varandra (20 miljarder sms i Kina, uppger Ericsson) om villkor och lönekrav. När de utländska företagen lägger mer och mer avancerad tillverkning i Kina ökar arbetarnas förhandlingsstyrka: det tar flera månader att lära upp Nokias nyanställda, och då är det inte lika enkelt att kasta ut dem på gatan.

Inkomsterna är bara början. Problemet är allt de ska räcka till. Enligt forskarna vid konferensen är den kinesiska konkurrenskraften delvis konstlad: den upprätthålls genom att utbildning och sjukvård till stor del måste betalas av brukaren. Visserligen finns det skolor och sjukhus på de flesta håll, men det mesta ska invånarna betala ur egen ficka. Ett vanligt sjukdomsfall kan kosta 2 000 yuan (ungefär lika många kronor) för behandling och läkemedel. Det motsvarar en månadsinkomst på landsbygden.

Rädslan för sjukdomar och längtan efter utbildning sätter djupa spår i ekonomin. FN:s fattigdomsgräns ligger vid en dollar om dagen. I statistiken om Kina finns det två helt olika uppgifter om hur stor del av Kinas befolkning som hamnar under den – ibland talas det om tolv procent, ibland om sju. Skillnaden beror på vad man mäter. Sju procent *tjänar* mindre

än en dollar om dagen, men det är 12 procent som inte har råd att konsumera för så mycket. Även de allra fattigaste i Kina måste spara för buffertens skull.

Därför är det kinesiska sparandet hisnande stort. Vid konferensen talades det om 40 procent av BNP. Det märkliga är att hushållen står för 25 av de 40 procenten. De fattiga måste spara minst lika mycket som de rika. Därför blir konsumtionen mycket lägre än vad ekonomin skulle behöva för att växa. Stora delar av befolkningen lever sämre än nödvändigt. Den sociala osäkerheten hämmar konsumtionen, ekonomin och välbefindandet.

Den kinesiska staten är för lite stat för att det ska vara bra för samhället, vilket onekligen är en märklig paradox i en "socialistisk" ekonomi. De offentliga utgifterna för utbildning och sjukvård uppgår bara till vardera två procent av BNP. Kina lägger betydligt mer än så på dessa ändamål, men då är det invånarna själva som betalar.

Om den offentliga sektorn stod för mer av den sociala tryggheten, så skulle de fattiga våga använda mer av sina pengar för att förbättra sin tillvaro. Då skulle hemmamarknaden växa, och med den hela ekonomin. Då skulle också fler utbildas, till gagn för dem själva, men även mer för hela Kina.

De kinesiska deltagarna diskuterade möjligheterna att göra något åt utsugningen i häpnadsväckande öppna ordalag. De två spåren gick samman. Balansen mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden är nära sammanflätad med den sociala otryggheten. Om staten blir mer stat, om de fattiga kan konsumera mer och hemmamarknaden växer, så kommer den att skapa nya jobb, och då stiger lönerna.

MEN DET HANDLAR inte bara om inhemska reformer. När statsvetarna gick igenom möjligheterna att förbättra situationen pekade de på exporten av arbetskraft – om fler kineser får emigrera så ökar reallönerna för dem som blir kvar. Det är samma mekanism som Sverige och Irland utnyttjade vid förra sekelskiftet. Många invånare drog till det rika landet i väster – men tack vare deras utvandring, steg också reallönerna hemmavid. Samma utveckling skulle kunna berika både Kinas och det åldrande Europas framtid. En rejäl dos kineser de närmaste årtiondena är precis vad EU och Ryssland behöver – men också Kina.

Med rikare kineser förändras konkurrensen; låglönepressen avtar; nya marknader öppnas för Ericsson, Södra, Alfa Laval och alla andra som vill göra affärer där borta. Den stora migrationen är den viktigaste hävstången för framtidens välbefindande, nu lika väl som för hundra år sedan.

✶ GUNNAR WETTERBERG

Handeln som hotar regimen

Sannolikt kommer ökad handel att leda till att den totalitära regimen på Kuba i framtiden förlorar sin makt.

KUBA Det man känner starkast på Kuba är en stämning av väntan. Alla väntar: på förbättring, skifte, pengar eller besök från släktingen i Miami. I fjol väntade man sig också att Fidel skulle avlida, men han verkar hänga med ett tag till. Knappast någon annan regim i världen har fått sin snara undergång förutspädd så många gånger.

Och ingen annan har upprepat överraskat omvärlden med sin seghet som Kuba. En förklaring till varför det hållit så länge är att den vanlige kubanen trots allt har det ganska drägligt. Det finns ett skyddsnät som garanterar existensminimum, liksom det välkända faktumet att skolor och sjukvård är väl utbyggda. De mest högljudda motståndarna mot systemet är sällan de fattigaste, utan snarare de som genom att de stigit i graderna, förbättrat sina liv och fått en vidare utblick insett att det finns ännu större möjligheter på andra håll. Flertalet kubaner har i det längsta förenats av den delade fattigdomens vedermödor och den svarta marknadens gemenskap; den som helt bygger på förtroende och muntliga överenskomelser.

ÖPPNINGEN FÖR TURISM sedan början av 90-talet och legaliseringen av dollarinnehav har lett till att klyftorna ökat rejält i det kubanska samhället.

Alla levde i delad fattigdom så länge turismen var minimal och det rädde förbud både mot dollar och de stora penningöverföringar från utlandet som idag håller många kubanska familjer, liksom i hög grad hela det kubanska samhället, vid liv. Partimedlemmar hade givetvis privilegier, men de var villkorade av staten och knutna till en viss position. Nu gör pengaflödet att helt nya grupper kunnat förbättra sin ekonomi, samtidigt som också partielitens privilegier blivit handelsvaror på svarta marknaden.

Kuba är en av USA:s närmaste grannar och de har åtskilligt kulturellt gemensamt, inte minst genom den stora kubanska exilgrupp som lever i landet. Trots det har den amerikanska underrättelsetjänsten gång på gång misslyckats med att förstå och förutspå vad som händer på ön. Kuba har varit extremt framgångsrikt med att placera ut spioner och dubbelagenter, och den systematiska desinformation har gjort att man från amerikanskt håll har misstagit sig om vad man kunde vänta sig för utveckling, ända sedan 1959.

Det många trodde och hoppades var att Raúl Castro, som nu formellt är statschef på Kuba sedan hans broders insjuknande, skulle öppna ekonomin, och att detta skulle få som följd att också det politiska systemet skulle bli

◊ Raúl Castro är inte lika karismatisk som sin bror Fidel men förefaller glad ändå.

FOTO: SCANPIX/ALEJANDRO ERNESTO

öppnare. Raúl har inte sin brors karisma och auktoritet, men han är nu samtidigt statschef och överbefälhavare, samt har en väldig ekonomisk makt. Den kubanska politiken, säkerhetstjänsten och ekonomin är sammanlänkade genom militären. Flera av de största företagen, både inom turistnäringen och dollarbutikerna, drivs av dem.

Det finns idag en mängd nya varor på Kuba. Dollaraffärerna erbjuder allt ifrån tandkräm till platta tv-apparater för den som har råd. Men även de vanliga, folkliga marknaderna för livsmedel är idag mer fulla än på många år. Det råder inte längre någon brist, men fördelningen håller på att bli mera ojämn.

Det pågår en öppning, den går långsamt, men det blir alltmer tydligt att det inte går att upprätthålla den renlärliga fidelismen. Fidel Castro själv har upprepat gånger beklagt

hur dollarns intåg ökat klyftorna, och så länge han var vid full vigör gjorde han regelbundna försök att stävja de mer kapitalistiska försöken på ön.

Nu tycks det som han förlorat slaget, och trots att hans auktoritet ännu är stor har han inte kraft nog att göra mer än att protestera mot de ökande orättvisorna. Frågan är hur långt reformerna kan nå.

Det är alltid farligt att spå, och mer än vanligt så när det gäller Kuba. Men åtminstone ekonomiskt går det troligen inte att hålla emot i längden. Den svarta marknaden är enorm; Förr eller senare kommer någon att inse att det är viktigt för den nationella ekonomins skull att legalisera och inkorporera denna i den vita ekonomin. Militären är idag de stora vinnarna - skulle de tycka att det vara mödan värt att öppna landet ännu mer om de trodde att de skulle öka sin förtjänst? Eller skulle rädslan för att mista makt och privilegier väga tyngre ändå?

OAVSETT UTVECKLINGEN UNDER den kommande tiden, och oavsett hur länge till Fidel lever kvar som symbolisk, om än maktlös, gestalt, är nog den säkraste spådomen att all förändring kommer att ske långsamt, och med stort motstånd från de grupper som kan uppleva sin makt- och privilegieposition som hotad.

De är ännu tillräckligt många och har tillräckligt med makt för att bromsa kapitalismens utbredning. Bromsa, men inte stoppa. När när man fram till en brytpunkt som omöjliggör det nuvarande systemets fortlevnad? Ju mer turister och ju mer handel och utbyte som sker med Kuba, desto snabbare kommer utvecklingen att gå. Den dag USA tar bort sin blockad rör det sig om månader innan det är slut. Det är min egen övertygelse, och det har flera kubaner jag mött också sagt till mig. Ingen yttre faktor har under dessa decennier så tydligt bidragit till att konsolidera den fidelistiska formen av kommunism som den amerikanska blockaden.

Men samtidigt som många kubaner drömer om bättre ekonomi och större personlig frihet, är de också rädda för vad som kan komma istället för det välbekanta. Det är inte givet att gatorna fylls av jublande folkmassor vid ett eventuellt regimskifte.

Snarare kommer det att sega på, öppnas mer och mer ekonomiskt, så småningom även politiskt - och utan att någon ens märkte när det hände kommer Kuba en dag att vara ett vanligt, mer eller mindre demokratiskt karibiskt land med turistnäringen som huvudindustri och USA som sin största handelspartner. Det kan ta tre, fem eller tio år, men det tycks mig vara den troligaste utvecklingen. Det är bara att vänta.

◊ **TORBJÖRN ELENSKY**

En sista repetition inför döden

Den kubanska regimens fall har förutspåtts alltsedan Sovjetunionens kollaps. Nästan två decennier senare förefaller regeringens kontroll vara starkare än på länge. Detta trots alla rapporter om Fidel Castros sviktande hälsa.

✶ ISABELLA THOMAS

När Javier i juli förra året hörde nyheten på radio var hans första reaktion att gå ut och köpa femton paket cigaretter, för den händelse det förväntade spända läget skulle leda till varubrist i stan. Sedan återvände han till lägenheten för att vänta och se. Han höll sig inne i flera dagar. Många andra gjorde samma sak. Fidel Castro hade lämnat över makten till sin bror Raúl. Det borde ha varit en avgörandets stund. Ryktet gick om ytterligare politiska förändringar, det spekulerades i att *el comandante en jefe* i själva verket var död, det kom nyheter om firande i Miami, men på Havannas gator var det dödstillstånd.

"I Havanna var de följande månaderna som en enda lång söndagskväll", säger Javier: tysta, avvaktande och spetsade med en underliggande känsla av ångest. "Men egentligen har inget hänt, och egentligen har inget förändrats".

Trots sin tarmsjukdom har den outtröttlige mästestrategen Fidel Castro lyckats att iscensätta ännu en genial manöver för att säkra regimens fortlevnad – att genomföra en repetition inför sin slutliga död, att lämna över makten till brodern Raúl och att själv vara där för att bevittna följderna. Vissa har beskrivit det som en *essayo*: en försöksdöd, nästan som en död i den magiska realismens anda, där den levande dödes obestämda predikament förlamar de kvarlevande. Det har också varit ett sätt att se hur hans inflytande kan vidmakthållas även sedan han trätt åt sidan.

Men i Havanna talas det också om att Fidel har sagt att han kommer att ta upp maktens tyglar igen år 2008, när han har blivit riktigt frisk. På senare tid har han från sjukhussängen skrivit långa, ilska artiklar om USA:s folkmordiska instinkter och användningen av etanol, artiklar som i sin helhet publicerats i det officiella regeringsorganet *Granma*. Hans nye bästa vän, Venezuelas president, sprider nyheter om hans gradvisa tillfrisknande innan någon i Kuba verkar veta något – ett tecken på att Hugo Chávez verkar spela rollen som revolutionens kronprins snarare än Raúl, det starka nationalistiska elementet i Castros regim till trots, som om facklan var på väg att lämnas vidare till Venezuela, som ett led i planerna på att säkra revolutionens fortbestånd.

Jag återvände till Havanna i april för att se om det verkligen var en förändring på gång, och om något slags övergång på ett eller annat sätt hade inletts. Även om ordet "övergång" kan betyda mycket och det kan vara svårt att urskilja vad som verkligen sker på denna den mest komplexa av alla platser, fick jag det motsatta intrycket. Det verkade troligt att

det nuvarande dödläget håller i sig även efter Fidel, och det kan mycket väl hålla i sig ytterligare några år efter det att Raúl är borta. Allt till enorma kostnader för det kubanska folket och på bekostnad av den märkliga öns arkitektur och resurser.

För några år sedan tillbringade jag en tid i Kuba och bodde tillsammans med en homosexuell spansk diplomat, en nära vän, som vid ett tillfälle på skämt föreslog att vi skulle gifta oss utan att ge upp våra enskilda hushåll. Jag var alldeles för konventionell för att gå med på det, men jag hade alltid beundrat min vän (en begåvad och originell man), och när han stationerades på Kuba tänkte jag att jag åtminstone skulle åka dit och bo ett tag. Kuba hade inte rykte om sig att vara lätt att bo i för homosexuella, jag var intresserad av landet och jag skulle skriva om det.

Sålunda blev jag under en tid fäst på lätsas åt den spanske kulturattachén i Havanna. Vi visste båda att det var ett skämt. Många som kände till att min vän var öppet homosexuell började till slut misstänka att jag måste vara ute i något annat ärende. Att jag tillhörde CIA (som kubaner uttalar "sia" eller "sir") eller MI5 eller något. När min vän några år senare lämnade Kuba fick han av en av sina kubanska kontaktpersoner veta att myndigheterna hade antagit att även han arbetade åt MI5, eftersom jag hade tillbringat så mycket tid i hans närvaro.

Under tiden var min vän strängt upptagen med att organisera öppnandet av det spanska kulturcentret i Havanna – den första kulturinstitutionen utanför den kubanska regeringens kontroll sedan 1959 – i en underbar byggnad på Malecón, Havannas strandpromenad. Där skulle det ges föreläsningar, visas filmer, hållas konferenser och – kontroversiellt nog – finnas fri tillgång till internet för alla som besökte biblioteket (tillgången till internet är hårt kontrollerad i Kuba). Den kubanska regeringen anses allmänt aldrig ha gillat tanken på centret, ha upprört över dess självständighet och till slut blev det en källa till konflikt mellan två regeringar, till synes på grund av dess kopplingar till oliktänkande och dess ekonomiska stöd till kubanska konstnärer. År 2003 togs centret över av kubanerna i samband med att regimen slog till mot oppositionella, trots att spanjorerna hade lagt ner stora summor på att renovera byggnaden.

Parallellt med det kom jag att delta i en rad fascinerande möten med före detta officerare, före detta älskarinnor åt Castro, ministrar, diplomater, författare, präster, ungdomsledare och musiker i bitande kalla

◊ "Månaden efter Fidel Castros insjuknande var som en enda lång söndagskväll", skriver Isabella Thomas.

FOTO:SCANPIX/DIETER BETZ

loger med luftkonditionering på operan och i lika kalla luftkonditionerade salar på överdådiga ambassader byggda av sockerbaronerna i början av 1900-talet. Men jag lärde också känna blivande jurister, blivande lärare och blivande affärsmän, och deras storfamiljer, och de blev mina verkliga vänner. Några av de många som hade svikits av revolutionen och som inte hade en chans att livnära sig i Kuba om de inte handlade på svarta marknaden, något som ibland var farligt och för det mesta knappt ens medgav en diet baserad på stapelvaror. Jag träffade också människor som hade fängslats för sina politiska åsikter eller för att bara ha utfört en misstänkt handling.

Under en period i mitten av 1990-talet satt jag och diskuterade tecken på förändring i Kuba med en högst skiftande samling individer i många gungstolar i många fallfärdiga byggnader. Jag talade länge och ingående med människor om vad de trodde skulle hända. Folk i utlandet antog att Sovjetunionens fall säkert skulle innebära slutet för Castros regim också, och hur många journalister som helst dök upp under 1990-talet för att skildra hur kommunismens sista dominobricka föll. Folk skrev böcker med titlar som *Castro's Final Hour*, utgiven 1992. Subsidierna från Sovjetunionen (och det sovjetiska välgörenhetspriset på kubanskt socker) som under så lång tid hade hållit den kubanska ekonomin uppe var plötsligt ett minne blott. Hur i all världen skulle regimen överleva? Men till slut visade sig regimen uthålligare än ambitionerna hos journalisterna, som gav upp och sökte sig till andra ämnen, eller övergick till att skriva om det senaste kändisbesöket i Kuba. Det såg ut som om förutsägelserna slog fel och analyserna inte stämde.

En av mina klokaste vänner i Havanna gav mig redan förlänge sedan ett råd: att skriva om Kubas framtidsutsikter är en lika färfång som befängd sysselsättning. Då är det bättre att fundera på annat. Så många har ändå visat sig ha fel under så många, många år. Kuba kommer alltid att förvåna en, vad man än tror. På den tiden underskattade observatörerna när allt kom omkring regimens nationalistiska retorik och Fidel Castros strategiska förmåga. Till skillnad från Östeuropa, där nationalismen bidrog till att undergräva kommunismen, stärkte den kubanska nationalismen kommunistregimen. Castro har alltid varit en nationalist i kommunistisk kostym, men det blev påfallande tydligt att de kommunistiska referenserna i hans tal successivt byttes ut mot nationalistisk retorik under 1990-talet – under anpassningsprocessen. Och här kom den fortsatta fiendskapen mellan USA och Kuba att direkt spela honom i händerna. Som den fullblodspolitiker han först som sist är gjorde han ett så stort nummer som möjligt av fiendskapens innebörd. Det var som aldrig sviktande, hårt ansatt nationalistisk ledare för en liten ö som vågade stå upp mot en aggressiv granne till supermakt som han allra effektivast bevisade sin revolutionära trovärdighet. Regimens brister berodde helt och hållet på det amerikanska embargot, hävdade han, och många människor har fullt ut köpt det resonemanget. Han visste också att han kunde dra fördel av den latenta antiamerikanismen i Latinamerika, Europa och Kanada – på stark uppgång efter den 11 september – för att framställa sin kamp som universell.

Den som noga följer situationen kan i själva verket inte undgå att lägga märke till att regimen agerar med stor entusiasm för att säkra att embargot fortsätter. När det ser ut som om påtryckningarna skulle kunna få den amerikanska regeringen att häva embargot, tar regimen i med hårdhandskarna på ett sätt som gör att de som i USA vore beredda att slåss för embargots upphävande förlorar diskussionen och drar sig tillbaka. Förbindelserna började tina under president Carter 1979, men strax därefter invaderade Kuba Angola.

År 1996, när Clinton ville ta initiativ till ett närmande, sköt regimen ner några amerikanska flygplan som var bemannade av en kubansk exilgrupp och i färd med att undsätta flyktingar på flottar – en åtgärd som

ledde till att förbindelserna nådde en ny bottennivå. År 2003, när en mäktig tvärpolitisk intressegrupp i USA tycktes vara beredd att ta itu med nedmonteringen av embargot (alla möjliga senatorer och affärsmän hade under de närmast föregående åren flugit ner till Kuba för att skapa kontakter) slog den kubanska regeringen till och spärrade in 70 samvetsfångar. Tre personer som kapade en bogserbåt i förhoppning om att ta sig till Miami fängslades och avrättades av en exekutionspatrull tre dagar senare (utan rättegång). Vissa har till och med hävdats att en upptining av förbindelserna mellan USA och Kuba troligen kommer att framkalla farliga åtgärder bland sådana element i regimen som har ett starkt intresse av att status quo bibehålls. (Utan tvivel finns det också i USA de som tjänar på embargot.)

Castros överlevnad kan också förklaras av en rad andra faktorer. För det första hans nya strategiska förbindelser med president Chávez i Venezuela (som förser Kuba med billig olja) och på senare tid med kineserna (som förser Kuba med mycket ny elektronisk utrustning, samt en ekonomisk modell som Raúl Castro påstås förespråka) och med vietnameserna. Dessa partners kanske inte är lika tålmodiga som Sovjetunionen eftersom de vid någon tidpunkt kan komma att kräva att få betalt, men åtminstone Chávez kommer troligen att sitta kvar vid makten i minst fyra år till. För det andra har den lyhörda moderniseringen av den kubanska turistindustrin (och de därtill hörande renoveringsprojekten i gamla Havanna och på andra håll) inbringat välbehövlig hårdvaluta efter den komplicerade men sedan länge nödvändiga avvecklingen av sockerindustrin, där så många kubaner arbetade. Och för det tredje, naturligtvis, det faktum att de flesta av Castros mest otåliga kritiker har lämnat landet, huvudsakligen för USA, har gjort terrängen fri från bråkmakare. Fängslade oliktankande ges ibland möjligheten att helt enkelt lämna landet. Det faktum att Kuba är en ö gör varje massutvandring eller varje massinvandring eller massrörelse – sådant som utlöste sammetsrevolutionerna i Östeuropa – osannolikt. Och Castro har i vilket fall som helst likställt de oliktankandes och exilkubanernas och alla andra kontrarevolutionärers (de som en gång kallades *Egusanos*, maskar) ingivelser med supermaktens intriger, ett trick som i nästan ett halvt sekel effektivt har kvävt uppror och kritik i hans egen krets.

Detta betyder inte att de som är kvar fogar sig eller är nöjda med situationen. De är långt fattigare än vad deras östeuropeiska likar var 1989 – genomsnittslönen på 22 US-dollar i månaden är knappt tillräcklig för att försörja en person under några veckor. Det går inte att tillbringa någon längre tid i Havanna utan att få en uppfattning om den rena brist på både mat, möjligheter och till och med medicin som råder bland den stora majoriteten kubaner. En mor till en god vän, en gammal dam som tillsammans med sin son bodde i ett pyttelitet sjaskigt rum i en före detta bordell, klarade sig genom att sälja tändstickor till grannarna, tändstickor som hon stal från fabriken där hon arbetade. De som är mera lyckligt lottade säljer cigarrer eller kör taxi åt utlänningar. Och en elit arbetar i hotellbranschen.

Tillhandahållandet av sjukvård och utbildning antas ge regimen ett försonande drag, men till och med den statistik som redovisar dessa företeelser kan ifrågasättas. Röda korset, Amnesty International och olika internationella organ får inte som i andra länder upprätta någon detaljerad, oberoende statistik, eftersom kubanerna ser det som en kränkning av det nationella intresset.

Det finns ett stort antal utbildade läkare, men många har nu gett sig iväg utomlands, och organisationen, utrustningen och resurserna ligger enligt de flesta kubaner som jag känner totalt föröddade, och många tvingas betala mutor för att få behandling (som den gamla damen med tändstickorna som genomgick en knöoperation för några år sedan). Så är inte fallet med sjukhusen för utlänningar.

Men det finns gott om människor som reser till Kuba från rika länder och som tror sig ha funnit ett sant alternativ till kapitalistisk demokrati. Storbritannien påstås ha det procentuellt största antalet anhängare av den kubanska regimen i världen, på grund av Cuba Solidarity Campaign. Det vittnar om en överenskommen blindhet som skulle kräva en mera ingående förklaring, fast det är kanske ett sätt att hålla liv i idén om ett idealsamhälle utan att själv behöva leva med nackdelarna. Det kan också vara en aspekt av allmänt ogillande av USA. Eller ett sätt att uttrycka olust inför kapitalistiska överdrifter och tillväxt-ekonomier. Eller ett sätt att åkalla ett återvändande till det enkla livet. Men med all sannolikhet har det också att göra med nostalgi över de politiska självklarheterna och formgivningen under 1950-talet och tidigare: bilarna, barerna och flåden var allt så mycket vackrare på den tiden. Det är inte för inte som Kuba lanserar sig med hjälp av musiken från den förrevolutionära epoken. Om Nordkorea bara hade haft charm och salsa och innuendo (förtäckt antydning, gärna sexuell) och stränder kan jag inte låta bli att tänka att en massa politiskt naiva människor mycket väl skulle kunna ha framhållit även dess förtjänster.

Det var alltså med bävan som jag återvände till Kuba, men också med en känsla av att vissa saker måste ha förändrats, om än aldrig så lite.

Men jag fann att även om vissa saker var annorlunda, och även om några människor talade om det, fanns det ingen verklig känsla av övergång. Och det sades mig att om något var regeringens kontroll nu än starkare. Färre journalister släpptes in i landet, bara några få av de sjuttio fångar som hade fängslats år 2003 hade frigivits – av hälsoskäl, och det fanns ytterligare omkring 400 politiska fångar som tillhörde organisationer som har mer våldsamma mål på sin dagordning, men enligt vissa uppskattningar är siffran mycket högre. Villkoren i själva fångelserna sågs vara inhumana. Carl Bildt gjorde alldeles rätt i fasta uppmärksamhet på frågan om mänskliga rättigheter i Kuba i ett tal till Förenta nationerna i Genève (och det häftiga utfall mot Sverige som det framkallade från Bildts kubanske kollega var bara en defensiv gest i syfte att diskreditera Bildt). Men grälet varade inte länge, enligt allmän bedömning på grund av att Kuba inte ville skapa för mycket uppståndelse som i sin tur skulle kunna väcka ännu större intresse för de mänskliga rättigheternas ställning i Kuba.

En dag såg jag en man i vit rock med stetoskop runt halsen skynda fram längs den livliga boulevard Vedado. Vi började tala med varandra på gatan. Han var på väg till sjukhuset som låg alldeles runt hörnet. Jag frågade om jag kunde få följa med dit. Han var charmig och intelligent, och han hade lätt för att kommunicera, på det sätt som många kubaner har utan att anstränga sig: han hade inte alls något emot att en helt okänd kvinna i mörka glasögon bad att få följa med honom till arbetet. När vi kom in presenterade han mig för sina kolleger, men överallt runt patienterna som låg på bäddar fanns det byggnadsställningar och elledningar som stack ut från väggarna och byggnaden verkade befinna sig i ett stadium av förfall som jag sällan sett ens i Havanna. Läkarna gjorde ett såväl charmigt som intelligenta intryck, men deras arbetsplats var inte ett ställe man skulle våga vara sjuk på.

Senare bad jag en vän ta mig med till ett annat sjukhus. Han tog mig till det stora Calixtosjukhuset i Vedado (ett av de stora sjukhusen i Havanna), vilket på avstånd såg ut som herrgårdsbyggnaderna på ett 1700-talsgods.

De ståtliga byggnaderna låg omgivna av en park med palmer. Jag kunde se att de på sin tid hade varit vackra, men de var uppförda i slutet av 1800-talet. På närmare håll kunde jag se att även de var fullkomligt förfallna. När vi gick upp för de eleganta men trasiga trapporna (delar av entrétrappan saknades) lade min vän handen på min arm och sa något

nervöst till mig att inte säga ett ord medan vi var på sjukhuset ("no dice nada, Bella"), eftersom han plötsligt insåg att någon skulle kunna lägga märke till min brytning – utlänningar får inte vistas på dessa ställen. Vi borde inte vara där. Vi gick in på några salar och toalett- och badrum, och takhöjden till trots baxnade jag på nytt. Det var skit och bråte och gammal ingrodd smuts överallt.

Jag tog också risken att besöka en oliktankande som nyligen hade suttit fem år i fängelse för att år 1997 ha skrivit ett tiosidigt dokument som kritiserade regeringen för dess avsaknad av liberaliseringsprogram (trots att han anser sig själv vara socialist och socialdemokrat). Han hade kommit ut från fängelset för några år sedan. Hans hem var antagligen bevakat, och jag bestämde mig för att hälsa på mycket tidigt på morgonen, eftersom jag antog att det kunde vara den tidpunkt då hans "grannar" var upptagna med annat.

Till skillnad från vissa oliktankande som kan vara lätt hysteriska (och vissa tros i vilket fall som helst vara regimen agenter) var han seriös, metodisk och allvarlig. Han gav intryck av att vara en man med resning. Han påstod sig fortfarande vara socialist. Vi satt i hans kök och diskuterade situationen i fångelserna som han beskrev ganska utförligt.

När jag pressade honom ytterligare hävdade han att totalitära regimer sällan kan utmanas underifrån: "Det har aldrig hänt förr", sa han och spände ögonen i mig över sina välordnade anteckningar. "När Stalin dog, när Mao Zedong dog, hände ingenting. Det krävs rörelse uppiifrån (som med Gorbatsjov i Ryssland) eller utifrån (som massutvandringen från Berlin) för att förändring ska kunna ske." Det finns inga sådana tecken i Kuba än.

Det enda dramatiska förändring som jag lade märke till var att den nya spanska regeringen hade bestämt sig för att stryka ett streck över stängningen av det spanska kulturcentret och att normalisera de diplomatiska förbindelserna. Kanske premiärminister Zapatero var ute efter att skaffa sig inflytande i en tid av väntad förändring. Spanjorerna kan göra anspråk på att ha genomfört en av historiens smidigaste övergångar från diktatur till demokrati och hävda att deras råd av detta skäl är ovärderliga, inte minst med tanke på att cirka 34% av alla utländska investeringar i Kuba är spanska. Kanske Zapatero ville markera en brytning med den utrikespolitik som hans företrädare Aznar hade drivit.

Men när det kungjordes i april i år blev olika grupper av oliktankande i Kuba så upprörda att de tog det ytterst ovanliga steget att i protest formulera ett gemensamt dokument i paraplyorganisationen Todos Unidos namn. De hävdade att den spanske utrikesministern Moratinos inte var något annat än utrikesminister för Kuba i Europa, och att hans inställning innebar ett förräderi.

Den gemensamma europeiska ståndpunkt som hade intagits efter tillslagen mot oppositionella år 2003 hade varit fullt befogad, hävdade de. Men Moratinos hade oavsiktligt framkallat enighet bland oppositionen i Kuba. Det hade inte varit hans syfte, men så blir det alltid på denna den mest raffinerat svärgripbara och besynnerliga av öar.

När jag kom tillbaka till London såg jag ett reportage på BBC Newsnight gjort i mars 2007. Reportern påstod sig efter att ha tillbringat fyra dagar på ön vara enormt imponerad av den kubanska sjukvården. Jag begravde huvudet i händerna och undrade var denne man hade varit. Hade han besökt något annat sjukhus än dem som regeringens representanter hade fört honom till? Visste han att kubanerna har svårt att få vanlig sjukvård? Är det inte en viss skillnad mellan vad som är goda föresatser (önskan att ha en bra sjukvård) och hur verkligheten faktiskt ser ut?

"Tony Blair borde lära sig av den kubanska sjukvården", sa han spydigt och körde iväg i en svart Chevrolet med nedfällt soltak och en kubansk bolero som musik i bakgrunden. ■

✱ ÖVERSÄTTNING HANS DALÉN

Bokhandeln på väg att förlora fokus

Många boklådor delar in skönlitteraturen på basis av kön, etnicitet och sexuell läggning. Genom att utgå från att läsaren bara är intresserad av frågor om sin kollektiva identitet, försvinner den rörelsefrihet som är konstens och litteraturens livsluft.

✱ HÅKAN LINDGREN

En sommar för några år sedan gick jag i London längs en gata full med unga turister som rotade i sunkiga klädaffärer och hittade en viss liten bokhandel. Det verkade inte vara något speciellt med den, från gatan gav den närmast ett hemtrevligt intryck med sina gröna klängväxter i fönstret, men därinne hade man genomfört någonting som jag aldrig hade sett förut. Man hade slutat blanda kvinnliga författare med manliga. Skönlitteraturen var uppdelad i två separata avdelningar: "Male fiction" på den ena väggen och "Female fiction" på den andra. Och det var bara början. På den kvinnliga väggen hade lesbiska, svarta och "hispanics" var sin egen sektion. Den manliga sidan var indelad på motsvarande sätt. Alla hyllor var försedda med små etiketter som visade vilken grupp författarna tillhörde. Det var naturligtvis inte svårt att förstå varför de hade gjort så här, det var en mycket progressiv bokhandel, men när jag stod framför alla de här separata hyllorna var det inte rättvisa jag såg – det var en konsekvent genomförd apartheid.

Så bra då, kan man tycka, det blir ju lättare att hitta det man vill ha. Men den här uppdelningen var inte avsedd att hjälpa den som ville köpa en bok, utan att göra det bekvämare för den som letade efter ännu ett tillbehör till sin identitet. Identitet och grupptillhörighet har blivit allt viktigare, i litteraturdebatten liksom på gatan, och på den här bokhandeln hade man dragit ut konsekvenserna av denna tendens på ett sätt som gav en antydning om vart den kan komma att leda. Kulturskribenter sorterar gärna författare på detta sätt inuti huvudet, de är noga med att dela in författare i kategorierna "svart", "kvinnlig" och så vidare; här hade man gått ett steg längre och snickrat sina bokhyllor efter dessa mentala fack. Skriver män och kvinnor inte på samma språk kan de förstås inte stå i samma hylla. Resultatet blev en bokhandel som presenterade sina författare sorterade efter ras, kön och sexuell läggning. Kommer vi att få se fler sådana bokhandlar i framtiden? Och kommer folk i så fall att tycka att det är ett framsteg? Om det är så här vi numer föreställer oss en rättvis ordning, i litteraturen eller i samhället som helhet, kan man bara säga: välkommen till apartheid. Ni kommer säkert att gilla det i början.

När böcker sorteras på detta sätt händer någonting med dem. Deras innehåll blir mindre viktigt, istället blir den gruppgemenskap de fogas in i desto viktigare. Författarnas individuella röster försvagas. När deras huvudsakliga uppgift blir att vara representanter för ett kön eller en hudfärg, för en kollektiv historia om förtryck och upprättelse som i princip redan är färdigformulerad, försvinner det som var och en har att säga och det som skiljer dem åt. Är man känslig för orättvisor borde det inte vara svårt att se att det är förnedrande för varje boks innehåll om man

sorterar böcker som om författarnas hudfärg var olika sorters efterrätt. Vem vill läsa på det sättet? Det som kommer att väcka gensvar inom dig finns utspritt bland miljoner meningslösa bokryggar. Böcker som ger dig vad du verkligen vill ha blir inte lättare att hitta för att du sorterar författarna efter hudfärg, eller skallmått för den delen.

Det är naturligtvis inte fel att vilja hitta böcker som man kan identifiera sig med. Hittar läsaren ingenting att identifiera sig med blir boken meningslös. Men den som bygger sin identitet eller stolthet på att bara läsa "sina egna" blir en irriterad gubbjävel, även om hon är ung och svart, och har dessutom missförstått vad identifikation är. Att identifiera sig är inte att leta efter författare som är kopior av mig själv eller av den idealiserade person jag önskar att jag var – identifikation är människans inneboende förmåga att bryta igenom de sociala stängsel som skiljer människor efter kön, hudfärg och andra kriterier.

Identifikationen spetsar örönen inför känslomässiga likheter var de än visar sig, utan att först fråga efter vilken grupp den andre tillhör. Denna djupare form av identifikation ger oss chansen att upptäcka att likheter och skillnader, skuld och godhet, är fördelade bland människor på ett sätt som inte har någonting gemensamt med de fördomar som kollektiva identiteter bygger på. Litteraturen blir meningsfull och befriande just genom att den inte erkänner några gruppoljaliteter. Dess avsändare är individen och dess adressat mänskligheten: det är det som gör att den, i sina bästa ögonblick, kan nå lite längre och säga lite mer än vad som annars hade varit möjligt.

Varje tid föredrar att dela in människor i vissa kategorier och reagerar med avsky mot andra. Vi skulle ta illa upp om en recensent sorterade sina författare efter förra sekelskiftets åsikter om bättre och sämre litteratur, men hudfärg går bra. Det man bör hålla ett öga på är hur mycket utrymme det blir över åt dem som inte trivs i den grupp de tillhör. I ett samhälle organiserat efter kollektiva identiteter försvinner den rörelsefrihet som är konstens och litteraturens livsluft.

Alan Lomax, känd för sina bluesinspelningar, har berättat om svårigheten att lyssna på svart musik i efterkrigstidens USA. Före kriget var det inte så noga, han kunde komma och gå som han ville, men efter 1945 var en vit kille inte längre välkommen i de svarta kvarteren: "Håll dig till din egen del av stan." Och när han kom ut från de svartas stadsdel var det de vita polisernas tur att närma sig hotfullt: "Vad hade du borta hos dom att göra?" Det var inte länge sedan det såg ut på det sättet och vi borde inte ha så bråttom tillbaka.

◉ I den nya sortens segregerade boklådor är det lättare att köpa sig en identitet än en klassiker från antiken.

FOTO: SCANPIX/FREDRIK FUNCK

Den innebörd vi lägger in i ordet "identitet" har genomgått en förändring de senaste årtiondena. Romantikerna och de tidiga modernisterna var också sysselsatta med att söka eller förverkliga sin identitet, men de var ute efter en individuell identitet, vi vill ha en kollektiv. När de talade om identitet var det underförstått att det innebar att varje människa skulle upptäcka och utveckla det unika i sig själv, det var en strävan efter att bli något delvis okänt. Det är en sorts identitet som riskerar att göra dig ensam. Deras identitetsskapande handlade om att definiera sig själv i motsättning till alla etablerade grupper, och de var fullt villiga att betala ett pris, i form av utanförskap och otrygghet, för att få det de ville ha: ett intressantare liv än det som rymts i kollektivets fälla. Vårt identitetssökande är betydligt mer passivt, det handlar mest om att ansluta sig till en färdig grupp.

Den identitet vi eftersträvar är dock överlägsen deras på en viktig punkt: den innehåller bara förmåner. Vår identitet handlar om att få, inte om att arbeta.

Identiteten vill få oss att tro att det som ännu fattas oss bara är vad de andra är skyldiga oss. Att identitetssökandet skulle ställa större krav på oss än gemenskapen gör, att det rent av kan göra att vi får en otydligare identitet i andra människors ögon är en främmande tanke för oss.

På samma sätt har det skett en förändring när det gäller vår föreställning om rättvisa. Vi pratar inte längre om individuella rättigheter eller om universella mänskliga rättigheter, allt handlar om rättvisa mellan grupper. Det är begripligt, det återstår en hel del orättvisor att övervinna, men

idén om kollektiv rättvisa kan lite för lätt leda tankarna till en situation där varje parkbänk och varje riksdagsstol är stämplad med namnet på den grupp som har ensamrätt till den. Denna typ av kollektiv rättvisa är fullt förenlig med ett tillstånd där alla grupper fortsätter att behandlas orättvist, även om den genomförs med hederligare avsikter än i Sydafrika.

Jag misstänker också att ingen grupp någonsin kommer att känna sig nöjd, hur många grupper vi än klyver samhället i. Jag tror snarare att ju mer man skyddar och avgränsar sin identitet, desto ömtåligare blir den: ingen störs av att behöva passera Bengt Ohlsson på väg till Ben Okri i den gemensamma alfabetiska röran, men ställ en svart bok mitt i den vita hyllan och folk kommer att uppfatta det som en örfil. Däremot är idén om kollektiv rättvisa mycket tilltalande för dem som sitter vid makten. I ett sådant system kommer folk, även om de är missnöjda med fördelningen i det enskilda fallet, snart att se det som naturligt att allt de vill ha ska tilldelas dem uppifrån. Istället för att folk ifrågasätter systemet som helhet kommer varje grupp att vakta på sina grannar: "Varför fick dom tre hyllor och vi bara två?"

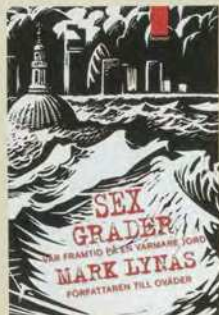
Och till sist: antag att du driver en bokhandel i stil med den jag har beskrivit. Förr eller senare kommer du att hamna i situationen att du inte vet säkert om en författare är svart, gay, muslim eller något annat, så du skulle vilja ringa ett samtal för att kontrollera saken. Vad har du förvandlat författaren till i det ögonblicket – och dig själv?

Bokhandeln i början av artikeln hette Compendium och låg på Camden High Street. Den finns inte längre kvar, men har man sett en sådan bokhandel är det svårt att sluta tänka på den. De frågor de segregerade bokhyllorna väckte har inte blivit mindre aktuella sedan dess. *

HETA BÖCKER

från Ordfront

Finns
där böcker
säljs

KINAS STORA SPRÅNG MOT FRAMTIDEN

I *När tusen eldar slickar himlen* reser Ola Wong runt i ett Kina som befinner sig i ett hisnande, euforiskt hopp. Han visar oss ett land som, likt ett före detta mobboffer, blivit besatt av att mäta sig med sina gamla plågoandar. Men där också en ny och allt starkare självkänsla gror.

VERKLIGHETEN SOM THRILLER

Sex grader av Mark Lynas ger en detaljerad och tillförlitlig bild av hur vår civilisation håller på att bryta samman av klimatförändringarna. Resultatet är en skoningslös populärvetenskaplig thriller. Men Lynas understryker att det finns mycket vi kan göra om vi handlar nu.

JAKTEN PÅ DEN SISTA MATFISKEN

Det största hotet mot fisken är inte längre miljögifter utan utfiskningen. Det står mycket illa till med fiskebestånden i våra hav. *Tyst hav* av Isabella Lövin är en skakande, viktig och bräddskande redogörelse av det som håller på att hända alldeles under näsan på oss.

www.ordfront.se

Sociala relationer är också empiri

Christofer Edling företräder en naiv position där man tror att sanningen ska uppenbara sig i ett bländande överjordiskt ljus. Micael Björk kritiserar Edlings försvar av positivismen i Axess förra nummer.

✱ MICHAEL BJÖRK

Christofer Edlings bekännelse i Axess nr 5 2007 manar till efterföljd. Också jag är positivist, givet den definition Edling ger, alltså en person som tror sig kunna följa antagandet "att det finns en verklighet och att vi kan nå kunskap om densamma genom att studera den empiriskt."

Forskare som inte finner denna förutsättning meningsfull borde lämna den vetenskapliga världen och gå vidare till politikens sfär, som är en mer passande arena för ståndpunktstänkare ("relativister"). Så långt är jag med Edling. På två ställen kan jag inte följa honom. Hans kritik av etnografiska forskningsmetoder blir närmast fjantig och resonemanget om "relativism" förfelat. Påstådda sociala konstruktivister vill ofta inte alls relativisera utan tvärtom upprätta en ny absolut måttstock i Jämlikhetens, Rättvisans eller Universalismens upphöjda namn.

Jag börjar med etnografen eller, bättre, med Edlings syn på empiri. Här låter han mest som en ängslig uppsatsskrivande student:

"... men jag har ju ingen empiri."

"Vad menar du?"

"Jag har inte tagit in några enkäter."

"Nähä, så antropologer, etnologer, historiker eller sociologer som jobbar med kvalitativa material har heller ingen empiri?"

"Nä, eller jo, ... kanske att mina observationsanteckningar ändå är empiri?"

"Självklart", säger jag.

Empiri kommer från grekiskans *empeiri* 'a och betyder erfarenhet. Observationer gjorda av människor bland människor, intervjuer och frågesamtal med människor liksom olika texter skrivna av människor för människor: allt detta kan givetvis göras till empiri, till iakttagelser baserade på praktiska rön. Att hävda något annat är att gå från genomtänkt "lättpositivism" till härmning av förmodat exakta naturvetenskaper i det Godas tjänst. Jag tror inte Edling vill dit men möjligen antyder hans moraliserande avslutning något åt det hållet. Liksom hans avfärdande av etnografiska metoder. På ett oklart sätt sägs dessa representera en "fixering vid text", och textmässiga intressen kan tydligen enligt Edling likställas med ett ointresse för erfarenhetsgrundad kunskapsutveckling.

Det tycks som om Edling sammanblandar metod och kunskapsteori. Etnografiska arbetssätt tillhör dock de främsta metoderna för dem som vill försöka förstå vad människor gör i den sociala världen. Innebörden av empiri kan sägas vara just detta, erfarenheter baserade på iakttagelser av praktiska förlopp. Med hjälp av sociologisk eller annan samhällsteori kan dessa erfarenheter sedan infogas i en mer generell kunskapsstradition. Som forskare kan man då även hävda, likt Edling, att denna kunskapsbildning "står över alla andra typer av kunskap och vetande". Men

det finns förstas ett aber: argumentens legitimitet. Forskningens trovärdighet är viktig för Edling men han underskattar att samhällsvetenskaplig legitimitet är beroende av sociala och kulturella relationer. Kort sagt, om människor inte alls känner igen sig i Edlings "suveräna kunskap om verkligheten" blir det bara ytterligare ett bidrag till de dövas dialog.

En vägran att erkänna sociologins pragmatiska eller kommunikativa sida delar Edling med många så kallade relativister. Dessa ägnar sig inte sällan åt ett slags automatiserad kritik som ger sken av att vara radikal men mest av allt blir till en schablonmässig upprepning av påhitade teser förknippade med namnkunniga föregångare: Foucault, Derrida, Rorty, etc. Jag har svårt att se hur man som sociolog kan komma ifrån en viss likställdhet mellan forskare och forskningsperson. Edling kallar denna sammankoppling "olycklig".

Men i en situation där det bättre argumentet får betydelse för kunskapstillväxtens legitimitet kan man knappast avstå från att på ett respektfullt sätt lyssna till den andra sidan, till lekmän och praktiker, att prata sig samman och hitta motsättningar genom samtal. Med hjälp av beprövad erfarenhet (sociologisk teori) kan man sedan försöka övertyga den andra parten om slagkraften i det egna resonemanget – alltjämt i civiliserade umgängesformer. Det betyder att man får bli en glad positivist istället för en lättviktig sådan. De senare, i alla fall i Christofer Edlings skepnad, tycks för övrigt ha det gemensamt med sina demarkationsivrande föregångsmän att de fortsätter att drömma om kriterier som utesluter språkburna skäl och stödjande argument. Nyheterna skall uppenbara sig i ett bländande överjordiskt ljus. På andra sidan om varje mänsklig opinion.

Jag tänker avsluta med några ord från den nyligen bortgångne Richard Rorty. När vi vill få erkännande för våra kunskapsanspråk kan vi sväriligen ställa oss utanför det spel "där vi ger och efterfrågar argument", skriver han i en artikel i *Diogenes* (2004). För forskare gäller det att på ett icke-heroiskt sätt finna sig i en situation där samhällelig problemlösning alltid tycks följa oförutsägbara vägar, "greppandes specifika problem när de uppstår, och, genom att arbeta sig igenom konsekvenserna av dessa lösningar, så ställas inför nya problem".

Sociologi och annan samhällsforskning skall förvisso vara nyttig – men nyttig kan den bara bli i dialog med andra, i intersubjektiva överläggningar och med aktning för skilda erfarenheter. Det finns ingen annan storhet.

Fältet för trovärdighet och legitimitet heter samtal. För all samhällstillvänd undersökningsverksamhet, menar Rorty, består Protagoras klassiska sats: människan är alltings mått. På den punkten måste man vara bestämd. ✱

Vänsterns inflytande måste brytas!

En borgerlig kulturpolitik måste ta itu med de strukturer som utvecklats i de kulturella bidragssystemen. Det menar Mats Johansson, moderat riksdagman och ledamot av kulturutskottet.

✱ MATS JOHANSSON

En vårdag går vi till Bonniers konsthall, ett stort privat kulturinitiativ. I Monica Bonvicinis originella utställning av installationer leds man in i ett stort nästan tomt rum. När ögonen vant sig vid mörkret tänds plötsligt en stor blinkande neonskylt med meterhöga bokstäver, som bildar texten "NOT FOR YOU". Effekten är stark.

Ett liknande mottagande fick skriften *Kulturen 2.0* i vintras, när en grupp moderata riksdagsledamöter i kulturutskottet formulerade en kulturpolitisk hållning i 83 punkter. Ganska försiktig i god kulturkon-servativ anda – om jag, som har hållit i pennan, får säga det själv.

En handgranat i högmässan hade haft en obetydligt högre verkningsgrad. De intellektuella motorcykelgängen osäkrade sina vapen, prospects och hang-arounds gjorde sin plikt. Dag efter dag fördömdes tilltaget i långa texter om hur ointressanta och okunniga dessa kulturbarbarer var; jag räknade till något dussin fördömanden i ledande medier.

När chocken hade lagt sig hos den kommenterande eliten stod det klart att kulturdebatt är förbehållen "klubben". Budskapet var övertydligt: NOT FOR YOU. Allt är visserligen åt helvete, men inget ska ändras, framför allt inte av er. "Kulturen" är vår, det är vi som är "kulturen". Det står ju i vinjetten högst upp på våra tidningssidor.

Avståndstagandet var viktigare än ställningstagandet, som det heter i Frederik Stjernfeldts och Sören Ulrik Thomsens essäsamling *Kritik av den negativa uppfattningen*.

Visst är det skönt att få det bekräftat – inget får ha hänt sedan 1968. Eller 1974, då de kulturpolitiska målen ristades i sten och därefter har förkunnats från bergets topp av varje ledande teckentydare för att tillrättavisa den irrande folkstammen.

Men vi insisterar. Nu blir det i alla fall en ny kulturpolitisk utredning (för direktiven, se <http://www.regeringen.se/sb/d/8770/a/84991>). Område för område ska läget granskas, strukturerna synas och regelverken utvärderas. Fungerar institutionerna väl? Kan medborgarnas pengar användas bättre? På vilka verksamheter är det rimligt att satsa mer? Vad bör avvecklas för att bereda plats för det nya livskraftiga? Vilken är politikens roll i förhållande till marknaden? Hur ska kulturskapandet utvecklas som näring?

En del fråga är hur selektiviteten fungerar och balanseras när det görs skönsmässiga bedömningar till grund för hur skattepengar fördelas, och vem som har makten över besluten. Ett exempel att studera kan vara litteraturstödet. Det angivna syftet är enligt Kulturrådet att "stimulera

förlagen till en utgivning som präglas av hög kvalitet utan att de vid varje utgivningsbeslut tvingas ta kommersiella hänsyn".

Förra året förfogade Kulturrådet över ett anslag på 35 miljoner kronor för bidrag till utgivning och distribution (bibliotek, bokhandel) av kvalitetslitteratur. Det är inte mycket i det stora Kulturrådets totalt närmare två miljarder i bidragsmedel. Eller hela kulturbudgetens tio miljarder, inklusive folkbildningen. Det är en ökning med en halv miljard i den första alliansbudgeten, vilket inte tycks uppmärksammas i den ide-liga rapporteringen om "nedrustningen".

✱ Mats Johansson.

Det är heller inte särskilt mycket i förhållande till antalet årliga ansökningar (över 1 700) eller bifall (cirka 750, varav ungefär en tiondel till den viktiga klassikerutgivningen). Utslaget per titel mindre än 50 000 kronor – i efterhandsstöd, som uppenbarligen kan utebli. Det är knappast tillräckligt för att ensamt avgöra ett utgivningsbeslut eller i längden hålla några källarförläggare vid liv, än mindre några författare som annars skulle slås ut. Eller skulle färre bifall leda till ökat utrymme för det riktigt värdefulla, ungefär som Filminstitutets nya målsättning för produktionsstöd: "Färre, men bättre filmer"? (Se tabell på nästa sida.)

Nedbrutet per förlag framstår bidragsströmmen heller inte direkt som något syndafall. Visserligen ligger några av de stora förlagshusen i bidragstoppen, vilket gör att man kan undra om de inte skulle ha råd med smalare titlar även några bidragsmiljoner förutan. Men varför skulle just deras kvalitetsutgivning diskrimineras?

Å andra sidan: det blir rätt många goda författarstipendier för dessa pengar ... (Se tabell på nästa sida.)

När det gäller enbart facklitteraturen blir bilden något annorlunda. Till 136 titlar beviljades 2006 knappt åtta miljoner kronor, varav Bonniers andel är minimal. Anmärkningsvärt på båda listorna är Natur & Kulturs ringa intresse av skattemedel.

Att döma av uppgifter från Kulturrådet, sammanställda för den moderata kulturkommittén av riksdagens utredningstjänst (Dnr 2007:1055), fördelades fackboksstödet åren 2004-06 på mer än hundra förlag, bland 250 sökande. (Se tabell på nästa sida.)

Den som tycker att Sverige är översköljt av populärvetenskap och relevant samhällsdebatt i bokform kan förstås tycka att det vore sunda-re om stödet avskaffades helt; staten ska inte agera smakdomare, särskilt inte när det gäller kontroversiella politiska ämnen. Men som bevis för en gigantisk snedvridning av marknaden förefaller listan inte duga.

STÖD PER LITTERATUR- KATEGORI 2006 (MKR)		ANSLAG TILL NÅGRA AV FÖRLAGEN I TOPPEN PÅ LISTAN (MKR)			BIFALL OCH AVSLAG PÅ FACKLITTERATUR HOS NÅGRA AV FÖRLAGEN		
			2004	2005	2006		Bifall Avslag
Svensk skönlitteratur	7,3					Atlantis	38 30
Översatt skönlitteratur	5,0	Albert Bonniers	2,735	2,155	2,512	Norstedts	38 20
Facklitteratur	7,7	Norstedts	1,848	1,926	2,101	Ordfront	33 22
Barn- och ungdomslitteratur	6,7	Alfabeta	1,122	0,953	1,594	Historiska Media	32 43
Bildverk	4,2	Atlantis	1,238	2,259	1,459	Daidalos	31 12
Klassisk litteratur	3,2	Wahlström & Widstrand	1,549	1,119	1,098	Symposion	21 21
Serier	0,5	Symposion	1,584	1,045	0,927	Leopard	15 10
Litteratur på invandrarpråk	0,9	Källa: Kulturrådet (2007)				Atlas	14 14
						Gidlunds	13 13
						Nya Doxa	13 9
						Wahlström & Widstrand	12 10
						Thales	11 2
						Artos	10 18

Problemet är snarare ett annat. Hur skiljer man en bra bok från en annan? Hur vet man att smakdomstolen, Kulturrådets arbetsgrupp för stöd till facklitteratur för vuxna, verkligen följer urvalskriterierna om "tillförlitlighet i sak, tillförande av ny kunskap, belysning av nytt område, aktualitet, värde som debattinlägg och populärvetenskapliga kvaliteter" som parametrarna är formulerade? Det är inget fel på de formella meriterna i arbetsgruppen:

Maud Eduards, professor i statsvetenskap	(2004-07)
Mohammad Fazlhashemi, docent i idéhistoria	(2006-07)
Ann-Sofie Bárány, psykoanalytiker	(2006-07)
Mats Granberg, kulturredaktör	(2006-07)
Anders Jidesjö, naturvetardoktorand	(2006-07)
Astri Muren, professor i nationalekonomi	(2007-08)
Hans Ingvar Roth, teol dr, docent i etik	(2007-08)

Om detta är en absolut politiskt korrekt sammansättning undandrar sig min bedömning. Med tanke på de två översta namnen på listan ovan så tycks i alla fall inte som om genusteori och postkolonialism är orepresenterade ämnen.

Risken för programmatisk slagsida, jäv eller vänskapskorruption motverkas förhoppningsvis av ordningen att mandaten är tidsbegränsade och förnyelsen därmed satt i system.

Vid kommande nytillsättningar vore det önskvärt om en bredare kompetens kunde förvärfvas när det gäller utgivningstunga områden som historia och internationella frågor. Sannolikt skulle ett bredare fångstnät bland akademierna kunna ge andra namn från forskningsfronten i respektive kategori.

Men vem vill ägna all den tid som krävs till att läsa den omfattande utgivningen, vid sidan av sin egen privata och yrkesmässiga läsning?

Det föranleder misstanken att allt inte läses lika noga och att selektionen sker efter egna preferenser snarare än rent professionella bedömningar. Men enligt en ledamot är beredningen lika djup som omfattande, med långa och stundtals heta diskussioner fokuserade just på de uppsatta kriterierna.

Likafullt undrar man hur juryn kom fram till följande beslut, för att ta några exempel från de senaste åren när pären vägts mot äpplen på den litterära vägen:

- bifall till fundamentalisten Tariq Ramadans *Att vara europeisk muslim*, avslag på Samuel Huntingtons islamkritiska klassiker *Civilisationernas kamp*.
- bifall till Björn Elmbrants pamflett *Dansen kring guldkalven*, avslag på Fareed Zakarias internationellt uppmärksammade *Frihetens framtid*.
- bifall till Olof Palme, avslag på Martin Luther.
- bifall till Habermas, avslag på Amartya Sen.

Därom vet vi intet, ty domskäl redovisas inte utåt. Det finns säkert goda förklaringar, till exempel att titlarna inte behandlats vid samma tillfälle eller av samma ledamöter.

Det är alltså oklart om den gamla bilden av hur vänsterkompisväldet styrde litteraturstödet längre är relevant, eller om andra avväggningsproblem tagit över.

Dessutom finns det förstås en bakomliggande verklighet: Vem skriver böcker om vad, vem och vad styr förlagens utgivningspolitik – och recenserandet, som bidrar till uppfattningar om kvalitet? Det är rimligen styrande också för fördelningen av bidrag.

Men det är en annan historia; kanske är kulturvänsterns inflytande över kulturpolitiken inte längre hegemoniskt, NOT FOR YOU-skyllarna till trots. Det är väl det som stör dem så. *

Kreativa Uppvidinge!

• www.cultureanddesign.com T: 0481-712 87 eller M: 0704 - 92 32 32 • www.sagoliktgott.se

Frommens Förlag i Kianäs, Fagerhult ger ut böcker om glas- och möbelhistoria bl a "Erik Rosén - Radikal förnyare av svensk glaskonst" av Lars Thor och "Germas värld - En lekfull industri i skönhetsens tjänst 1861-2006" av Margareta Artéus Thor. 2008 utkommer en arkivbok om konstnären Vicke Lindstrand med nytt och okänt material.

SagoliktGott! Ett nytt designprogram skapat av glasblåsar-mästaren och HaldGate-stipendiaten Christel Krieg och Diana Ortscheid designer, AD och illustratör. I serien utkommer bl a en ny barnbok under 2008 samt föremål i glas, porslän, och andra material på temat! Sagolikt Gott!

Edward Saids teorier om hur västvärldens bilder av Orienten reproduceras i media har haft ett enastående genomslag bland tidningskrönikörer, ledarskribenter och akademiska forskare.

Men hur väl stämmer Saids teorier med verkligheten?

Detta utreds av Robert Irwin, Ibn Warraq och Mohamed Omar.

Said förfalskar det förflutna

Edward Saids inflytelserika verk *Orientalism* präglas av historieförfalskning och akademiskt snobberi.

Genom grundlös kritik av seriös konst och forskning i det förflutna förbisåg Said rasismen mot araber och muslimer i populärkulturen.

✶ ROBERT IRWIN

Förra året publicerade jag en bok, *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies*. I den försökte jag presentera en historia över arabiska och islamiska studier i väst och samtidigt blottlägga felen och bristerna i *Orientalism*, ett verk från 1978 av den välkände palestinske intellektuelle och litteraturkritikern Edward Said.

Jag finner Saids *Orientalism* ytterst otillfredsställande. Men till att börja med, vad hävdas i hans bok? Här kan ett citat från inledningen till min bok vara lämpligt:

Det är i korta drag följande: orientalismen, imperialismens hegemoniska diskurs, begränsar vad man i väst kan tänka och säga om Orienten och i synnerhet om islam och araberna. Orientalismen har legitimerat västs intrång i och erövring av de arabiska länderna, och den skriver under på det sionistiska projektet. Även om Said inte är konsekvent när det gäller orientalismens ursprung, hävdar han i allmänhet att den hade sitt ursprung i verk av franska och brittiska forskare från sent 1700-tal. Den diskursiva formationen var emellertid inte begränsad till forskarna, eftersom även imperialistiska förvaltare, upptäcktsresande och romanförfattare deltog i eller föll offer för denna diskurs. Väst har monopol på möjliga sätt att framställa Orienten. Framställningar av Orienten rymmer undantagslöst antydningar om västerländsk överlägsenhet, ofta till och med uttryckliga hävdanden av den. Notera att det bara är möjligt att tala om framställningar av Orienten, då Orienten inte har någon objektiv realitet utan blott är en konstruktion av orientalismen. Orientalismen är i det typiska fallet essentialistisk, rasistisk, nedlåtande och ideologiskt motiverad.

Som Said själv formulerar det: "varje europé, i fråga om vad han kun-

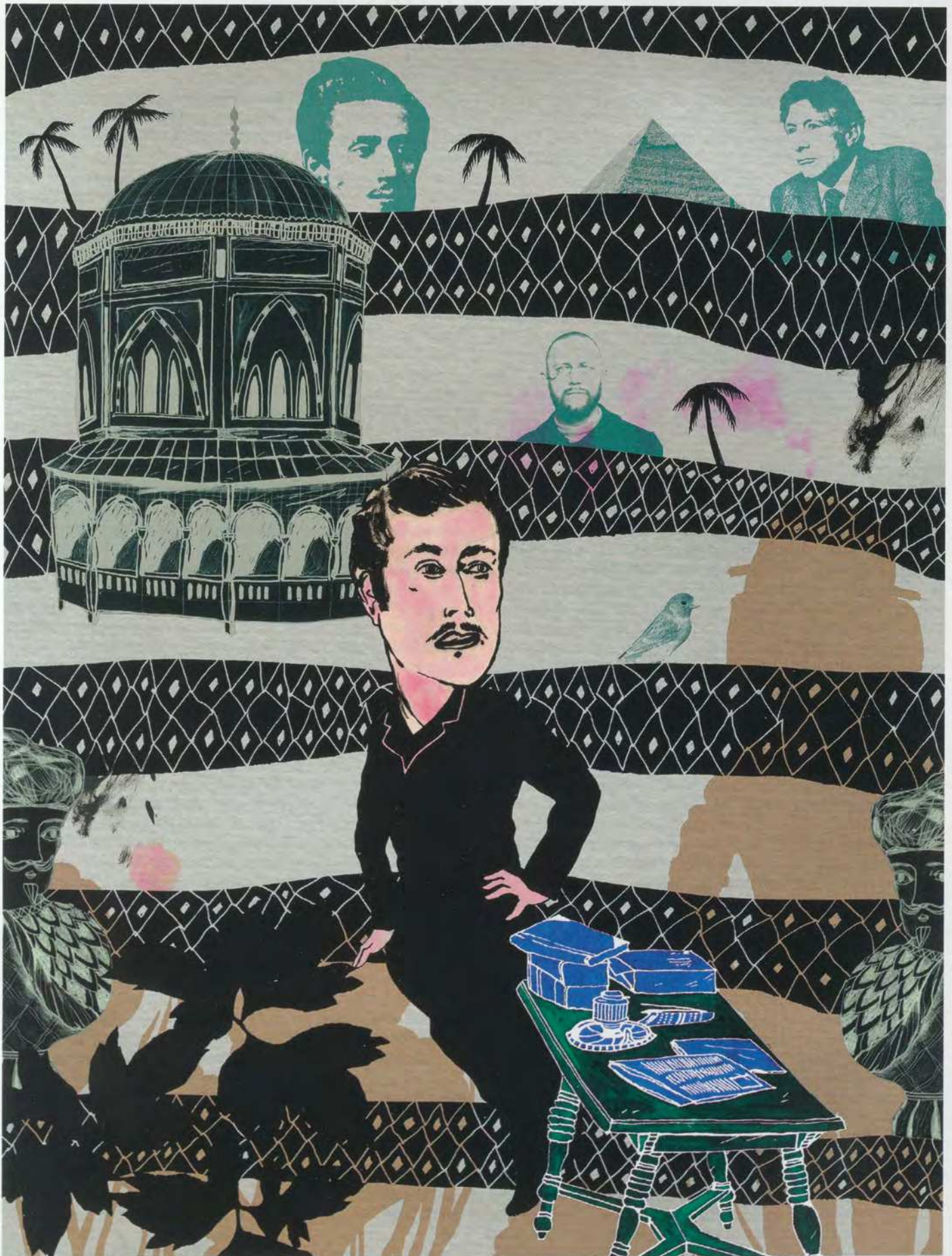
de säga om Orienten, var följaktligen rasist, imperialist och närmast totalt etnocentrisk".

Varför skrev Said denna bok? Han började sin bana som icke-politisk akademiker, med forskning fokuserad på dekonstruktiva läsningar av engelsk litteratur. Men på 1970-talet kände han att han inte kunde blunda för palestiniernas lidanden. Samtidigt förekom de mest groteska framställningar av araberna i pressen, liksom alla möjliga exempel på amerikansk aggression i Mellanöstern.

Orientalism förfalskar det förflutna i både stort och smått. Said ger en starkt missvisande skildring av de arabiska erövringarnas historia. Han uppvisar en nästan fullkomlig okunnighet i fråga om den brittiska imperialismens historia. Han har en anakronistiskt sekulär och expansiv bild av universitetens karaktär i Europa före 1900-talet. I min bok begränsar jag mig till skevheter i Saids behandling av akademiska orientalist, men det skulle förvåna mig mycket om akademiska specialister i engelsk litteratur vore beredda att försvara hans bisarrt tendentiösa läsningar av sådana romaner som Sir Walter Scotts *Talisman* eller George Eliots *Daniel Deronda*.

Vissa orientalist har naturligtvis bakomliggande syften eller agendor. Låt oss titta på Bernard Lewis och hans intellektuella bakgrund. På 1960-talet, när han var professor vid London University School of Oriental and African Studies, var han redan berömd för sina historiska studier över turkarna, araberna och islam. Sedan dess har han blivit än mer berömd eller beryktad. Hans böcker har sålt bra, och eftersom han skriver lättillgängligt har sådana verk som *The Arabs in History*, *Islam in History* och *The Crisis of Islam* influerat miljoner studenter och en större allmänhet.

Han är också en välkänd sionist, en som försvarar Israels handling- ➤

◊ Edward Saida's ande svävar över det mesta som sägs om Orienten i västvärlden.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV ULRICA HELLBERG

ar och ambitioner. Han har varit en ledande förespråkare för militär intervention i Irak. Han har varit mycket populär bland Washingtons neo-konservativa och fungerat som rådgivare för Vita huset. I en artikel i *Atlantic Monthly* myntade han uttrycket "civilisationernas kamp", ett uttryck som sedan återanvändes i titeln på en bok av Samuel Huntington, vilken upprepade den rädsla som uttrycktes i Lewis artikel genom att förutspå en kommande kamp mellan islam och västerlandet.

Lewis för sin del hade studerat för två berömda orientalister (på den tiden hade termen ingen nedsättande biklang), Hamilton Gibb och Louis Massignon. Gibb, som undervisade vid SOAS, får ett särskilt kritiskt omdöme i Saids bok, varför vet jag inte riktigt. Gibb var en framstående forskare som var ivrig att införa nya metoder i orientaliska studier. Han var också anti-imperialist och antisionist, lidelsefullt optimistisk om framtiden för såväl arabisk nationalism som arabisk forskning och en av de första orientalister som välkomnade studiet av samtida arabisk litteratur. Han menade att den västliga orientalismen snart skulle bli irrelevant, efterhand som araberna tog över analysen och tolkning av sin egen kultur.

Vad beträffar Lewis andre lärare, Louis Massignon, så blir denne franske orientalist närmast kanoniserad som ett gudabenådat geni av Said i *Orientalism*. Massignon, som främst skrev om den sufiska mystiken och arabisk filologi, hade inlett sin bana som entusiast för det franska imperieprojektet och arbetat för marskalk Lyautey i Marocko. Senare kom han emellertid att bli en glödande antikolonialist och i likhet med de flesta framträdande franska orientalister vid denna tid, däribland Jacques Berque, Vincent Monteil, Charles-André Julien, Régis Blachère, Claude Cahen och Maxime Rodinson, förespråkade han algeriskt oberoende och protesterade mot fransk tortyr av araber. Han grundade också Les Amis de Gandhi för att protestera mot det brittiska styret i Indien. Förutom att vara anti-imperialistisk var han också markant antisionistisk, emellanåt rentav antisemitisk. Och han var en tvättäkta fransk chauvinist.

Efter ett möte med Ignaz Goldziher 1905 såg Massignon sig själv som Goldzihers intellektuelle och andlige arvinge, och betraktades även så av Goldziher. Goldziher (1850–1921) var enligt den allmänna mening bland fackmännen 1900-talets mest betydande, uppfinningsrike och inflytelserike orientalist. Goldzihers namn förekommer bara tre gånger i *Orientalism*, och hans verk, idéer och inflytande diskuteras inte av Said. Varför? Säkert beror det på att Goldziher – en ungersk jude som skrev på tyska, hade studerat al-Azhar, var passionerat proarabisk och ofta betonade den islamiska religionens dynamiska kraft – helt enkelt inte passade in i Saids tes om maskopin eller sammanflätningen mellan imperialism och orientalism. (Liksom inte heller de tyska orientalister nas ledande roll mer generellt passade in.) År 1920 skrev Goldziher till en kristen arabisk vän i Mosul: "Jag har levt för ditt folk och för mitt eget. Om du återvänder till ditt hemland, berätta detta för dina bröder." Ett år senare var Goldziher död.

Goldziher var en samvetsgrann forskare, men hans lärare, den spektakulära ungraren Arminius Vámbéry, var inte av samma sort utan i själva verket något av en charlatan. Men Vámbéry var en energisk aktivist mot imperialism och för den muslimska världens rätt att slippa västlig dominans. "Ett konstitutionellt styrelseskick är ingalunda en nyhet inom islam, för något mer demokratiskt än den arabiske Profetens lära vore svårt att hitta i någon annan religion", skrev han.

Och så vidare. Eller man kunde ha följt en alternativ *silsila* eller traditionskedja från Gibb tillbaka till Dennison Ross, den förste ledaren för School of Oriental Studies, och från Ross mycket snart tillbaka till de ledande tyska orientalister. Den kontinuerliga kedja genom vilken specialiserade kunskaper och färdigheter förts vidare kan spåras tillba-

ka till den ofantligt inflytelserike Heinrich Leberecht Fleischer och från honom tillbaka till Silvestre de Sacy (1758–1838). Går man ännu längre tillbaka i tiden finner man ett försvarligt antal orientalister, men ingen kontinuerlig kedja. Den förste verkliga orientalist, tror jag, var Guillaume Postel på 1500-talet, men han var en isolerad figur i sin tid. 1600-talet var en gyllene epok för orientalismen, men därefter kom en brant nedgång för detta slags lärdom under 1700-talet.

Det är för övrigt ett misstag att tro att Said var först med att påpeka att orientalister haft agendor och att han därför inledde en debatt. Jacques Waardenburg, Raymond Schwab, Anwar Abdalmalik, A. L. Tibawi och andra, däribland Bernard Lewis, var före honom på det området. Det är ju också naturligt för forskare att kritiskt granska sina egna metodologier, något som till exempel det moderna Storbritanniens historiker gör hela tiden, utan stimulans från någon polemik i stil med *Orientalism*.

Därtill kommer att gestalter som Vámbéry och Massignon, med sina öppna, rentav spektakulära agendor, var undantagsfall. Den banala, ospännande sanningen är att flertalet orientalister varit stillsamma forskartyper, ofta ytterst fromma människor som intresserade sig för sådana frågor som de östliga kristna kyrkornas syn på nattvarden och påskens datering, relationen mellan arabiska och biblisk hebreiska eller det bästa sättet att översätta den sufiska mystikens poesi. Det krävs ett betydande inslag av överhettad fantasi för att se dessa träkmäns instängda i sina bibliotek som ombud för imperialism, rasism och sionism.

När det gäller de fördomsfulla orientalister – de som publicerade manifest, skrev debattartiklar, kritiserade politiker och så vidare, så var deras fördomar långt oftare till förmån för araberna och islam istället för emot dem. Detta är orientalisters yrkessjukdom och har så varit i århundraden. Elie Kedourie stämpade till och med de flesta arabister som ohjälpligt komprometterade av sin kärlek till allt arabiskt. I det stora hela, med vissa flagranta undantag, har orientalister stått på de godas sida.

Saids *Orientalism* har dessutom riktat vår uppmärksamhet åt fel håll. Vem kan betvivla att det finns orientalism i nedsättande bemärkelse – en framställning av Orienten eller mer specifikt arabiska muslimer som korrupta, lata, dekadenta och så vidare? Ingen vid sina sinnens fulla bruk kan förneka något sådant. Det har funnits och finns åtskillig rasism riktad mot araber och muslimer i den västerländska kulturen, men de bästa platserna att söka den på är regeringsdepartement, militärkaserner, polisstationer, i Hollywoods filmstudior och slaskpressens redaktionsrum. Orientalism i nedsättande bemärkelse bubblar upp nerifrån – i skräppromaner, varietésånger, serieteckningar, gatugångens råa uttryckssätt, slagsmål på fotbollsplanen och filmer om fanatiska och korrupta terrorister.

Det är ett mycket löjligt exempel på akademiskt snobberi att ge sig ut på jakt efter svaga antydningar till orientalism hos George Eliot eller Joseph Conrad, samtidigt som man förbigår Sax Rohmers och Dennis Wheatleys romaner. Genom att rikta fientlig uppmärksamhet mot intellektuella, konstnärer och framför allt akademiker anklagade Said dem som för det mesta stod på de godas sida, varigenom han förvandlade något som borde vara en seriös sociokulturell fråga till akademiskt käbbel.

Men oavsett om orientalismen manifesterades i något svårtillgängligt men fördomsfullt lärt verk, sådana som verkligen skrevs av till exempel Henri Lammens, eller om den visade sig i rasstereotyperna i Sappers skräpproman om Bulldog Drummond, så är mitt intryck att betydelsen av denna kulturella orientalism för politiken och imperiernas historia hur som helst inte var särskilt stor.

Imperialisterna – sådana som Cromer, Curzon och T. E. Lawrence – behövde inte orientalister och läste dem inte. Soldater i Sudan, gum-

miplantagechefer i Malaya och det brittiska styrets domare i Indien som saknade intellektuella ambitioner läste Frank Bucks *Bring 'Em Back Alive*, böcker om tiger- och vildsvinsjakt, och senare kunde de kanske nätt och jämnt ta sig igenom Somerset Maughams noveller. De som hade kulturella anspråk läste Homeros, Caesar, Cicero och Gibbon – vilket var vad Cromer, Curzon och Lawrence gjorde.

Dessa klassiker spelade en avgörande roll för utformningen av deras idéer om imperiet. *The Seven Pillars of Wisdom* skrevs som ett slags homeriskt epos.

Om vi övergår till att titta på Saids kulturella fostran, så föddes han in i en kristen familj och uppfostrades i en till största delen sekulär omgivning. Han läste inte al-Bukhari, al-Ghazali eller Ibn al-Arabi. Jag tror att detta innebar att han hade svårt att acceptera islam.

Det är sant att han skrev en bok med titeln *Covering Islam*, i vilken han fördömer förvrängda framställningar i västerländska media, men det rörde sig främst om mediernas förvanskningar av araber, snarare än av islam. Hans fientlighet mot islam innebar att han var blind för den politiska islamismens växande betydelse. Han var ovillig att erkänna islams nyckelroll i Mellanösterns historia. Detta var en huvudanledning till hans fientlighet mot orientalisterna.

Han menade att de starkt överbetonat islams betydelse som politisk, social och kulturell kraft. Men idag, när man betänker khomeinismen, Hizbollah, Hamas, det Muslimska brödraskapet eller de talrika muslimska aktivistgrupperna och deras verksamhet, tycks det mig inte uppenbart att orientalisterna som Gibb och Goldziher, vilka betonade islams bestående dynamiska kraft och sociala roll, skulle ha haft fel.

Said var inte historiker, och hans kronologi håller inte. Hans främsta måltavla var Storbritannien och brittisk imperialism och orientalism, men han misstogs sig på det brittiska imperiets kronologi. Han förstod inte att Storbritanniens huvudintresse under större delen av 1800-talet var att stötta det osmanska imperiet. Först på 1880-talet började Storbritannien skaffa sig kvasi-imperiell makt och ansvarsställning i ett land, Egypten.

Said skriver om ett "imperieområde som på 1880-talet hade blivit ett obrutet stycke brittiskkontrollerat territorium från Medelhavet till Indien". Detta stämmer inte med fakta. Han har glömt bort det osmanska imperiet, Iran och Afghanistan, som samtliga stod utanför britternas kontroll. Först vid slutet av första världskriget förvärvade Storbritannien något som kunde kallas ett imperium i Mellanöstern. Vad beträffar sammanflätningen mellan orientalism och imperialism så hade den brittiska orientalismen två glansperioder.

Den första var på 1600-talet när Edward Pococke (1604–91) var en av giganterna inom den arabiska forskningen. Detta var vid en tid när Storbritannien inte hade något transoceanskt imperium att tala om, medan britterna däremot fruktade osmanernas makt, som fortfarande hotade Wien och kristendomen mer generellt, samtidigt som britterna också fruktade plundringarna och angreppen från Barbarkustens sjörövarer. Tiotusentals britter togs till fånga och förslavades i Nordafrika under 1600- och 1700-talet.

Den andra glansperioden för den brittiska orientalismen sträckte sig från omkring 1945 till 1970-talet – en tid när Storbritanniens inflytande i Mellanöstern gick mot sitt slut och britterna drog sig tillbaka från Indien, Palestina, Egypten, Aden och Trucial States (nuvarande Förenade Arabemiraten).

Said gav inga föreskrifter om hur Mellanöstern och islam bör studeras. Snarare tycks han ha önskat att Mellanösternstudier skulle bli förbjudet område.

I *Orientalism* postuleras en glidning av följande slag: att studera Orienten är att ge en framställning av den, och att ge en framställning

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV ULRICA HELLBERG

av den är att dominera den. Som Christopher Hitchens skriver i ett nummer av *Atlantic Monthly* nyligen:

Framför allt ... måste man vara beredd att motsätta sig varje analys som på minsta sätt stödjer idén att utomstående inte är välkomna att studera andra kulturer. Långtifrån att försvara dessa kulturer från förfall innebär en sådan hållning i själva verket att de tillåts falla i händerna på förstockade och konservativa krafter för vilka allt hänger på bejakandet av en blind tro. Detta, och inte utforskningen av dess ursprung, kan sägas vara det egentliga problemet.

För att sammanfatta: många vill att argumentationen i Saids *Orientalism* ska vara riktig. Det är naturligt när man tänker på de oförrätter Storbritannien gjort sig skyldigt till i Mellanöstern, från bombardemanget mot Alexandria 1882 via styckningen av de arabiska områdena efter första världskriget till undergrävandet av Mossadeq 1953 och Suezinvasionen 1956.

Vi har naturligtvis också Storbritanniens mer eller mindre konstanta stöd till Israel. Därtill kommer att kritiskt vakna utomstående måste vara misstänksamma mot orientalisterna, med deras kvasimonopol på svärbemästrade språk och anspråk på specialkunskaper. Tanken på en betydelsefull koppling mellan imperialism och gammaldags forskning är tilltalande.

Dessutom blir det så mycket intressantare att bedriva Mellanösternstudier ur ett Saidiskt perspektiv, eftersom man då sysslar med dekonstruktion och ifrågasättande. Att granska orientalisterna erbjuder då en njutning som påminner om detektivarbetet med att avslöja en konspiration. Akademiker saknar för det mesta politisk makt, men här tycker man sig kunna göra en insats, en insats som dessutom kan göras på biblioteket, för att avslöja den ideologiska bakgrunden till imperialism, rasism och sionism.

Men hur mycket man än önskar att tesen i *Orientalism* ska vara sann, så finns det avgörande fel och brister i de fakta och teorier som läggs fram till stöd för tesen.

Många av felaktigheterna tycks rentav uppsåtliga, alstrade av en retorik frikopplad från verkligheten. Som 1700-talsbiskopen Joseph Butler skrev: "Saker och ting är vad de är, och följderna av dem blir vad de blir: varför vill vi då låta oss bedras?" *

✱ ÖVERSÄTTNING JIM JAKOBSSON

✱ ROBERT IRWIN är historiker och författare till bland annat *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies* (2006).

Tendentiös teori skymmer sikten

När Saids lärjungar analyserar orientalistisk bildkonst
hänfaller de åt fullkomligt godtyckliga tolkningar.
Alltför liten vikt fästs vid hur den värld som målningarna
avbildar faktiskt såg ut.

✱ IBN WARRAQ

I gästboken på Daheshmuseet på Madison Avenue, övre Manhattan, finns en anteckning av en turist, möjligen tysk, som uttrycker sin entusiasm över samlingarnas orientalistiska målningar och berättar hur mycket hon beundrat och uppskattat dem. Sedan, liksom efterklokt, som om hon först nu kommit ihåg att ta på sina ideologiska glasögon, lägger hon till en formulering om att "de var naturligtvis orientalistiska verk, och därför imperialistiska och förkastliga". Tydligen kände hon sig skyldig över att ha njutit av och uppskattat orientalistisk konst. Hur många andra vanliga beundrare av måleri, skulptur, teckningar, akvareller och gravyrer har fått sin naturliga böjelse att uppskatta orientalistiska konstverk skadad eller till och med förstörd genom påverkan från Edward Said och hans efterföljare? Hur många har förlorat förmågan att uppskatta Jane Austen på grund av Saids försåtliga hävdande att Austen tolererade slaveri?

När man idag diskuterar orientalistisk konst utgår man ofta från Linda Nochlins artikel "The Imaginary Orient".¹

Nochlins artikel är uppenbart influerad av Saids *Orientalism* och kan knappast betecknas som konstkritik. Den är rent polemisk och ibland direkt hysterisk. Enligt henne måste det viktigaste elementet i varje analys av sådan konst vara "den särskilda maktstruktur inom vilken dessa verk tillkom. Så kan till exempel graden av (eller bristen på) realism i enskilda orientalistiska bilder knappast diskuteras utan att man försöker klargöra *vems* [originalets kursiv] verklighet vi talar om." Genast befinner vi oss i relativismens fantasivärld av parallella universum – "vems verklighet", sannerligen! Nochlin utgår från att den orientalistiske konstnären alltid måste vara en symbol för den rådande politiska verkligheten, med andra ord i händerna på blinda historiska krafter han inte förmår värja sig mot, att han måste ha en imperialistisk agenda och vara rasist. Tanken att konstnären faktiskt kunde var en individ med sina personliga, estetiska skäl för att befinna sig i ett främmande land, att han äger fri vilja och kanske i själva verket älskar det land han målar och dess människor, tycks aldrig ha fallit henne in. För henne representerar han västerlandet, som är ute efter att våldta den undergivna och efterblivna Orienten.

Hennes ideologiska argumentation vinner inte på att hon börjar med Gérômes *Ormtjusaren*, som hon hävdar är "ett visuellt dokument över 1800-talets kolonialistiska ideologi". Scenen är förlagd till Konstantinopel, huvudstad i det osmanska riket och säte för kalifatet, som naturligtvis inte var en europeisk koloni.

Det faktum att så många orientalistiska konstnärer var verksamma i delar av det osmanska riket, i Turkiet självt eller Syrien, Palestina och det Heliga Landet, är en enkel vederläggning av detta ständiga nonsens om "kolonialistisk ideologi". Egypten erövrades av osmanerna 1517 och förblev en turkisk koloni till 1798, när den franska expeditionen under Bonaparte anlände med syftet att återinsätta den osmanska myndigheten. Det franska mellanspelet varade knappt tre år: 1801 gjorde en förenad brittisk-osmansk expedition slut på det franska äventyret. Mellan 1801 och 1882 var Egypten inte ockuperat av någon europeisk makt, och förvisso var landet aldrig en europeisk koloni i strikt mening.

Däremot var det en osmansk koloni under nästan tre hundra år. David Roberts, som målade många magnifika bilder av Egypten och dess monument, dog 1864, och kan därmed inte ha varit bekant med detta land under europeisk ockupation. Algeriet var under franskt styre i 132 år, men som vi strax skall se utvecklade de konstnärer som begav sig dit, som till exempel Eugene Fromentin, en kärlek till och ett engagemang i landet. Marocko och Tunisien stod under franskt styre en kort period, ungefär fyrtio år vardera, men det var först på 1900-talet.

Nochlin fortsätter: "åskådarna som hukar sig vid den rasande detaljerade kakelväggen i bakgrunden på Gérômes målning är tydligt alienerade från oss, liksom den föreställning de betraktar med sådan barnslig, trance-liknande koncentration. Vår blick är tänkt att omfatta både skådespelet och dess åskådare, som föremål för pittoresk förmöjelse." "Rasande detaljerad kakelvägg?"

Vad klagar hon på egentligen? Väggen är mycket skickligt återgiven, och Gérôme, i likhet med många andra orientalistiska målare, var förtjust i att avbilda sinnliga, färgrika detaljer i olika material, kläder, mat- ➤

◉ *The Smoke of Ambregris* av John Singer Sargent från 1880 är ett exempel på den sorts orientalistiska konst som påstås vidareförmedla rasistiska fördomar.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

tor, kostymer, keramik och marmor. "Barnslig, tranceliknande koncentration": bortsett från den nedlåtethet som ligger i "barnslig" finner Nochlin alltså deras blick "tranceliknande"; jag skulle snarare beskriva den som "intresserad", särskilt hos den svarta gestalt till vänster som lutar sig fram i ivrig förväntan, med ett antytt leende på läpparna. Längre fram skriver hon:

Dessa svarta och bruna människor är uppenbarligen mystifierade – men det är å andra sidan vi också. Mysteriet är i själva verket tavlas definierande stämning, som skapas genom ett specifikt bildgrepp. Vi förunnas bara en lockande skymt bakifrån av pojken som håller ormen. Ett perspektiv framifrån, som otvetydigt skulle avslöja både hans kön och hans farliga uppvisning i dess helhet, förvägrar oss. Och det påträngande, sexuellt laddade mysteriet i centrum för denna målning representerar ett mer allmänt mysterium: Österlandet självt, enligt en gängse topos i den orientalistiska ideologin.

L äggmarke till hur Nochlins egen mystifikation genom ett enkelt knep plötsligt förvandlas till orientalisternas topos rörande "Österlandets mysterium". Vad är mysteriet? Vi kan inte se pojkens genitalier. Hur vet hon då att han är en han? Hon finner hans bakdel "lockande" och är tydligen besviken över att hon inte kan se mer. Hon avskyr att lämnas i ett "tvetydigt" tillstånd. Och varför är åskådarna – som Nochlin nedlåtande beskriver som "svarta och bruna människor" – mystifierade, med tanke på att de har ett perspektiv rakt framifrån och därmed kan se hans kön och hela hans uppvisning? Ett sexuellt laddat mysterium, sannerligen! Hur skulle ett perspektiv framifrån kunna avslöja en "farlig uppvisning" för oss, som inte framgår av perspektivet bakifrån?

Kanske är uppvisningen farlig helt enkelt för att den inbegriper en orm, men det behöver vi inte ett perspektiv framifrån för att räkna ut; vilken vinkel som helst duger.

Det är Nochlin själv som hoppar från en enskild duk till att generalisera om Orienten i dess helhet. Det är Nochlin själv som är skyldig till just den reduktionistiska, essentialistiska generalisering hon anklagar konstnären för. Hur kan man gå från en enskild scen som visar en ormtjusare till påståendet att den representerar hela Österlandet? Kanske gör scenen det för Nochlin. För mig gör den förvisso inte det, och inte heller för tusentals andra människor.

Nochlin hävdar att åskådarna i målningen "hukar sig" vid en vägg, men att huka sig implicerar obehag. De ser emellertid inte alls ut att känna obehag. Det är Nochlin som känner obehag över att betrakta dem. Hon hävdar att de är "alienerade" från "oss", men "oss" är egentligen en elliptisk formulering för henne själv, Linda Nochlin. Vissa av åskådarna betraktar pojken med ormen, men andra tycks rikta blicken mot en icke återgiven händelse bakom flöjtspelaren. Även detta undergräver Nochlins analys.

"Gérôme vill säga att denna orientaliska värld är en värld där ingenting förändras." Gérôme, hävdar Nochlin, undviker den franska närvaron. Men i Turkiet, dit denna målning är förlagd, fanns ingen fransk närvaro. "Frånvaron av en känsla för historien, för tidens gång, i Gérômes målning är nära relaterad till en annan slående frånvaro i verket: frånvaron av den västerländska människans avslöjande närvaro. I 'pittoreska' bilder av Orienten som denna förekommer aldrig några européer." Men vad Gérôme målar här är inte en historisk scen eller situation. Det enda Nochlins besynnerliga kritik utmynnar i är ett krav på att han borde måla en helt annan målning, med ett av henne dikterat ämne.

"I själva verket", fortsätter Nochlin, "kan man säga att ett av de definierande dragen i det orientalistiska måleriet är att det för själva sin existens är beroende av en närvaro som alltid förblir en frånvaro: västerlänningens närvaro som kolonist eller turist."

Man kan föreställa sig hur Nochlins kritik av en orientalist som fak-

tiskt visade en europé i någon av sina målningar skulle se ut: "Gérôme måste naturligtvis sätta in en europé för att påminna oss om att det egentligen är europén som är herre; det finns inget utrymme som tillhör orientalen, allt har beslagtagits av kolonistatören. Orientalen får inte vara ifred ens i sitt eget hem..."

Nochlin klagat över "ett myller av autentiska detaljer", särskilt "de onödiga". Orientalister anklagas för att måla ett inbillat Orienten, och anklagas sedan också för att "insistera på autentiska detaljer". Man kan inte både äta kakan och ha den kvar. Borde de ha utelämnat de autentiska detaljerna? Skulle det ha gjort målningarna bättre? Och borde inte dessa detaljer kunna bidra till att upplösa det mysterium som tycks plåga Nochlin? Det är rimligen konstnärens privilegium att bestämma vilka detaljer som är nödvändiga eller inte.

"Försummade, provisoriskt lagade arkitektoniska element är i 1800-talets orientalistiska konst en vedertagen topos för att kommentera det samtida islamiska samhällets sönderfall." Har Nochlin någonsin varit i Orienten? Det är hennes Orienten som tycks vara en fantasiprodukt. Än idag är en av de mest beklämmande synerna, åtminstone för mig som ursprungligen kommer från Indien, det fysiska förfall som präglar så många vackra historiska palats och monument i dagens Indien. Det var ännu värre på 1800-talet, tills dess att en brittisk vicekung, Lord Curzon, gjorde något åt saken.

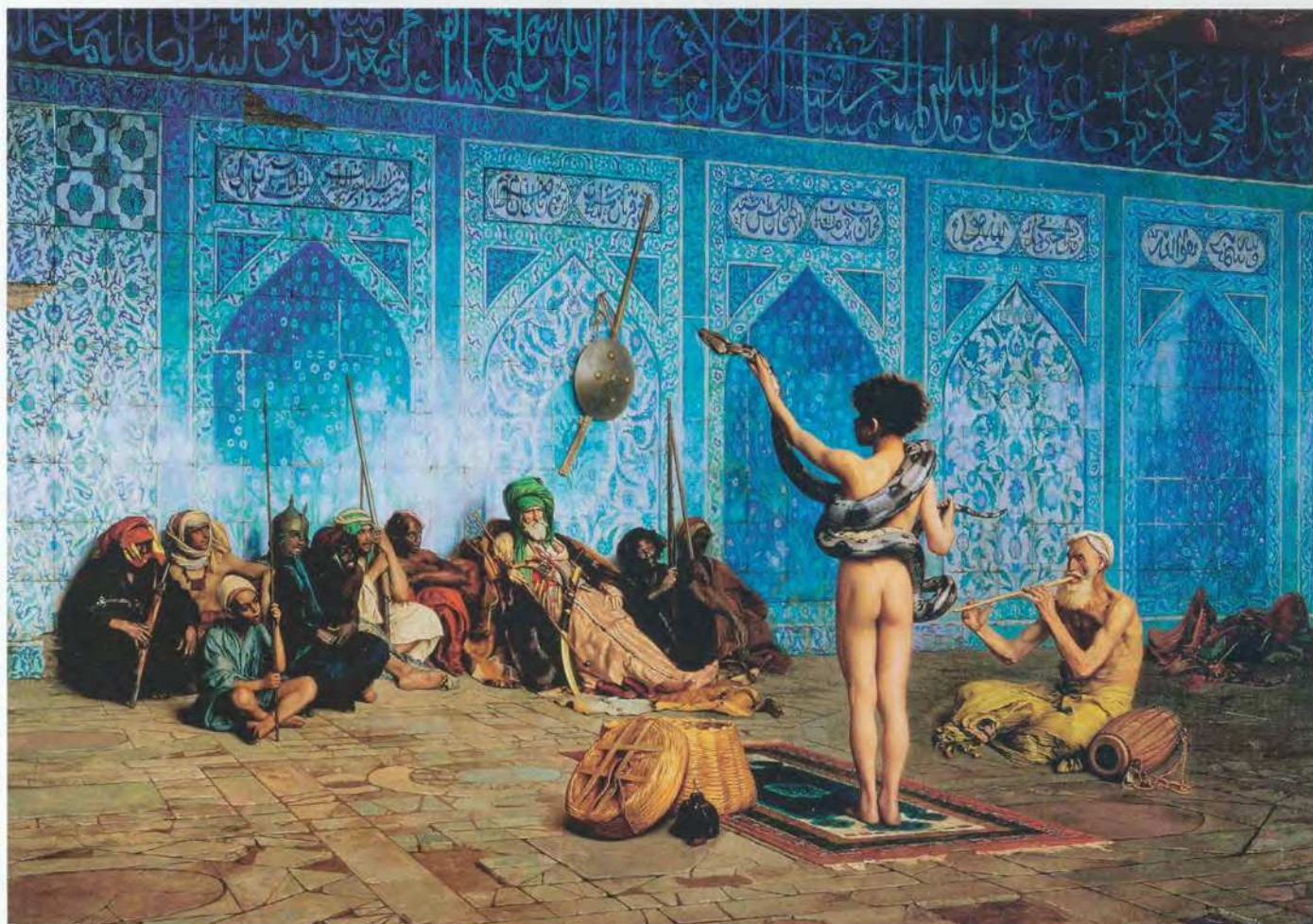
Situationen var och är inte mycket annorlunda i Nordafrika, Syrien, Egypten och andra islamiska länder. Orientalisterna målade vad de såg. Det är förvisso sant att ruiner tilltalar det romantiska sinnelaget, och att de varit populära åtminstone sedan Hubert Robert (1733–1808) målade det antika Roms ruiner. Men förtjusning över ruiner är en estetisk hållning, inte ett politiskt ställningstagande.

Alan Cowell, journalist på *New York Times*, skrev 1989 att Kairo "utsöndrar förfall".² Vad beträffar Istanbul eller Konstantinopel så handlar Orhan Pamuks bok *Istanbul – minnen av en stad* helt och hållet om förfall, ruiner, vanskötsel och fattigdom. Han sörjer "en stad som varit på nedåtgående i hundrafemtio år"; han finner en melankolisk glädje "i de söndervittrande fontänerna som inte fungerat på århundraden; de fatiga kvarteren med sina bortglömda moskéer, ... de sjaskiga små kvarterbutikerna, fulla av uppgivna arbetslösa män; de vittrande stadsmurarna som liknar uppbrutna kullerstensgator...".³

Det är ironiskt och roande att Edward Said själv anklagades för "orientalism" i nedsättande bemärkelse när han beklagade det moderna Kairos förfall.⁴ Det är också väl belagt att kakelplattor i turkiska moskéer ofta föll ner helt enkelt för att de var fastsatta med dåligt lim. Att fånga detta sönderfall i en målning är inte en del av "imperialismens projekt". Motsägs för övrigt inte Nochlins påstående att orientalisterna alltid målar en tidlös Orient, "en värld utan förändring", av hennes andra påstående att orientalisterna alltid målade förfall? Förfall är ett tecken på föränderlighet, att saker inte längre är vad de var. Nochlin vill ha både och.

Nochlin klagat över att det förekommer alltför många lata infödingar i orientalistiska målningar, och inte tillräckligt många människor som sköter sitt jobb, inte tillräckligt med aktivitet. Men hon kan inte ha sett efter särskilt noga.

I Daheshmuseum finns ett atmosfärrikt verk av Rudolf Ernst som visar två män i färd med att hamra ut kopparföremål i sin verkstad, vartill kommer verk som Charles Wildas *Kopparsmed*, Kairo (1884) och Edmund Aubrey Hunts *Hovslagare*, Tangier, medan Edwin Lord Weeks och Eugène Girardet målade skräddare i arbete; och det finns hur många målningar som helst av basarer myllrande av aktivitet, till exempel Germain-Fabius Brests *Utsikt över Konstantinopel* från 1807 (nu på museet i Nantes), Albert Pasinis *Basar i Konstantinopel*, Amadeo Preziosis *Marknadsscen i Kairo* eller Fausto Zonaros *Barberare på ett torg i Konstantinopel*.

◉ **Ormtjusaren** av Jean-Léon Gérôme från runt 1870. Enligt saidisterna "ett visuellt dokument över 1800-talets kolonialistiska ideologi".

FOTO: THE STERLING AND FRANCINE CLARK ART INSTITUTE WILLIAMSTOWN MASSACHUSETTS

Vidare finns det många målningar med livliga hamnscener, som till exempel Carlo Bossolis *Orientalisk hamn*. Dervischer avbildas ofta, och de är knappast sysselsatta. Det finns också målningar där man jagar med falkar, med vapen, till häst och så vidare, som till exempel i Eugene Fromentins verk. Och vad ska man säga om den livliga känslan av rörelse i Giulio Rosatis *Jaktlycka*?

Frånvaron av vissa aktiviteter i en målares verk kan inte rimligen förstås som att konstnären betraktade infödingarna som "en hop lata dagdrivare". Med en så yttlig tolkning skulle man av holländska och flamländska genremålningar från 1600-talet tvingas dra slutsatsen att holländarna tillbringade all sin tid med att gå på krogen, besöka bordeller och festa. Målningar av människor sysselsatta med något arbete eller hantverk är sällsynta – till undantagen hör Metsus *Interiör från en smedja* och Brekelenhams *Interiör från en skräddarateljé*. Ändå vet vi att Nederländerna på 1600-talet surrade av kommersiell aktivitet och var enastående framgångsrikt ekonomiskt. Som konsthistorikern Wayne Franits noterar finns det inte heller många målningar av handelsverksamhet i holländska hamnar, men vi vet hur livlig aktiviteten i hamnarna var.⁵

Nochlin avvisar föraktfullt Delacroix, som enligt henne sägs ha läst Herodotos för hans skildringar av orientaliska utsvävningar. Men det finns inga sådana beskrivningar hos Herodotos. Han ger en nykter, inte lysten beskrivning av tempelprostitutionen, en välkänd institution, och redogör med sympati för orientalers seder och bruk.

Nochlin utslungar den ena grundlösa anklagelsen efter den andra. Man frågar sig om hon verkligen tagit sig tid att betrakta ett orientalistiskt konstverk, för att inte tala om att njuta av det. Så här lyder hennes avslutande tankar kring orientalistisk konst:

Verk som Gérômes, och de av andra orientalisterna av hans sort, är värdefulla och väl värda att undersöka inte för att de på en lägre nivå äger något av den stora konstens estetiska värden, utan för att de på den visuella fantasins plan föregriper och förebådar den gryende masskulturens särdrag. Som sådana är deras hemliga strategier utmärkt väl ägnade för de kritiska metodologier och dekonstruktiva tekniker som nu används av de främsta filmhistorikerna, av reklambyråernas sociologer eller i analysen av visuell propaganda, snarare än den gängse konsthistoriens metoder.

För Nochlin och hennes sort är orientalistisk konst, som John MacKenzie påpekar i sin bok *Orientalism: History, Theory and the Arts* (2004), uppenbarligen något som "existerar på ett helt annat plan än det som behandlas av 'den gängse konsthistorien'". I sin briljanta demolering, långt från det moderiktiga "dekonstruktiva" nonsens som erbjuds av Said och hans likar, läxar MacKenzie upp dem för deras bristande precision, särskilt deras lättvindiga sätt att tala om "imperialism". Som MacKenzie betonar:

Det duger inte att plocka ut och blanda konstnärer från olika delar >

av 1800-talet och framställa dem som fastlåsta i vissa rasistiska och imperialistiska förutsättningar. Den orientaliska fixeringens varaktighet, från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal, måste undergräva tron att dess "dekonstruktion" kan vara annat än ett ytterst komplext företag, med olika resultat för olika perioder, liksom motsatta dualiteter hos olika konstnärer och till och med inom den enskilde konstnärens verk.⁶

Den orientalistiska konsten måste ses som en fortsättning på estetiska impulser som förelåg redan vid det västerländska måleriets gryning. Många orientalistiska målare och skulptörer drevs av samma konstnärliga strävanden som motiverade renässansen. Gentile Bellini, Carpaccio och andra venetianare, men även Rembrandt och flamländaren Pierre Coeck d'Alost, har nämnts i sammanhanget. Nochlin verkar irriterad över Gérômes arabiska kalligrafi, men som en smula "gängse konsthistoria" visar var västerländska konstnärer från sent 1200-tal och framåt fascinerade av orientaliska skriftsystem och använde dem i många av sina verk.

Många konstnärer som inte behärskade orientaliska språk eller skriftsystem hittade på låtsastecken i dekorativt syfte och använde dem på tyger, förgyllda glador och ramar runt religiösa bilder: konstnärer som Duccio, Giotto, Fra Angelico, Andrea Mantegna, Gentile da Fabriano och så vidare. Det enda undantaget var Pisanello, som nästan exakt kopierade de arabiska skrifttecken som säger "al-Muayyad Abu Nasr Shaykh", i sina *Studier av kläder burna av kejsar Johannes VIII Palaiologos och östdelegater vid Öst- och Västkyrkornas konsilium i Ferrara* (1438), en teckning som nu finns i Louvren. Rosamond Mack noterar, i sin bok *Bazaar to Piazza* (2002), att "italienarna beundrade den islamiska kalligrafins estetiska kvaliteter" och använde den i mönstrade tyger.

Tidiga italienska målare hade oklara föreställningar om den arabiska skriften, men som Mack skriver, "bakom missuppfattningarna låg västerländsk vördnad för kristendomens östliga rötter och en önskan att tillägna sig och bevara detta heliga arv".

Konstnärliga intressen stod i förgrunden:

Konstnärliga intressen spelade också en viktig roll för de olika bearbetningarna av arabisk skrift och islamiska föremål på vilka sådan skrift förekom. Giotto och hans samtid utvecklade en omedelbart igenkännlig version av den österländska hedersdräkten för att göra sina framställningar mer levande och, enligt deras uppfattning, mer sanningsenliga. Den imiterade skriften på glador och ramar var ornamentalt sofistikerad, harmonierade med de österländska dräkterna och betonade kanske också att detta var bilder av en universell tro.⁷

Estetiska intressen, tillsammans med den allstädes närvarande västerländska strävan efter universalism, var de främsta drivkrafterna.

Gérôme och andra orientalisterna lyckades bättre med att återge den arabiska skriften; även de beundrade den arabiska kalligrafins estetiska kvaliteter. Beträffande de arabiska inskriptionerna i Gérômes *Ormtjusaren* citerar Nochlin Ettinghausen, en framstående forskare och expert på islamisk konst, som skall ha hävdad att de var "lätta att läsa". Sedan tillägger Nochlin en motsäggande fotnot: "Edward Said har i samtal påpekat för mig att det mesta av den så kallade skriften på den bakre väggen i *Ormtjusaren* i själva verket är oläslig." Said får ursäkta, men den stora frisen i målningens övre del, som löper från höger till vänster, är faktiskt fullt möjlig att läsa. Det är den berömda vers 256 från sura 2, al-Baqara, "Kon", skriven med thuluth-skrift.

Därefter är inskriptionen dessvärre stympad så att den övre delen inte är synlig, men trots det kan vissa delar urskiljas, troligen inte en vers

ur Koranen utan snarare en dedikation till en kalif; namnet Uthman kan precis skönjas, och möjligen ordet Sultan.

Turkiska konstnärer och arkitekter fogade ofta in en dedikation i moskéer och till och med på vapensköldar, inskriptioner som: "Det Osmanska rikets härskare, Sultan Abdülhamit, som förlitar sig på Gud". Eller gjorde Gérôme helt enkelt en trogen avbildning av en verklig vägg med just dessa verser? Av professor Gerald Ackerman har jag fått veta att Gérôme utförde målningen i sin ateljé i Paris, genom att kopiera ett fotografi från Topkapipalatset publicerat av Abdullah Frères, en fotografisk firma i Istanbul. Denna upptäckt gör Nochlins anmärkningar än mer missriktade.

Många kärl, fat och vapen av koppar dekorerades med silver och guld som framställdes i Egypten, Turkiet eller Marocko, både samtida och sådana som tillverkades för hundra år sedan, uppvisar förment arabiska tecken eller inskriptioner som i själva verket bara är nonsens, eftersom den hantverkare som framställer sådana föremål ofta är analfabet, och under alla förhållanden okunnig om klassisk arabiska och den arabiska kalligrafins komplexa regler.

Låt migsammanfatta: Framställer frisen en verkligskrift? Svaret är ja. Är skriften i någon mening läsbar? Även här blir svaret ja. Den är inte lätt att läsa, men det gäller ju även många av de stiliserade inskrifterna i till exempel Klippmoskén.

Detta är helt enkelt ett drag i islamisk kalligrafisk konst, och i det här fallet hittade Gérôme inte på skrivtecknen. Men även om han hade hittat på inskrifterna, vad skulle slutsatsen vara? Bara den att Gérôme inte kunde arabiska. Men det kan inte Nochlin heller. Om Gérômes okunnighet i arabiska är ett hinder för att måla motiv från Orienten, varför är då inte Nochlins okunnighet i arabiska (och turkiska) ett hinder för att skriva om orientalism i konsten?

Det fanns åtminstone fyra hundra orientalistiska konstnärer av rang, brittiska, amerikanska, franska, italienska och tyska, som producerade tusentals utmärkta verk av konstnärligt värde. Det duger inte att generalisera om konstnärer från så många och skiftande bakgrunder, var och en med sitt kulturella och framför allt estetiska perspektiv, och förtala dem så som Nochlin gör.

Det är Nochlin som ser hela Orienten nedsvärtad i en enda målning. Det är hennes generaliseringar och tendentiösa tolkningar som är anstötliga. Det är hon som nedvärderar Orienten genom sina påståenden, inte de konstnärer hon feltolkar och utnyttjar för sina tendentiösa syften. Vad dessa konstnärer skildrade var ofta den inneboende värdigheten hos denne icke-europeiske Andre: orientalen. *

ÖVERSÄTTNING JIM JAKOBSSON

IBN WARRAQ är författare och debattör. Artikeln är ett bearbetat kapitel ur hans studie *Defending the West. A Critique of Edward Said's Orientalism*, som utkommer i september 2007 på Prometheus Books.

Fotnoter:

1. Linda Nochlin, "The Imaginary Orient", *Art in America*, maj 1983, s. 118–131.
2. Alan Cowell, "Exploring Islamic Cairo", *New York Times*, 1.1.1989.
3. Orhan Pamuk, *Istanbul. Memories and the City* (London 2004), s. 38 ff.
4. Se Michael Sprinker (red), *Edward Said. A Critical Reader* (Oxford 1993), s. 223 ff; anklagelsen framförs av Valerie Kennedy i *Edward Said. A Critical Introduction* (Cambridge 2000), s. 129.
5. Wayne Franits, *Dutch Seventeenth-Century Genre Painting* (New Haven 2004), s. 1.
6. Se John MacKenzie, *Orientalism. History, Theory and the Arts* (Manchester 2004), s. 47.
7. Rosamond E Mack, *Bazaar to Piazza. Islamic Trade and Italian Art 1300–1600* (Berkeley 2001), s. 51 samt s. 71.

Emporia Life

Äntligen en mobilen för alla som tycker att en vanlig mobil är för liten och krånglig. Larmknapp på baksidan av telefonen med dina 5 förprogrammerade nummer. Extra stora knappar och en stor och tydlig display. Vi har också tillbehören såsom bla. bordsladdare och hands-free. Oberoende operatör.

TVEars

TVEars är ett hörselhjälpmedel för Din TV. Genom den infrarödatekniken (samma som fjärrkontrollens) överförs ljudet från din TV trådlöst till TVEars. Du kan därför justera ditt ljud från dina TVEars utan att det påverkar ljudet för din omgivning. Man kan till och med stänga av ljudet helt och hållet på TV:n och ändå ha det ljud du önskar i dina TVEars. Du kan alltså titta på din TV utan att störa omgivningen.

www.vialdre.se

Media Emporia presenterar här ett urval av våra livstilsprodukter som gör livet enklare och säkrare.

HandlePlus

En riktig enkel Mobiltelefon. Med HandlePlus 324gsm tar du emot samtal eller ringer ut med en enkel knapptryckning. Mycket enkel att använda! 5 snabbvals-knappar, högtalartelefon, oberoende operatör.

CarePlus

Användarvänlig telefon med larmfunktion. Med CarePlus kan du via den trådlösa larmknappen besvara ett inkommande samtal eller ringa upp de nummer som du programmerat till larmknapparna.

PhoneEasy 311c

Lättanvänd telefon med extra stora knappar. En lampa som blinkar vid inkommande samtal. Luren är utrustad med hörselslinga för dig med hörapparat och ringsignalen är tydlig så att inga samtal missas.

För information, priser och beställning:

Ring: 08-661 82 42 eller 073-94 000 62

Eller besök: www.mediaemporia.biz

Media Emporia, Karlplan 19 A, 115 20 STOCKHOLM - E-post: info@mediaemporia.com

LIDER SVENSK SPRÅKVÅRD AV SPRÅKPARANOIA?

Det frågar sig Lars Melin. I sin nya bok "Vett och etikett i språket" tar han bland annat upp de krav på en svensk språklag som rests under det senaste året. Farhågorna om att engelskan ska tränga ut svenskan på flera viktiga områden är utbredda. Många språkpersonligheter och politiker har argumenterat för en lagstiftning som ger svenskan ett starkare skydd. Men Lars Melin håller inte med. Han menar istället att det inte alls är synd om svenska språket och att det är rena paranoian att försvara svenskan mot obefintliga hot. Dessutom skriver han att engelska lånord är en mild västanfläkt mot vad vårt språk fått stå ut med förr (och klarat sig ganska bra).

Framför allt visar Lars Melin att alla hånade språkpoliser *kan* ha rätt: språket är en fråga om vett och etikett. Det som är rätt i ett sammanhang kan vara helt fel i ett annat!

Köp boken i din bokhandel!

Drivna av kunskapstörst

Forna tiders svenska orientalister erbjuder ett spännande persongalleri av excentriker och äventyrare. De förenades av en glödande passion för bildning för dess egen skull samt av empati och äkta lidelse i relation till den muslimska kulturen.

✧ MOHAMED OMAR

Si'ken turk, se på den, C.M. Bellman

Det bör märkas att araberna äro ett mycket poetiskt folk. Så skriver professor H.S. Nyberg (1889-1974) apropå sin barndoms förtjusning i sagosamlingen *Tusen och en natt*. Denna korta mening är bara ett ur mängden av positiva omdömen som professorn i semitiska språk skulle fälla om de olika folk han ägnat en stor del av sitt liv åt att studera: araber, perser och turkar. Muslimer i allmänhet kunde han beskriva som "verkligt ståtliga typer i fromhetslivets historia".

H. S. Nyberg är utan tvekan en av Sveriges allra störste orientalister genom tiderna. Dottern Sigrid Kahle har fört arvet vidare genom ett flitigt och vittfammande författarskap. Det är också hon som skrivit en av de bästa och mest lättillgängliga introduktionerna till föreliggande ämne, Edward Saids *Orientalism*, vars svenska utgåva hon försett med ett långt förord.

Det kan vara lämpligt att inleda med några ord om Saids numera kontroversiella teser. Enligt Said är "Orienten" ännu en i raden av västerländska uppfinningar.

Orienten existerar, enligt Said, inte och har egentligen aldrig existerat. Efter Said har begreppet "orientalism" fått en nästan uteslutande negativ klang. Ett oförtjänt öde enligt min mening. Said behandlar nämligen endast ett lösryckt fragment av orientalismens långa historia och dessutom på ett delvis bristfälligt och ideologistyrkt sätt.

För det första begränsar Said sin undersökning till brittisk och fransk, alltså kolonialmakternas, samt amerikansk orientalism. För det andra låter han Napoleons expedition till Egypten år 1798 bli själva utgångspunkten för orientalismens tidevarv. Därmed sammanfogar han den akademiska och konstnärliga orientalismen med ett politiskt skeende: imperialismen. Enligt Said är alltså orientalism och imperialism oupplösligt förenade. Orientalismens drivkraft har varit att tjäna politiska intressen. Medvetet eller omedvetet förringar Said den akademis-

ka orientalismen i Europa under 1600-talet. Utmärkande för denna tid är just det Ottomanska rikets expanderande livskraft, dess rikedom och dess militära överlägsenhet gentemot Europa. Dessutom varade ju det franska mellanspelet i Egypten bara knappt tre år: 1801 gjorde en förenad brittisk-ottomansk expedition slut på det franska äventyret. Mellan 1801 och 1882 var Egypten inte ockuperat av någon europeisk makt. Landet var i strikt mening egentligen aldrig en europeisk koloni. Däremot var det en ottomansk koloni under nästan tre hundra år.

Den brittiske författaren, islamkännaren och arabisten Robert Irwin har i sin studie *For Lust of Knowing* avsett att revidera Saids stereotypa uppfattningar av orientalismens utövare såsom en skara illvilliga och arroganta kolonialtjänstemän.

När Said publicerade *Orientalism* 1978 innebar det en radikal förändring av hur begreppet uppfattades. Orienten var alltså hädanefter en fiktion producerad som ett led i Västvärldens koloniala företag. Saids bok fick ett enormt genomslag och idag har "orientalism" fått betydelsen av någonting falskt, klichéartat och närmast rasistiskt. Fenomen kan avfärdas i en handvändning endast genom att stämplas som "orientalistiska" utan tillstymmelse till vidare analys. Romaner, filmer, pjäser och musikstycken förklaras värdelösa med blott ett enda adjektiv – "orientalistiska".

I *For Lust of Knowing* uppvisar Irwin en väldigt annorlunda bild än den numera gängse stereotypa "orientalisten". Han menar till skillnad från Said att orientalismens största drivkraft inte har varit att tjäna makten, imperialismen eller den vita rasen utan att studiet av österländska språk och kulturer till stor del haft sin upprinnelse i lusten att veta.

Irwin målar upp ett sympatiskt persongalleri av excentriker, äventyrare och kunskapstörstande petimätrar vilka alla delade en glödande passion för bildning för dess egen skull. Mer konkret anför han att studiet av orientaliska språk blomstrade i Europa långt innan det fanns några

◦ Rosor istället för kålrötter. Rudolf Ernst knyter an till realismen i sina enkla vardagsinteriörer från Orienten.

FOTO: NORDICPHOTOS/SUPERSTOCK

som helst koloniala erövringar i Främre Orienten. I Tyskland till exempel framträdde flera framstående orientalister medan landet ännu saknade kolonier. Och samma förhållande gäller förstås Sverige. Två av våra främsta orientalister under första hälften av 1900-talet, H. S. Nyberg och Johannes Kolmodin, var samtidigt övertygade antirasister och tog ofta ställning för och hyste empati för den så kallade "Andre".

Långt innan Napoleon satt sin fot i Egypten fanns det under 1600-talet flera duktiga orientalister i Europa och under denna tid utövade som bekant inte Västerlandet något herrevälde över Orienten. Tvärtom var det ottomanerna som var den expansiva makten i Europa.

Irwin anser att orientalismen som disciplin begynte med Guillaume Postel (1510–81) eller med Jacob Golius (1596–1667) och Edward Pococke (1604–91). Postel, "orientalismens fader", var en märklig man på många sätt. Två av hans egenheter var att han ansåg att kvinnor var överlägsna män och att Muhammed varit en äkta profet.

Irwins huvudpoäng är att mycket av studiet av Orienten faktiskt var forskning för dess egen skull utan någon skum politisk eller imperialistisk agenda. Han talar sig varm för kufiska bibliotekarier, antikvarier och filologer som satt och traggade arabiska, hebreiska och persiska glosor på sina kammare. Servi på den svenska orientalismens historia, erbjuder nog Irwin en betydligt mer sanningsenlig analys av drivkrafterna och motiven än Said. Vi var aldrig en aktiv part i stormaktspelet i Orienten.

Sveriges kontakter med den islamiska Orienten är äldre än vår skrivna historia. Bärnstenshandeln under bronsåldern kan ha nått ända ner till Medelhavets östra kuster. Vikingatiden är dock den första epok då våra förfäder hade någorlunda väldokumenterade förbindelser med araberna och islam. Om detta vittnar de skatter av sammanidiska och abbassidiska mynt som grävs upp med ojämna mellanrum. Kahle menar att det även går att spåra ett islamiskt inflytande på vikingatidens konst och ornamantik. De svenska vikingarna bedrev handel österut i över två hundra år. Rospiggar och varjager mötte araber från de stora islamiska rikena vid handelsplatserna utmed de ryska floderna och vid Svarta havet. Kanske kunde de till och med några ord arabiska. Mötet mellan vikingarna och den arabiska krönikören Ibn Fadlan på 900-talet vid Volgas strand är välkänt och återfinns i de flesta skolböcker. Mindre känt är dock Ibn Fadlans möte med några muslimska s.k. "våringar" i det bysantinska Konstantinopel. Våringarna var män från Skandinavien vilka tjänade som kejserlig livvakt.

"Vi såg hos dem en grupp på fem tusen personer, kvinnor och män, som alla övergått till islam. De kallades al-baringar (arab. för "våringar"). Man hade byggt en moské åt dem av trä för att förrätta gudstjänst, men de kände inte till texten och jag fick undervisa några av dem i böneförrättandet", skriver Ibn Fadlan. Stycket finns återgivet i *Araber, vikingar, våringar* av Stig Wikander (1978). Det är lustigt hur Ibn Fadlan förfasar sig över de hedniska sedvänjorna som hänger sig kvar: "Svinkött sätter de mycket högt. Även den del av dem, som övergått till islam, eftertraktar det och är mycket begivna på svinkött." Är dessa skrönor manne ett tidigt utslag av occidentalism? Hur som helst så visar de att relationen mellan Sverige och Orienten sträcker sig långt tillbaka i tiden. Frans G. Bengtsson fängade upp tråden "vikingamuslimer" i sin klassiker *Röde Orm*. Romanens hjälte omvänder sig ju till islam under sin vistelse i Andalusien. Inte helt otroligt ur historisk synpunkt alltså.

Den svenska orientalismen under 18- och 1900-talen är tämligen välkänd med namn som C. J. Tornberg, K. V. Zetterstéen, Johannes Kolmodin och H. S. Nyberg i den akademiska världen. Inom de sköna konsterna kan vi ståta med namn som Carl Snoilsky, Verner von Heidenstam, Gunnar Ekelöf, Anders Zorn, Egon Lundgren och Ivan Aguéli.

Said klagar över att ingen europeisk orientalist någonsin identifierat sig med araberna och islam. Det stämmer helt enkelt inte. Utmärkan-

de för de svenska orientalisterna – både de akademiska och de "praktiska" (för att låna en term från Heidenstam) – var i stället *empati* och *äktad lidelse*. Den 25 juni 1865 besöker greve Snoilsky Alhambra i Spanien. Det resulterar så småningom i flera dikter som vemodigt återkallar det muslimska Andalusiens skimrande förflutna. De vackra verserna i "Vid moskén" och "Profetens ättling" är präglade av djup inlevelse. Poeten sörjer uppriktigt den moriska kulturens undergång. Och Snoilsky är endast en av många.

Vissa gick ännu längre i sin empati med den "Andre"; Ivan Aguéli blev till exempel själv muslim.

Det framgår tydligt för varje vaken betraktare att den stereotypa bild av orientalist/kolonialisten som myntas av Said har mycket lite att göra med vår svenska verklighet. Visst har det funnits enstaka inslag av rasism och etnocentrism även hos oss. Det bör man inte sticka under stol med. Men dessa har varit mera undantag än regel.

De tre orientalister jag tänkt ta upp här är förhållandevis okända i ett orientalistiskt sammanhang, vilket är en anledningarna till att jag valt just dem. Ett annat skäl är att de intresserat mig personligen och att jag varit sysselsatt med deras skrifter under de senaste åren. I Sigrd Kahles gedigna förord till *Orientalism* nämner hon endast en av dem, Kolmodin, och detta i förbigående. En av dem hör hemma i 1600-talet; Johannes Bureus, och två i 1900-talet; Johannes Kolmodin och Eric von Post.

Den förste av de tre verkade i en tid då den tyske läkaren Paracelsus (1493–1541) idéer gjorde sitt segerrika intåg vid Uppsala universitet. Den s.k. "paracelsismen" utgjordes huvudsakligen av en nyplatonisk och hermetisk grundad kritik av skolastiken.

Johannes Bureus (1588–1652) är framför allt känd för sin fornforskning, som Sveriges förste riksantikvarie och "den svenska grammatikens fader". Självt ansåg han dock att hans främsta bedrifter låg på de hermetiska och esoteriska vetenskapernas område. En mindre känd aspekt av dessa verksamheter är hans studium av Koranen och av det arabiska språket. Måhända skulle man likväl kunna kalla honom för "den svenska orientalismens fader", ungefär som en svensk motsvarighet till Guillaume Postel. Sommaren 1591, när Bureus över ett år varit anställd i kung Johans kansli, "böriadhe iagh", säger han, "af Arbatel få lust till cabalam" (Arbatel är en pseudo-Agrippa).

Den kunskap i hebreiska som var nödvändig för djupare studier i den judiska kabbalan, hade Bureus redan tidigt förvärvat. Han lärde sig, 1584, på egen hand Hebrae lingvæ primordia. Senare i livet ägnade han sig åt fördjupade studier i arabiska och 1628 hände det Bureus, då han hade lagt sig den 23 januari om kvällen, att han började fundera på "en runsk current stilj likasom arabiska stilen". Sömnens vek från honom, och han började skriva. Han sökte alltså utforma ett sätt att skriva runor som skulle efterlikna den arabiska kalligrafin och uppvisade faktiskt flera praktiska prov därpå.

Bureus läste den kabbalistiska källtexten *Sefer Yetzirah* i Guillaume Postels utgåva från 1552, och från den formulerade han visionen om hur bokstäver flödar från engudomlig källa. Med sin orientalistkollega Postel var för övrigt Bureus väl bekant.

När Postel i en skrift visar att också Koranen har sina i orden dolda mysterier, antecknar Bureus: *Cabala Alcoranica*. Om Bureus kabbalistiska Koranläsning återstår ännu många vita fläckar att kartlägga för framtida forskare, framför allt för att förstå den religionsfilosofi som här framskymtar. Det är måhända samma universalistiska synsätt som kommer till uttryck i *Antiquitates Scanziana*, där Bureus jämför namnen på tetragrammaton på olika tungomål. På latin är det DEUS, på arabiska ALLA, på hebreiska IHVH och på fornordiska GUID.

Det är lätt att konstatera hur väl Bureus passar in i Robert Irwins karaktäristik av orientalisterna som en intill besatthet vetgirig excentriker.

Utsnitt från *Interiör från en moské* av Jean-Léon Gérôme från 1870.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

Däremot är det endast med stor svårighet man placerar honom i Saids snäva fack. Om det ens är möjligt. 1600-talets orientalism i allmänhet – och den svenska i synnerhet – var till stor del renodlat kulturell, andlig och intellektuell, en verklig *Geisteswissenschaft*.

Mitt andra exempel är en minst lika svårkaraktäriserad gestalt: Johannes Kolmodin (1884–1933). Denne märkliga orientalist var son till missionären och Uppsalaprofessorn Adolf Kolmodin. Endast 49 år gammal skars Johannes Kolmodins bana av i Addis Abbeba 1933. Han var då kejsar Haile Selassies högste rådgivare. Efter att ha studerat semitiska språk och turkiska i Uppsala reste Kolmodin till Etiopien.

Där lärde han sig amarinja, tigrinje och tigré. Han doktorerade 1914 i Uppsala på en filologisk avhandling om eritreanskt muntlig tradition.

Under studietiden anslöt han sig till den konservativa studentföreningen Heimdal och blev en av dess ledande gestalter, ordförande 1907–1909. Han var elev till den nationellt sinnade historieforskaren Harald Hjärne och tillsammans vurmade de för Karl XII. Det var detta intresse för den tragiske hjältekonungen som ledde Kolmodin till Turkiet, dit han reste 1917 för att i turkiska arkiv forska om svenskarnas vistelse i Bender. Svenska beskickningen i Istanbul insåg hans talanger och började genast utnyttja dem. Med sin klanderfria turkiska, sin muslimska umgängeskrets och sina politiska insikter blev han strax oundgänglig som "dragoman".

Efter första världskriget framträdde en man som helt och hållet motsvarade Kolmodins statsmanideal, Mustafa Kemal, eller "Atatürk". Kolmodin jämförde honom entusiastiskt med både Engelbrekt och Gustav Vasa. Hans beundran verkade dock delvis förblindande på förnuftet. Då rapporterna om folkmord på armenier nådde honom vägrade han att tro dem.

Enligt Kolmodin var det endast rykten som spreds av amerikanska biståndsorganisationer i syfte att samla pengar. Med facit i hand vet vi att han talade mot bättre vetande. Kolmodin var lojal in i det sista mot "landsfadern" Atatürk. Han var vidare aktiv i den turkiska språkreformen där det arabiska alfabetet ersattes med det latinska.

Ryktet säger att det var han som tipsade om bokstaven "ö" (som idöner kebab) – men det kan vara en skröna.

Tvärt emot Saids stereotypa bild så var Kolmodin djupt kritisk till den europeiska kolonialismen och tog alltid med enfaset avstånd från alla former av rasism. I skarp polemik mot andra konservativa tänkare som Ru-

dolf Kjellén menade han att kultur äger företräde framför ras. Dessutom ville både han och den yngre kollegan H.S. Nyberg alltid betona det semitiska elementet i den västerländska kulturen på bekostnad av det hellenska.

Vär tredje orientalist tillhör tillsammans med Dag Hammarskjöld den glesa skara toppdiplomater som förenat andligt sökande, meditation och diktning med ett aktivt, världsligt värv i statens tjänst. Eric von Post (1899–1990) föddes i Trelleborg och gjorde spikrak karriär på Utrikesdepartementet. Han var stationerad i Berlin, Ankara, Warszawa och Rom. Men det var framför allt hans tid som envoyé i Turkiet under åren 1946–51 som kom att göra störst intryck.

I ett brev från Ankara till diplomatkollegan och orientalisterna Gunnar Jarring skriver han: "Efter fem krigsår i Berlin och ett och ett halvt år i Stockholm fann jag äntligen min frihet" (*Eric von Post: Diplomat och poet, några minnesord*, 1990).

Den frihetskänsla von Post upplevde i Turkiet berodde antagligen på en djup inlevelse i muslimsk kultur, litteratur och religion. Hans upplevelser och iakttagelser nedtecknas i reseskildringen *Strövtåg i Istanbul* (1953). I debutdiktsamlingen *Ramazan* (1955) är dock empatin, ja identifikationen, med muslimer som mest tydlig. Islam och muslimer är närvarande i varje dikt: medkännande och levande bilder av sufier, profeten Muhammed och det heliga Kaaba. Titeln är hämtad från islams fastemånad då Koranen skall ha uppenbarats för den olärde profeten:

Kroppen är endast öra,
själen är endast spegel,
vända mot himmel och Gud.

De tre orientalister, vilkas liv och tänkande jag här berört, är endast ett högst personligt och tämligen slumpartat axplock ur den ymniga källa av forskning, reseskildringar, poesi och konst som går under samlingsbeteckningen "orientalism".

Med risk för att beskyllas för högfärd skulle jag som svensk, muslimsk poet och därmed "praktisk orientalist" i Heidenstams mening, vilja inordna mig själv i denna tradition.

Jag instämmer helt och fullt med Robert Irwin då han skriver: "Om någon väljer att kalla mig orientalist skulle jag inte ta det som en förolämpning, snarare smicker".

MOHAMED OMAR är kulturskribent, poet och redaktör för tidskriften *Minaret*. Hans senaste bok är diktsamlingen *Faraos förbannelse* (Ruin förlag).

Han räddade världen och byggde ett författarskap

Winston Churchill var en värdig nobelpristagare i litteratur. I hans monumentala verk om andra världskriget mobiliserar hela det litterära maskineriet för att gestalta en komplex livssyn och verklighetsuppfattning.

✱ PETER LUTHERSSON

Strax före jul 2006 öppnade Nobel-museet en utställning med Winston Churchills måleri. Där fanns porträtt, stilleben och landskap: konstnären med palett i hand, ett arrangemang med tomflaskor och cigarrlådor, godset Chartwell i snö. Allting är utfört med skicklighet men utan personlighet i linjeföring och kolorit. Stilen svajar, ändras från verk till verk. Över det omsorgsfulla avbildandet vilar något mödosamt.

Invingningen bevisades av en dotter till konstnären, Mary Soames. Dottern har intresserat sig för faderns måleri och rentav skrivit en bok om det, *Winston Churchill – His Life as a Painter* (London: Collins 1990). Men när hon i Stockholm tog till orda gjorde hon skyndsamt en distinktion. Hon framhöll att fadern som målare var amatör men att han som skribent var professionell.

Repliken blyxtbelyser en grasserande fördom, nämligen att Churchill också som författare skulle ha varit amatör, en statsman som knåpade ihop minnen och som fick Nobelpriset i litteratur för att ledamöterna i Svenska Akademien likt så många andra människor runtom i världen kände tacksamhet visavi denne politiske ledare, Tredje rikets bevingare. Lady Soames distinktion ger tillfälle att nagla fast den grasserande fördomen som grasserande fördom, ja, ger tillfälle att försöka smula sönder den.

Det är förvisso sant att Winston Churchill var flitigt engagerad som politisk ledare. Han valdes in i underhuset år 1900, bara litet drygt 25 år gammal, och blev (med ett uppehåll 1922

till 1924) kvar som parlamentsledamot till sin död i januari 1965. Regeringsmedlem blev han första gången 1908 och innehade sammantaget under nästan trettio år olika ministerposter: handelsminister, inrikesminister, marinminister, ammunitionsminister, krigsminister, flygminister, koloniminister, finansminister, försvarsminister och premiärminister. Under två perioder ledde han regeringen, dels mellan den 10 maj 1940 och den 27 juli 1945, dels 1951 till 1955.

Jag är inte ute efter att upprätta en cv, men varaktigheten i de politiska uppdragen bör hållas i minnet när man begrundar skriftstäl-larskapet rent kvantitativt. Och skriftstäl-larskapet bör begrundas också kvantitativt. Churchill utgav sin första bok 1898, *The Story of the Malakand Field*. Här skildrar han på drygt 300 sidor ett uppror i nordvästra Indien. Senare ska han i bokform komma att skriva ytterligare om Indien men också om andra konfliktområden i det brittiska imperiet, som Sudan och Sydafrika. År 1900 framlade han för offentligheten sin enda roman, *Savrola. A Tale of the Revolution in Laurania*. Sitt genombrott som historieskrivare fick han 1906, detta med en biografi över sin far, *Lord Randolph Churchill*. De två banden rymmer mer än 800 sidor. Mellan 1933 och 1938 utgav han en biografi också över sin stamfar, *Marlborough*. Hertigen med levnadsåren 1650 till 1722 presenteras i fyra band, vars sammanlagda sidantal i ursprungsupplagan överstiger 2 000. Omfångsrika är också tre flerbandsverk som har mer övergripande ämnen: *The World Crisis* (1923–1931), en historik över första världskriget i fem

band om 2 500 sidor, senare bearbetad och utgiven under titeln *The Great War* (1933–1934), *The Second World War* (1948–1954), en historik över andra världskriget i sex band om 5 000 sidor, och *A History of the English-Speaking Peoples* (1956–1958), en historik över demokratin hemorter i fyra band om 1 500 sidor. Mindre omfångsrik utan att vara tunn är Churchills kanske mest lästa och älskade bok, självbiografin *My Early Life* (1930), som skildrar egna erfarenheter fram till trettio års ålder.

Churchill skrev mycket. Det nu nämnda är bara huvudnumren i hans ofantliga verkförteckning. En drivkraft var ekonomisk. När han blev parlamentsledamot utgick ännu inget arvode. Senare i livet hade han skaffat vanor som gjorde de offentliga uppdragsersättningarna otillräckliga. Den ekonomiska drivkraften gjorde gott åt hans stil. Den placerar honom genast på behörigt avstånd från den grasserande fördomens politiker som knåpar med minnen. Churchill skrev från början för att vinna läsare, så att det kunde säljas böcker. Försäljning gav royaltynkomster.

Vissat är också andra drivkrafter genast urskiljbara. Churchill ska förstås inte förväxlas med någon som bara ringlar ur sig vad publiken vill ha, någon som har kundfokus och blott kundfokus. Han ville vinna läsare men inte bara vinna läsare. Churchill har alltid ett ärende, något som han vill nå ut med, något som får honom att brinna av iver att berätta och övertyga, iver att riva med sig sin läsare och få denne att förstå och inse, att betrakta världen i hans ljus. Tydligast är för-

◊ Winston Churchills självporträtt (1915). Churchill var 41 år när han började måla. Han tog aldrig några lektioner men fick råd av konstnären Walter Sickert.

FOTO: NOBELMUSEET

stas en sådan drivkraft när han skriver om de historiska skeden där han själv har blivit en viktig aktör. Som så ofta har han ur rökrock-ärmen skakat fram en slagkraftig formulering som sätter fingret på förhållandet: "History will be kind to me, for I intend to write it."

Det avgörande för ett författarskaps värde är ändå inte kvantitet utan kvalitet. För att underbygga min höga uppfattning om Churchill som författare koncentrerar jag mig på det mogna verk som i mina ögon utgör författarskapets höjdpunkt, historiken över andra världskriget, framför allt dess två första band, de som handlar om krigets upprinnelse, utbrott och förlopp fram till år 1941. Jag kommer att citera Churchill efter den svenska översättning som prompt gjordes av en annan osannolikt flitig om än stundom något förströdd man, Nils Holmberg.

Churchills hemhörighet i den stora brittiska berättartraditionen från 1800-talet framgår redan av volymernas titlar och motto. Den allvetande berättaren sammanfattar slagkraftigt och låter förstå hur han tänker och tolkar, hur han ser på det skeende som ska läggas fram i alla sina fascinerande detaljer och turer. Det första bandet heter "Stormmolnen hopas" och har som motto: "Hur de engelsktalande folken genom sin oklokhet, tanklöshet och godmodighet tillät det onda att åter upprusta".

Det andra bandet heter "Englands stolta stund" och har som motto: "Hur britterna ensamma höll fästet tills alla som dittills hade varit halvblinda blev halvfärdiga". Det tredje bandet heter "Den stora alliansen" och har som motto: "Hur britterna med möda krängde på sig sin rustning tills Sovjetryssland och Förenta staterna drogs in i den stora konflikten". Det fjärde bandet heter "Ödets gångjärn" och har som motto: "Hur den stora alliansens övermakt slog igenom". Det femte bandet heter "Ringens slut" och har som motto: "Hur nazist-Tyskland isolerades och angreps från alla håll". Det sjätte bandet heter "Triumf och tragedi" och har som motto: "Hur de stora demokratierna segrade och därigenom fick tillfälle att återgå till de dårskaper som så när hade kostat dem livet".

I Sverige brukar man beundra Strindbergs kortnovell "Ett halvt ark papper" för dess suggestiva förtätning. Skulle Churchill med titlarna och motto på sina sex volymer stå Strindberg efter? Också här öppnar sig schakt på schakt av antydd innebörd, av underförstådd livssyn och verklighetsuppfattning. Det är inte blott eller ens i första hand genom sidornas antal Churchill förtjänar respekt och beundran.

Churchills episka värld må i ovanligt hög

grad korrespondera med en yttre verklighet, men den yttre verkligheten är i sig aldrig någon berättelse. Författaren skapar spänning, drar linjer och lägger accenter. Han beskriver miljöer och blåser liv i sitt persongalleri. Scenbilden myllrar av detaljer, men huvudintrigen och det som huvudintrigen syftar till att omvittna tappas aldrig bort. Hela det litterära maskineriet mobiliseras i varje band för att fokusera en erfarenhet, en lärdom.

I första bandet är det 1930-tal. Här framträder en ensam sanningssägare, en man på kollisionskurs med sin samtid. I underhuset tar han varje tillfälle att lägga fram fakta och åsikter om det nyordnade Tysklands militära upprustning och styrka, om dess politiska ideal och sannolika ambitioner. Politikens pragmatiker tittar på honom som på en irriterande fluga. Man fnysar åt honom. Man hänar honom och förtalar honom. Man marginaliserar honom och manövrerar ut honom. Men han ger sig inte. Han talar och talar. Oförtrutet.

Mot berättelsens nu står berättandets nu. Där är det den ensamme sanningssägaren som har fått rätt. Händelserna utvecklades som han påstod att de skulle komma att utvecklas. Han påminner om fredsvännernas ståndpunkter, tanken att rättvisa borde råda, att varje nation borde ha rätt till en lika stark krigsmakt som de övriga, en tanke som innebar att man krävde nedrustning av Storbritannien och Frankrike och uppmuntrade upprustning av Tyskland. Rättvisan skulle vinna freden. Churchill, det är förstås Churchill som är den ensamme sanningssägaren, kunde bara känna fasa inför en så lättsinnig godtrogenhet. Fasa var också vad han kände när Tyskland började ställa territoriella krav och fredsvännerna skyndade sig att gå dem till mötes, allt under den fredsälskande allmänhetens applåder.

Churchill faller hårda domar över några av Storbritanniens makthavare. Baldwin, de konservativas partiledare 1923 till 1937, flera gånger premiärminister, råkar mest illa ut. Churchill menar att Baldwin nog egentligen insåg att den ensamme sanningssägaren talade sanning men att han sköt insikten ifrån sig av streberskäl. Den fredsälskande allmänheten ville inte veta av den ensamme sanningssägarens budskap. Den var förförd av fredsvännernas önsketänkande. Rättvisan skulle vinna freden. Och det var ju den fredsälskande allmänheten som var valmanskår.

Se hur elegant Churchill i berättandets nu avkunnar dom över Baldwin: "Som den utomordentligt skicklige partiledare han var – som tänkte i valresultat och ville ha det lugnt mellan valen – önskade han heller inte min oroande hjälp." Chamberlain, Baldwins efterträdare

som konservativ partiledare och premiärminister, kommer lindrigare undan. Han agerade, menar Churchill, aldrig på trots av någon insikt. Chamberlain var själv fången i fredsvännernas önsketänkande. Han närde "en allt absorberande förhoppning" att få gå till historien "som den store fredsmäklaren".

Den uppmärksamme läsaren noterar hur Churchill spelar upp sitt tema så att det får räckvidd långt bortom den enskilda situationen. Här finns inte något av partikulariteten hos statsmannen som knäpar ihop minnen. Churchills resonemang kan lätt bringas att sidobelysa den politiska situationen i dag. Nu har vi fredsvänner som menar att Iran visst bör få skaffa sig kärnvapen. Israel har ju sådana. Rättvisan ska vinna freden. Särskilt svårt vore det inte heller att peka ut politiker som trotsar fakta och insikter för att tillmötesgå önsketänkande opinioner och på så vis vinna val. Churchills episka värld är konkret och inte abstrakt, men den bjuder oss att fundera över sådant som är generellt och inte partikulärt.

I andra bandet har andra världskriget brutit ut. Den tyska krigsmaskinen krossar allt motstånd. I ett Storbritannien som riskerar att snart stå ensamt och som snart de facto stod ensamt lyfts den ensamme sanningssägaren upp till premiärminister. Han har att hålla förtvivlan stäng. Han talar och talar. Oförtrutet. Nu varnar han inte längre. Han uppmuntrar, gjuter mod. Lyfter fram goda exempel. Förbereder på det värsta men framhåller att även om det värsta skulle ske vore det inte slutet.

När Frankrike har fallit och slaget om Storbritannien inleds förklarar Churchill att även om Tyskland ockuperar London och hela ön så kommer kampen att fortsätta. Storbritanniens styrka beror på dess flotta, och flottan ska inte falla i Tysklands händer. Den ska istället fortsätta kriget från de hamnar runt om i världen som det brittiska imperiet ännu kontrollerar.

I berättandets nu understryks att Churchill verkligen trodde på vad han sade i berättelsens nu. Det ska inte ha funnits något glapp mellan övertygelse och utsaga. Som politisk ledare är den ensamme sanningssägaren värdebaserad, inte strategisk. Om han hade varit strategisk, skulle han ha slutit fred med Tyskland på sensommaren 1940. Varför skulle Storbritannien ensamt och på egen bekostnad söka rädda världen undan nazistiskt anspråk på överhöghet? Favoritpoeten Kipling hade i en dikt 1916, "The Question", anklagat USA för att ha gått in i första världskriget två år, sju månader och fyra dagar för sent och utnyttjat uppskovet till att tjäna pengar. Storbritannien blev skuldsatt, och världen tvingades in i

en logik som sådde fröet till nästa krig. För att Storbritannien skulle kunna betala sina skulder till USA framtvingades orimliga krigsskadestånd från Tyskland. 1940 tycks allting upprepa sig. USA levererar ånyo krigsmateriel och kräver betalning i guld och dollar. Pengar flyter från London till Washington. Och inte bara från London. Den sydafrikanska guldreserven går åt. Enskilda briter som äger amerikanska aktier tvingas lösa in dem mot pund så att regeringen kan använda aktierna som betalningsmedel. Men den ensamme sanningssägaren underordnar sig nu en nationalekonomisk nyttokalkyl i lika ringa grad som han några år tidigare hade underordnat sig en partitaktisk röstmaximeringskalkyl. När brittiska utrikesdepartementet just på sensommaren 1940 utlägger den diplomatiska situationen klipper Churchill av: "Jag finner det vara en brist i Foreign Office's memorandum att synpunkterna utvecklas på ett alltför skickligt sätt och att man ingår på politiska subtiliteter som inte passar tidens och ämnets tragiska enkelhet och storhet."

Första bandet av *Andra världskriget* är berättelsen om en som talar sanning; andra bandet är berättelsen om en som står fast.

Churchill, förvisso också den historiska personen men i detta sammanhang först och främst den litterära gestalten, tillhör en ordning som går under, som under alla omständigheter går under. Förlorar han kriget, förlorar han. Segrar han i kriget, förlorar han även då. Churchill vet att kampen mot det nazistiska Tyskland även om den slutar i triumf kommer att ställa Storbritannien i en ekonomisk situation som gör det omöjligt att vidmakthålla imperiet. Och hans värld har varit det brittiska imperiet och de värden som han har förknippat med detta, exempelvis sanningsenlighet och ståndaktighet i stället för popularitet och pragmatism. En seger såväl som en förlust kommer att sopa bort allting. Han vet det. Ändå kämpar han med en intensitet utan mänskligt motstycke. Den seger han omsider vinner i kriget blir den gamla världens avskedsgåva, ja, en konservatismens skänk till liberalismen.

Berättaren i *Andra världskriget* är inte obekant med triumfers flyktighet och deras tragiska dimension. Churchill hann inte bara rädda världen och bygga ett författarskap. Han var också beläst. Skönlitteraturen och inte minst poesin tillhandahåller referenspunkter. Och ledigt gör han jämförelser mellan den historiska situation i vilken han befinner sig och andra liknande som han känner från böcker. Plutarkos är honom lika självklar som Kipling. Hans attityd är alldeles samstämd med bildningstraditionen.

◊ *Moské i Marrakech (1948). Churchill återvände ofta till Marrakech, bland annat för att skriva sin självbiografi.*

FOTO: NOBELMUSEET

Även om man inte vill är det svårt att inte ställa honom i relief mot de svenska politiker som i dag fyller medierna med sina bekymrade miner och uppsluppna beskäftigheter, de som är alldeles för upptagna för att hinna läsa och alldeles för viktiga för att behöva lägga sig till med något så simpelt som en briljant prosastil. Churchills avspända värdighet kommer sig av att han aldrig blev så upptagen och så viktig. På flera tusen sidor släpper han inte ifrån sig en enda tarvlighet av det slag som Göran Persson ströslar med i sina beramade samtal med Erik Fichtelius. Inte heller speglar Churchill sig i de andra mäktiga.

Till det livgivande i *Andra världskriget* hör ögonblicksbilder av människor i periferin som består prov och visar halt. Churchill flyttar dessa individer in i historien, in i den historia som annars kunde bli blott de profilerade maktthavarnas och de anonyma massornas historia. När västmakterna hösten 1938 slutgiltigt sviker Tjeckoslovakien och utlämnar landet åt Tysklands godtycke finns en individ att peka på: "Vid detta tillfälle uppehöll sig i Prag en general i franska armén vid namn Faucher. Han hade varit i Tjeckoslovakien som medlem av den franska militärdelegationen sedan 1919 och som dess chef sedan 1926. Han anhöll nu hos franska regeringen om avsked och ställde sig till den tjeckoslovakiska arméns förfogande samt antog tjeckiskt medborgarskap." När hela den brittiska befolkningen i juli 1940 väntar att tyska trupper när som helst ska landstiga finns en replik att fänga upp: "Det var som vaktmästaren i en av militärklubbarna i London sa till en något modfärdig medlem: *Nu har vi i alla fall kommit fram till finalen, sir, och den ska spelas på hemmaplan.*" Den kritiker som av-

färdar dylikt som anekdoter vet inget vare sig om livet eller om berättarteknik.

Churchills stilgrepp är sällan subtila men ständigt effektiva. Så hans ironi, som när stormmolnen hopas sommaren 1939: "I England njöt sorglösa människor liksom 1914 sin semester och lekte med sina barn i sanden." Så hans metaforik, som när Sovjetunionen och Italien ger sig på jakt efter byte som Tyskland lämnar: "Björnen slog sig i slang med schakalen." Så hans brutala direktitet, som när han finner anledning att referera till "mycket dumma människor": "en kategori som är utomordentligt talrikt representerad i alla länder". Så hans robusta visdomsord, som när han ringar in fordringar på ledarskap i krig: "I krig finns inte plats för agg och avund. Huvudmålet måste överskugga alla sekundära irritationsmoment." Så hans känslomättade sammanfattningar, som när han kan konstatera att Tyskland inte skulle komma att sätta foten på brittisk jord: "Hoppet och därmed iveren tändes åter i miljoner hjärtan. Det godas sak skulle segra. Rätten skulle inte trampas i stoftet. Frihetens flagga, som i detta ödesmättade ögonblick var identisk med Union Jack, skulle fortfarande fladdra för alla vindar."

Ja, Winston Churchill är sannerligen en värdig nobelpristagare i litteratur, kanske inte på nivå med de allra största, en Rudyard Kipling, en Thomas Mann eller en William Faulkner, men helt överlägsen de obetydliga, en Sully-Prudhomme eller en Dario Fo.

Litterärt är han en like till det habila flertalet, en Hermann Hesse, en T. S. Eliot, en Ernest Hemingway, en Albert Camus eller en V. S. Naipaul. ●

Den stundande primärvalscirkusen i USA drar till sig uppmärksamhet från världens alla hörn. I en tid när Irakkriget har blivit ett givet samtalsämne jorden runt har det amerikanska presidentvalet i än större utsträckning förvandlats till en internationell angelägenhet. För att bättre förstå förutsättningarna för USA:s framtid valde Axess att lyssna till två initierade röster: den ena, **Robert Shapiro**, en trogen demokrat, den andra, **David Frum**, en profilerad republikan.

✱ JOAKIM NILSSON

Valet som världen pratar om

Robert Shapiro var vice handelsminister mellan åren 1998 och 2001, och är en nära vän till både Hillary och Bill Clinton. Han har på senare år varit med om att grunda den liberala tankesmedjan Progressive Policy Institute. David Frum har varit en av George W Bushs främsta talare. Det var Frum som bland annat myntade begreppet "Axis of Evil". Han är numera verksam inom den neokonservativa tankesmedjan American Enterprise Institute.

För Axess räkning ställde de båda upp för ett samtal om USA:s roll i världspolitiken, den politiska klyftan till Europa och det stundande presidentvalet.

JN: Två inslag i amerikansk politik känns väldigt påtagliga just nu. Det ena är Hillary Clintons politiska strålgång. Det andra är att de amerikanska presidentkandidaterna, både demokrater och republikaner, är måna om att framstå som konservativa. Kan dessa två delar förklara något av den stundande primärvalrörelsen och vart USA som nation är på väg?

Shapiro: Det här är intressant. När jag är på besök i Europa hör jag ständigt människor som säger att Hillary är en självklar kandidat. Men det är långt ifrån vad inflytelserika demokrater i USA anser. Barack Obama rider just nu på en enorm framgångsvåg. Hans förmåga att dra in privata medel till sin kampanj överglänser Hillarys. Dessutom har han skapat något som ingen annan i dagens Amerika har lyckats med: en personlig, politisk rörelse. Vi har inte sett det sedan Clinton och Reagans dagar. Hillary är naturligtvis den mest kvalificerade kandidaten, men hon är samtidigt väldigt kontroversiell, särskilt bland väljare som står till höger om mitten. Om jag skulle ranka tre toppkandidater skulle jag definitivt ha med både Obama och Clinton, samt John Edwards på tredje plats. Vi bör förstås tillägga att det svänger fort. Om några månader kan Barack Obamas framgång ha förbytts i nederlag. Se bara på John McCain. För ett halvår sedan var McCain den enda tänkbara kandidaten för republikanerna. Därefter

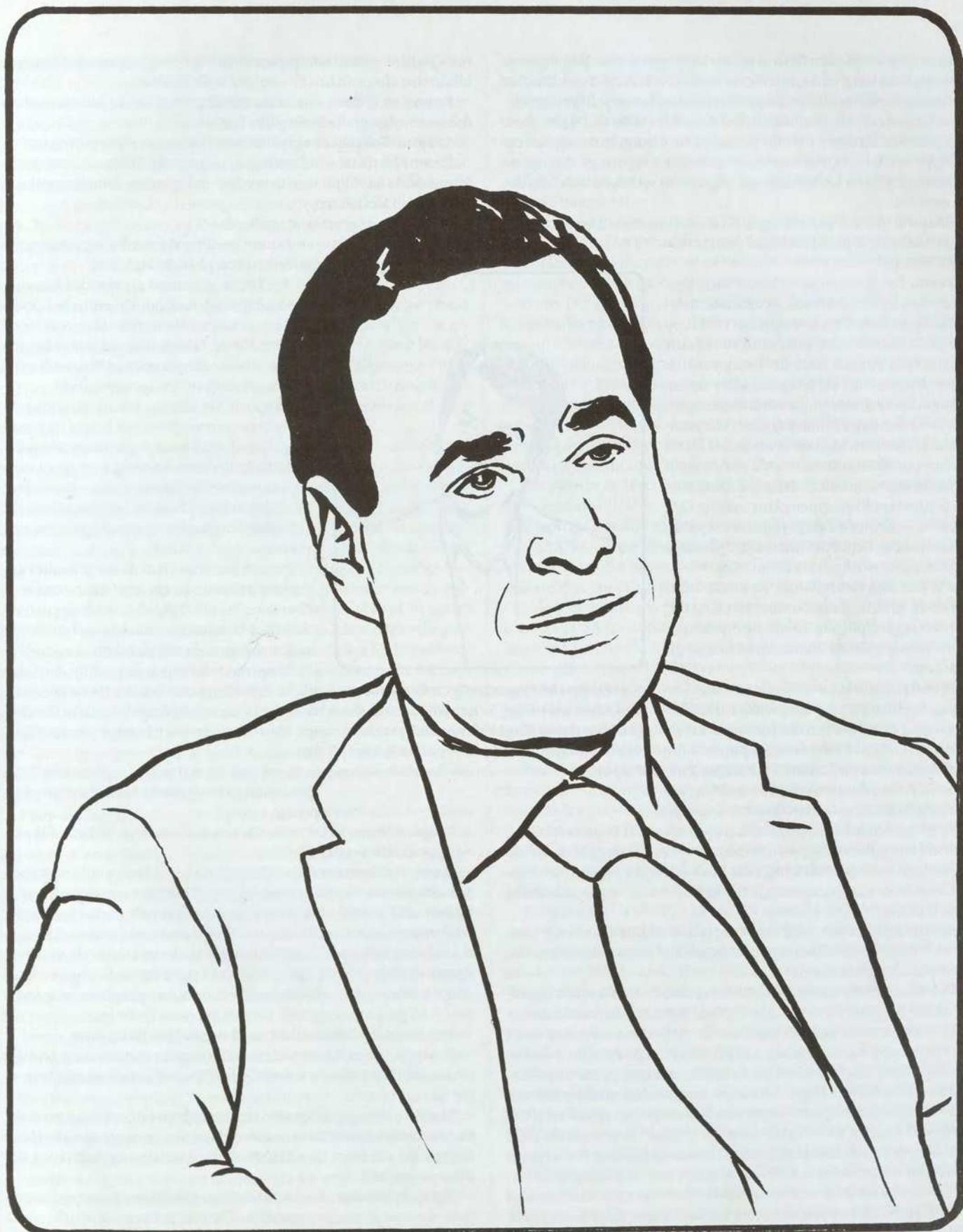
har det gått utför. Frågan är hur Rudy Giuliani ser ut om sex månader. Jag tillbringar mycket tid med människor som lever hela sina liv inom det demokratiska partiet. För en kort tid sedan hade jag en diskussion med en erfaren medierådgivare som arbetar åt en av de två demokratiska huvudkandidaterna. Frågan som vi båda ställde oss var hur republikanerna någonsin ska kunna enas kring någon av sina tre toppkandidater. Högerfållan bland republikanerna hatar John McCain. Dessutom har han slut på pengar. Rudy Giuliani är för rätten till abort, han är för homosexuellas rättigheter och han har förmodligen den minst trevliga personligheten i amerikansk politik. Jag är ledsen om du inte håller med mig om det omdömet, David. Slutligen har vi Mitt Romney, en man som verkar vara beredd att tycka vad som helst så länge han blir vald.

Frum: Men partiet måste ju välja någon.

Shapiro: Precis! Det var det jag menade. Så jag hoppas att du kan förklara för mig hur det ska gå till. Betyder detta att republikanerna har en ledig plats för Fred Thompson?

Frum: Ja, jag tror att Fred Thompson i många avseenden är den perfekta kandidaten för att motsvara de interna behoven inom det republikanska partiet. Det är nyckeln till hans framgång. Alla republikaner räknar med att vår väljarkoalition kommer att vara mindre år 2008. En sak som jag däremot slås av i den här valrörelsen, och det har i allra högsta grad att göra med din fråga om konservatism, är att det inte finns någon kandidat i något parti som har en stark socialkonservativ väljarbas. Inom det republikanska partiet har Mitt Romney och Fred Thompson alldeles nyligen försökt omsluta en mer socialkonservativ agenda. Men det saknas helt klart en kandidat med den där rena övertygelsen som tidigare var så viktig för nomineringsprocessen.

JN: Anser du inte att Mitt Romney trots allt har arbetat rätt hårt för att föra ut sin konservativa profil, till exempel när han talade på det konservativa CPAC-konventet nu i år?

◊ – En hel del indikatorer pekar på att religionen har bytts ut mot en annan emotionell ingrediens i amerikansk politik, nämligen **nationalismen**, säger David Frum, tidigare en av George Bushs främsta talskrivare.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

Frum: För all del, men väljarna brukar ha ett gott minne. Mitt Romney har en politisk bakgrund som sträcker sig ända tillbaka till 1968. Han har en far och en mor som var väldigt aktiva i amerikansk politik. Och väljarna kommer att bli påmind om vad de tyckte i olika sakfrågor. (Red: Den politiska karriären för Mitt Romneys far, George Romney, fick ett abrupt slut när han kritiserade Vietnamkriget.) Jag tror att det social-konservativa lägret hade föredragit någon som verkligen kom från deras egna led.

Shapiro: Vad är då anledningen till att det inte finns någon stark socialkonservativ republikan bland primärvals-kandidaterna?

Frum: Det fanns en socialkonservativ kandidat, men han exploderade. Det socialkonservativa lägret hade förberett sig på att ställa upp bakom George Allen. Men när han förlorade sitt senatorsval i Virginia fanns det bara en rad dåliga andrahandsval. De tvingades välja mellan en kandidat som hade ändrat sin politiska agenda, eller två mindre framträdande konservativa kandidater som båda var oacceptabla för en bredare publik. Sam Brownback är en svårsmält kandidat eftersom han är den republikan som har den mest radikala synen på invandring. Och det är en enormt stor fråga inom det republikanska partiet. Republikanska väljare påverkas mycket starkt av frågan om invandring.

JN: Har inte George Bush trots allt banat väg för invandringsfrågan under rätt lång tid? Han har ju gång på gång uttalat sig mycket positivt om möjligheten till amnesti för illegala invandrare.

Frum: Det är detta som är så intressant. Varje gång Bush har fört upp dessa idéer har han blivit tvingad tillbaka. Men han har vägrat att acceptera ett nej. Han har betett sig som en björn som har fått smak för honung. I valkampanjen år 2000 förde han fram sin syn på invandring, och partiet gillade det inte. Han försökte sedan att driva amnestifrågan året därpå, och året därefter och även i valet 2004, men det har varit ett slags myteri inom partiet varje gång. Men det här har varit en inrikespolitisk fråga där Bush verkligen har varit principfast. Han är för migrationsrättigheter för Nafta-medborgare, men hans parti är emot.

Shapiro: Vad har hänt med Sam Brownback och Mike Huckabee? Varför har inte de lyckats få stor uppbackning bland de socialkonservativa, republikanska gräsrotterna?

Frum: Ja, vad ska man säga om Mike Huckabee. Han är en trevlig kille och han har gjort ett fantastiskt jobb i de första republikanska debatterna. Hans stora brist är att han inte har så mycket att komma med i internationella frågor. Han saknar helt enkelt en gedigen utrikespolitisk linje. Brownback däremot gör hela tiden misstag. I en av de tv-sända debatterna fick han frågan om han var motståndare till abort helt och hållet. Han tog då tid på sig för att förklara varför han tyckte att abort borde vara olagligt, till och med om en kvinna har blivit utsatt för våldtäkt. Jag tror att det även bland rätt-till-livet-republikaner finns många som anser att en sådan inställning är att gå lite väl långt. Den är alltför provocerande för de flesta amerikaner. Sammantaget kan man säga att bristen på starka socialkonservativa kandidater, tillsammans med McCains ras i opinionen, har bidragit till att bereda väg för Mitt Romney och Rudy Giuliani.

JN: För att återgå till den tidigare frågan som Shapiro ställde, borde

inte Giuliani vara en omöjlig kandidat för de socialkonservativa republikanerna eftersom han till exempel är för fri abort?

Frum: Det är detta som är lite märkligt. Men det ser inte ut som om det spelar någon roll när det gäller Giuliani.

Shapiro: Kommer de republikanska väljarna att rösta strategiskt?

Frum: Folk röstar alltid strategiskt i någon mån. Däremot röstar partiföreträdarna inte alltid särskilt intelligent. Jag menar, demokraterna nominerade ju John Kerry.

Shapiro: Det var ett strategiskt val!

Frum: Om de verkligen ville rösta strategiskt hade de röstat på Dick Gephardt.

JN: Det är intressant att vi redan kommer in på jämförelser med primärvalrörelsen 2004. Vad var strategin bakom demokraternas interna strid för att få bort Howard Dean? Byggde de omfattande attackerna mot Dean enbart på omdömet att Kerry ansågs mer valbar?

Shapiro: Nej, det var Deans egna misstag som sänkte honom. Först och främst låg han så långt före i primärvalet att han blev allas måltavla. Sedan lyckades han inte övertyga de strategiska mittenväljarna om att han var en valbar kandidat. Slutligen hade han ett enormt starkt stöd bland unga väljare, men de gick inte och röstade.

JN: Det pratades i amerikanska medier under valrörelsen 2004 om ungdomar i termer av "hunden som inte skällde". Kan detsamma händera Barack Obama, eftersom han har lyckats attrahera många unga väljare till sin kampanj?

Shapiro: Ja, det är nog stor risk för det. Unga väljare är väldigt entusiastiska. De var entusiastiska för Dean, och de är entusiastiska för Obama. Men de är helt enkelt ingen trovärdig väljargrupp.

Frum: Jag såg statistik som påstod att Dean gjorde bäst ifrån sig bland de äldsta väljargrupperna.

Shapiro: Hmm, ja det är säkert sant, för de unga väljarna dök aldrig upp vid valurnorna.

Frum: Vi måste samtidigt hålla i minnet att både republikanerna och demokraterna är typiskt toppstyrda organisationer som organiserades för helt olika politiska mål. Republikanerna har varit partiet som skulle bekämpa inflationen och besegra Sovjetunionen medan demokraterna skulle besegra depressionen. Som du kanske har märkt så har alla dessa uppgifter blivit utförda, men partiernas kandidater är fast i gamla hjulspår. Paul Tsongas kandidatur 1992 är kanske det tydligaste exemplet på en valkampanj som byggde på idén att uppfinna hjulet igen.

JN: Och han lyckades till och med vinna i New Hampshire.

Frum: Ja, precis! Han lovade att slåss mot depressionen en rond till, oavsett om depressionen fanns eller inte. Och väljarna belönade honom för det.

Shapiro: Näja, jag håller med om den åsikten i stora drag, men vi ska vara medvetna om att Tsongas enbart lyckades vinna primärvalet i New Hampshire eftersom Gennifer Flowers-skandalen exploderade i Bill Clintons ansikte.

Frum: Problemet när vi nu diskuterar kandidater är att partier ofta beter sig som slutna stamsamhällen. Om man befinner sig utanför stammen är det omöjligt att förstå hur människor som ingår i stammen tänker. Jag tror att varje republikan vid den här tidpunkten i den förra valrörelsen trodde att demokraterna skulle nominera Dick Gephardt, ef-

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICK NY

– I Europa hör jag ständigt människor som säger att Hillary är en självklar kandidat. Men det är långt ifrån vad inflytelserika demokrater i USA anser, säger Robert Shapiro.

tersom det skulle vara det smartaste för dem utifrån hur vi såg på våra svagheter. Men vi hade förstås helt fel.

Shapiro: David har helt rätt. När du befinner dig utanför stammen ser du saker på ett helt annorlunda sätt. Ta till exempel religionens centrala roll inom amerikansk politik. Vi kan naturligtvis alla påpeka att det är viktigt att hålla isär religion och politik. Men hur vi än försöker så letar sig religionen in i de politiska samtalen genom socialpolitiska frågor som får ett stort symbolvärde. Abortfrågan är naturligtvis det klassiska exemplet. Tyvärr har oförmågan att förstå religionens betydelse även för icke-konservativa genomsnittssamerikaner varit en av svagheter hos demokraterna. Det är därför som vi nu ser Hillary Clinton och Barack Obama prata om sina religiösa övertygelser. Jag har förresten känt Hillary i 20 år, och jag vet att hon alltid har varit religiös, även om hon aldrig har pratat om det. Om anledningen till att hon nu pratar öppet om religion är att Mark Penn har sagt åt henne att göra det, det vet jag inte. (Red: Penn är vd för konsultfirman Burson-Marsteller och kampanjrådgivare åt Hillary.) Den här utvecklingen är ett ypperligt tecken på att det demokratiska partiet har anpassat sig till den politiska diskursen, att vi har kandidater som vågar tala till breda väljargrupper.

Frum: Vad du säger om religion är verkligen intressant, särskilt med tanke på den kommande valrörelsen. Jag tror att det är svårt för européer att förstå vad religion egentligen betyder i amerikansk politik. När de ser all denna religiositet tänker de förmodligen "Herregud! Hela stället är fullpackat med fundamentalistiska knäppgökar! USA är precis som Saudiarabien, enda skillnaden är antalet motorvägar och McDonald's-restauranger." Tyvärr är detta en total missuppfattning av de verkliga motiven bakom den politiska retoriken. Den egentliga anledningen till religionens politiska uppsving i USA under 1970-talet berodde på att landet hade blivit mer ojämnt och att riskerna för dåliga, personliga val kunde bli förödande. Människor började helt enkelt bli oroliga för konsekvenserna av det som kallas omoraliskt leverne. Droger, tonårsgraviteter och allt som kunde riskera medelklassfamiljens framtid uppfattades som direkta hot mot samhället. Religionen var ett sätt för många amerikaner att kanalisera sin rädsla. Nu verkar det inför det kommande presidentvalet som om religionen möjligen är på tillbakagående. En hel del indikatorer pekar på att religionen har bytts ut mot en annan emotionell ingrediens i amerikansk politik, nämligen nationalismen.

Shapiro: Jag håller med om Davids poäng om nationalismen, även om jag inte skulle formulera den så. Men det är helt uppenbart att det har skett en omsvängning rörande traditionella politiska värden i amerikansk politik sedan 90-talet. Nuförtiden verkar det som om det råder en allmän uppfattning att det ständigt finns en fiende närvarande och att landet är utsatt för olika ekonomiska och politiska hot från omvärlden. Nationalismen passar perfekt in i det här mönstret. Amerikanerna har till exempel vänt sig mot kriget i Irak, inte för att ogillar den militära interventionen utan för att de ogillar nederlaget. Och nederlaget är uppenbart. Irakkriget är en tung börda att bära för det republikanska partiet i valrörelsen.

Frum: Vi påpekade tidigare att Rudy Giuliani's kandidatur knappast har varit given. Hur kan någon med hans åsikter och hans bakgrund vara en republikansk kandidat till 2008? Här har vi svaret! Republikanska väljare har frågat sig själva: "Finns det någon i vårt parti som har tagit på sig en till synes omöjlig uppgift tidigare? Finns det någon som vi kan lita på, som inte ger upp utan slåss tills problemen är lösta?" Svaret har varit självklart: "Det låter som ett jobb för Rudy."

Shapiro: Oavsett vem som träder fram för republikanerna så blir Irakkriget den avgörande frågan där kandidaterna måste fjärma sig från Bush.

Frum: Amerikanernas inställning till kriget i Irak är intressant. Precis som Robert säger så hatar amerikaner att förlora. Alla liknelser med erfarenheter från Vietnamkriget är däremot omöjliga eftersom vi inte

har någonting som liknar en anti-krigsrörelse i USA i dag. Det finns gott om pessimism, men det är allt.

Shapiro: I Vietnam handlade det om ett gammalmodigt imperietänkande och att vi inte borde ha varit där från första början. I Irak handlar det snarare om något mer ödesdigert. Vi är den första supermakten på jorden på över 1 700 år som inte utmanas av någon annan stat i vår egen storlek, och trots detta lyckas vi förlora ett krig mot en betydligt sämre utrustad motståndare.

JN: Francis Fukuyama skriver i sin bok *After the Neocons* att Irakkriget har omöjliggjort den nyanserade delen av den neokonservativa teorin om att förstå internationella relationer utifrån politiska strömningar inom stater. Håller ni med om det?

Frum: Det är möjligt. I viss utsträckning kan vi nog säga att kriget åtminstone kommer att ha reell inverkan på amerikansk utrikespolitik för lång tid framöver. Vad vi nu ser är en fotnot till den gamla Carterdoktrinen. Alltsedan 1979 har USA haft en inställning som säger att vi är beredda att gå ut i krig, även ett kärnvapenkrig, för att förhindra att någon annan politisk makt tar kontroll över oljeresurserna i Mellanöstern. I dag kan vi konstatera att USA omvärderar sin inställning till flera stater, bland annat Iran. Vad det här kriget leder till är måhända ingen ny, världsomspännande politisk doktrin, utan snarare en ny Mellanöstern-strategi.

JN: Vad tror ni då att denna utveckling får för återverkningar för Europas relation till USA?

Shapiro: Överallt ser vi ett försvagat Europa, både ekonomiskt och militärt. USA har rustat upp och Europas stater har skurit ner på sina egna styrkor och i stället lagt ut försvaret av Europa till USA. Samtidigt har EU skapat ekonomiska institutioner som står i konflikt med globaliseringen i världen. Vi ser många mått på denna ekonomiska kräftgång. Medelinkomsten i USA är i dag 28 procent högre än i Storbritannien, 36 procent högre än i Tyskland och Japan och hela 40 procent högre än i Frankrike. Om tio till femton år beräknas amerikaner tjäna 50 procent mer än genomsnittseuropéerna. Det är en häpnadsväckande skillnad och ett tydligt tecken på att USA framför allt är en ekonomisk supermakt.

Frum: Jag ser det inte riktigt i ett så glatt ljus som du gör.

Shapiro: Det är inte nödvändigtvis glatt. Det är vad det är.

Frum: Jag tror att det som kommer hända när Europas betydelse avtar och USA har ett närmast absolut inflytande över en stor del av jordens yta är att de demokratiska idéernas anseende kommer att minska. Om britten inte längre kan lära ut Shakespeare till barn i brittiska skolor, hur ska då amerikaner kunna lära ut Shakespeare till barn i Mexico? Kort sagt: om Europa förlorar sitt inflytande så avtar också USA:s möjlighet att vara ett barn av Europa.

Shapiro: Jag ser det inte alls på det sättet. Möjligen har det att göra med att vi demokrater alltid har en något mer optimistisk syn på saker och ting än konservativa. Europa kommer naturligtvis att kunna åtgärda sina brister på egen hand. Vi ser redan att det sker på Irland, vi ser det i Sverige i flera avseenden och vi ser det även i Storbritannien. Trots dessa ljuspunkter går det naturligtvis inte att bortse från att Europa är fattigare än det hade behövt vara. Samtidigt skulle jag önska att man också hade den militära kapaciteten att försvara sig själv.

Frum: Men trots de starka banden mellan de två kontinenterna är det nedslående att se hur europeiska politiker på gång har försökt att vinna inrikespolitiska poänger på att attackera förhållandet till USA. Tyvärr kan liknande utspel i framtiden skapa verkligt stora problem för den sammanhållning över Atlanten som trots allt är väldigt väsentlig.

Shapiro: Vi ska inte glömma att USA och Europa har väldigt mycket gemensamt – såväl kulturellt som ekonomiskt och politiskt. Till detta ska läggas den nytta som Europa drar av USA, inte minst som en marknad för många av de varor som produceras inom EU. Med så starka band har jag svårt att se att någonting skulle kunna skada relationen mellan Europa och USA inom den närmaste framtiden. ♦

Franska författare sneglar österut

Ny fransk litteratur slits mellan att kritisera det ryska politiska systemet och att förhäxas av Moskvas modernitet. I den naket råa marknadsökonomi framträder skönheten som en närmast transcendental kvalitet.

LITTERATUR När muren föll var vi nog många som trodde att vi fortsättningsvis skulle hitta våra skurkar någon annanstans när vi gick på bio eller läste böcker. Men så blev det inte. Ryssland bara fortsätter förse den västerländska populärkulturen med en aldrig sinande ström av helgon och syndare; horor, trafficking-offer, galna vetenskapsmän, oligarker, muskelknutar och superskurkar.

Ryssland fyller en dramaturgiskt tacksam roll som sista vildmark, platsen där gängse moral läggs av och människan visar sitt rätta väsen: som människans varg. En hel kontinent som är en enda, oklar, blandning mellan free-town och fångläger – inte underligt om underhållningsindustrin behöver det nya Ryssland, eller snarare: *bilden* av det nya Ryssland som väst så omsorgsfullt odlat fram.

I år åker franska författare österut när de ska skärskåda sina egna demoner: i *Un roman russe* (En rysk roman) gör Emmanuel Carrère dokumentärfilm om en kvarglömd ungersk krigsfånge i Kotelnitj, dricker vodka, flirtar med franskkunniga ryskor och nystar upp sin egen familjehistoria (Carrères mor är den berömda slavisten, historikern och numera Franska akademins ständige sekreterare Hélène Carrère d'Encausse).

CARRÈRE SER DET han vill se: för honom är Ryssland bara en omväg till den egna familjehistorien och en länge uppskjuten konfrontation med modern. Även för Carrères yngre kollega Frédéric Beigbeder är Ryssland en vishusbod för klichéer. Beigbeder utnyttjar vår fascination för det land som redan Dostojevskij såg som Europas enda framtid och möjliga räddning, men hans Ryssland är inte helt färdig-

stöpt i rollen som den fattige släktingen som väcker ett latent dåligt samvete. Trots att Beigbeder är en betydligt sämre författare än Carrère ser han en avgörande skillnad mellan rysarna och oss.

Avsaknaden av kapitalistisk tradition gör dem modernare än vi någonsin kan bli, eftersom de inte har några gamla strukturer att bygga bort: därför är det vi som kan se vår hägrande framtid när vi vänder blicken österut, inte tvärtom. Denna historielöshet är delvis medveten, menar Beigbeder som liknar dagens ryska tystnad vid den franska tystnaden efter Indokina, Algeriet, den tyska ockupationen: det är det dåliga samvetet som tiger och dränker sig i lyx och vållust.

"I valet mellan frihet och rikedom, valde ni rikedomen."

FÖRE DETTA REKLAMMANNEN, numera talangscouten Octave Parango försörjer sig på att leta efter skönhet, peta på trumpna tonårsflickor med sitt trollspö och förvandla dem till supermodeller i Paris.

Octave betraktar det nya Ryssland med en blandning av igenkänning och fasa. Som om Ryssland förverkade hela Europas chans till frihet genom att välja Putin och pengarna i stället för fattigdom, flit och hederlighet. (Så kan nog bara en bortskämd västerländsk intellektuell definiera det ryska vägvalet.)

Det finns 280 000 dollarmiljonärer bara i Moskva: i jämförelse med Ryssland är Frankrike litet och fattigt, hånas Octave av hans vän oligarken Sergej, som blivit förmögen på att blanda modersmjölk och jungfrutårar i den exklusiva skönhetskrämen Idéal. Förödmjukad av Sergej, förvirrad av kokain och vodka,

övergiven av sin nya ryska skönhet Lena, hämnas Octave genom att spränga symbolen för det nya Ryssland, den återuppbyggda Frälsarkatedralen, i luften: en passande replik till 11 september för en stormakt som gärna använder USA som spegel.

OCTAVE ÄR HUVUDPERSON i Beigbeders nya roman *Au secours pardon* (Hjälp förlåt). Beigbeder har förekommit i två decennier som parisiskt premiärlejon, profilstark krönikör och högröstad generationsförespråkare (dock inte yngre än att han är född 1965). Han fick sitt stora genombrott 1999 med reklamromanen *99 F* (omdöpt till 14,99 € efter valutaomläggningen) och följde upp med 11/9-romanen *Windows on the World*; andra, talande, titlar är *Nouvelles sous extacy*, *L'amour dure trois ans* och *L'égoïste romantique*.

Det finns ett drag av Per Hagman över Beigbeder, ett drag av envist försvarad oskuldshet mitt på dansgolvet. Med sin högljudda och

◊ Från Ryssland till Paris med hjälp av skönheten. Natalia Vodianova, rysk fotomodell, på besök i sin hemstad Nizhny Novgorod.

FOTO: SCANPIX/REUTERS

ganska lättköpta cynism kan Beigbeder också beskrivas som en Houellebecq light, eller en Gide för Google-generationen: han pratar så högt om sex, droger och pengar att det omöjligt kan intressera honom på allvar. En riktig dandy skulle knappast kunna moralisera som han. "Skönheten är en orättvisa", säger Octave, och plötsligt förstår man varför Beigbeder är så fascinerad av Ryssland.

I den nakna, råa marknadsekonomi kan plötsligt en närmast transcendent kvalitet som skönhet taxeras och få fritt spelrum, utan utjämnande faktorer: en bokstavligt talat himmelsk orättvisa, som varken planekonomi eller kapitalism kan göra särskilt mycket åt.

✶ KRISTOFFER LEANDOER

Demonstrativ distansering

Kjell Häglund iakttar brittiskt politiskt liv och konstaterar att de fiktiva politiska tv-serierna ibland är verkligare än verkligheten.

TV När jag i mitten av juli läste om hur Gordon Brown indirekt, via andra ministrar, ansågs distansera sig från Tony Blairs intimare amerikanska relationer, trots att hans egen modesta kommentar var en nästan ursäktande dementi ("Jag kommer att fortsätta som Tony Blair, i nära samarbete med den amerikanska regeringen"), tänkte jag direkt på ett brittiskt tv-drama från januari, Alistair Beaton's *The Trial of Tony Blair*.

I denna satiriska framtidsvision återgav skådespelaren Peter Mullan med plågad plastik återgav – ett halvår innan det hände i verkligheten – hur den djupt partilöjale, skotsk-presbyteriansk-moralistiske Gordon Brown motvilligt och sorgset hetsades av sin Labour-omgivning till en opportunistisk Blair-distansering.

DET ÄR BARA en i raden av häpnadsväckande sannspådomar i Beaton's manus. En annan är när han ironiserar över hur hans fiktive, fåfänge Tony Blair (spelande med tragikomiskt David Brent-manér av Robert Lindsay) oroar sig för framtiden ("Har inte Bill Gates ringt? Inte Kevin Spacey heller? Bono?") och blir så besatt av att efterlämna ett positivt politiskt arv att

han startar en stiftelse, The Blair Foundation – något den verkliga Blair gjorde tre månader efter att Beaton fantiserade ihop det.

Sådant skänker onekligen en spännande kredibilitet och legitimitet åt ett tv-drama, placerat ett par år fram i tiden, som annars hellre söker satiriska än trovärdiga effekter – som att Blair hamnar inför krigsribunalen i Haag, att Arnold Schwarzenegger styr FN och att Blair snabbt som attan vill konvertera till katolicismen enbart för att kunna bikta sina synder och slippa sina mardrömslika hallucinationer (men inte ens inför prästen förstår han säga annat än att han "did the right thing").

Men vad jag kommer att tänka på, när jag läser om hur gärna alla nu vill tolka Brown-administrationens varenda pressrelease som en Bush-distansering, är hur denna vilja – som givetvis synkar med den brittiska folkopinionens krav på kursändring och hämta-hem-trupperna – även strålar rakt igenom inte bara *The Trial of Tony Blair* utan även påfallande många andra, nya brittiska tv-serier. Det är faktiskt en hel dramatrend, denna ältande demonstrativa distansering från USA. Och som en konsekvens därav är den Aparta Amerika- ➤

◊ Dagens tv-serier känner ibland av politiska strömningar bättre än de verkliga politikerna. Gordon Brown får finna sig i att åka med när George Bush rattar golfbilen. FOTO: SCANPIX/SAUL LOEB

nen en ny inventarie i det brittiska tv-dramat, med en plastinbakad kartong-karakteristik i gräll kontrast mot övriga, gediget brittiska, omsorgsfullt mänskliga, rollgestalter. Efter att amerikaner i decennier varit frånvarande (undantaget en eller annan "ädel vilde", blåögd och bråkande...) syns de numera överallt i brittisk tv, alltid utstyrda i en politisk överrock av ulvskinn.

Alistair Beaton själv gjorde sig skyldig till detta redan i genombrottet *A Very Social Secretary* 2005, som dramatiserade David Blunkett-affären så till den vassa grad att Blunkett själv försökte stoppa den, men där ändå hela kopplet av verkliga politiker (inklusive Robert Lindsays första gestaltning av Tony Blair) var lätta att tycka om, mitt i det löjliga och överdrivna, medan en enda rollgestalt var barbariskt osympatisk: Blunketts amerikanska älskarinna Kimberley Quinn.

I BBC:S NYA lördagssatsning *Jekyll* lär vi oss sympatisera med det stackars mänskliga mordiska monstret, eftersom han innerst inne är ett barn. Det skrupellösa storföretaget som påstår sig äga copyrighten till denne moderne "Mr Hyde", däremot, företräds av en maktgalen amerikan – som ingen sörjer när han slås ihjäl i tredje avsnittet.

I den senaste, spektakulära elfte säsongen av Lynda La Plantes framgångsrika polisserie *Brottet och straffet* visar sig en inbjuden amerikansk expert på brottsprofiler inte bara ha en falsk cv, han är rentav själva seriemördaren...

Och när *Cracker*, 1990-talsserien med Robbie Coltrane som den halvt försupne, spelgalne polispsykologen Fitz, fick en efterlängtnad fortsättning i vintras, hade den en klumpig Bush-kritisk ramhandling där mördaren målades upp som mångbottnat offer (för Nordirland-kriget), men där hans mordoffer var plastiga amerikaner utan några andra mänskliga drag än en aggressiv, "typiskt amerikansk" arrogans.

För tv-skaparna, liksom för Labour-think-tanken som så gärna vill pitcha Gordon Brown som Tony Blairs motsats, handlar det om att stryka opinionen medhårs och samtidigt känna att man tagit moralisk ställning, rentav utfört en viktig politisk symbolhandling. En, ur trendsynpunkt, frestande no-lose-situation.

Ironiskt nog kan man i amerikansk tv se en omvänd trend i att varje dramaserie med självaktning i år håller sig med en lagom udda husbritt – en slapp typecastad vimsig excentriker alternativt artig snobb. Dör trenden om Gordon Browns nygamla Labour tar avstånd från Bush? Bara tillfälligt, i så fall. Den lär återuppstå när – som Alistair Beaton förutspår i *The Trial of Tony Blair* – Hilary Clinton blir president.

✶ KJELL HÄGLUND

Det glömda slaveriet

Slaveri har varit en självklarhet i stora delar av den muslimska världen i mer än tusen år. Barnslaveriet förbjöds så sent som på 2000-talet i Förenade Arabemiraten. Historikern Dick Harrison skriver om ett slaveri som sällan förs på tal i dagstidningar eller historieböcker.

HISTORIA En av mina första stora läsupplevelser i barndomen var Hergés berättelser om Tintin. Den hjältemodige reportern med den blonda luggen trädde in i historiska samhällen som inte längre fanns eller borde finnas. I ett av seriealbumen, *Koks i lasten*, gör han en hjältemodig insats för att stoppa slavhandeln på Röda havet. Fromma afrikanska muslimer på pilgrimsfärd till Mekka säljs som slavar i Arabien. Eller skulle ha sålts om det inte varit för Tintin, vill säga.

Tyvärr finns det en sann historia bakom albumets intrig. Under åren kring 1960 bekräftades på hög politisk nivå att slavhandlare medvetet lurade iväg afrikaner på färder till Mekka, resor som slutade med att de såldes som slavar i Saudiarabien. Flertalet drabbade kom från Etiopien och Somalia, men andra kom från avlägsna länder. På 1970- och 1980-talen inkom nya rapporter om pilgrimsförslavande. Införandet av flygrutter gjorde slavhandeln ännu enklare än på karavanernas och passagerarfartygens tid.

VI LÄSER SÄLLAN om arabvärldens slaveri, varken i historieböcker eller i dagstidningar. När företeelsen nämns är det ofta med termer som "milt" och "småskaligt". Det islamiska slaveriet uppges i regel ha varit av två huvudtyper: soldatslaveri och husslaveri.

Soldatslaveriet var en följd av att islamiska härskare från och med 800-talet ville ha lojala elitsoldater. Därför importerades pojkar från Centralasien och gjordes till ofria men effektiva krigare. Några av dem avancerade i graderna och grep till och med makten själva. Inte sällan utgjorde soldatslavarna en del av samhällets militära överklass. Husslaveriet var av samma art som i alla andra slavsystem, till exempel i det antika Grekland och i det gamla Kina

– ofria tjänare, springpojkar, kockar, konkubiner, och så vidare. Däremot, heter det ofta, använde inte araberna slavar såsom västerlänningarna gjorde på Nya världens plantager. Och framförallt: det islamiska slaveriet bör omtalas i imperfekt. Alla islamiska länder har förbjudit slaveri. Alltså finns det inte längre. Islam, liksom kristendomen, hyllar alla människors likhet inför Gud.

Men detta är fel. Mycket av det vi tror oss veta om det islamiska slaveriet, liksom om det kristna, stämmer varken med historien eller med dagens verklighet.

FÖR ATT FÖRSTÅ slaveriet måste vi utgå från att det alltid har varit accepterat, inte bara i folklig sedvana utan också inom ramarna för den islamiska religionen och rätten, *sharia*.

När den lärde Ibn Manzur (d. 1311) diskuterade slaveriet gjorde han klart att envar mänsklig är en *abd* – en slav – i förhållande till Gud, men att Herren därutöver har gjort en åtskillnad mellan alla vanliga muslimer och de slavar som både tjänar Gud och människorna. Följaktligen är det lagligt att ha slavar. Utöver denna gudomliga sanktion finns det ytterligare en grundförutsättning. Muslimen får endast förslava otrogna som har vägrat att acceptera islams värde. Det barn som föds som muslim blir fri per automatik. Dessutom har det alltid räknats som en from handling att frige slavar. Resultatet är att det islamiska slaveriet ofta har varit ett en-generationsslaveri. Det har varit beroende av ständig import.

Så långt lag och religion. Lägg därtill den smutsiga praktiken och den mänskliga girigheten. När man väl har börjat genomföra räder och öppna handelsleder för att få nya slavar har många muslimer sett genom fingrarna med förbudet mot att förslava rättrogna. Särskilt i afri-

◊ I Mauretanien lever slaveriet kvar trots att det officiellt avskaffats. Här letar några kvinnor salt på en uttorkad sjöbotten i Sahara där denna sorts arbete ofta utförs av slavar.

FOTO: SCANPIX/AP/CLEMENT NTAYE

kansk historia har det varit vanligt att muslimer förslavat trosbröder och trossyslar.

Flertalet slavar infördes från de otrogna regioner, till exempel Centralasien och Afrika. Karavanrutorna och sjölederna hölls vid liv ända in i modern tid. Från 650 till 1900 importerades omkring 7,5 miljoner slavar till nordafrikanska marknader enbart från Afrika över Sahara, oräknat alla de slavar som samtidigt inskeppades över Röda havet och Indiska oceanen. Till saken hör att det mänskliga svinnet var omfattande. Otaliga afrikaner dog innan karavanerna nådde fram till marknaderna. De som överlevde sattes långt ifrån alltid i ett mildt hus-slaveri. Vi har mängder av vittnesbörd om slavar som tvingades utföra hårda byggnadsarbeten eller slavade på åkrarna.

Det renodlade jordbruksslaveriet blev, liksom i Västerlandet, allt vanligare ju mer ekonomin utvecklades och ju närmare vår egen tid vi kommer. På 1800-talet expanderade slavplantagerna i stora delar av den muslimska världen. Medan de kubanska slavarerna skördade socker och de amerikanska skördade bomull, skapades väldiga islamiska slavsystem baserade på exempelvis odling av kryddnejlika (i Zanzibar) eller jordnötter (i Senegal).

SLAVERI HAR ÄNDA IN I NUTIDEN varit ett självklart samhällsfenomen, allom accepterat, i den islamiska världen. Det stämmer att europeiska kolonialherrar under sent 1800-tal och tidigt

1900-tal gjorde betydande insatser för att utrota slavhandeln och slaveriet, men deras insatser var ofta halvhjärtade och sällan så effektiva som vi har önskat tro.

Det är därför som intrigen i *Koks i lasten* stannar från verkligheten och inte fantasin. Att finna ännu värre exempel är inte svårt. Det räcker med att betrakta situationen i ett av de rikaste arabländerna, Förenade Arabemiraten. Här kan en besökare idag finna tre former av arbetsförhållanden, varav definitivt två och möjligen också den tredje kan tolkas som slaveri.

Den värsta formen av slaveri i de små emiraten är barnslaveriet på kapplöpningsbanorna. Tusentals barn har importerats från Indien, Bangladesh, Pakistan och Sudan och tränats att rida kameler. Under loppen binds de fast för att inte falla av. Många skadas eller dör innan kamelerna kommit i mål. Formellt förbjöds detta barnslaveri år 2003, men påbudet ignorerades. I mars 2005 blev trycket för stort och ett nytt förbud trädde i kraft. Men importen av barnslavar fortsätter.

Den andra formen av slaveri som ännu blomstrar i länder som Saudiarabien, Kuwait, Qatar och Förenade Arabemiraten är sexslaveri. Det rör sig främst om syd- och centralasiatiska flickor som söker sig till arabländerna för att få arbete. När de väl installerats i sina nya hem blir de inlåsta, pryglade och våldtagna. Andra placeras på bordeller.

Många människorättsaktivister pekar ock-

så på det utbredda "löneslaveriet" i arabvärlden. Huvuddelen av grov arbetet i länderna vid Persiska viken utförs av immigranter från Sydasien som bor i arbetsläger. Det överväldigande flertalet av dessa arbetare har ingen möjlighet att ta sig ur sin situation. De är formellt fria men tjänar för lite för att kunna bryta upp. De har börjat tänka som slavar och accepterar ofriheten.

ALLRA TYDLIGAST ILLUSTRERAS ofrihetens kontinuitet i krigstider. Ett typexempel är utvecklingen i inbördeskrigets Sudan på 1980- och 1990-talen. Många svarta bybor infångades, och infångas fortfarande, av arabiska milisstyrkor och sudanesiska arméförband. Vissa slavar sänds direkt till soldaternas familjer. Andra säljs öppet på slavmarknader. Liknande råder, med samma slavjägande folk och samma afrikanska stammar i rollerna som offer, ägde rum i Sudan på 1800-talet.

Det är som om tiden stått stilla. Det har den på sätt och vis också. För människor som fortfarande uppfattar slaveri som naturligt är det omöjligt att inse att det är fel att hålla sig med ofria tjänare. Och då är Sudan likväl uppmärksammat av världssamfundet. Det finns ju olja i Sudan. I ett bortglömt land som Mauretanien, där slaveriet förbjöds så sent som 1980 men fortfarande blomstrar, är slavarnas utsatthet om möjligt ännu mer hopplös.

✱ DICK HARRISON

FOTO: SCANPIX/ROGER TURESSON

Så övertygar du i skrift!

I skriftspråket är det upprepningar, långa ord, statistisk information och fackterminologi som ger trovärdighet och förmåga att övertyga.

SPRÅK Det sägs att kroppsspråket slår det vanliga språket lika enkelt som en *royal straight flush* slår ut par i tvåor. Vem litar på en hopkruken, darrande gestalt som stammar fram "jag vågar visst"? Och det bästa rådet till en osäker lögnare är alltid: "Lura dig själv först innan du kan lura någon annan!"

Samma regel gäller för skriftspråk. Men, tänker den kritiske läsaren, visserligen blir det lätt att dölja stammandet och darrandet i skrift, men hur går man åt andra hållet? Hur får man fram det vinnande kroppsspråket: det självsäkra leendet, den resliga hållningen och den ivrigt framåtlutade överkroppen? Ingen konst alls!

DET MESTA AV segervisst kroppsspråk är ingenting annat än olika sätt att verka större än man egentligen är. Man sträcker på sig och blir längre, man andas in och fyller överkroppen med

luft samtidigt som man lätt böjer sig framåt och ser stridslystet hotfull ut. Man blir större precis som en hund som reser ragg och håller svansen rakt upp.

Det är precis vad retorik går ut på. Säg samma sak ett par gånger. Säg det med klingande anaforer. Säg det så att det hamras in. Knepet är att säga det en gång för att slå fast. Knepet är att säga det igen för att ingen ska missa det. Knepet är att säga det en tredje gång för att orden ska klinga ut och visa att här talas mäktig retorik.

ÄVEN LAGENS HOTFULLA språk jobbar med volym. I paragrafernas värld är det inte fråga om någon mjälig snällism: "Snälla, ta inte något som inte är ditt!". Det ska vara långa ord, tunga meningar och imponerande bisatsflätningar. Lagstiftaren sträcker på sig, andas in och skriver: Den som olovligen tager vad annan tillhör med uppsåt att tillägna sig det, dömes, om till-

greppet innebär skada, för stöld till fängelse i högst två år.

MEN DET HANDLAR inte bara om volym. Vi har kvar det segervissa leendet som också måste synas i text. I hundars tydliga kroppsspråk är en vit tandrad lika med förmåga att bita. I människors värld visar vi snarare motsatsen: en avslappnad attityd, en vänlighet man kan kosta på sig när man ändå självklart kommer att dra det längsta strået.

Kan vi få texten att visa tänderna? Enkelt! Tänderna är kompetens – att bita eller bara vinna. Så fyll din text med kompetens. Fyll på med termer, detaljer (även om de inte är så relevanta), siffror och referenser. Eller lite mer retoriskt: names, numbers and nonsense.

Förresten trodde du på det där? Nej, vi tar om: Korrelationen mellan termfrekvensen i en text och det förtroende texten åtnjuter är 0,92. Med en tankefigur från Wittgenstein kan man tala om en *Verdürfungseffekt*. Vad gäller textens interna struktur är en siffra/bokstavskvot på 0,12 och en ordmedellängd på 6,1 tecken ett minimum, men det finns ingen gräns uppåt.

Visst är detta kvalificerat nonsens (till skillnad från det som strax innan skrevs på vanlig enkel svenska), men det är kompetent nonsens, nonsens med segervisst leende. Lyckligtvis är det obegripligt. Tyvärr är det lika osäkert med en aggressiv text som med ett aggressivt kroppsspråk. Båda kan trigga flyktmekanismer istället för seger i ädel kamp. Så varför inte lägga huvudet på sned istället?

✱ LARS MELIN

Fabrikstillverkad popkonst

Factory Records producerade inte bara epokgörande musik utan även några av världens mest kända skivomslag. Nu finns de samlade i bokform.

MUSIK Den tionde augusti i år avled Tony Wilson, mannen bakom legendariska Manchester-skivbolaget Factory Records.

Factory gav ut några av 1980-talets mest inflytelserika band: Joy Division (ständigt aktuella, men extra aktuella i höst när fotografen Anton Corbijn's debutfilm *Control*, om sångaren Ian Curtis, har svensk premiär), New Order och Happy Mondays. Samt en rad andra band (Stockholm Monsters, Section 25, The Durutti Column, A Certain Ratio) som inte är lika kända idag, men som alla bidrog till den populärkulturella smältdegel som Manchester utgjorde vid den här tiden.

Factory Records skrev dessutom designhistoria med sin genomtänkta formgivning av allt som lämnade bolaget. Designen var så viktig att den till och med gick före lönsamheten: omslaget till New Orders maxisingel *Blue Monday* kostade så mycket att varje såld singel innebar en förlust för skivbolaget. Ironiskt nog blev *Blue Monday* världens mest sålda maxisingel någonsin.

I BOKEN *Factory Records – The Complete Graphic Album* av Matthew Roberts (Thames & Hudson, 2006) finns nästan hela Factorys utgivning avbildad.

Från de minimalistiska Joy Division-omslagen (kongeniala med bandets nerviga och montona ljudbild) till det sena åttiotalets snudd på psykedeliska färgprakt när Manchester blev "Madchester" och Happy Mondays blev skivbolagets största namn.

Peter Saville var skivbolagets mest framträdande formgivare och designade flera av de skivomslag som skulle komma att bli bolagets mest kända, men hans oerhört långsamma arbetstempo ställde till problem mer än en gång.

När Saville skulle ta fotot till Joy Divisions singel *Love Will Tear Us Apart* präglande han bandnamnet och låttiteln i en metallskiva som han lade ut på balkongen för att oxidera.

Fast det dröjde innan metallen uppnått den effekt Saville ville åt – så länge att när fotot väl var taget och omslaget var färdigt hade Joy Divisions sångare Ian Curtis redan hunnit begå självmord, och fick aldrig se singeln.

PETER SAVILLES FORMGIVNING var ofta kryptisk på gränsen till obegriplig.

Skivomslagen saknade inte sällan både bandnamn och titel – något som medverkade till den mystiska aura som omgav de flesta av Factorys artister (och som bara spädades på av deras ovilja att ställa upp på intervjuer

eller framträda med foton på skivomslagen). Den stab av formgivare som var knutna till bolaget pressade hela tiden fram gränsen för vad som var möjligt att göra när det gällde innovativ form och materialval (smörpapper, silverfolie, skivomslag som täcktes med sandpapper under pysselkvällar i enlighet med den punk-influerade gör-det-själva-anda som rådde de första åren).

Allt som producerades av Factory Records försågs konsekvent med katalognummer och blev på så vis produkter: skivor, planscher, brevpapper, en julfest för de anställda, skivbolagets nattklubb The Hacienda samt en domstolsprocess initierad av en missnöjd före detta medarbetare – Tony Wilson må ha varit begåvad på en rad områden, men inte när det gällde ekonomi.

FACTORYS SKIVOMSLAG HAR blivit en del av det kollektiva medvetandet hos flera generationer, och att samla dem i en bok är närmast en kulturgärning.

Att dessutom få höra historierna bakom dem är inte bara intressant utan ibland snudd på svindlande – som när man upplyses om vad de vita graferna på omslaget till Joy Divisions *Unknown Pleasures* egentligen föreställer. Det är radiovågorna efter en sloknad stjärna.

✶ THERESE BOHMAN

○ Joy Divisions *Unknown Pleasures*, med omslag av Peter Saville.

På spaning efter den kolorit som flytt

Zeit och Geist är två kulturintresserade män med något divergerande estetisk smak. I syfte att genomlys olika sektorer av svenskt kulturliv menar de sig dock vara oslagbara i sin kombination av samtidsanpassning och kulturkonservatism.

TESTPATRULL Det är pressvisning på Nationalmuseum. Zeit och Geist släntrar uppför de ståtliga trapporna. Geist känner sig lite obehaglig, för hans kostymbyxor har spruckit där bak. Zeit, som går några steg bakom, lovar att ingen kommer att upptäcka den breda revan i Geists grå byxbak.

– Jag har grå kalsonger, viskar Geist konspiratoriskt.

Vid entrén står två trevliga unga kvinnor bakom ett bord med kataloger, information, läsk och godis. Zeit och Geist får skriva upp sig på en lista.

– Vill ni ha påse, frågar en av kvinnorna.

– Ja tack.

”FÖRFÄRLIGT HÄRLIGT” ÄR EN utställning med design och konsthantverk från senare delen av 1800-talet. Förgyllda praktvaser, fantasifulla prydnadsföremål, överdådigt dekorerat porslin och allsköns historiska pastischer. Kort sagt, all sådan färg- och formprakt som nästa århundrade brutalt spolades ned i funktionalismens mentalhygieniska vattenklosett. På en av väggtexterna hänvisas till en formvärld som ”medvetet använde motiv hämtade i olika historiska epoker och geografiskt vitt skilda kulturer”

– Postmodernism avant la lettre! utropar Zeit muntert.

– Du sliter på en term vi hört alldeles ofta, muttrar Geist knappt hörbart, och fortsätter in i den första salen där de rikt dekorerade porlinspjäserna organiserar sig omkring en enorm, röd sammetspuff. Fönstren täcks av tunga gardiner i samma material och färg – en ekvok oxblodsrod som sätter sin prägel på hela rummet.

Zeits inledande entusiasm svalnar snabbt.

– Varför just detta, just nu? Om inte för att ge historisk legitimitet åt den nya bling-bling-estetiken, som uppstått ur en högkonjunktur med massor av pengar, men ingen moral.

– Du ska alltid tolka allting så fördömt politiskt, ler Geist överseende. Försök att njuta, bara!

FÖRSTA SALEN DOMINERAS av rena representations- och skrytoobjekt (värst av allt, enligt Zeit, en enorm ”kungavas” som aldrig erbjudit plats åt en levande blomma). Men i utställningens följande rum ersätts det officiösa med mer intima, vardagliga objekt, sorterade i tematiska monstrar. De borgerliga salongernas stilblandning skedde nämligen inte hipp som happ, utan med utgångspunkt i vissa principer: gotiken i farstun, nationalromantiken i rökrummet och rokokon i fruns sovgemak.

Geist blir stående, länge, framför en av monstarna.

I mitten vilar en porslinsget i naturlig storlek, flankerad av enorma karllohanssvampar som troligtvis är tänkta som trädgårdspallar. Slingrande salamandrar, glansiga grodor, dansande björnar – allt som kryper och prasslar i skogsbrynet; allt som går i grönt och brunt, allt som hör hemma i en trolsk och vild natur.

– Jag blir lika glad som om jag var på besök hos Bilbo, utbrister Geist saligt.

Zeit ger sin vän en avvaktande blick.

– Se på den skålen där, fortsätter Geist upphetsat. Dess skulpturala myller av näckrosor, flodkräftor och allsköns vattenkräk! Tänk att modernismen förvägrat oss allt detta!

SEDAN FALLER HANS blick på en, om möjligt, ännu mer fantasieggande pjäs. En glaserad keramiklåda prydd av en klase vindruvor och en prick-

ig liten älg. En lössläppt fantasirikedom som visar sig rymma en radiomottagare! Men Zeit avbryter Geists lovsånger:

– Den är gjort av Per B Sundberg. 1998.

– Du ären obotligglädjedödare, väser Geist. Ständigt dessa samtidsalibin. Den hade varit så avgjort mycket bättre om den varit gjord 1882 istället.

– Men käre vän, idag är det helt enkelt inte möjligt att göra en historisk utställning utan tydliga hänvisningar till samtiden, invänder Zeit snusförnuftigt. Här har de ändå smugit in samtidsreferenserna på ett ovanligt diskret vis, tycker jag.

– Men en nytolkning av det här materialet hade inte behövt några samtida halvmesyryr för att bli relevant i vår tid, suckar Geist.

Zeit drar med sig Geist till kungavasen, igen.

– Den här formprakten är lik förbannat först och främst en manifestation av ett ekonomiskt överflöd, envisas han. Den konstnärliga reproduktionen av ett klassamhälle.

– Men formspråket, invänder Geist, är ju inte bundet till maktstrukturerna. Det kan användas till gott eller ont, i det här fallet till glädje för vår generation. Skillnaden mellan den här prakten och den moderna, asketiska formen, är att detta förmår att bära fram berättelser, associationer, fabler – liv!

– Eliten är densamma idag, fortsätter Geist, och dess behov att befästa sin status lika stor. Men den modernistiska smaken har hamnat i ideologisk respirator. Innehållet är borta, formen tömd. Endast det stilrena skalet kvarstår. Zeit nickar.

– Men de samtida formgivare som gör ”uppror” mot modernismen genom att dekorera och förgylla sina grejer så här, saknar ändå nå-

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV CHRISTOPHER RÄDLUND

got som de riktiga modernisterna hade. En politisk vilja.

Geist nickar ivrigt tillbaka.

– De saknar traditionen. De är postmoderna rön för vinden.

– Men apropå tradition, fortsätter Geist, du måste ändå hålla med om att det här är en vackert iscensatt och väl genomtänkt utställning. Ett gott hantverk.

– Utan tvekan!

En stund senare vandrar Zeit & Geist grusgången fram mot prins Eugens Waldemarsudde. Även här står fantasin i centrum, i en utställning med Tolkienmotiv av den brittiske konstnären Paul Raymond Gregory.

DET FÖRSTA SOM fångar Zeits uppmärksamhet är en väggfackla, vars brandgula tygstycken fladdrar falskt i ett artificiellt vinddrag. Inne i utställningsrummen porlar en dystert ödesdiger syntmuzak, och taken badar i kolorerat ljus.

Zeit & Geist går omkring bland tavlorna, förstummade.

– Jag tror knappt mina ögon, utbrister Geist till sist.

– Ja. Det här är så uselt, instämmer Zeit. Dålig anatomi. Dålig formkänsla. Dåligt rumsperspektiv. Paul Raymond Gregory framstår i alla avseenden som en ren amatör.

Geist harklar sig.

– När Waldemarsudde väl fattar modet att visa "fantasykonst" så väljer man alltså det sämsta ur B-hyllan. När regissören Peter Jackson valde konceptdesigner för sin filmtriologi, valde han den bästa: Alan Lee. Varför >

Rara priser på Mormors böcker till Axess läsare

Björn Cederberg

KAMRAT SPION – OM SVERIGE I STASIARKIVEN

Dokumentärfilmaren och journalisten Björn Cederberg debuterar med en bok om den östtyska säkerhetspolisen Stasis verksamhet och förgreningar i Sverige. Fem års forskning i Stasiarkiven ligger till grund för boken och vi får en inblick i hur det gick till bakom »stängda dörrar» under det kalla kriget.

Boken är främst en både personlig och underhållande skildring av en tid, en plats och ett tillstånd. Läsaren bjuds på melankoliskt tonade porträtt av det här spionkrigets förlorare: havererade karriärer, grå fanatiker som förlorat både tron och maktinstrumenten, samt så kallade vanliga människor som sålt sin heder och sina vänner för en spottstyver.

PETER ENGLUND, DN

165:- + frakt 30:-

Bengt Jahnsson-Wennberg

LUNCH BAKOM HORISONTEN

Bengt Jahnsson-Wennbergs debut handlar om en ung pojkes uppväxt med »kreativa» föräldrar under det frimodiga 60- och 70-talet. Texterna är både dråpliga och allvarliga och ibland hejdlöst roliga. Bengt skildrar sin uppväxt i två familjer bestående av konstnärer, författare annat kulturfolk.

Det finns något såpbubblelätt och flygande över Bengt Jahnsson-Wennbergs debut, som är sympatiskt och muntert, som ett litet envist grässtrå i mungipan, som lockar fram skratt eller småleende och gör en väl till mods.

HEIDI VON BORN, SVD

130:- + frakt 30:-

Agneta Klingspor

GÅR DET ÅT HELVETE ÄR JAG ÄNDÅ FÖDD

Klingspors hyllade verksamhetsberättelse, indelad i »Dagordning» och »Övriga frågor». Det är hårda bud.

Klingspors ilska uppgörelse med en samtid i förfall är lika genialt välskriven som hänsynslöst drabbande. Ett kompakt och stilistiskt mästerverk som sätter upp Klingspor på den vördade hyllan bland våra stora författare.

DANIEL SJÖLIN, BABEL, SVT

2006 års förstaval måste bli Agneta Klingspors »Går det åt helvete är jag ändå född». Det är en bok som gör mig illa berörd, jag gillar den högt och orent.

ULRIKA MILLES, DN

110:- + frakt 30:-

Maila din order på info@forlaget-mormor.se och ange din postadress samt kod: Axess.
(vid beställning av fler än en bok debiteras bara en frakt, dvs 30:-)

www.forlaget-mormor.se

**BOKFÖRLAGET
MORMOR**

ställer inte Waldemarsudde ut honom? Alan Lee är en av de få illustratörerna i vår tid som tål en jämförelse med med förra sekelskiftets mästare som Arthur Rackham, Edmund Dulac och vår egen John Bauer. Å andra sidan, om det är kitschen man vill åt, varför väljer man då inte epokgörande fantasyillustratörer som Frank Frazetta eller Boris Valejo?!

Geist pekar och gestikulerar. Håret står på ända.

– Conan Barbaren hade gjort rent hus med de här dreglande cirkusorcherna!

Zeit pillar okoncentrerat på en sårskorpa på handen.

– Lägg märke till, envisas Geist, de fjantiga ramarna, som gör anspråk på att vara kopior efter historiska original. Men detta är ju bara historielös rekvisita!

– Det här har de bara gjort för att ragga upp en ung publik för vilken de saknar all respekt, gäspar Zeit.

De båda begrundar en föga skräckinjagande balrog.

– Men kanske kan man lära sig något av det här, funderar Zeit.

– Vadå?

– Att berättelser och fantasirikedom, det där "livet" du talade om, inte räcker. Att det måste till något ytterligare. Själva konsten, kanske?

– Just det – traditionsmedvetande och naturstudium! Efter föredömliga utställningar av Arnold Böcklin och tysk symbolism kunde man förutsätta att Waldemarsudde förstått det. Istället för att plocka in den här Greg borde man skickat honom katalogerna från dessa utställningar, med en bifogad uppmaning att studera dem grundligt.

ZEIT BEFINNERSIG mentalt redan långt bortom Midgård, men instämmer ljummet.

– Du menar helt enkelt att fantasy-gene-

rationen hade mått bra av lite mer klassisk bildning.

Geist suckar.

– Jag menar att Sauron och Frodo hade tjänat en Böcklin...

Zeit och Geist beslutar sig för att avsluta dagens runda med ett riktigt stålbad. På Millesgården är formen hårt hållen och fantasin nära nog portförbjuden, ty här visas två av svensk samtidskonsts verkliga hårdingar i den kärva skolan: Ann Edholm och Håkan Rehnberg.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV CHRISTOPHER RÄDLUND

HARMONIN MELLAN DERAS KONST och Johan Celsings nyfunktionella konsthall är nästintill fullkomlig. Från entréplanet blickar Zeit & Geist ner över geometriska former och återhållsamt kontrasterande färger.

– En vit bassäng, i vilken puristiskt doftlöst material ansamlats, frustar Geist, föga villig att ta på sig den erforderliga baddräkten inför nedstigandet.

– Välkommen till verkligheten. Stålbalsam för ingenjörssjäl, kvittrar Zeit och tar de första stegen nerför den ljusa furutrappen.

Rehnbergs "Inverted room", en av fyra liknande skapelser i aluminium och glas, utgör utställningens första skulpturala godbit. Längs med huvudväggen hänger några av Edholms större dukar. Koloriten begränsad till svart, vitt och orange.

– Ett Legoland för formbyråkrater, fnysar Geist.

– Men du måste förstå, förklarar Zeit tålmodigt, att det finns en romantik även i detta. Den får bara inte bli synlig och påtaglig, utan måste alltid gälla något frånvarande, något osynligt endast tanken kan snudda vid.

MEN GEIST HÖR inte på. Han har redan gått vidare till en solitärt hängande Edholmduk. Tar ett par steg närmare den persikafärgade rektangeln, och utropar plötsligt:

– Hon är ju ganska duktig på optiska effekter! Ytan här är omöjlig att fokusera, i ögonvrån uppstår mjölkvita ljusfenomen. Transcendent hudfärg!

– Ha ha, du faller för de enklaste trolleritricks, fnissar Zeit.

Men nu vänder Geist, med vänskapligt våld, Zeit mot en annan av Rehnbergs skulpturer.

– Se på det här. På de industriellt standardiserade formerna, simpelthopfogade med Ikea-skrudar. Måste jag erkänna dess avsaknad av raffinemang, dynamik och innehåll som moraliskt suveränt?

– Nej, suckar Zeit. Själv är jag mest fascinerad över att man en gång i världen kunde fästa sådana sanslösa, metafysiska pretentioner vid den här sortens uttryck. Alltså när den här estetiken var ny, på Mark Rothkos och Barnett Newmans tid.

– Sannerligen. Geist skakar bekymrat på huvudet, men skiner plötsligt upp: Minns du Gary Numan?

– Ja, jag kan se honom framför mig! Men nu behöver du verkligen nya byxor. *

ZEIT & GEISTS OMDÖMEN OM UTSTÄLLNINGARNA

NATIONALMUSEUM – utställningen Förfärligt härligt

Eklektiskt och prunkande konsthantverk från senare delen av 1800-talet.

UTSTÄLLNING: – trollbindande/engagerande. ★★★★★

MILJÖ: – Nationalmuseums nyrenässenssalar! Underbara och kongeniala! ★★★★★

SERVICE: – trevliga värdar, pålästa intendenten och fyllig katalog. ★★★★★

WALDEMARSUDDE – utställningen Middle Earth

Fantasmåleri med Tolkienmotiv av engelsmannen Paul Raymond Gregory.

UTSTÄLLNING: – kitschig fantasyillustration från nedersta hyllan. ★

MILJÖ: – färgat ljus och syntmuzak smutsar ned de vackra lokalerna. ★★

SERVICE: – tillmötesgående personal men undermåligt utbud av fantasyprodukter. ★★

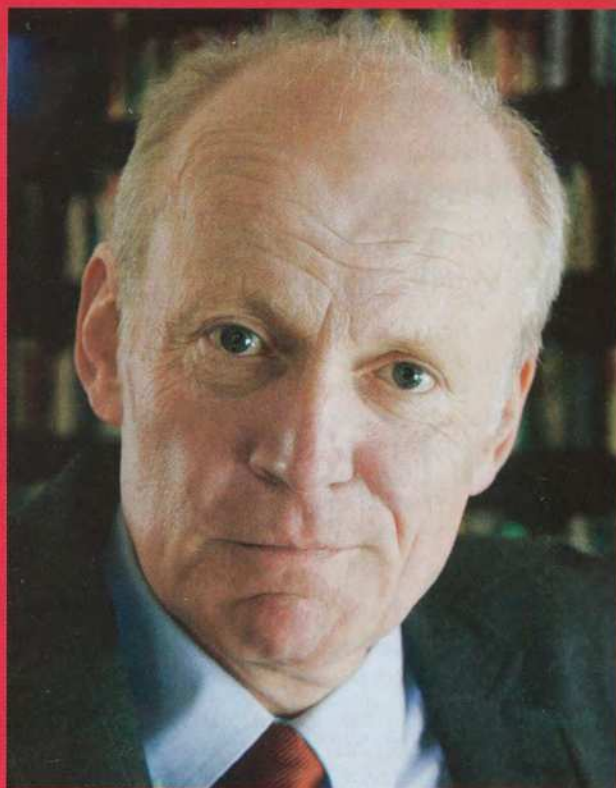
MILLESGÅRDEN – utställningen Måleri & Skulptur

Konkretistiskt måleri av Ann Edholm och dito skulptur av Håkan Rehnberg.

UTSTÄLLNING: – konsekvent och konkret. ★★★★★

MILJÖ: – vita väggar och behagligt ljus, perfekt för konkretism! ★★★★★

SERVICE: – artig personal, bra utbud av både krimskrams och konstilliteratur. Men en utställningskatalog utan bilder?! ★★★★★

GÖRAN HÄGG VÄLFÄRDSÅREN

Nu blir boken Velfärdsåren av Göran Hägg, om svensk historia 1945–1986, tv-serie med författaren själv som programledare. Björn Ulvaeus, Ingvar Carlsson, Åsa Moberg och Owe Thörnqvist är några av dem som medverkar i programmen som börjar sändas i september.

AXESS TV

Axess TV är en svensk kanal som sänder bildningsteve inom områdena samhälle, kultur och vetenskap. Kanalen finns tillgänglig utan kostnad i det digitala marknätet via Boxer och i Com Hems digitala utbud. **Besök gärna www.axess.se.** För att se tablån, flera av våra program samt information om hur du får in vår kanal.

I det nyligen upphittade Judasevangeliet framställs Judas inte som förrädare utan som Jesus främste lärjunge. Jörgen Magnusson skriver om ett utgivningsarbete som tenderar att ställa den teologiska diskussionen på huvudet.

Försvunna evangelier reviderar Judasbilden

THE LOST GOSPEL OF JUDAS ISCARIOT

A NEW LOOK AT BETRAYER AND BETRAYED

BART D. EHRMAN
Oxford University Press USA
2007

READING JUDAS THE GOSPEL OF JUDAS AND THE SHAPING OF CHRISTIANITY

ELAINE PAGELS OCH
KAREN L. KING
Viking Adult
2007

THE SECRETS OF JUDAS THE STORY OF THE MISUNDERSTOOD DISCIPLE AND HIS LOST GOSPEL

JAMES M. ROBINSON
Harper Collins
2006

Har du hört om Judas Iskariots evangelium?" Kanske ställer du dig lika frågande som jag gjorde. Jag fick frågan 2003 vid universitetet i Bergen där jag arbetade med Sanningens evangelium från Nag Hammadi. Tack vare det torra egyptiska ökenklimatet har många sedan länge försvunna urkristna texter åter sett dagens ljus. Det största fyndet är utan tvekan cirka 50 texter som 1945

hittades nära den lilla egyptiska staden Nag Hammadi. Där återfanns exempelvis Tomasevangeliet, Filips evangelium och Sanningens evangelium. Nu hörde jag för första gången talas om att det fanns ytterligare ett evangelium med titeln "Judasevangeliet". En vän till mig, professor Stephen Emmel, hade forskat i texten 1983 då några amerikanska universitet försökte köpa den. Affären gick i stöpet och sedan dess hade många forskares nattsömn störts av tanken på att texten skulle försvinna för gott. Ägaren kunde ju dö och lämna den oemärkt i något anonymt bankfack.

Men vad för evangelium kunde det röra sig om? Kanske var det evangeliet som kyrkofadern Ireneus varnade för i slutet av 100-talet? Fanns det verkligen ett evangelium där Judas Iskariot framställdes som Jesus förtrogne medhjälpare, alls ingen förrädare?

En varm julidag 2004 deltog jag i en internationell kongress i koptologi i Paris. Den schweiziske professorn Rodolphe Kasser väckte sensation och förtrytelse när han tillkännagav att man under tre år i största hemlighet arbetat med den sedan länge eftersökta texten. Sensation och jubel för att den 1700 år gamla papyrusboken som jäckande och i

ett ständigt mer och mer skadat skick då och då dykt upp på svart börsen hade räddats. Förtrytelse bland de forskare som fruktade att man skulle få svårt att få tillgång till texten så länge som den ägdes av en stiftelse, The Messina Foundation, och inte var allmänt tillgänglig. Att hålla på texter alltför länge för att själv vinna ära och berömmelse genom att bli först med forskning om texten är ju ett gissel som ofta plågat forskarvärlden.

Många av farhågorna har emellertid kommit på skam. Att forskargruppen som arbetat med utgivningen av den så kallade *Codex Tchacos* där Judasevangeliet ingår har lyckats att återställa så stora delar av de sorgligt skadade papyrusbladen är imponerande.

Under våren 2006 släpptes en preliminär version av Judasevangeliet på *National Geographic* hemsida och sedan dess har en strid ström av böcker om Judasevangeliet givits ut. Man har berättat om de hisnande turerna som denna gamla papyrusbok gjort i händerna på mer eller mindre ansvarsfulla forskare och antikhandlare sedan den 1978 hittades vid en nattlig gravplundring i Egypten. Men det största intresset har ägnats åt Ju-

dasevangeliets innehåll.

Man har beskrivit hur Jesus kritiserar sina tolv apostlar för att tillbe fel gud och för att vara omoraliska och oansvariga ledare för ett tålmodigt och lättlett folk. Judas Iskariot är den ende av de tolv som förstår vem Jesus är. De tolv tror att Jesus är son till den gammaltestamentlige guden som kräver blodiga offer och hukande tacksägelser från sina tillbedjare.

Men Jesus kommer från en helt annan gud som står långt över den skapargud som gjort världen. Denne andlige gud som inte har med materien att göra kan enbart kännas av dem som har en andlig gnista från den övre andliga världen. Den som förstår att den materiella världen, kosmos, styrs av en gud som genom krafter på himlavalvet håller människor i okunnighetens fångenskap, kan också förstå att det finns en gud som gett andliga människor en inre potentiellt fullkomlig andlig natur.

Detta uttrycks genom att Jesus säger till lärjungarna att den som är stark nog ska resa sig upp från sina hukande andaktsövningar och lyfta fram den inre fullkomliga människan i sig.

Lärjungarna som retats av Jesus kritik av deras gudstjänstfirande försöker mangrant att resa sig, men den ende som klarar av

att stå inför Jesus är Judas Iskariot. Emellertid kan han ännu inte lyfta blicken och se Jesus i ögonen. Jesus tar Judas avsides från de övriga lärjungarna och börjar undervisa honom om hur den materiella världen med dess skrämmande krafter uppstått och om att det finns en väg ut från den.

Utifrån detta kan vi sluta oss till att Judasevangeliet är ett av de sedan länge förlorade gnostiska evangelierna som var vitt spridda i urkyrkan, men som försvann när den gren av kristendomen som gav upphov till den ortodoxa kristendomen lärer sig med den romerska kejsarmakten i början av 300-talet. Judas får nu undervisning om de gnostiska mysterierna och om att han kommer att stötas ut från apostlakretsen och ersättas av en annan. Han får också i uppdrag att hjälpa Jesus som efter att han framfört sitt budskap i världen nu vill befrias från sitt materiella skal och återvända till den andliga världen bortom materien. Innan Judas fullgör sitt värv att överlämna Jesus till de skriftlärda och översteprästen kan han äntligen lyfta blicken och skåda in i ett himmelskt lysande moln. Här kan vi se hur Judas genomgår en upplysningsprocess och i slutet av texten fått det som kallas gnosis som är ett grekiskt ord för kunskap/insikt.

Det som beskrivits ovan är grunddragen i Judasevangeliet enligt majoriteten av de böcker som kommit ut under 2006 och 2007. En helt naturlig brist i de tidigaste böckerna var avsaknaden av en kvalificerad diskussion om Judasevangeliets kontext inom urkristendomen.

Under 2007 har emellertid ett antal böcker publicerats där man försöker råda bot på just den bristen. Bart D. Ehrmans *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed* är ett exempel på denna andra väg av litteratur.

Ehrman är ingen expert på de antika traditioner som ofta kallas gnostiska. Utifrån ett fågelperspektiv målar han med svepande

penseldrag upp en bild av tidig gnosticism samt av den historiske Jesus. Han talar lättsamt men i min smak är han sorgligt ordrik.

Det är otvivelaktigt att Ehrman har bäst kunskap om Nya Testamentet och det är därför lämpligt att något beröra det han säger om Jesus relation till Judas. Han slår fast att Jesus var en apokalyptisk profet som väntade sig att guds rike snart skulle bryta fram på jorden. Jesus kritiserade korruptionen i templet och fick därför prästerskapet emot sig. Dessutom var de rädda för att den karismatiske Jesus under påskan skulle hetsa upp folket.

Allt detta bär sannolikhetens prägel men det är långt ifrån oproblematiske uttalanden. Många av de källor som diskuterar korruption i Jerusalems tempel är av senare datum. Det är främst efter Jerusalems fall år

70 som man börjar förklara katastrofen utifrån att prästerskapet varit degenererat.

I Qumran finns visserligen en mycket stark kritik mot prästerskapet i Jerusalem men dessa texter kan inte ses som representativa för en allmän uppfattning.

Svagheten med Ehrmans ansats är således att man behöver vara rätt väl inläst på forskningsläget för att sälla ut vad som är etablerade och relativt oomstridda uppfattningar och när han företräder en omdiskuterad skola. Hans framställning hade vunnit på en utgångspunkt där han öppet deklarerar att han väljer att dra ut linjerna utifrån vissa hypoteser.

Då skulle hans pedagogiska begåvning gjort sig än bättre.

Vad Judas förrådade för prästerskapet skulle enligt Ehrman ha varit att Jesus i hemlighet såg på sig som Messias. Det

ta är också fullt möjligt men det finns mängder av konkurrerande rimliga alternativ. En jämförelse med James Dunns tusensidiga *Christianity in the Making* från 2004, som ändå företräder en optimistisk syn på hur mycket vi kan veta om den historiske Jesus, visar hur förenklad Ehrmans bild är. Vidare förbigår Ehrman den sedan tio år framväxande kritiken mot synen på Judas som förrädare.

Det grekiska verbet *para-didonai* översätts oftast med "att förråda" när det gäller Judas Iskariot men med "att överlämna" när andra aktörer är inblandade.

Denna diskussion som främst aktualiserades 1996 av William Klassen i *Judas: Betrayer or Friend of Jesus* hade varit särskilt passande i förhållande till Judas- ➤

○ Fresken i Scrovegni-kapellet i Padua, målad av Giotto 1305, föreställer Judaskysen.

FOTO: WIKIPEDIA

evangeliet. Judasevangeliet är ju i sig ett bevis på att det inom urkristendomen fanns grupper där man såg på Judas Iskariot som en vän till Jesus som på dennes uppdrag överlämnade Jesus till prästerskapet. Ehrman hade sannolikt tjänat på att uteslutande koncentrera sig på den nytestamentliga kontexten där han har sin styrka. Nu får vi 200 sidors läsning som inte i någon högre utsträckning går i närkamp med Judasevangeliet eller den historiske Judas och Jesus.

Långt framgångsrikare i sin ambition att kontextualisera Judasevangeliet är Elaine Pagels och Karen L. King i *Reading Judas: The Gospel of Judas and the Shaping of Christianity*.

Det är ett lyckat exempel på hur specialister inom ett område på ett pedagogiskt och underhållande sätt lyckas förmedla kunskap till en bredare läsekrets och samtidigt göra inlägg i forskningsdebatten. Boken består av två delar. Den första är skriven av Pagels och King, även om jag av stilen att döma misstänker att det främst är Pagels som hållit i tangentbordet. Där sätts Judasevangeliet i förbindelse med utvecklingslinjer i de nytestamentliga evangelierna. Hur kunde urkyrkan hantera problemet med att en i den innersta lärjungekretsen överlämnat Jesus till prästerna i Jerusalems tempel?

De visar på hur Jesus från evangelium till evangelium får mer kontroll över vad som ska hända honom. I Markusevangeliet möter vi en man i vända på ett helt annat sätt än i Johannesevangeliet som skrevs 20–40 år senare än Markusevangeliet. Judasevangeliet blir här ytterligare en länk i utvecklingskedjan som ger Jesus kontroll över den person som ska överlämna honom. Det gör att smäleken över att en av de egna överlämnat Jesus minskade.

Grunden för denna analys är klart mindre problematisk än om man tagit sin utgångspunkt i vad som hände i Jerusalem på 30-talet. Istället startar man i tolkningshistorien från evangelium

till evangelium. Det gör att boken är klart mindre problematisk att läsa för lekmanen eftersom utgångspunkterna är säkrare. En annan intressant aspekt är hur Judasevangeliet kan fogas in i diskussionen om martyrskapet under det andra århundradet.

I Judasevangeliet kritiserar Jesus lärjungarna för att de leder folket till altaret som boskap som ska offras. Kanske hade det varit på sin plats att understryka att förföljelserna av kristna var relativt få under det andra århundradet, men det förekom ändå en hetsig diskussion om det var rätt av kyrkoledare att uppmuntra till martyrium eller ej. Detta är ett exempel på hur Pagels och King på ett förtjänstfullt sätt bidragit med ledtrådar till tolkningen av Judasevangeliet.

Den andra delen av boken är något svagare. Karen King översätter den koptiska texten till engelska. Här måste understrykas att hon eventuellt inte haft tillgång till den nya kritiska vetenskapliga utgåvan av den koptiska texten.

Sedan den preliminära utgåvan från 2006 har det cirkulerat olika versioner av den kommande utgåvan som släpptes först i slutet av juni 2007. Det kan förklara några problematiska översättningar. Annars finns det en tendens att konstruera texten så att Judas på ett något klarare sätt än vad som framgår av grundtexten framstår som en idelgnostiker.

Problematiska ställen såsom det där Jesus kallar Judas för "den trettonde demonen" översätter King med "thirteenth god". Det koptiska ordet är *daimon* som i kristna sammanhang fått en långt mer negativ klang än den positiva hos exempelvis Platon.

Vidare är noterna till översättningen ojämna i kvalitet. Stundom lyckas King pedagogiskt och kortfattat klargöra relativt komplexa saker, men ibland grips hon av ett nit att visa vilka ord som står i grundtexten. Det gör att läsaren inte riktigt kan ta ställning till när en term används på

ett tekniskt sätt eller när det bara är ett "vanligt" uttryck. Ordet "ord" kan ju användas på ett ytterst teologiskt präglat sätt som exempelvis i inledningen till Johannesevangeliet men ofta betyder det bara *ord* eller *budskap* i största allmänhet. När King då drar paralleller till hur ordet används i tekniska sammanhang kan läsaren utan kunskaper i koptiska lätt gå vilse. Vidare förunklas stundom översättningen av svåra passager vilket i sig är bra och pedagogiskt, men då borde det framgå att texten kanske drar åt ett håll som vi ännu inte förstår. Vi måste inse att forskningen ännu är i sin linda och att mycket ännu är oklart.

Ett komplement till King och Pagels som helhet utmärkt bok är James M. Robinsons *The Secrets of Judas: The Story of The Misunderstood Disciple and His Lost Gospel*.

Robinson har en mycket kritisk inställning till hur man hanterat Judasevangeliet i samband med att det köptes av Messinastiftelsen. Hans kritik blir ibland något långgrandig, men den har ändå ett värde som kompletterande historieskrivning av en forskare som under många år försökte rädda texten från att förstöras. Robinson kan också utifrån sin långa verksamhet som forskare inom Nya Testamentet och gnosticism lyfta fram relationen mellan Judasevangeliet och andra gnostiska riktningar på ett sätt som andra inte gjort. Han är inte rädd för att problematisera svåra ställen i texten och fungerar därigenom som ett nyttigt komplement för lekmanen som inte annars kan veta när en tolkning är problematisk eller ej.

Styrkan med Robinsons bok är att den på ett klart mer nyanserat sätt berör frågor om Judas Iskariot och Jesus än vad Ehrman måktade med. Detta gör att hans verk fungerar som ett utmärkt komplement till den alltmer omfattande forskningen om ett av vår tids mest betydelsefulla litterära fynd.

✶ JÖRGEN MAGNUSSON

Så förpassades skönheten ut ur konsthistorien

A PROMISE OF HAPPINESS
THE PLACE OF BEAUTY IN
THE WORLD OF ART

ALEXANDER NEHAMAS

Princeton University Press 2007

Enligt den idag gängse synen på konsthistorien, kan 1900-talets tidiga decennier beskrivas i termer av en befrielse från ett stelnat, konservativt formspråk utan kontakt med sin samtid. Konstnärer som Cezanne, Matisse och Picasso lärde oss att se människan på ett nytt sätt – bortom det akademiska måleriets strävan mot försköning och upphöjelse. I sin betoning av disharmoniska och formupplösande element slog de nya konstnärerna dock an tonen till vad som med tiden skulle utveckla sig till en lika rigid akademisk enkelsparighet som någonsin var fallet med det sena 1800-talets salongsmåleri.

Idag uppfattas en konstkritik som utgår från värden som skönhet, harmoni och idealism som mer eller mindre dödfödd: den anses underblåsa en i grunden falsk och förljugen verklighetsuppfattning.

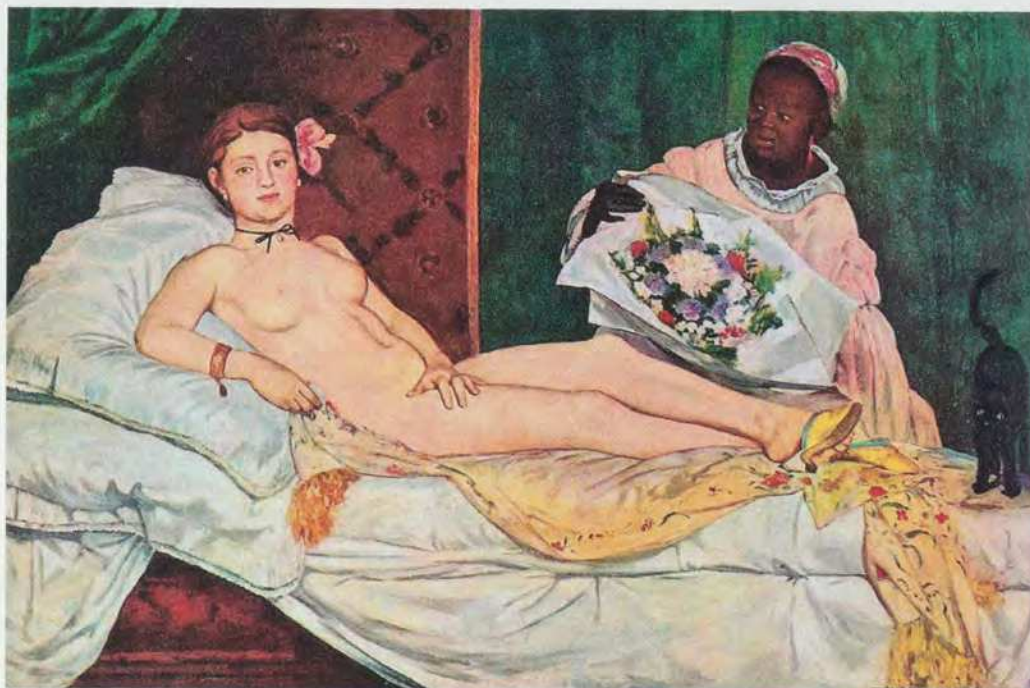
Men vem påstår att värdet hos den konst som syftar till att bejaka en erfarenhet av trygghet, stabilitet och harmoni nödvändigtvis är betingat av konstverkets förmåga att avbilda ett stycke konkret verklighet? Det franska salongsmåleriets styrka ligger, liksom prerafaeliternas, kanske främst i att estetiken som sådan visar fram ett tidstypiskt reaktionsmönster på tendenser i det framväxande moderna samhället. Trots de antika miljöerna och trots de mytologiska förklädnaderna hos Alma-Tadema eller Bouguereau vittnar deras målningar lika tydligt om i vilken tidsepok de är målade som någonsin Cezannes alster några decennier senare.

Icke desto mindre skulle man naturligtvis kunna hävda att salongsmåleriets dragning mot det sköna och vackra i sig är förkastlig just genom att den vidmakt håller en förljugen bild av människan och av tillvaron. Den sanna konsten strävar, skulle man kunna påstå, inte efter att förvrida utan tvärtom öppna människors ögon. En idealiserande konst är på motsvarande sätt förkastlig just därför att den medvetet blundar för och försöker skylla över verklighetens och mänsklighetens mörka men dessvärre ofrånkomligt sanna bokensats av ondska, våld och lidande.

Så långt låter sig positionerna beskrivas som två diametralt motsatta uppfattningar om vad som betingar konstens värde: å ena sidan har vi inställningen att konstens värde beror av det omedelbara estetiska intrycket, där man erfar en känslomässig snarare än intellektuell *njutning* vid betraktande av konstverket.

Å andra sidan har vi uppfattningen att konstverket bör syfta till att betraktarens vanemässiga bild av tillvaron ifrågasätts och att detta helst skall leda till en revidering av betraktarens underförstått förljugna föreställning om tillvaron. Problemet är bara att de flesta som idag uppskattar denna sistnämnda typ av konst inte alls får sin verklighetsuppfattning ifrågasatt utan tvärtom i högsta grad bekräftad.

Vad som kan eller kanske snarare borde uppfattas som

✧ *Olympia* målad av Édouard Manet 1863 väckte skandal när den visades första gången i Paris. För författaren Alexander Nehamas har den varit en livslång kärlek.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

ett problem idag, är att dessa två estetiska uppfattningar inte uppfattas som likvärdiga utan att den sistnämnda i de flesta akademiska sammanhang anses ha en mycket större relevans än den förra. Den stora förtjänsen med Alexander Nehamas studie *A Promise of Happiness. The Place of Beauty in the World of Art*, är att den ifrågasätter detta styrkeförhållande. På vilka grunder, frågar sig Nehamas, har egentligen skönheten utdefinierats ur konsthistorien? När och hur skedde det och är det helt odiskutabelt att skönheten inte har

något i den nutida konstkritiken att göra utan att den efter sekelskiftet 1900 bara är en angelägenhet för inredningsarkitekter och kläddesigners?

Alexander Nehamas, som till vardags är professor i filosofi vid Stanford, går grundligt till väga i sitt försök att teckna den skönhetsbaserade konsts synens utvecklingskurva – från dess uppkomst till dess undergång. Dess genesis finner han i Platons *Symposium*, där tanken läggs fram om skönhetsupplevelsen som förädlande. Njutningen i betraktandet av exempelvis en vacker

människa leder enligt Platon vidare till en längtan efter att erfa den fulländade skönheten på en mängd andra områden i livet – ifråga om moral, insikt, harmoni och värdighet. Skönhetslidelsen inspirerar oss att höja oss över våra begränsningar; i vår längtan efter skönhet skapar vi enligt Platon vackra tankar och handlingar, vilket i sin tur kan generera värde i våra liv.

Men vad är då skönhet? I traditionen från Platon är just tanken på skönheten som "drabbande" viktig. Nehamas menar ➤

Om skribenten
själv får välja.

Vad läser Ingrid Elam, Sven-Eric Liedman, Ragnar Strömberg, Tomas Lappalainen, Merete Mazzarella och Ulf Eriksson om de själva får välja?

Gå in på dixikon.se så får du svaret på vad dessa och flera andra välkända och kunniga skribenter gillar att läsa. Där kan du också köpa böckerna och läsa skribenternas kortfattade texter om dem. Gå alltså in på www.dixikon.se

DIXIKON

Urvald litteratur på originalspråk

att skönheten talar till oss oberoende av intellektet; skönheten är ytterst sett kopplad till det fysiska uppträdandet. Även om skönheten långtifrån uteslutan- de skall förväxlas med det ytligt visuella kan man inte heller säga att skönheten är heltigenom frikopplad från och finns på en helt annan plats än på ytan.

Skönhet har enligt Nehamas, som i sina estetiska resonemang hela tiden faller tillbaka på sin livslånga "förälskelse" i Manets målning *Olympia*, det gemensamt med kärlek att man alltid finner den som man älskar vacker. En annan parallell till förälskelsen är att skönhetslidelsen är specifikt kopplad till framtiden. En åtrå baserad på skönhet styrs alltid i sin förlängning av ett outtalat hopp om att man i framtiden skall bli lycklig som en konsekvens av att gå upp i eller i någon mening förenas med det åtrådda. Skönheten underförstått ett löfte om lycka, om att skönheten skall bli en del av vårt liv och på ett positivt sätt påverka vår uppfattning av och vårt förhållande till verkligheten.

Mot detta står dock den nutida uppfattning som ytterst sett emanerar ur Kants konstsyn, där grunden läggs för det moderna konstbegreppet. Viktigt i Kants analys i *Kritik av omdömeskraften* (1790) är att särskilja konstens skönhet från till exempel skönheten i naturen.

Detta leder honom till slutsatsen att det specifika för konsten ligger i dess ändamålsenlighet, och i synnerhet i dess förmåga att – om än på ett indirekt sätt – kommunicera idéer. Detta skiljer också ut konsten från konsthantverk och annan verksamhet som sysslar med att blott skapa sinnlig njutning och ytligt skönhet.

Att reducera konst till blott presenterandet av skönhet skulle innebära att det för det seriösa konstverket unika, dess idémässiga kärna, skulle framstå som överflödigt.

För att bedöma och värdesätta konst krävs det således i Kants efterföljd att konstverket tol-

kas, analyseras förnuftsmässigt. Skönheten däremot har väldigt lite eller inget alls med förnuft och tolkning att göra. Den drabbar en omedelbart, via sinnena. En sådan skönhetsupplevelse är i grunden helt oberoende av intellektuell analys. Den är snarast mystisk i sin oförklarlighet och föregriper generellt sett genom sin omedelbarhet den intellektuella analysen.

Men detta gör också att vi ifråga om rena skönhetsupplevelser saknar medel för att bedöma konsten från en allmän-giltig horisont. Gränsen mellan stor kvalitetskonst och al-lehanda kitsch skulle exempelvis bli svår att upprätthålla om vi i alltför hög grad såg en subjektiv skönhetsupplevelse som utgångspunkten för estetiska värdeomdömen.

Den modernistiska praktiken under 1900-talet är en omedelbar konsekvens av Kants konstuppfattning sådan den förädlas hos inte minst Schopenhauer. I den modernistiska estetikens görs det en stor sak av att konstnärligt värde, även i de fall då man talar om "skönhet" och "njutning", i själva verket är oberoende av dessa kategorier så som de generellt sett uppfattas.

Apollinaire menar till exempel att den nya konsten erbjuder betraktaren "en annorlunda sorts njutning än den han kan finna i naturupplevelsen". Om en klassicist som Bouguereau målar en badande kvinna på ett sådant sätt att objektet inger njutning och åtrå hos betraktaren så är det uppenbart att Picassos turnering av exakt samma motiv har ett helt motsatt syfte. Vår uppskattning av Picasso-målningen måste nödvändigtvis härröra från något annat än en känsla av omedelbar och ointellektuell åtrå till motivet.

Alexander Nehamas poäng är, som jag ser det, i grunden kanon-justerande. Han visar att det finns fog för att se på konst på ett helt annat sätt än det al-lenarådande. Genom att frilägga den utvecklingslinje som finns

från Platon till Nietzsche i synen på skönhet så ger Nehamas legitimitet åt konstnärliga praktiker som i dagsläget har svårt att göra sig gällande. Från ett nordiskt perspektiv är det till exempel iögonenfallande hur nära han ligger Odd Nerdrum i kritiken av traditionen från Kant. Nerdrum går dock i sin skrift *On Kitsch* (2001) åt ett delvis annat håll just genom att han snarare än på skönheten fokuserar på betraktarens direkta känsloreaktion som sådan. Nerdrums resonemang har därmed den fördelen framför Nehamas att det undviker det synnerligen undflyende begreppet skönhet, vilket ställer till en hel del huvudbry för Nehamas.

I sina försök att ringa in ett begrepp som definitionsmässigt inte låter sig ringas in, kan han ibland framstå som ett lätt bytte för sina belackare (vilka t ex kan replikera att de finner Bouguereaus målning av en badande kvinna betydligt mindre vacker än Picassos målning av samma motiv – just av den anledningen att Picassos kvinna ter sig mer "ärlig" om man ser till konstnäre-ns uppsåt, vilket i sin förlängning skulle kunna anses visa att skönheten faktiskt aldrig drabbar oss direkt och omedelbart, oberoende av vår intellektuella förförståelse).

Invändningar som denna förtar dock inte helhetsbedömningen av Alexander Nehamas undersökning, vilken har alla förutsättningar att fungera som en grundsten i den mer omfattande omvärdering av 1900-talets litteratur- och konsthistoria som förr eller senare kommer att infinna sig. Den estetik som utgår från Kant har av olika anledningar hamnat i en återvändsgränd och kommit att motverka den romantiskt modernistiska konstens grundläggande syfte att vidga betraktarnas estetiska, existentiella och intellektuella horisonter. Att man i ett sådant läge skulle återknyta till just Platons vision om skönhetens inneboende värde är långtifrån osannolikt.

✶ JOHAN LUNDBERG

Det är svårt att sia – särskilt om framtiden

THE BLACK SWAN
THE IMPACT OF THE HIGHLY
IMPROBABLE

NASSIM NICHOLAS TALEB

Random House 2007

Inledningen till Isaac Asimovs klassiska *Stiftelsestrilogin* (vars första del utkom 1951) får läsaren stifta bekantskap med den briljante forskaren Hari Seldons nya vetenskap, kallad psykhistoria. Denna beskrivs som en fören- ing av historia, sociologi och ma- tematisk statistik, och ger Seldon kraft att förutsäga den galaktis- ka civilisationens framtida histo- riska förlopp. Seldon och hans ve- tenskap är fiktiva, men det är in- tressant att fundera över om tan- ken är möjlig att realisera, åt- minstone i princip. Och den har verkliga föregångare i exempelvis Marx historiematerialism.

Mot möjligheten att genom- föra Seldons projekt kan anfö- ras att historien är full av exempel på hur enskilda personers nyck- er får enorma konsekvenser: Hit- lers monstruösa inflytande över 1900-talets historiska skeenden är ett närliggande exempel. Borde inte detta omöjliggöra alla försök att prediktera framtiden?

Asimov är klar över denna in- vändning, men har ett svar. De en- skilda molekyler i en gasbehål- lare rör sig kaotiskt och oförut- sägbart, men tack vare det enor- ma antalet molekyler kommer de stora talens lag till undsättning och möjliggör för oss att förut- se hur gasen som helhet skall be- te sig. På samma sätt skulle man kunna tänka sig att de stora ta- lens lag ingriper i tillräckligt stora samhällen, såsom Asimovs galak- tiska imperium, vars invånarantal är mer än hundra miljoner gånger större än jordens nuvarande.

Den libanesisk-amerikanske författaren Nassim Nicholas Ta- leb går i sin aktuella bok *The Black*

Swan till hårt angrepp mot den (även bland framstående tänkare) utbredda överdrivna tron på vår förmåga att prediktera. Se bakåt, föreslår Taleb, på vilka avgörande händelser, exempelvis krigsutbrott och finanskrascher, som vi i god tid kunnat förutse – i stort sett inga! Ett typexempel är 11 september-dåden. Ett annat är Sovjetunionens sönderfall. Inte heller teknisk utveckling är lätt att förutse: vem hade på 70-talet någon aning om på vilket sätt mobiltelefoni och internet skulle förändra våra liv?

Vad gäller prediktion av vetenskapliga och tekniska framsteg finns en principiell svårighet som Taleb illustrerar med anekdoten om stenåldersmannen som av sin närmaste chef får i uppdrag att författa en rapport om hur kommande århundraden skall gestalta sig. Om denne missar att förutse uppfinningen av hjulet så kommer han också att förbise de långtgående samhällsförändringar hjulet för med sig, och ambitionen att prediktera framtiden misslyckas skändligen. Å andra sidan kan han knappast förutse hjulet med mindre än att faktiskt uppfinna det.

Den försiktighet Taleb förespråkar handlar inte bara om våra försök att se in i framtiden, utan också om våra ambitioner att förstå de historiska förlopp som ligger bakom oss. Vi har en stark tendens att se historien som logisk och obevlig, och att finna förklaringar till varför vissa historiska förlopp var nödvändiga – förklaringar som ofta är felaktiga, då förloppen i hög grad styrs av tillfälligheter.

Taleb, som har en mångfacetterad bakgrund med bland annat många års erfarenhet av handel på Wall Street, är en i högsta grad originell och självständig tänkare, och han bjuder i *The Black Swan* på en rad tankefigurer som är värda att ta till sig. En sådan är hans uppdelning av världen i två riken, som han benämner Mediokristan och Extremistan. Om vi tar ett stort antal människor, säg tusen, och beräknar deras medellängd,

så kommer ingen av dem att enskilt ha mer än försumbar inverkan på medellängden, ens om vi skulle råka få med en 220 cm lång basketspelare. Människors längd tillhör därför Mediokristan. Om vi istället väljer ut tusen mjukvaruföretag på måfå så är chansen stor att det största av dessa bidrar med en försvarlig andel av deras totala omsättning – kanske rentav merparten. Sådana företags omsättning tillhör därför Extremistan. En ung människas val av yrkeskarriär innebär, bland mycket annat, valet mellan Mediokristan och Extremistan. Yrken

principen – åt dem som har skall varda givet – spelar i denna del av Extremistan en avgörande roll: ju mer en bok säljer, desto mer publicitet, och desto mer säljer den.

Enskilda individers inflytande på världshistorien tillhör helt klart Extremistan. Om vi nu gör språnget att extrapolera detta till att gälla även i ett eventuellt framtida galaktiskt imperium, så faller Seldons psykohistoria. Den tankegång synes mig helt rimlig, och Taleb skulle säkert hålla med. Stöd för sina idéer om svårigheten, rentav omöjligheten, att förutse framtiden hämtar Taleb

många vita svanar vi än observerar så räcker det inte för att bevisa att alla svanar är vita.

Beträffande framtida svarsta svanar (i Talebs överförda bemärkelse) kan vi vara säkra på att sådana kommer, men inte veta vilka de är. En viktig fråga är givetvis vilken lärdom vi bör dra av denna besvärliga slutsats i praktiken. Här har Taleb inte mycket att komma med. Vi bör fokusera på beredskap snarare än prediktion, hävdar han, men beredskap inför vad? Microsoft i konkurs, en höjning av havsytan med fem me-

◊ "Ut på djupet, svarta svanor / ut. I barn av natt och glöd". Så skrev Carl Snoilsky, en av de många poeter som liksom Karl Popper inspirerats av svarta svanar.

FOTO: XINYA HE/FLOKER

som till exempel sjuksköterska och busschaufför tillhör Mediokristan i och med att de erbjuder en måttlig men ganska säker inkomst, medan sådana som författare eller finansspekulant tillhör Extremistan i kraft av att å ena sidan kanske inte ge någon inkomst alls men å andra sidan ge i stort sett obegränsade möjligheter att lyckas stort.

En av Talebs återkommande poänger är att vi tenderar att förbise i hur hög grad det är tur och tillfälligheter som styr vem som lyckas i Extremistan, och att vi därför beundrar dessa lyckostjärnor mer än de förtjänar. För varje J.K. Rowling finns horder av lika talangfulla författare som inte haft turen att slå igenom. Matteus-

på många håll, bland annat i matematikens kaosteori och i den nyare teori för dynamisk formering av stora nätverk som utvecklas av bland andra fysikern Albert-László Barabási. Härtill fogar han en längre diskussion om den omfattande forskningen om psykologin kring hur vi människor missbedömer och övertolkar samband i världen omkring oss.

Svarta svanar är Talebs metafor för de händelser, av typen 11 september eller Googles rekordsnabba färd mot marknadsdominans, som vi inte kan förutse men som blir betydelsefulla. Metaforen är inspirerad av en av hans ganska få hjältar, Karl Popper. Popper betonade att hur

ter, eller en ny teknik som möjliggör nedladdning av våra mänskliga medvetanden på datorer: se där tre på måfå valda och mer eller mindre plausibla kandidatsvanor som kräver beredskap av fullständigt olika slag.

Största problemet med Talebs bok är emellertid den påtagliga brist på ödmjukhet med vilken han hamrar in budskapet om vikten av ödmjukhet inför framtiden. Hans självbild kan bara beskrivas som kolossal, och han utgjuter på snart sagt varje sida sitt förakt mot såväl finansvalpar och annat slipsfolk som filosofer, statistiker, nationalekonomer och andra akademiker. Utnämmandet av statistisk slutledningsteori baserad på normalfördelningen –

den berömda gaussiska klockkurvan – till "the Great Intellectual Fraud" (kompletterad med ett fullkomligt irrelevant personangrepp på Gauss själv) är blott en av bokens otaliga rallarsvingar.

Framställningen hade över huvud taget vunnit på om Taleb valt att sälla lite hårdare bland de många tvärsäkra men ofta omotiverade och uppenbart ogenomtänkta utsagor han strör omkring sig. Så till exempel raljerar han hårt över den cancerläkare som efter att ha tagit cellprov på honom och inte funnit några tumörceller presenterar detta som ett indicium på att någon cancer inte föreligger. Detta är enligt Talebs uppfattning en flagrant sammanblandning mellan "frånvaro av evidens" och "evidens för frånvaro", men med ett sådant fyrkantigt tillämpande av Poppers falsifieringsprincip bortser han helt från den medicinsk-statistiskt beprövade korrelationen mellan cellprovets utfall och förekomsten av cancer.

Ett ännu värre exempel är hur han, med stöd i vetenskapens ståndpunkt att omkring 99,5% av alla arter som funnits på jorden är utdöda, konstaterar att det därför inte finns någon anledning att moralisera över de massutrotningar vi idag orsakar. Här säger Taleb ingenting om vilket moral-system han utgår ifrån, och i frånvaro av sådan specificering undrar man om han måhända analogt anser att mord inte heller är något att uppröras över (vi skall ju ändå alla dö).

Yviga slängar av detta slag skymmer författarens lovvärda och bitvis ganska skarpsinniga analys av begränsningarna i vår förmåga till prediktion. I en något mindre hafsigt förpackning hade bokens centrala budskap troligen haft bättre utsikter att fungera som tillnyktringsmedicin i en värld som ofta påminner om ett gigantiskt A-ekonomi där påstådda experter till höger och vänster presenterar sina gissningar om framtiden som vore de välgrundade förutsägelser.

★ OLLE HÄGGSTRÖM

Goethe ville förädla människan

LOVE, LIFE, GOETHE
LESSONS OF THE
IMAGINATION FROM THE
GREAT GERMAN POET
JOHN ARMSTRONG
Farrar, Straus and Giroux
2007

Kan god litteratur göra oss till gudare människor? Ja, om man skall tro John Armstrong som i tegelstensvolymen *Love, Life, Goethe: Lessons of the Imagination from the Great German Poet* (Farrar, Straus and Giroux, 504 s) valt ingen mindre än Johann Wolfgang Goethe att applicera sina teser på. Det krävs onekligen en hel del mod och en ännu större del kunskap, för att ge sig i kast med titanen Goethe.

Varje år ges det ut hundratals essäer, biografier och avhandlingar som försöker belysa ytterligare en förbisedd aspekt av författarens liv. Det är som om mannen vore oändlig, eller som om hans författarskap vore ett ändlöst bibliotek av den typ som man kan hitta hos Borges. Goethe var liksom Schiller fast beslutad att skriva in sig i evigheten. Han nöjde sig inte med att spränga de tidsliga ramarna. Med hjälp av universalpoesin, som skulle omfatta alla konstarter och alla discipliner, ville han spränga såväl de vetenskapliga, kulturella som de geografiska ramarna.

Universalpoesin skulle tala till alla och envar. Att så inte blev fallet, bör inte ses som ett misslyckande, utan som en intressant företeelse värd att undersöka.

Detta försöker sig dock inte John Armstrong på. Istället systematiserar han Goethes liv och verk utifrån följande tematiska perspektiv: tur, kärlek, makt, konst, krig, vänskap, natur, fred, lycka och död.

En av de första myterna som

Armstrong slår hål på är den om den olycklige diktaren. Det finns en seglivad tradition att behandla stora klassiska verk som resultat av plågade sinnen. Goethe har som bekant många gånger framställts som en olycklig person, inte minst på grund av sitt ungdomsverk *Den unge Werthers lidanden*.

Även myten om det fattiga geniet försöker Armstrong att skärskåda. Mozart, Beethoven, Balzac, Baudelaire, Wagner, Tolstoj, Nietzsche, Proust, Wittgenstein – alla var notoriskt slösaktiga. Men enligt Armstrong är Goethe ett remarkabelt exempel på att det går att förena ett äventyrligt och kreativt leverne med en finansiell och emotionell stabilitet. Goethe förde nämligen kassabok över alla sina resor och utgifter, detta trots den enorma lön han så småningom kom att erhålla från fursten i Weimar.

En annan sak som Goethe till skillnad från många före och efter honom tog avstånd från, var idén om kunskap för kunskapens egen skull. Han avskydde all kunskap som inte hade en omedelbar verkan på hans kreativitet. Men detta gjorde inte att han inte tillämpade sitt kreativa sinne på allt som kom i hans väg. Det finns en nyckelepisod i Goethes liv, som Armstrong själv uppehåller sig vid. När Goethe var sex år fick han en dockteater i present. Först verkade dockorna magiska, som om de levde ett eget liv.

Men den unge Goethe kikar snart bakom ridån och upptäcker till sin stora förskräckelse att någon drar i trådarna. Hans besvikelse går snart över i upphetsning när han inser att han själv kan manipulera dockorna. Utan vidare lämnar han betraktarens position för skaparens.

Ytterligare en avgörande punkt i Goethes liv, var den obesvarade kärleken till Charlotte Buff som kom att resultera i *Den unge Werthers lidanden*. Verket som vände in och ut på den arkadiska naturdyrkan för att blottlägga livets meningslö-

sa existens och i och med detta också det moderna otillfredsställda psyket, skrevs under fyra månader och fick en omedelbar framgång. Istället för att begå självmord i det verkliga livet, valde Goethe ett symboliskt självmord via sitt alter ego. Aldrig förr har liv och verk samman-smälts så till den grad, att författarens fortsatta liv setts som en triumf över döden. Men många kom att missförstå Goethe och tro att en ädel själ och ett förfinat intellekt svårigen kan få ro i denna värld. Goethe kom att förfäktat övertygelsen att det går att ta ödet i egna händer, och istället för att se sig som ett offer för allehanda omständigheter lyfta sig själv i håret och välja det liv man vill leva.

Goethe kom under sitt liv att Gbryta upp från många situationer som han kände sig fastlåst i: föräldrahemmet, olyckliga förhållanden, studier som inte förde någonstans, enformiga arbetsuppgifter.

Stora delar av sitt liv levde han ett kringflackande liv, för att slå sig ner i Weimar. Där levde han många år i ett samboförhållande med Christiane Vulpius – något som vid den tiden betraktades som ren och skär blasfemi. Goethe hade under hela sitt liv försökt lösa konflikten mellan två till synes oförsonliga drifter: frihetslängtan och viljan till makt. Goethe kom att visa att självbildning är nyttobringande, men att den även kan resultera i en överdriven självupptagenhet.

Räddningen från denna osunda egoism är studiet av andra människors psyken. Goethe omvandlade nästan alla han träffade till figurer i sina romaner. Samtidigt försökte han träna sitt öga till att se vad han inte förväntade sig att se. Denna nästintill auktoritära hållning till sig själv är ett av de mest utmärkande dragen i Goethes karaktär.

Goethe var rädd för höjder, men han lyckades till slut klättra i Strasbourgekatedralens höga torn. Han tröttnade snabbt och hade lätt för att hoppa från

en syssla till en annan, men han tvingade sig själv att avsluta gigantiska projekt som *Faust I och II*. Goethe ville göra med sitt liv, det Palladio hade gjort med stenen. Bygga ett så stabilt och harmoniskt men också ett så perfekt liv som möjligt. Konsten skulle enligt honom inte uppröra, utan beröra, inte visa världen som den är, utan som den skulle kunna vara. Det är därför många sett Goethe som en apolitisk författare.

Även Schiller frågar sig hur konsten skulle kunna vara viktig om den inte är politisk. Men Goethe ansåg att konsten först och främst skulle förädla människan.

Först när människan är hel, kan hon börja ägna sig åt politiska och världsliga ting. Den Weimarklassicistiska konstsynen försöker lösa konflikten mellan det etiska och det estetiska, det poetiska och det politiska, genom att framhäva bildningens potential. För att förändra en stat, måste du först förändra människorna som lever i den.

Det är inte för intet som eftervärlden tillskrivit Goethe gudalika egenskaper, med tanke på hur mån han var att göra sitt liv till konst.

Mindre känt är att han var en notorisk kvinnojägare, att han många gånger hamnade i dispyter på grund av sin vassa tunga, att han sade motsatsen till vad han tänkte bara för att provocera fram en debatt kring frågor som låg honom kärt om hjärtat, samt att han var den förste på tysk mark som ägnade sig åt estetiska regelbrott, som till exempel frasen "kyss mig i röven" i dramat *Götz*.

I tidskriften *Die Horen* som han startade ihop med Schiller, gör han sig lustig över hela den dåvarande intelligentsian och i *Xeniterna* förklarar han krig mot all ytlighet i världen.

Ännu mindre känt är att Goethe ägnade sig åt ockulta, hermetiska experiment, att han likt Faust försökte framställa guld samt att han försökte skapa en egen religion genom att detroni-

sera den kristna antroposofiska gudssynen.

Men denna mörkare sida hos Goethe tar John Armstrong ingalunda upp. Antagligen för att det hade stört hans framställning av Goethe som en alltigenom klassicistisk tänkare.

John Armstrongs stora förtjänst är att han lyfter fram Goethes idé om bildning som självbildning.

Som exempel tar han Goethes stora utvecklingsroman *Wilhelm Meisters läroår*, där Wilhelm, som på många sätt tar vid där Werther slutade, kommer till ett torn som bebos av ett hermetiskt sällskap. Tornet symboliserar mänsklighetens samlade kunskap och de talrika medlemmarna påminner om de åtskilliga vägarna till den. I ett av biblioteksrummen har varje sällskapsmedlem lämnat en bok om sitt liv, där lika stor plats ägnats åt irrfärderna som åt framgångarna.

Medlemmarnas inbördes skillnader tjänar även som ett korrektiv mot homine unius libri – människans slavande under en enda bok – en antidot mot allt vad fundamentalism eller esteticism heter. Icke desto mindre framställs sällskapet som ett föräldrarkollektiv à la Platons idealstat, vars främsta uppgift är att utmana Meister till mognad.

Till skillnad från masskulturen utanför som säger att "du duger som du är" och som på det sättet ägnar sig åt en systematisk negering av mognadsprocessen, lär sällskapet Meister indirekt att han inte duger som han är, men att han måste kämpa för att bli det han vill vara. Som Goethe påpekar otaliga gånger genom hela sitt författarskap, ligger människans storhet i hennes strävan.

Tyvärr finns det inga garantier för att denna strävan leder till något gott. Men kulturens uppgift är att hjälpa människan på vägen.

I den bemärkelsen har inte bara Goethe utan även Armstrong dragit sitt strå till den humanistiska stacken.

✶ SINZIANA RAVINI

Schack – inte så onyttigt som man kan tro

**THE IMMORTAL GAME
A HISTORY OF CHESS, OR
HOW 32 CARVED PIECES
ON A BOARD ILLUMINATED
OUR UNDERSTANDING OF
WAR, ART, SCIENCE AND THE
HUMAN BRAIN**
DAVID SHENK
Doubleday 2006

Schack är ett märkvärdigt spel. Frans G Bengtsson tillbringade sin studietid i Lund med att spela schack på stadens caféer. Han hoppades in i det längsta att det skulle visa sig att han hade talang för spelet, som han beskrev som "fascinerande, intellektuellt och helt och hållet onyttigt".

Marcel Duchamp var så

fångslad av spelet att han ägnade sin smekmånad åt att studera schack, med följden att äktenskapet snabbt upplöstes. Och i Bagdad år 813 blev kalif Muhammad al-Amin tillfångatagen och avrättad sedan han vågrat att avsluta ett schackparti mot sin hovman Kauthar trots att fientliga styrkor närmade sig hans högkvarter.

Varje år spelas fler än 100 miljoner schackpartier på internet. Varför är detta uråldriga krigsspel, med regler som inte genomgått några väsentliga förändringar på över 500 år, så populärt? Hur kan det komma sig att det överlevt i över 1 500 år, när tusentals andra spel kommit och gått? Detta är frågor som står i fokus i David Shens bok *The Immortal Game*.

Det genomgående temat i Shens bok är schacks utveckling genom historien och hur spelet har använts. Han går igenom dess kopplingar till bland annat politik, kultur, religion,

Nya Doxa – Höstnyheter!

Christer Sturmark
**Tro och
vetande 2.0**

Ny utvidgad och
reviderad upplaga
i pocket

Michel Onfray
Kraften att leva

Michel Onfray
**Kraften att leva.
Ett hedonistiskt
manifest**

Michel Onfray
Antikens visdomar

Michel Onfray
**Antikens visdomar.
Filosofins
mothistoria**

Samtliga böcker är utkomna

För mer information och fler nyheter – se

www.nya-doxa.se

krig, vetenskap och konst. Boken är dock inte primärt – eller ens sekundärt – en historia om schackspelare; den innehåller bara ett fåtal partier och är fri från jargong. Den kan därför läsas med god behållning även av personer som knappt vet hur pjäserna går – allt som fordras är ett minimum av intresse för "det odödliga spelet".

Amerikanen Shenk har tidigare skrivit en handfull böcker, varav den hittills mest uppmärksammade är *The Forgetting* (2001), en populärvetenskaplig bok om Alzheimers sjukdom som blev en bestseller i USA. Han har medverkat med essäer i publikationer som *National Geographic*, *Harper's* och *The New Yorker* och skrivit om så olikartade ämnen som pandemier, musik, högteknologisk övervakning och leksaker. Men nu har han alltså – otvivelaktigt efter mönstergilla efterforskningar – tagit sig an schack.

Shenk beskriver hur spelet har utvecklats, från tidiga former av schack i Indien och Persien under 500- och 600-talen, via det moderna schacks födelse i Sydeuropa under 1400- och 1500-talet till efterkrigstidens alltmer kommersialiserade tävlingsschack där människan nu till sist fått böja sig inför datorernas övermänskliga kalkyleringsförmåga.

Boken är både kronologiskt och tematiskt upplagd. Schack och militärstrategi, schack som diplomatiskt medel och det eventuella sambandet mellan schack och psykisk sjukdom tas upp, liksom schacks betydelse för kognitionsvetenskapen och forskningen om artificiell intelligens. Frans G Bengtsson hade fundamentalt fel: schack är ingalunda någon onyttig sysselsättning.

Även om boken inte är någon historia över schackspelare figurerar en lång rad kända och okända mästare. Boken handlar dock lika mycket om kända personer som spelat schack som om kända schackspelare. Många framstående personer passerar revy, till exempel Voltaire, Karl Marx och Benjamin Franklin. Franklin, po-

litikern och diplomaten som deltog i utformandet av den amerikanska självständighetsförklaringen, var Nordamerikas starkaste schackspelare under slutet av 1700-talet.

Napoleon Bonaparte spelade ofta schack med sina generaler, och under sina sista år på Sankt Helena använde han ett schackbräde som innehöll en detaljerad flyktplan. Planen hade utarbetats av Napoleons anhängare, men Napoleon fick aldrig veta något eftersom officeraren som skulle överlämna spelet avled under överfärden till ön.

Bland mer moderna schackspelare kändisar märks bland andra Madonna och Arnold Schwarzenegger – den sistnämnde hade ett specialgjort schackbord i sin trailer under filminspelningarna, med texten "winner" på sin egen stol och "loser" på motståndarens.

Shenk håller tempot uppe genom att varva de tematiska kapitlen med en genomgång av ett av världshistoriens mest kända partier. Partiet, "det odödliga", spelades mellan tysken Adolf Anderssen och tysk-balten Lionel Kieseritzky i samband med den första stora internationella schackturneringen i London 1851. Turneringen vanns av Anderssen, som därefter allmänt betraktades som den starkaste spelaren i världen.

De flesta som passerat nybörjarstadiet har någon gång spelat igenom det odödliga partiet: Anderssen sätter matt i 23:e draget efter att ha offrat först en löpare, därefter båda tornen och slutligen damen! Få känner dock till omständigheterna kring partiet. Faktum är att det inte spelades i turneringen, utan som ett vänskapligt parti på en bar mellan de ordinarie ronderna.

Bland många läsvärda kapitel är redogörelsen för schackspelets betydelse för utvecklingen av kognitionsvetenskapen avgjort ett av de mest intressanta. Under slutet av 1890-talet blev den franske psykologen Alfred Binet intresserad av fenome-

net blindschack. Vid den här tiden var det vanligt att stormästare tjänade pengar på simultanuppvisningar där de spelade blint – utan bräde och pjäser – mot flera motståndare samtidigt. Binet antog att stormästarna hade förmågan att visualisera schackställningarna i huvudet, genom ett slags fotografiskt schackminne. Efter studier fick han dock revidera sin hypotes – vad spelarna "såg" var inte de distinkta ställningarna, utan snarare abstrakta mönster, meningsfulla endast i ljuset av deras enorma expertkunskaper. Det visuella minnet fungerade inte som en "kamera", utan genom att lagra och koda information i en meningsfull kontext.

Binets forskning följdes upp på 1940-talet, då den holländske psykologen Adriaan de Groot undersökte färdigheter och spelstilar hos schackspelare på olika nivåer, från nybörjare till stormästare. En av de Groots slutsatser var att stormästarna varken räknade mer än sämre spelare eller att de hade bättre detaljminne; den främsta skillnaden var istället att stormästarna var bättre på att känna igen mönster och tematiska idéer. De kunde därför göra mer relevanta och träffsäkra beräkningar. De Groots upptäckt var en av de byggstenar som bidrog till att lägga grunden för kognitionsvetenskapen under 60-talet.

1973 skedde nästa schackrelaterade genombrott inom denna unga vetenskap då kognitionsforskarna William Chase och Herbert Simon lanserade begreppet "chunking" som en modell för hur långtidsminnet och arbetsminnet interagerade. Även de hade studerat spelare med olika spelstyrka, och när jag själv för många år sedan läste psykologi deltog jag i en demonstration av hur delar av experimentet hade gått till. Jag – en någorlunda god schackspelare – och en av mina kurskamrater, novis på området, fick betrakta en schackställning under en sekund i taget. Uppgiften var sedan att vi var för

sig skulle reproducera ställningen på ett annat bräde. När vi inte klarade mer fick vi be om en ny sekund, tills vi hade lyckats ställa alla pjäserna rätt. Jag klarade uppgiften på tre sekunder, medan min kamrat behövde hela nio sekunder. Förklaringen till detta är enligt chunkingmodellen att expertkunskaper beror mer på vad experten redan vet än på hur mycket ny information han eller hon förmår behandla. En skicklig schackspelare behöver helt enkelt inte reproducera ställningen pjäs för pjäs – han känner istället igen välbekanta pjäskonstellationer, "chunks", som är meningsfulla för honom, men inte för novisen.

Som Shenk påpekar har forskningen genom dessa och liknande resultat bidragit till att punktera en del vanligt förekommande föreställningar om underbarn och genier; självfallet kan det delvis vara skillnader i den medfödda utrustningen som bidragit till att Garri Kasparov är Garri Kasparov, medan den här artikelns författare bara är en hyfsad amatör.

Men den springande punkten är att schackgenier inte föds som sådana – de blir det. Nästan alla stora mästare har börjat spela vid mycket låg ålder, för att därefter lägga ner tusentals och åter tusentals timmar på träning.

Det mest spektakulära exempel är kanske systernarna Polgár från Ungern, tre döttrar till László och Klara Polgár (den förstnämnde ungersk psykolog, den senare pedagog från Ukraina). När László och Klara gifte sig i slutet av 1960-talet var det med det uttalade syftet att skaffa barn och träna dessa till att bli experter på något. Genom en slump föll valet på schack.

Från fyraårsåldern ägnade systernarna mellan åtta och tio timmar om dagen åt träning. Susan (Zsuzsa), den äldsta, blev 1991 som 21-åring den första kvinnan i världen att meritera sig för (den "manliga") stormästartiteln. 1996 blev hon världsmästare för damer. Mellansystern Zsófia gjorde som 14-åring ett av historiens främsta

resultat i en öppen turnering, när hon vann Rome Open 1989. Hon blev senare internationell mästare. Den mest fantastiska karriären har dock den yngsta systemen Judit gjort. Redan som 13-åring rankades hon som världsetta på damsidan och som 15-åring blev hon den dittills yngsta stormästaren i historien – en månad yngre än Bobby Fischer. 1995 rankades Judit Polgár för första gången som en av världens tio starkaste spelare, och som bäst har hon varit nummer åtta (2004–05).

Shenk berättar kortfattat om familjen Polgár, men han berör tyvärr inte frågan om orsakerna till de påfallande könsskillnaderna inom tävlingschack. Vad beror det på att det hittills bara är en enda kvinna – Judit Polgár – som lyckats slå sig in bland världens 100 starkaste stormästare? Beror det främst på sociala faktorer (schackvärlden är en extremt manlig värld), eller har det snarare med hormonnivåer eller andra biologiska faktorer att göra?

Susan Polgár, som deltagit som försöksperson i olika kognitiva studier, menar att det viktigaste skälet är de könsmässiga variationer som finns när det gäller spatial-visuell förmåga. Hon förklarar sina egna och systerns framgångar med den hårda träningen genomgått under unga år, då hjärnans plasticitet är som störst.

Shenks bok är den mest väl-skrivna introduktion jag läst till schackspelets historia. Med nödvändighet är den dock bitvis något summarisk.

Den som vill läsa en mer uttömmande schackhistoria får därför söka sig vidare, förslagsvis till Harold Murrays klassiker *The History of Chess* (1998, [1913]), Garri Kasparovs *My Great Predecessors*-serie (2003–06) om schacks världsmästare eller Graham Burgess, John Nunn och John Emms formidabla partisamling *The Mammoth Book of the World's Greatest Chess Games* (1998). Men börja med *The Immortal Game*.

✶ BJÖRN JOHNSON

Uppiffad klassiker skämtas bort

ON THE WEALTH
OF NATIONS

P. J. O'ROURKE
Atlantic Monthly Press
2006

Är det värt mödan att läsa Adam Smiths nationalekonomiska klassiker *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776)? Innan du svarar, betänk att detta verk spänner över 900 sidor, varav många inte är uppenbart relevanta för bokens huvudpoänger.

Notera vidare att Smith inte hade tillgång till särskilt många av de termer och diagramverktyg som i dag gör det möjligt för ekonomer att (i bästa fall) uttrycka sig kort och koncist. Någon kanske skulle hävda att visst är det värt det, men att de ändå inte har tid – vilket naturligtvis bara är ännu ett sätt att säga att det faktiskt inte är mödan värt att plöja hela originaltexten.

För att förstå boken i sitt sammanhang bör man dessutom även läsa Smiths *The Theory of Moral Sentiments* (1759), vilket inte gör att projektet ter sig mer hanterligt.

Nu finns dock ett alternativ: P. J. O'Rourke har läst hela boken och skrivit en hanterlig bok på dryga 250 sidor, i vilken han kåsar lätttsamt kring samtliga kapitel i *Wealth of Nations*. Dessutom knyter O'Rourke an till en rad dagsaktuella ekonomiska frågor, och hela tiden har han dessutom ambitionen att locka fram gapskratt hos läsaren.

På pappret ser det ut som om O'Rourke mycket väl skulle kunna ro hem detta säregna och för många säkert provocerande projekt. I en tidigare bok, *Eat the Rich* (1998), visade författaren att han var kapabel att skriva roligt – väldigt roligt – och insiktsfullt om ekonomi på samma gång. Hans beskrivning av Sveriges säreg-

na samhällsekonomi i denna bok är ovanligt träffsäker och underhållande.

I *On The Wealth of Nations* försöker O'Rourke behålla sin humoristiska stil samtidigt som han tar sig an ett betydligt mer ambitiöst projekt. Det blir snabbt uppenbart att det är en sak att kåsra kring att svenskar glatt betalar världens högsta skatter, och en helt annan att begripliggöra ett 230 år gammalt mastodontverk. O'Rourke lyckas inte särskilt bra, och det är framför allt de humoristiska ambitionerna som ställer till det. Tendenserna till insiktsfulla resonemang avbryts alltför ofta av plumpa skämt, som även när de är roliga gör framställningen irriterande hackig.

Ibland tycks O'Rourke vilja driva med Smith, ibland gör han seriösa försök att förklara och försvara. Ofta vill han uppenbarligen driva med något helt annat och använder Smith som ursäkt. I slängiga bisatser och inpass kommenteras bland annat Kyoto-avtalet, palestinska självmordsbombare, president Bushs skolpolitik och FN. Ibland är det förvisso lätt att hålla med O'Rourke i de åsikter han på detta sätt tar ställning för – men det gör inte läsoplevelsen mer njutbar.

Det finns dock undantag som visar vad hela framställningen hade kunnat vara. En bra bit in i boken belönas den ihärdige läsaren. O'Rourke knyter ihop Smiths kritik av merkantilismen med diskussionen om underskottet i USA:s handel med omvärlden. Det är inget nytt fenomen att länder med negativ handelsbalans spås ekonomisk undergång, men det är lika fel nu som på Smiths tid.

O'Rourke visar att merkantilisternas missuppfattning att ett land bör exportera så mycket som möjligt och minimera sin import, nyligen har dykt upp i ny skepnad i både *New York Times* och *Washington Post*.

O'Rourke skapar termen nymerkantilister för dem som tror att det är ett jätteproblem att USA importerar mer från ex-

empelvis Kina än vad Kina importerar från USA. En kritisk läsare skulle dock kunna begära mer substans och problematisering. O'Rourkes argument består framför allt i det retoriska påpekandet att Kina knappast kommer att göra USA fattigt genom att byta varor mot dollar.

Ytterligare några nyttiga insikter rymms i O'Rourkes kåseri. Det blir exempelvis uppenbart att nationalekonomin faktiskt kommit en bra bit sedan Smith, trots att det stundom antyds att den dominerande mainstreamteorin inte utvecklats nämnvärt sedan *Wealth of Nations* utkom för drygt 230 år sedan.

O'Rourke visar att Smith ofta var oklar. Flera gånger påpekar han även att Smith har en tendens att säga emot sig själv. På andra punkter har tiden gett Smith fel, bland annat när det gäller det spridda ägandet i ett aktiebolag som Smith inte alls trodde skulle kunna fungera.

Idag sägs det att det dominerande neoklassiska paradigmet inom nationalekonomin utmanas från åtminstone två håll: de nyinstitutionella teorierna som sätter transaktionskostnader i fokus, och från så kallade *behavioral economics* som bland annat genom experiment studerar hur människors beteende avviker från det som kan tyckas vara det fullständigt rationella. Till ingens egentliga förvåning visar det sig att mycket av detta fanns redan hos Smith.

Inte minst den nyinstitutionella skolans tonvikt vid stabila äganderättsinstitutioner kan hämta betydande stöd hos Smith. O'Rourke har dock inte ambitionen att på detta sätt jämföra Smith med dagens nationalekonomi.

Det är synd, ty det hade varit ett intressant projekt – inte bara för en snäv krets nationalekonomer. Betydligt intressantare än den blandning av direkta citat och påhängda oneliners som nu tyvärr utgör bokens huvudsakliga innehåll.

✶ ANDREAS BERGH

Därför var Shakespeare störst och först!

SHAKESPEARE
THE THINKER

A.D. NUTTALL

Yale University Press 2007

Flickan böjde sig långt ner mot vattenytan. Hon halkade till och trillade i floden. Kanske flöt hon en stund på sina långa kjolar. Det berättade ingen, fast det fanns vittnen. Alltsammans var helt enkelt en olycka. "På sådant sätt, inte något annat, mötte hon sin död", slogs det fast vid förhöret.

Det är lätt att tänka sig flickan som den suicidala Ofelia, som med sina blomgirlinger föll i vatten från den danska tårpilen. Men flickan var verklig. Hon dog i floden Avon en decemberdag 1579. Det måste ha talats om saken i Stratford. Handskmakare Shakespeares femtonårige son glömde henne inte. Flickan hette Katherine Hamlett.

Vi vet inte mycket om Shakespeare, vad han tänkte och fundrade på. En sådan undanglidande gestalt blir lätt ett kärll för forskares egen längtan. Shakespeare har figurerat som representant för de flesta politiska inriktningar, som feminist, som oartikulerat fyllo och (särskilt populärt på sistone) som katolik. Genom seklen

har ändå bilden av honom som ett romantiskt, olärt geni dominerat. Sade inte Ben Jonson att Shakespeare hade "small Latine and lesse Greeke", var han inte uppvuxen i en småstad och fick han för övrigt inte rätt bristfällig utbildning? Något *university wit* var han inte. Vissa har svält detta så totalt att de – envist som dumheten plägar – förvägrat William Shakespeare författarskapet till hans egna verk och sökt ersätta honom med mera välutbildade och framför allt mera högtädda kandidater. I all sin infantilitet vittnar också detta om bardens storhet. Shakespeare är inte bara forskarnas egendom, utan också läsarnas, teaterbesökarnas, filmhabituéernas och idag också datornördarnas. Det finns till och med *fan fiction* med Shakespearemotiv.

A.D. Nuttall vänder resolut alla alternativa Shakespeares ryggen. Han bygger sin bok på stadig grund – på den klippan, som är Shakespeares egna verk. *Shakespeare the Thinker* inleds en sommarkväll i Stratford – en småstad idag, men betydande för fyra hundra år sedan – när författaren börjar fundera på Shakespeare som person och författare. Därifrån går färden vidare genom bardens dramatiska produktion. Det är en hisnande resa genom motivkomplex och tematik. Författaren närmar sig varje pjäs utifrån ett särskilt tema, gör en närläsning och diskuterar teateruppsättningar från flera decennier. Här ges således inga hel-

täckande tolkningar av verken, men liksom varje tårtbit bidrar till vår syn på tårtan ger Nuttalls framställning god uppfattning om pjäsernas helhet.

Här skildras inget romantiskt geni, utan en hårt arbetande och skarpt tänkande dramatiker. Efter allt boss som skrivits om Shakespeare är det en befrielse att läsa Nuttall. Han respekterar verkligen författaren, vilket är förutsättningen för varje vetlig tolkning.

Alltför ofta ser uttolkare ner på Shakespeare och tror sig kunna springa i cirklar kring honom, utan att märka föremålets stadiga tag i longerlinan. Nuttalls Shakespeare är en tänkare, en intelligent och filosofiskt inriktad författare som låter dramernas gestalter uttala sig om människan, världen och universum. Dessutom är han studerad, en man med överblick över samtidens filosofi och litteratur samt goda kunskaper i latin. Shakespeares latinska beläsenhet överskred vida kurskraven i *classics* vid dagens engelska universitet.

De många allusionerna i dramatiken gör att Nuttall till och med urskiljer att Ovidius var dramatikers romerska favorit. Misstanken att också denne forskare vill skapa Shakespeare till sitt beläte dyker förstås upp – klassikern och filosofen Nuttall skildrar en annan klassiker och filosof – men det är nog snarare tvärtom.

Genom sin djupa bildning

lyckas Nuttall urskilja Shakespeares inspirationskällor.

I *Shakespeare the Thinker* länskas pjäserna vid varandra, ibland kronologiskt men oftast tematiskt. Shakespeare återanvänder, men han upprepar sig aldrig, betonar Nuttall. Tolkningen av den andlöst kvicka komedin *Love's Labour's Lost* följs av den kaledones slagfärdiga tragedin *Romeo and Juliet*, där Mercutios monolog om älvdröttningen Mab föregriper (eller möjligen eftergriper, ty kronologin är något osäker) sagokomedin *A Midsummer Night's Dream*. Någon gång kan Nuttall bli väl personlig och spekulativ i sina tolkningar, men i sina bästa stunder får han läsaren att gapa och undra varför hon inte sett detta förr.

Ett motivkomplex som Nuttall betonar är den heterosexuella kärlekens hot mot den manliga, homosociala (men inte homosexuella) gemenskapen. Den är vanligt förekommande i komedierna, men också i vissa tragedier. När han liknar Romeo och hans vänner vid ett italienskt grabbgång faller plötsligt allting tillrätta – just så är det. Kärleken till Julia fjärrmar Romeo från kamraterna och för honom in i det som uttolkaren kallar "the otherness of real love". I sina tolkningar går Nuttall ner på ordnivå och visar hur realisten Julia och romantikern Romeo skiljer sig åt, inte bara i synsätt utan också i språk. Särskilt i hennes ordval anas hot och förebådanden, som visar att

Nya böcker i september

Tidens tecken är en samling essäer skrivna av akademiker med olika humanistiska och samhällsvetenskapliga hemvister. I 29 essäer från A till Ö resonerar de kring ord som betecknar vår tid, t.ex. artefakt, diskurs, evidensbehov, jingel, medialisering, politisk korrekthet, projekt, zappande och örkdisering. De har valt att förhålla sig utan att bli polemiska, relatera till andra utan noter och ansträngt sig att skriva användbart men också erbjuda tankemotstånd. Detta är samhällsvetenskaplig populärvetenskap när den är som bäst.

Anders Björnsson &
Björn Rombach (red)
Tidens tecken
280 s, hft
978-91-7359-006-8

Idén är bedrägligt enkel: stora grupper av människor är smartare än några få experter. Gruppen är bättre problemlösare, mer innovativ, bättre på att välja klokt och t.o.m. bättre på att förutsäga framtiden. Och det spelar ingen roll hur kunliga experterna är. Författaren spänner över populärkultur, psykologi, myrors biologi, beteende-ekonomi, artificiell intelligens och militärhistoria för att visa hur denna enkla idé kan ge oss en viktig tankeställare om hur vi lever våra liv, väljer våra ledare, driver våra företag och tänker om världen i stort.

James Surowiecki
Massans vishet

286 s, inb

978-91-89449-87-9

Översättning av Thorbjörn Nilsson

Beställ via
www.santerus.se
eller i din bokhandel

SANTERUS
FÖRLAG

▣ *Ofelia* av Pascal-Adolphe-Jean Dagnan-Bouveret från 1909.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

deras förbindelse är dömd från början. Ett av Nuttalls knep i Shakespearetolkningen är att vara särskilt lyhörd för kvinnliga gestalter, som han anser betydelsebärande. "Always listen to the lady." Samtidigt betecknar han pjäsen som en potentiell komedi – den borde ha slutat lyckligt, men redan prologen visar på motsatsen.

En bok som denna är en glädje. Inte nog med att den är välskriven och vältänkt, den präglas också av största lärdom. Shakespeareforskare är alltid väl inlästa på den elizabethanska och jakobianska tidens dramatik, men där går alltför ofta gränsen för deras kunnande. Nuttall behärskar inte bara den engelska litteraturen, utan också världslitteraturen. Dessutom präglas boken av humor och uppfriskande brittiskt självsvåld. Den ruskiga *Troilus and Cressida* beskrivs som Hamlets pjäs – såväl pjäsen som Hamlet är "sick" och "clever" – och Nuttall leker ett tag med tanken på Hamlet som pjäsens författare. När författaren sedan tolkar *The Tempest* som ett tidigt

science fiction-drama får *Star Treks* kapten Kirk och mr Spock bli upptakten. Den unge Ferdinand (Mirandas tillkommande) beskrivs för övrigt som fullkomligt uttryckslös, vilket klagas i en parentes: "must be played by Hugh Grant". Tydligare kan det inte sägas.

Nuttalls Shakespeare är inget romantiskt geni, men geni är han likafullt – inte bara en stor författare, utan den störste och förste. Gång på gång påpekar forskaren att Shakespeare föregriper åtskilligt inom litteraturen – till och med förromantiken, vilket inte övertygar mig – och att varje gång man är på vippen att säga "detta förekom inte före 1750" hittar man företeelsen hos Shakespeare. Här anas inte bara respekt, utan också stor beundran och till och med kärlek till dessa verk. Ytterligare en maxim från Nuttalls förråd: Shakespeare var först.

Då och då återkommer Nuttall till de urval av "Beauties from Shakespeare" som artonhundratalet excellerade i. Varje gång instämmer han halvt

om halvt i vår tids hän mot detta sönderryckta läsande – och varje gång visar han upp en särskilt strålande passage, som en prunkande pärla. Också detta är sympatiskt – Nuttall understryker språkets skönhet, men ägnar det även ingående läsningar.

Detta är en personlig bok. En engelsk recensent beskrev den som att lyssna till en excentrisk Oxfordprofessor över ett glas sherry. Något ligger det förstås i det. Tony Nuttall verkade vid det radikala Sussex University på sjuttitalet, men återvände sedan till Oxford. Han dog plötsligt i januari i år, sextionio år gammal, medan *Shakespeare the Thinker* ännu låg i pressarna.

I de typiskt brittiska dödsrunorna beskrivs han som ett gammaldags akademiskt original, som stakade sin punt på floden i alla väder med motivering: "om det regnar tar jag av mig skjortan". Samtidigt ligger det något reducerande i tron på professorn som omedvetet excentrisk. Bokens personliga drag beror knappast på att Nuttall inte kunde låta bli. Han har gjort sig känd som skicklig forskare, bl.a. med *A New Mimesis* (1983), vilken rönt stor uppmärksamhet för behandlingen av den realistiske Shakespeare.

Kanske man istället kan se *Shakespeare the Thinker* som sammanfattningen av ett livs Shakespeareforskning – en sammanfattning som lika gärna kan fungera som introduktion. Det personliga gör boken mera läsvärd, om man nu inte är helt förstelnad och humorfri. På köpet får vi Nuttalls egna åsikter, som att *King Lear* är Shakespeares största tragedi. "Back to basics" skulle kunna vara varudeklarationen för denna bok.

Det handlar om analys av text och språk, och när budskapet i *Love's Labour's Lost* sammanfattas som "Theory is nothing, practice is all" känns det nästan som ett motto för hela boken. Den är ett storartat bygge, fullt värdigt sitt ämne.

★ CARINA BURMAN

En kanon för 2000-talet

**CULTURAL AMNESIA
NECESSARY MEMORIES
FROM HISTORY AND
THE ARTS**
CLIVE JAMES
Norton 2007

Statstotalitarismens korrumperade ideologier förvandlades under det förra seklet till hela mänsklighetens kollektiva ok. Författaren Clive James erbjuder en högst personlig litterär vaccination mot framtida politisk fanatism.

Några av 1900-talets mest framstående intellektuella – författare, konstnärer och vetenskapsmän – var villiga hantlangare åt förtryckarregimer. Vad händer med vår civilisation när även de mest upplysta samhällsmedborgarna har visat sig villiga att vända ryggen åt medmänsklighet och humanism? Hur kan vi försäkra oss om människosläktets framtid om ingen del av människans skapande natur är fri från korrupta avarter? I den nyutkomna *Cultural Amnesia: Necessary Memories from History and the Arts* försöker Clive James ge sitt eget bidrag till eftervärlden: ett slags kulturell kanon för nästa generation, med lärdomar som annars riskerar att gå förlorade. Här trängs kända och mindre kända företrädare för filosofi, lyrik, konst, politik och historia i alfabetisk kapitelordning.

Alfred Polgars personliga öde vittnar om vad som händer i en värld där globaliseringen inte har slagit igenom. Hans tyska prosa hittade aldrig någon publik i Nordamerika efter att han tvingats fly undan det nazistiska förtrycket i Österrike. Han blev i stället pragmatiker, för att kunna överleva som flykting i sitt nya hemland. Pragmatism är emellertid ett dåligt personlighetsdrag hos människor som vill vara fritänkare. Alexandra Kollontajs naiva idealism, ett förment försök att tänka fritt, förvandlades snart

till pragmatiskt kallhamrad dyrkan av Stalinförtryckets monstruösa maskineri.

Inågon mån kan båda Polgar och Kollontaj anses ha varit idealister som föll offer för sin samtid. Alltför ofta visade det sig dock att de som under 1900-talet utvecklades till organisationer av kallblodiga massmord var de minst naiva. Leo Trotskij och Mao Zedong såg förtrycket och statsterrorn som fullgoda funktioner inom statsapparaten. De blev seklets utövare av Machiavellis furstepraktik. Ironiskt nog hade den förödelse de spridde kunnat bli mindre omfattande om de inte genomfört sina idéer med sådan pedantisk, rationell och kalkylerande kallsinnighet.

Brutaliteten som präglade viktiga epoker under det förra århundradet blottade även en brytpunkt mellan plikt och ansvar. Kanske illustreras den bäst genom Isoroku Yamamoto. Han var som så många andra ett offer för en värld där nationell inskränkthet kunde betvinga öppenhet och pluralism. Hans passion var att skriva lyrik och han hyste stor beundran för USA:s kulturliv. Men det är som amiral vid slaget vid Midway som han har blivit ihågkommen – ännu en i raden av alla dem som motvilligt tvingades med längs 1900-talets utveckling. Yamamoto var starkt kritisk till en allians med Nazityskland och Fascistitalien. Trots detta – på grund av den

pliktkänsla som han erkände sig till – blev han det trångsynta kejsardömetets lakej.

Clive James återkommer ständigt till det tema som även utgör undertiteln på Ray Monks Wittgenstein-biografi: *Geniets plikt*. Om mänskligheten ska bära med sig något från 1900-talet så är det att varje individ inte bara har att följa sitt kall, utan även att utveckla sina förmågor. Metropolitan-sopranen Zinka Milanov och Ludwig Wittgenstein har tillsammans med Mario Vargas Llosa varit stilbildande exempel för denna tes; färgstarka personligheter, fulla av ideal som de också vågat stå upp för.

Något mer tillbakadragna personer som framkommer i James persongalleri är Beatrix Potter och Marcel Proust som i mer nedtonad form har bidragit med nya perspektiv – alltifrån den djuplodande förmågan att betrakta sin samtid till det djärva i att bryta ny mark för att ge barn ett språk. I globaliseringens spår är vi alla världsmedborgare, tycks Clive James vilja säga. Aldrig tidigare har möjligheterna för världens folk att förstå varandra varit så stora. Vi kan alla dra nytta av kunskap från medlemmar ur tidigare generationer. Men det är utvecklingens gissel att alltför många av dem tenderar att bli bortglömda på vägen. Det är allas vårt ansvar att föra vidare lärdomarna från det förra seklet.

✱ JOAKIM NILSSON

Medarbetare i detta nummer

✱ **ANDREAS BERGH**

Filosofie doktor i nationalekonomi vid Lunds universitet samt verksam vid näringslivets forskningsinstitut Ratio.

✱ **MICHAEL BJÖRK**

Universitetslektor och forskare i sociologi vid Göteborgs universitet.

✱ **THERESE BOHMAN**

Frilansskribent och litteraturkritiker på Aftonbladet.

✱ **CARINA BURMAN**

Författare och docent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

✱ **TORBJÖRN ELENSKY**

Författare.

✱ **DICK HARRISON**

Professor i historia vid Lunds universitet.

✱ **YLVA HERHOLZ**

Journalist.

✱ **HARALD HAMRIN**

Docent i statsvetenskap, fd journalist och ambassadör.

✱ **OLLE HÄGGSTRÖM**

Professor i matematisk statistik vid Chalmers tekniska högskola.

✱ **KJELL HÄGLUND**

Redaktionschef för tidskriften *Residence* samt kolumnist och tv-kritiker.

✱ **ROBERT IRWIN**

Historiker och författare.

✱ **MATS JOHANSSON**

Riksdagsledamot, tidigare politisk chefredaktör på *Svenska Dagbladet*.

✱ **BJÖRN JOHNSON**

Filosofie doktor i statsvetenskap och schackamatör. Främsta schackmeriter: två lundamästerskap.

✱ **KRISTOFFER LEANDOER**

Författare och förläggare.

✱ **HÅKAN LINDGREN**

Frilansskribent.

✱ **PETER LUTHERSSON**

Docent i litteraturvetenskap och vd för Atlantis bokförlag.

✱ **JÖRGEN MAGNUSSON**

Teologie doktor vid Uppsala universitet. Flerfaldig världsetta i schack för synskadade seniorer samt flerfaldig elitseriesegrare för seende.

✱ **MERETE MAZZARELLA**

Författare och professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

✱ **LARS MELIN**

Docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

✱ **JOAKIM NILSSON**

Frilansskribent.

✱ **MOHAMED OMAR**

Kulturskribent, poet och redaktör för tidskriften *Minaret*.

✱ **SINZIANA RAVINI**

Litteratur- och konstkritiker, curator och doktorand i litteraturvetenskap vid Heidelbergs universitet.

✱ **ISABELLA THOMAS**

Frilansskribent och *Program director* vid Ax:son Johnson stiftelsen.

✱ **PIERRE VERMEREN**

Universitetslektor i Maghrebs historia vid Université de Paris I, Panthéon Sorbonne.

✱ **IBN WARRAQ**

Författare och debattör.

✱ **GUNNAR WETTERBERG**

Samhällspolitisk chef för SACO.

minaret
TIDSKRIFT FÖR SVENSK MUSLIMSK KULTUR

Prenumerera på Minaret

För enskilda i Sverige 450 kr,
utanför Sverige och inom Norden 500 kr,
utanför Norden 550 kr.

Minaretsällskapet
Pg 300299-5

spa⁺

SOM HEMMA.
FAST BÄTTRE.

Som gäst på SelmaSpa⁺ kan du förvänta dig lite mer. Just det där lilla extra som plustecknet i logotypen visar. När vi öppnade 1991 var vi första spaanläggningen i Skandinavien. Vi är fortfarande en av de största och vi arbetar kontinuerligt med att förädla det vi gör allra bäst - att ge dig en oförglömlig spavistelse.

SELMA *spa*⁺

Selma Spa⁺ Sundsberg, Box 500, 686 28 Sunne
Tel växel 0565-166 00 · Tel bokning 0565-166 10
reservation@selmaspa.se · www.selmaspa.se

SENIORPAKET

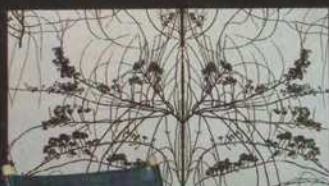
Två nätter med helpension samt valfri 35-minuters behandling 2 895:-/person*

Priset avser helpension, del i standardrum och ankomst söndag eller måndag. Behandlingar tillkommer och bokas separat i god tid innan ankomst.

* I priset ingår del i dubbelrum, valfri 35-minuters behandling, frukostbuffé, lunchbuffé, tre-rätters middag, frukt, vattenbar, kaffe/te, frottébadrock att låna, tofflor att ta med hem, fri tillgång till poolområdet, gym och dagsprogram med aktiviteter som t.ex. yoga, vattenfråning och meditation.

Lauritz.com
Since 1885 A bid better

Nordens största auktionshus växer och öppnar nytt hus i Stockholm

Bjud på konst, design, antikviteter och home luxury på www.lauritz.com. Det finns alltid mera end 7 000 inspirerande effekter på auktion. Mera än 400 000 besök per vecka på onlineauktionerna säkrar bra klubbslag.

FÖR DAGLIG INLÄMNING OCH FRI VÄRDERING KONTAKTA

Lauritz.com Göteborg · Askims Verkstadsväg 5 · 43634 Askim

tel 31 68 3790 · goteborg@lauritz.com

Lauritz.com Helsingborg · Garnisonsgatan 6 · 254 66 Helsingborg

tel 42 32 93 00 · helsingborg@lauritz.com

Lauritz.com Malmö · Baltzarsgatan 6 · 211 36 Malmö

tel 40 23 52 70 · [malmo@lauritz.com](mailto:malmö@lauritz.com)

ÖPPNAR DEN 17 AUGUSTI I SLAKTHUSOMRÅDET VID GLOBEN

INLÄMNING PÅGÅR - KONTAKTA FILIALCHEF PETER NORÉN 073 98 89 335

Lauritz.com Stockholm · Slakthusgatan 22 · 121 62 Stockholm

stockholm@lauritz.com

ANNE X

HÖSTEN 2007

RECENSIONSBILAGA TILL AXESS

TEMARECENSIONER | Anders Hallengren om Linné |
Alf W. Johansson om finska vinterkriget | Mikko-
Olavi Seppälä om svensk teaterhistoria | Kristian
Gerner om Stalin och Che | Per Landin om tabun

44 svenska fackböcker recenseras

UR INNEHÅLLET

Fullständigt index – se sidan 58

TÄNKANDET

4–15

Vivat Linnæus!

Ingen födelsedag har varit mer lyckad för Linné än den 300:e, åtminstone om man ser till bokskörden. **Anders Hallgren** har läst stora delar av den svenska utgivningen, från *coffee table books* till ett bidrag till Linnéforskningen.

Fram tonar bilden av en upplysningsman som bekämpade humbug, vantro och vidskepelse.

LINNÉ

En småländsk resa
Lars-Olof Larsson (red.)

CARL VON LINNÉ

Den fulländade forskaren
Torbjörn Lindell

JAG TÄNKER PÅ LINNÉ

Karin Berglund

LINNÉ I NYTT LJUS

Systema Naturae
Per Frankelius

OM BOTANIKENS GRUNDER

Carl von Linné

SYSTEM OCH PASSION

Helene Schmitz, Nils
Uddenberg & Pia Östensson

FRÅN LINNÉ TILL DNA

Leif Åberg (red.)

NATURALHISTORIA PÅ RESANDE FOT

Hanna Hodacs & Kenneth
Nyberg

*Cirsium
vulgare.*

Foto: Helene Schmitz
(ur *System och passion*)

Strider om kanon och om hållning

Vissa saker är verkligen förutsägbara när det gäller bokmarknaden. Att det kommer Linnébok på Linnébok ett jubileumsår säger sig självt. Vi börjar bli lika bra som tyskarna på att fira våra gamla storheter.

Annat är om inte förutsägbart så förståeligt. På engelska pumpas väl-skrivna författarbiografier ut sedan, ja, kanske James Boswells porträtt av Samuel Johnson. *Axess* har tidigare uppmärksammat det här lite märkliga uppsvinget som gör liv till sammanhängande processer, samtidigt som läsarnas egna liv fragmenteras. Visst, det kan röra sig om kompensation. Men hur kommer det sig att det under de senaste månaderna väljt fram biografier om svenska författare? Stagnelius och Almqvist är de inarbetade namnen på herrsidan, medan damsidan bjuder på Emilie Flygare-Carlén, Victoria Benedictsson och Klara Johanson. Och då är ändå inte hela hösten medräknad.

Det handlar om kanonbildning. Äntligen finns ett ordentligt brett läsintresse för en redan upparbetad kanon (ett tecken är *Expressens* klassikerkampanj, importerad från Tyskland). Här är biografien en genväg till författarskapen.

Men dessutom finns också en genusaspekt, följderna av den ovetenskapliga programmering av vetenskapen som det påbjudna genusperspektivet resulterat i. Fast detta kan omtolkas till den ständiga revidering som gör en kanon levande och inte till en kurslista. Här provas beständigheten, för

ERIK WALLRÜP
REDAKTÖR FÖR ANNEX

ingen kan luras till att uppskatta dålig litteratur.

En annan strid är ännu hetare: hur ska vi egentligen betrakta det svenska (icke-)agerandet under andra världskriget? Den sedan länge pågående diskussionen har fått höjd temperatur. Sverige har kunnat peka på en Torgny Segerstedts en-visa publicistiska hållning, likaså har vi Arvid Fredborg som i *Bakom stål-vallen* svarade för ett bredare genombrott för insikten att Nazityskland höll på med ett massmord på judar. Men Segerstedt var en aristokratisk liberal, inte mjukt socialliberal. Fredborg var en nationellt sinnad konservativ, inte en nationellt tänkande sosse. Plötsligt har detta tydligt blivit problematiskt.

Det har med hållning att göra. Medan hållningslösheten ser till att försöka göra det bästa av situationen innebär en fast hållning att man inte kan rucka på principer. Då krävs övertygelse, och en sådan är inte vidsynt intill underkastelse. Sådant passar inte in i det flexibla samhället.

HISTORIEN

16-27

Då ville svenskar dra ut i krig

Det krig som tog äran av Sovjet blev också Sveriges mest krigiska episod under andra världskriget. **Alf W. Johansson** recenserar två böcker med högst skiljaktiga perspektiv på finska vinterkriget 1939-40. Robert Edwards gör en populär framställning av kriget i sin helhet medan Leif Björkman begivit sig till arkiven för att kartlägga det svenska agerandet.

Sovjetunionen framstod som en brutal anfallsmakt samtidigt som Finlands kamp antog heroiska proportioner. Edwards hävdar att Finland stod helt ensamt, men han glömmer då bort den stora svenska hjälpinsatsen.

Här träder Björkmans framställning in i bilden. Lån, krediter och krigsmateriel erbjöds av den svenska staten. Den svenska opinionen ansåg att också Sverige borde gå i krig, men regeringen behöll sin neutrala linje. Då utrustades en svensk frivilligkår av det svenska näringslivet.

VINTERKRIGETS TRAUMA

Finska vinterkriget

Robert Edwards

DET SVENSKA VINTERKRIGET 1939-1940

Spioner, kontrapioner, intrigörer, krigsfångar

Leif Björkman

KONSTARTERNA

28-41

Från hällristning till Dramaten

Det har skrivits mycket om svensk teaterhistoria under det senaste årtiondet. Som kulmen kommer nu ett trebandsverk som är tänkt att skriva historien på ett nytt sätt: mindre om texter och byggnader, mer om själva föreställningarna och genus.

Den finske teatervetaren **Mikko-Olavi Seppälä** ser försöken att skriva ur nya perspektiv men lägger märke till inkonsekvenser. Till sist hamnar man likafullt i ett Dramatenperspektiv.

Då har verket inletts i den allra äldsta tiden, där det performativa i hällristningar bildar utgångspunkten. På så vis blir de tre banden ett bokverk med uppgiften att hylla den svenska teatern av i dag.

NY SVENSK TEATERHISTORIA

Tomas Forser (huvudred.)

Den unge Stalin.

SAMHÄLLET

42-51

Förlösaren som politiker

Che Guevara är fortfarande en ikon inom vänsterradikalismen. Faktum är att ikonkaraktären har mer med den religiösa traditionen att göra än väntat. Fotografer har utnyttjat möjligheten att anspela på Kristusgestalten i sina bilder av Che.

I Sovjetunionen var bandet till de religiösa bilderna en partiangelägenhet. Stalin framställdes som en gudomlig härskare, pantokrator.

Kristian Gerner har läst två böcker om dessa kommunismens ikoner, varav en sedan lång tid ställts undan i politikens källare.

DEN UNGE STALIN

Simon Sebag Montefiore

CHE

Björn Kumm

MÄNNISKAN

52-57

Korrekt bruk av "politiskt korrekt"

För ett tiotal år sedan var **Per Landin** redaktör för en bok om det politiskt korrekta. Nu har han läst två nya böcker skrivna på närliggande teman. Kanske är det lika bra att slänga begreppet i papperskorset, menar han, och i likhet med etnologen Karl-Olov Arnstberg tala om tabun. Ingen skall tro att det ursprungligen religiösa tabut är försvunnet trots en ihärdig sekularisering. Tabuna är helt enkelt hämtade från annat håll och är i dag avhängiga den enskilda människans behov av trygghet och välfärd.

Men filosofen Dan Egonsson behåller begreppet i sin bok och försöker komma in under den problematik som annars förblir dold. Det gäller de tankeblockeringar som häftar vid det mänskliga rasbegreppet, eugeniken, demokratin och genusfrågorna.

SVENSKA TABUN

Karl-Olov Arnstberg

OM DET POLITISKT KORREKTA

Dan Egonsson

Annex är en recensionsbilaga till tidskriften *Axess* och utkommer två gånger per år.

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Axess chefredaktör: Johan Lundberg
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Redaktör för Annex: Erik Wallrup
Redigering: Charlotte Arwedsson och Stina Fernström

Korrektur: Iréne Strindhed
Repro: Turbin
Omslagsillustration: Ulrika Hellberg
Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Karin Alm

Redaktionsråd: Patrik Aspers, Anders Cullhed, Eva-Carin Gerö, Hans Ruin, Kim Salomon, Jesper Strömbäck, Jayne Svenungsson och Astrid Söderbergh Widding.

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50

TÄNKANDET | BOTANIKENS VÄRLDSBILD

Mer blomster än ogräs i jubileets Linnérabatt

Även om systemet vittrat sönder lade Linné grunden för dagens botanik

DEN ADLIGA ÄTTEN von Linné existerade i ett par decennier och har förblivit okänd i världen. Råshultspojken Carl Nilsson Linnæus, som i ståndssamhället slutligen höjdes till skyarna och adlades, hade liksom fadern sitt namn efter en väldig lind i Jonsboda, "linn" på småländska. Den bildade världen skulle aldrig glömma smålänningen Linnæus, född 1707 och död samma år som Rousseau och Voltaire.

I den minnesrika volymen *Linné – en småländsk resa* (red. Lars-Olof Larsson), konstaterar Lars Bergquist: "Vid sin död 1778 var Carl von Linné den förmodligen mest kände svensk som någonsin funnits." Det kan vara sant, men hundraårsdagen 1807 passerades med tystnad. För hundra år sedan hoppades August Strindberg att Linné skulle komma att uppmärksammas lika mycket som Swedenborg, och hans förhoppning infriades 1907 – med repris i år.

Ingen höjer i dag på ögonbrynen för att Japans kejsare är i England och föreläser inför The Linnean Society of London, eller att natursällskap med namnet Linnean Society finns i New South Wales, Australien, såväl som i New York. Själv hade jag inte närmare reflekterat över Linnés internationella berömmelse förrän jag vintern 1980 flyttade in i ett hus på Linnean Street i Cambridge, Massachusetts. Jubileumsår har alltid haft sina häcklare, då de firade festföremålen utstyrs i ornat för att sedan kläs av eller avslöjas, briljera och schavottera, gång på gång, sekel efter sekel, men de undervisar oss och tjänar vår självkänedom. Påminnelse! med ett ord.

Ett sådant memento står Torbjörn Lindell för i den perfekta snabbfaktaboken *Carl von Linné – den fulländade forskaren* när han på goda grunder förmodar att *Systema Naturae* är biologins mest berömda bok vid sidan av Darwins *On the Origin of Species* (väl medveten om att ordet "biologi" är en anakronism, det fanns inte på 1700-talet).

Av

ANDERS HALLENGREN

Docent i litteraturvetenskap
vid Stockholms universitet

LINNÉ – EN SMÅLÄNSK RESA

Lars-Olof Larsson (red.)
Prisma (319 s.)

CARL VON LINNÉ

Den fulländade forskaren

Torbjörn Lindell
Historiska Media (104 s.)

JAG TÄNKER PÅ LINNÉ

Karin Berglund
Albert Bonniers förlag (406 s.)

LINNÉ I NYTT LJUS

Den första översättningen
av *Systema Naturae* samt ny analys
av Linnés perspektiv
Per Frankelius

Översättning: Bertil Aldén
Liber (240 s.)

OM BOTANIKENS GRUNDER

Carl von Linné

Översättning: Lars Bergquist
Atlantis (499 s.)

SYSTEM OCH PASSION

Helene Schmitz, Nils Uddenberg
& Pia Östensson
Natur & Kultur (255 s.)

FRÅN LINNÉ TILL DNA

Leif Åberg (red.)
Naturhistoriska riksmuseet (225 s.)

NATURALHISTORIA PÅ RESANDE FOT

Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg
Nordic Academic Press (264 s.)

Rätt eller ej så är den oansenliga förstaupplagan från 1735, sju vikta blad i folioformat, i dag en raritet med ett marknadsvärde på över tre miljoner kronor.

Vem vet att Linné införde temperaturskalen med 0 som fryspunkt och 100 som kokpunkt? Eller att samme innovatör uppfann en metod för pärlodling, sålde patentet och med dessa pengar gjorde sig skuldfri på sitt Hammarby och byggde till? Om detta och mycket annat okänt berättar Karin Berglund i den både inlevelsefulla och innehållsrika volymen *Jag tänker på Linné: Han som såg allt*, en driven journalists sökande i allt befintligt material och som följer livsresenären hack i häl i reportagets form. Steg för steg framträder en fascinerande bild av geniets natur.

PRÄSTSONEN, VARS MORMORS farmor bränts som häxa 1564, föddes i en tid då övertro och vidskepelse alltjämt härskade, fast med kristna och mytiska förtecken. Fabeldjur var realiteter och den rudbeckianska världsbildens fantasivärld hägrade ännu. I sitt liv skulle han framträda som avslöjare, driven av en vilja att undersöka hur saker och ting verkligen förhöll sig, och senare i sitt liv skulle han se nyckeln till sin framgång i sin ifrågasättande skepsis. Han skulle heller aldrig upphöra att betvivla sina egna resultat. Han blev den borte empirikern och experimentatören. Inget var verkligt om det inte kunde iakttagas med sinnena, och allt är inte som det synes vara. Hans liv överflödar av exempel på hans praktiska nit att utreda sakförhållanden. Han för en ständig kamp mot humbug, vantro och vidskepelse. Som läkare skulle han gå till storms mot allt slags kvacksalveri alltifrån trollformler till åderlätning. I sin uppmärksammade dietik förordade han en enkel naturenlig livsföring framför alla kurer, med motion och allsidig kost, frukt, friskt vatten, nykterhet och frisk luft som bästa botemedel jämte regelbunden vila, trevligt umgänge och löst sittande kläder (förbud mot snörliv och lindning av spädbarn!).

Som liten intresserad han sig för vad

Acácia cyanoph.

Foto: Helene Schmitz (ur *System och passion*)

► olika djur äter och vad de ratar och varför. När han som fullfjädrad forskare återvänder till sin barndoms Stenbrohult och den ö som skimrar i sjön Möckeln, förundras han över att getterna där tycks tyna bort fastän ön lyser grön av piprör, medan kalvarna svälter i en hage ymnig av mjölkört. Låt kalvar och getter byta plats så kommer de båda att mumsa sig mätta och växa sig frodiga, rekommenderar han, ty kalvar älskar piprör och getter mjölkört! På sin Dalaresa hade han noterat hur hästar vägrar äta vissa örter som man satte under mulen på dem. Detta måste ju undersökas, så när han som lärare fick studenter, engagerade han dem i tvåtusentrehundra utfodringsexperiment med getter, får, grisar, hästar och kor, där försöksteamet blandade höttappar av olika plantor. Det visade sig att getterna var minst sparsmakade, de åt fyrahundrafyrtionio olika växter och ratade etthundratjugosex. Fären var något mer nogräknade, hästar och kor betydligt mer, och kräsnast var grisarna. Allt förstas minutiöst protokollfört och beskrivet i nyttiga tabeller. *Pan Svecicus* heter avhandlingen om saken, framlagd 1749. Han publicerade liknande utredningar i en uppsjö olika ämnen.

När han som student lämnade landet på den treåriga studieresa som skulle leda till blixtnabb doktorsgrad i medicin och medföra publicering av ett dussin banbrytande verk inom botaniken, kom han först till Hamburg. I borgmästarens ägo fanns den mångomtalade drakliknande hydran med sju huvuden som inom kort skulle avbildas i naturaliesamlaren Albert Sebas mäktiga planschverk om alla världens djur, *Thesaurus rerum naturalium*. Odjuret var sedan en tid till salu för fantasipris. Linné undersöker det, avslöjar att det är ett falsarium sammansatt av skarvade ormskinn med käkar och klor från vesslor. Värde sjunker till ägarens snopenhet till noll. Linné får skyndsamt lämna staden för nya upptäckter på annat håll, främst i Holland, där hans forskning får sitt genombrott och hans produktivitet når proportioner som saknar motstycke i vetenskapens historia.

När han färdas till Öland och Gotland år 1741 har han med sig en mängd uppdrag av praktisk art. Riksdagsmän hade uppmanat honom att ta reda på vad mannablod var för växt. Enligt sägnen fanns denna planta med sina röda bär bara på en plats på jorden, nämligen vid Kalmar slott, där den vuxit upp ur allt blod som utgjutits där under kriget mot danskarna. Men Linné krossar som vanligt illusionerna och konstaterar efter examination kort och gott "vanligt sommarfläder", som växer litet varstans som ogräs.

Hans upptäckariver känner man i fallet med sandmusslan. I Berglunds skildring både hör och ser vi vetenskapsmannen i aktion. Vid stranden av Orust sonderas terrängen i havet på jakt efter okända djur, växter och mineral – naturens tre riken, hans forskningsfält. Så får han syn på egendomliga hål i havsbotten. "Lusten sporrhögg mig att få veta vad slags maskar göra sådana hål", och han mäter dem med sin kritpipas långa skaft. Han sätter sin värja i botten utan att stöta på berg, börjar så gräva och finner i hålets ände ingen mask utan en sandmussla som skapar dessa hål genom rör de sticker upp för att sila vatten. Ännu en upptäckt, och han tänker kallgrinande på dem som ser Syndafloedens spår i bergens snäckskal. Själv studerar han landhöjningen och dess fortgång.

DET HAR OFTA SAGTS att Linné saknar intresse för historien och att hans värld var oföränderlig, men få har som han mediterat över tidens gång. På sin skånska resa får han inför lagren av skiffer och sandsten på en höjd utanför Helsingborg en av sina svindlande känslor av världsåldrarnas flykt och då är det arkeologen och paleontologen som talar. "Jag hissnar då jag står på denna höjd och ser neder för de långa tidevarv, som förflutit liksom vågorna i Sundet, och lämnar efter sig så nästan utnötta spår av den forna världen, och som nu endast äro i stånd att visa, sedan allt annat tystnat." Förändringstakten gri-

Ett liv efter detta antyder han aldrig. Döden är för honom nytt liv – på jorden. Som ingen annan före honom har han skildrat naturens kretslopp, hur allt hänger samman.

per honom när han sista gången återser sin födelsebygd: "Jag som för 20 år sedan kände var enda inbyggare i socknen, fann nu knappt 20 personer övriga; dem jag alla i min barndom sett unga drängar, de gingo nu med grå hår och vita skägg, utlevde, och en ny värld hade kommit i stället."

Förgängligheten fyllde honom alltid med svärmod. Vårens älskogsextas kunde han som ingen annan besjunga, liksom sommarnaturens skönhet, men hösten oroad honom och vintern fann han hemsk. Mörkret fasade han inför. Tungsinne drabbade honom ofta, som när han på sin ålders höst skrev till läkarkollegan och vännen Abraham Bäck: "Döden är naturens bästa läkemedel; den botar sjukdomar, den afvärjer elände, den borttager smärtor, den försätter oss åter i det lugn,

hvari vi lågo, förrän vi föddes. Alla olyckliga skulle fått förblifva lyckliga, om döden kommit förr. Ingen är lycklig före sin död." I annan stämning, i sina dietikföreläsningar, sade han: "Intet är kärare än livet, intet angenämare än hälsan, intet svårare än sjukdom, och intet fäseligare eller förskräckeligare än döden." Men vackert har han beskrivit vår lott som endagsvarelser i några rader som Gunnar Broberg funnit i Uppsala universitetsbiblioteks Linnésamling:

Vi stå här liksom havet i kvick illumination, såsom snökristaller glittra vi mot solen.

Ett liv efter detta antyder han aldrig. Döden är för honom nytt liv – på jorden. Som ingen annan före honom har han skildrat naturens kretslopp, hur allt hänger samman. På den kosmiska nivån beskriver han i de senare upplagorna av *Systema Naturae* vår plats i rummet: "Jag såg där, huru alla *Djur* underhölls av växterna, *växterna* av jorden, *jorden* av jordklotet; huru jordklotet välvdes dag och natt kring *Solen*, som gav det liv." I sitt *Tal om märkvärdigheter uti insecterne* (1739) hade han skisserat hur "Växter, träd, örter, gräs och mossar, växa af jordklotet och diuren änteligen av växterne. Alle desse på slutet förvandlas åter til sine förste ämnen [...] Så går allt i kring." Då han 1746 är ute på sin Västgötaresa, faller han som Hamlet i begrundan inför fåfängligheten på Frändefors kyrkogård. Linnés långa dagboksmonolog är fjärran all förtvivlan och

bitterhet. I stället uttrycker den vördnad inför livets stora sammanhang, där utslocknat liv övergår i näringsrik mylla, där växter skjuter upp, som äts av människor liksom djuren, vilka sedan blir jord och så vidare evinnerligen. Så

kommer vi att äta våra döda, och andra i en framtid oss. Det finns ingen sorg i detta, utan en hänförelse inför skapelsens bestånd och livgivande krafter, allts beroende av allt. Detta är enligt Linné naturens *œconomia*, dess ekonomiska system.

VILKEN VAR DÅ hans forskargärnings egen drivkraft? De flesta levnadstecknare har uppehållit sig mycket vid inre motivation, främst det brinnande intresset och hänförelsen inför naturen. Per Frankelius vill i sin bok *Linné i nytt ljus* snarare peka på avnämningens intressen. Med uppbyggande av ett maskineri av utsvävande vetenskapsteori driver han sin tes om ekonomiska drivkrafter i Linnés vetenskapliga verksamhet, att "ekonomisk vetenskap och ekonomiska fenomen är centrala komponenter i Linnés perspektiv", vilket är att slå in

öppna dörrar eftersom detta inte är någonting nytt. Linné har studerats från nationalekonomisk synpunkt i en avhandling av Lisbet Koerner och det är allmänt känt att hans reseuppdrag i provinserna framför allt hade ekonomiskt syfte – prospektering av naturtillgångar. Frankelius spårar emellertid detta syfte även i förstaupplagan av *Systema Naturae*, som här för-tjänstfullt översatts. Han har argumentationen på sin sida i Linnés supplerade skrift om sin *Methodus* (1736) vars sjätte avdelning behandlar just *Usus*, "nytta", och inleds med understrykandet av "ekonomisk nytta, aktuell, möjlig, hos skilda folk".

Tidens ekonomiska teori bjöd att landets välstånd skulle byggas på stor export och liten import, och därför skulle det egna landets möjligheter undersökas och utnyttjas maximalt. Jordmån, odlingssätt, flora och fauna, mineral och malmbrytning, fiskarter och fiskemetoder, ja allt skulle undersökas. Linné "såg allt" eftersom detta var hans uppgift. I samma syfte examinerades och försöksodlades nyttoväxter av utländsk härkomst. Som en illustrativ kuriositet kan nämnas Linnés bananodling i Hartekamp, Holland – dokumenterade i skriften *Musa Cliffortiana* (1736) – ett försök som han flera år senare fortsatte hemma. Så kom det en dag då han lyckligen sände uppsalabananer till den intresserade kungen, om vars naturaliesamling undersåten utgav ett praktverk av bestående värde, *Museum Regis Adolphi Friderici* (1754). Bokens företal har rubriken "Naturaliesamlingars ändamål och nytta". Detta är ett centralt begrepp hos Linné, han återkommer till det ideligen i försvaret av sin forskning, delvis kodifierat i dissertationen *Qui bono?* (1752), påföljande år översatt med titeln *Hvartill duger det?* och det tal som hölls i "Deras kongl. majestetets höga närvaro" i Uppsala 1759 där han uppräknar alla vetenskapers nytta i en homerisk katalog med *oekonomien* som ett av de fjorton ämnesområdena. Utan våra vetenskaper skulle våra präster förskrivas från Rom, läkarna från Montpellier, kläder från Brabant, kål och rötter från Hamburg, och "vår sill fiskas av utlänningar, våra gruvor brytas av främmande". Allt är således i nationens intresse. Men det finns en sak att tillägga här, och det gäller ett tidigt belägg för användning av skällsordet "pundhuvuden"! Det finns hos Linné som med förtrytelse och harm använde det om alla dem som i vetenskapen alltid frågar efter nyttan, grundforskare som han var.

En av de få som detta år tillfört Linné-forskningen – grundforskningen – nytt källmaterial är Lars Bergquist som med

den femhundra-sidiga volymen *Om botanikens grunder* står för det tyngsta bidraget. Med skriften *Fundamenta Botanica* (1736) summerade Linné det botaniska arbetets grundsatser i 365 aforistiska regler – i rytm med årets lopp, lika många som årets dagar. Här spikas teorin för Linnés epokgörande sexualsystem. Lärosatserna visar med vilken noggrannhet och precision han gick till väga i sitt fortsatta arbete, som senare fick sin fullkomning i hans allmänna botanik, verket *Philosophia Botanica* (1751). Det skulle förbli standardhandboken på detta forskningsfält, ett verk med oförglömligt poetiska inslag, såsom Linnés dröm om blomsteruret, en trädgård planterad så att man genom att avläsa vilka blommor som är öppna och vilka som är stängda kan få reda på vad klockan är.

Den kommenterade utgåva som nu föreligger bygger på upptäckten av de föreläsningar Linné höll på 1740-talet, där han punkt för punkt förklarade och utlade regelverket för sina studenter. Huvudmaterialet är en föreläsningsavskrift som Bergquist kommit över antikvariskt och som troligen är utförd av den flitige och noggranne studenten Pehr Osbeck, sedermera Kinarensenär. Linnés eget manuskript finns inte bevarat. Bergquist har jämfört denna avskrift med andra, bland annat i London, och kunnat fastställa dess identitet och tillförlitlighet. Till utgåvan har han fogat sin översättning av *Ratio Operis*, "metoden i mitt arbete", inledningstexten i det betydelsefulla arbetet om växternas släkten, *Genera Plantarum* från 1737.

Enligt Linné skulle den som tillgodogjort sig dessa regler få förmågan att bestämma art och namn för allt levande på jorden. Därför sätter man sig gärna och lyssnar på dessa utläggningar, precis så som han en gång förklarade det hela för sina studenter. Reglerna är skarpt konturerade. § 256 "En växt är rätt namngiven när namnet upptager *släktnamn* och *artnamn*." Det är Linnés mest bestående insats, tvånamnssystemet, den binära nomenklaturen, som här förklaras. Denna publicerade han i fullt utvecklad form först i *Species Plantarum*, om växternas arter, 1753. Detta tvåbandsverk framstod både för honom själv och för eftervärlden som hans främsta. Där hade han räknat ståndare och pistiller på sex tusen växter och konsekvent namngivit dem därefter. Fem år senare, i tionde upplagan av *Systema Naturae* (1758), hade han infört de tvåledade namnen också för djuren. Han skapade grundläggande begrepp för allt liv på jorden och införde ett namnskick som vi fortfarande använder. Hos honom skapas den ordning som möjliggjorde inte

bara botanikens internationella framsteg, utan grunden lades även för ett modernt biologiskt tänkande.

I MODERN BOTANIK har man allt mer kommit att gruppera växterna efter deras släktskap och härstamning, i dag med DNA-teknik, som skildras av Nils Uddenberg i *System och Passion* och i en initierad antologi utgiven av Naturhistoriska riksmuseet. Linnés system har vittrat sedan lång tid, men han lade grunden, och på den har utvecklingen baserats. Nu förverkligas hans dröm om ett naturligt system. Om härstamningen och evolutionen kunde han inget veta, men mot slutet av sitt liv funderade han mycket på hur växterna kunde förändras med tiden. En avart, skildrad i skriften *De Peloria* (1744), skakade om hans tidigare tro på arternas beständighet. Uddenberg för intressanta diskussioner kring Linnés ansträngningar att förstå de förvandlingar, som för eftervärlden är uppenbara. Uddenberg konstaterar också rättvisande, att när den systematik som Linné byggde upp "revideras i grunden är det inte ett uttryck för att traditionen från honom är död, utan tvärtom att den lever". "Botanikens ariadnetråd är systemet, utan vilket växterna utgör kaos", skrev Linné i *Philosophia Botanica* – i ödmjukhet inför sitt eget provisorium, det artificiella sexualsystemet. Han visste att hans storverk gick under falsk flagg. *Systema Naturae* var inte naturens system utan Linnés konstruktion, ett arbetsverktyg som tjänade hans gigantiska målsättning: att systematisera och beskriva allt som finns på jorden – ett arbete som i lineansk anda alltjämt pågår.

När Linné gifte sig 1739 besjögs bruden i bröllopskvädet som en "monandrisk lilja". *Systema Naturae* angav tonen: monandria är sexualsystemets första klass, "en man i äktenskapet", en enda ståndare, och "bröllopet firas öppet, synligt inför hela världen", ty även växterna firar nu giftermål och festliga biläger i fagra brudsängar. *System och Passion* gör i text och bild ett stort nummer av det erotiska språket, men det är nu mer fnitter kring detta än det var då, på den galanta tiden. Bröllopsdikter, kärlekslyrik och mycket annat som skrevs på 1600- och 1700-talen visade sig för vågat på 1900-talet, då Vitterhetssamfundet började sin vetenskapliga utgivning av de svenska klassikerna i väldiga serier "samlade skrifter", som man kan se av Petra Söderlunds utmärkt kommenterade urval av det som censurerats bort, *Vägade verk ur vitterheten*, även denna bok utkommen i år.

Sexualiseringen av naturen var inte Linnés verk utan skaparens: han konstaterade

► rade faktum att växterna har två kön, somliga är hermafroditiska, och förökar sig genom befruktning. Det hela illustreras enkelt på vår hundrakronorssedel, som avbildar skogsbingel, som är tvåbyggare, det vill säga i likhet med några andra mycket ålderdomliga plantor är antingen hankön eller honkön och dör ut om bara det ena slaget finns (detsamma gäller dadelpalmer, nässlor, säl). Detta fenomen såg Linné redan i unga år, då ena sortens blommor gallrades i trädgården. Som gymnasist insåg han detta teoretiskt – med tillhjälp av sexualsystemets äldre ingångsverk, bland dem Rudolph Camerarius *Epistola de sexu plantarum* (1691) och Sébastien Vaillants *Sermo de structura florum* (1717) vilkas lärjunge han var.

SINA EGNA LÄRJUNGAR kallade han apostlar. De som stod honom närmast var sjutton till antalet och sändes ut i världen för att göra iakttagelser och skicka hem växter i vetenskapens namn. Historikerna Hanna Hodacs och Kenneth Nyberg har i en lärorik bok granskat resandets betydelse för forskningen vid 1700-talets mitt och inte minst dess vikt för att göra vetenskaplig karriär – *Naturalhistoria på resande fot*. Man reste ut som student och kom hem som fullvärdig forskare, och själva resan ingick i utbildningen. Någon klar gräns fanns alltså inte mellan utbildning och forskning, de gick in i varandra. Man samlade kunskap, naturalier och meriter under färdens gång, gjorde nya upptäckter. För egen forskning krävdes ofta eget insamlat och konserverat material, och universiteten hemmavid utbildade mest präster och tjänstemän. Man rörde sig alltså utåt, mellan *lärorika rum* och *fyndrika rum* och naturalhistoriska *noder* där man i förtäta form kunde studera naturen i samlingar och museer. Nätverk skapades. Resandet kunde så också möjliggöra social rörlighet i ett samhälle annars präglad av svärghemsträngliga ståndsgränser – detta gällde inte minst Osbeck, Sparrman, ja Linné själv som under svårt motstånd frigjorde sig ur prästeståndets traditionstryck. Linné ordade energiskt för resandets nödvändighet i flera skrifter, två av dem citerade *in extenso* i boken. Utilismens och merkantilismens doktriner gjorde samtidigt upptäcktsresorna ekonomiskt möjliga, eftersom naturkunskapen tjänade riketsushållning.

Författarna glömmar dock bort det höga pris enskilda fick betala, de höga insatserna, resandets realiteter. Apostlarna blev i stor utsträckning botanikens martyrer: bara hälften kom hem välbehållna, många förlorade livet i unga år under hemska förhållanden. Carl Fredrik Adler

dog på Java, Andreas Berlin i Guinea, Johan Peter Falck i Sibirien, Peter Forskål i Jemen, Fredrik Hasselquist i Smyrna, Pehr Löfling i Venezuela, Christoffer Tärnström på Pulo Condor i Syd kinesiska sjön. Några förevigades i växtsläktens namn.

PARISUTSTÄLLNINGEN TILL Linnés ära vid 250-årsjubileet bar en titel som vackrare än andra karakteriserar honom: *Nomenclateur et poète de la nature*, naturens namngivare och skald. Det som i år har kommit i skymundan är grundvalen för hela Linnétraditionen: hans skrivförmåga. I *Linné – en smäländsk resa* försöker Ingrid Nettervik beskriva författarskapet som skönlitterärt, men hinner inte riktigt övertyga med det i och för sig korrekta litteraturvetenskapliga termuppbådet. Oscar Levertin övertygade mer för hundra år sedan, och ännu mer övertygande är Linné själv. Han gör alla svenska naturskildrare till eftersägare, och hos Floras präst slås i andanom en brygga mellan Guds ord i dess mustigaste svenska avfattning och den ivrige anhängaren och naturvetenskapsmannen Strindberg. När denne i "Trefaldighetsnatten" talar om "blomstrens biläger" ekar det linneanska latinets *sponsalia plantarum*, och det poetiska mästestycket *Calendarium Florae* eller *Blomster-Almanack* har sin lär-

junge i *Hemsöbornas* författare. Och det är inte vetenskapsmannen Borg i havsbandet eller annan enveten vettvilling som reser till Heidenstams i en annan dager rosenskimrande skär, utan författaren till en av den svenska 1700-talslitteraturens odödliga klassiker:

Vi skyndade oss till stranden, styrandes båten rätt åt Blåkulla, ett berg som syns 2 mil ifrån oss stiga helt blått, likt en halv glob upp ur vattnet och tycktes liksom löpa undan för våre flitige roddare. Medan sjöfolket berättade, att man ej borde kalla det Blåkulla utan Kiänningen eller Jungfrun, ty annars upptändes storm och man komme i livsfara, begynte nordan kasta vågorna och en stickande storm att stjälpa båten; alla måste vi då arbeta, med största livsfara uttröttade kommo änteligen fram, men havets svallande med stark sjögång hade när slagit oss sönder mot klipporna ...; den som en gång varit här på orten lär aldrig mer resa hit och nog finna orsaken till fabeln. Ty om någon ort i världen ser hiskelig ut, är visserligen denna en av de grymmaste. (*Carl Linnæi Öländska och Gotländska Resa*)

Men även på denna onda ort i havet återfinns han strax över sjuttio växtarterer! ■■

TÄNKANDET | RELIGIONSKRITIK

Evolutionism blir en tro

Richard Dawkins gör ateismen till ett religionssurrogat

FÖR ETT TIOÅR sedan hördes i svensk debatt en klagan över att religionen var bortglömd. Bara det ett tecken på förändring. Sågs något saknas i sådana sammanhang är det på väg tillbaka. Gud fick sin återkomst samtidigt som klagovisorna steg i ett crescendo. Själv fanns jag i den kören.

Det finns anledning att anta att det samma gäller ateisternas verop i dag. Ateismen som livshållning är ställd i skamvrån! Fundamentalismen har tagit över! Men den svenska föreningen Humanisternas ilska över att religionen gjort framsteg är bara en vindfläkt mot den röststarka grupp intellektuella (om ordet verkligen kan användas här) som börjat producera artiklar och böcker riktade mot kristendomens och islams återkomst som politiska

Av
ERIK WALLRUP
Redaktör för Annex

ILLUSIONEN OM GUD
Richard Dawkins

Översättning: Margareta Eklöf
Leopard förlag (412 s.)

faktorer. Journalisten Christopher Hitchens är vred och attackerar med *verve* hyckleriet bakom fromheten. Filosofen (eller snarare populärfilosofen) Michel Onfray är vred och attackerar med hjälp av argument från Nietzsche. Biologen Richard Dawkins är vred och attackerar med hjälp av evolutionsläran.

Det är högst påtagligt: ateisterna är fyllda av en nästan helig vrede. Ibland klagas det över att de tar i så, men egentligen är det bara tillfredsställelse att det för en gångs skull finns skrivande personer som verkligen tar ordet på allvar, som verkligen är övertygade. Samtidigt finns här en blotta. Det blir lätt så att övertygelsen tar steget in i tron, och då hamnar ateisterna i samma läger som dem de angriper.

ÄNDÅ ÄR DET BEGRIPLIGT. Här i Sverige har de religiösa friskolorna börjat ifrågasättas, men på den internationella arenan har Gud faktiskt börjat spela en roll i storpolitik och krig. Men den som hävdar att de krig och inbördeskrig som blivit följden skulle vara religionskrig har en alltför stark tro på idéerna. Inte så att de religiösa faktorerna helt skulle försvinna bakom de ekonomiska och maktmässiga, men om konflikterna synas närmare innehåller de alltid skilda element som i samverkan skapar intensiteten. Här är religionen en lättantändlig våtska, men det behövs också ved.

Richard Dawkins tillhör dem som skylar religionen för det mesta: krig, barnmisshandel, förnuftshat. När *Der Spiegel* i våras hade den ateistiska rörelsen som tema utnämndes Dawkins till dess påve – liksom i Tyskland är hans *The God Delusion* (2006) aktuell i höst i blixtnabba översättningar. Elakheten med påvligheten får Dawkins ta med jämnmot eftersom han i förordet skriver att om boken fungerar som det är tänkt ska religiösa människor ha blivit ateister efter att ha läst. Och faktiskt går han med liv och lust in i kampen om själarna, om än för att ta ifrån människor tron på att det finns just själar (eftersom själen är en föreställning om något icke-kroppsligt, gärna evigt).

Tyvärr gör Dawkins det lätt för sig. I stället för att utmana de mest välarbetade företrädarna för religiösa ståndpunkter – en "sådan nedtonad, anständig religion är så sällsynt att den är försumbar" – yxar Dawkins till en perfekt motståndare i form av fundamentalister. Han skaffar sig direkt ett överläge gentemot motståndaren. Religiös är man, enligt Dawkins snäva definition, om man tror på Gud som en högst aktiv, allsmäktig aktör i världens skeenden, i stort som smått. Andra "tror på tron" (Daniel Dennett), en föraktlig och kompromissande hållning för förrädare. Fast frågan är om flertalet präster i Svenska kyrkan då skulle kunna betecknas som religiösa av Dawkins.

DET ÄR LÄTT att förfalla till Dawkins egen nivå om man ska gå i närkamp med hans bok. Hans stridslynné gör honom till en

religionsförföljande Nietzsche utan stilistisk elegans. Men det finns betydligt mer att hämta i hans bok än rasande och medvetet nyanslösa framställningar av den religiösa människan.

Dawkins är inte konsekvent i sitt undvikande av teologer och filosofer som motståndare, men dem han väljer ut råkar ha levat för århundraden sedan. I kapitlet om gudsbevis är avsikten att slå sönder dem ett efter ett. Problemet är att gudsbevisen knappt förekommer i argumentationen för religionen i dag, annat än bland förespråkarna för intelligent design. Man ska också minnas att Jesus ansåg att Tomas tvivlaren fuskade när denne för att vara säker på återuppståndelsen krävde att få känna med fingrarna i Jesu sår. Men frågan är om Dawkins kommer åt gudsbevisen. Endast på vaga grunder ogiltigförklarar han idén om Gud som orsaken utan orsak. Och när han ska komma åt det ontologiska gudsbeviset – som säger att eftersom Gud är fulländad måste också existens höra till hans egenskaper – viftar han bort det med att det endast är "en lek

Förutom den utrerade evolutionismen vilar Dawkins uppgörelse med religionen på ett gigantiskt felslut.

med ord". Visst hänvisar han också till Kants vederläggning (vad säger att existens skulle vara mindre fullkomnat än icke-existens), men inte vederläggningar av Kants vederläggning. Så Dawkins stannar själv vid anklagelsen om språklig advokatur. Som Dawkins själv säger är han en naturvetare som vill ha bevis, men till religionen hör just idén om att tron ligger utanför bevisningens räckvidd.

Om detta är ett stickspår blir det betydligt bättre när Dawkins tar sig an den i USA grasserande idén om intelligent design: föreställningen att världen är så perfekt att det måste finnas en intelligens bakom skapelsen. Den pseudovetenskapliga ideologin tar sig alltså in på det naturvetenskapliga området och agerar en Tomas som visserligen inte sticker in fingrar i sår men som nöjer sig med att betrakta världen och se att den är vacker. Med skärpa visar Dawkins att det räcker helt och fullt med evolutionsteorin för att förklara livsformernas utveckling.

MEN SNART FÖRFALLER Dawkins till att tala om vikten av en "darwinistisk medvetandehöjning", som om darwinismen vore en drog. Det största intellektuella problemet är inte hans raljerande tonfall och elakheten i exemplet (sådant får skrivas på kon-

tot för underhållning), utan att han utvecklar en expansiv evolutionism – han tar steget bort från den vetenskapliga bevisning han slår vakt om och avkräver evolutionen svar på alla frågor om människan och världen. Alla mänskliga egenskaper ska kunna förklaras evolutionärt, och det gör att han hamnar i beråd.

Märkligt nog tillhör religionen enligt Dawkins inte de mänskliga fenomen som har visat sig evolutionärt gynnsamma. Religionen, som också i dag tillhör det mest bestämmande i flertalet människors liv globalt sett, förklaras vara ett bifenomen av att det genom årtusendena varit gynnsamt för små barn att lyssna på sina föräldrar. Att språket dyker upp sent i evolutionen hjälper inte. Dawkins är en sådan religionshatare att han helt skär bort möjligheten att religionen rent faktiskt skulle kunna ge evolutionära fördelar för människan. Teoretiskt förklaras det av att han underkänner idén om gruppselektion (att inte bara individer utan grupper eller arter kan vara gynnade), men argumentet att religiös övertygelse på individ-

nivå skulle kunna ge ökad förmåga att uthärda tar han inte upp. I stället vanställer han det argumentet till idén att man likt självmordsbombare är villig att offra sitt liv.

Till det som ska förklaras evolutionärt hör godheten. Att godhet, som leder till goda handlingar, kan ge en ökad möjlighet att överleva säger sig närmast självt (men det borde ske på en gruppnivå, inte självklart på en individnivå). Den själviske hamnar i underläge ställd emot en samverkande grupp.

FÖRUTOM DEN UTRERADE evolutionismen vilar Dawkins uppgörelse med religionen på ett gigantiskt felslut. Eftersom religionen ställt till med sådant otyg genom alla århundraden och eftersom vi i dag lever i en värld där det brukas religiösa argument från båda sidor i kriget mot terrorismen, så är all form av religiositet förkastlig. Men det är lika illa som att hävda att politiken genom århundradena ställt till med ungefär samma katastrofer, bara sedda ur en annan synvinkel, och att politiken därför är förkastlig. Det är därför Dawkins väljer att skapa sin karikatyr av den troende för att sedan angripa den.

Nej, Dawkins bok kommer inte att omvända några troende till otroende. Det beror dels på att han talar till redan övertygade, dels på att han står för ett troende alternativ själv, trots att han har ordentligt på fötterna för de mer begränsade vetenskapliga resonemang han för. ■■

TÄNKANDET | SYNDABOCKENS PROBLEM

Käpphästen faller krokben

I sin nit blir René Girard något av religionsfilosofins Dan Brown

DET ÄR ALLTID vanskligt att fälla alltför starka omdömen om den närliggande idéhistorien. Tänkare som framstår som fixstjärnor i ett samtida perspektiv kan i själva verket visa sig vara utslocknade stjärnor när historien hundra år senare fällt sin dom. Likväl är det svårt att motstå frestelsen att beteckna det gångna halvsekleet inom fransk filosofi som en guldålder som nu lider mot sitt slut. Med Jean Baudrillards bortgång i vintras och Jacques Derridas och Paul Ricœurs tidigare under decenniet återstår i dag få namn, bland vilka Julia Kristeva och Luce Irigaray dock ska framhållas.

Bland dem som alltjämt finns i livet finns det fog att också nämna den nu 84-åriga René Girard, likt flertalet av ovan nämnda tänkare filosof i den disciplinöverskridande bemärkelse som omfattar både litteratur, historia, antropologi, teologi, sociologi, psykoanalys och naturligtvis även filosofi i traditionell mening. Att Girard inte alltid nämns i samma andetag som övriga franska tänkare i samma generation kan närmast förklaras med att han i en viss mening inte varit någon fransk tänkare. Redan 1947 lämnade han hemlandet och kom att förlägga hela sin akademiska karriär fram till pensionen 1995 i USA. Detta förklarar också att hans verkliga berömmelse och inflytande främst står att finna på andra sidan Atlanten, även om intresset för hans verk under senare år befinner sig på stadig tillväxt även i Europa.

Med få undantag – bland vilka bör nämnas sociologen Johan Asplunds *Rivaler och syndabocker* från 1989 samt Annika Mörté Allings litteraturinriktade avhandling *Le désir selon l'Autre* från 2003 – har Girards tänkande hittills ägnats begränsad uppmärksamhet i Sverige. Att detta förhållande nu är på väg att förändras omvitnar inte bara den stundande översättningen av Girards troligen mest berömda verk, *Väldet och det heliga* (*La violence et le sacré*, 1972), utan även antologin *Syndabocken*, ett urval av texter ur fem av Girards övriga verk i utmärkt översättning av Gunilla von Malmborg.

För urvalet, vilket förtjänar en extra kommentar, samt en initierad introduk-

Av
JAYNE SVENUNGSSON
Teol. dr och lektor
vid Teologiska högskolan i Stockholm

SYNDABOCKEN
En antologi

René Girard

Översättning: Gunilla von Malmborg
Themis (335 s.)

tion står Anders Olsson. Som den disciplinöverskridande tänkare Girard är går det svårigen att undvika att den egna disciplintillhörigheten i någon mån präglar ett sådant här urval; en teolog skulle troligtvis göra ett tämligen annorlunda urval än en psykoanalytiskt orienterad filosof. Olsson sticker inte heller under stolen med att det är i egenskap av litteraturvetare han gjort det aktuella urvalet. Inte desto mindre återspeglar urvalet på ett utomordentligt sätt den punkt där hela Girards författarskap konvergerar: Girard är först och sist en uttolkare av vår kulturens stora *texter*, må det handla om Freud, Platon, Shakespeare, Bibeln eller Stendhal. Det finns emellertid ytterligare en förtjänst med urvalet som, förvånande som det kan tyckas vid första anblicken, inte alltid följer de aktuella verkens kronologi. Snarare är antologin komponerad i form av en successiv uppbyggnad av vad som skulle kunna betecknas som den röda tråd som löper genom Girards hela tänkande.

VILKEN ÄR DÅ denna röda tråd? Frågan är i Girards fall tämligen lättbesvarad, utan att därmed vilja ringakta komplexiteten i hans författarskap. Girard kan utan överdrift placeras in i kategorin ”de få idéernas tänkare”, de tänkare som tidigt finner en nyckelidé kring vilken hela deras intellektuella gärning sedan kommer att cirkulera. Hos Girard stavas denna nyckelidé det mimetiska eller triangulära begäret.

Genom hela hans författarskap belyses denna idé sällan med samma vigör som i pionjärverket *Mensonge romantique et vérité romanesque* från 1961, ur vilket den första

texten i antologin är hämtad. Tvärtemot ”den romantiska lögnen” om den självskapande och spontant begärande individen framlägger Girard här tesen att vårt begär efter ett visst objekt inte alls utgår från en ogrumlad subjektivitet, *ex nihilo* som det vore. Vi begär det aktuella objektet helt enkelt därför att någon annan gör det, varför begäret ofta säger mer om vårt förhållande till denna imiterade förebild än om vårt förhållande till själva objektet. Denna begärets triangulära struktur blottläggs i tidig modern tid på ett enastående sätt av Cervantes, där Don Quijotes intensiva trånande efter de objekt som Amadis av Gaula pekar ut i själva verket avslöjar hans besatthet av sin förebild. Det är sålunda något av en historiens ironi att romantikens läsare i sitt suktande efter originalitet identifierade sig med Don Quijote, ”den störste imitören av alla”.

Upptäckten av det mimetiska begäret tillhandahåller emellertid inte enbart en nyckel för att läsa romaner. Girards anspråk är mer vidsträckt än så och går snarast ut på att genom litterära texter belysa mekanismer som styr det mänskliga livet som sådant. Dessa antropologiska ambitioner hos Girard kommer till allt tydligare uttryck under 70-talets gång och inte minst i det verk som lånat sin titel till den svenska antologin, *Le bouc émissaire* från 1982. I den korta text som finns representerad ur detta verk tecknar Girard kärnfullt en bild av den mekanism som vid sidan av det mimetiska begäret genomsyrar all mänsklig kultur, kanske till och med gemenskap överhuvudtaget: det försoningsskapande offret av den oskyldige, syndabocken. I själva verket utgör de två mekanismerna dock blott två sidor av samma mynt. Behovet av ett ställföreträdande offer genom vilket samfällighetens konflikter kanaliseras uppstår med andra ord som en följd av den allt våldsamare rivalitet som det mimetiska begäret successivt ger upphov till.

Det är svårt att förneka att Girard i sina observationer är något djupt mänskligt och samtidigt djupt tragiskt på spåret. Nog för att vi, som Girard påpekar, blivit mindre våldsamma i våra offerscenario. Den uppeggade mobbens offentliga

lynchning av juden som falskeligen anklagats för att ha förgiftat brunnen hör inte vår moderna civilisation till. Men innebär detta verkligen att vi klarat av att försaka den magiskt försonande kraft som offret av den oskyldige skänker? För att erhålla svaret på frågan räcker det att erinra sig om den såväl mediala som i vissa fall konkret fysiska lynchningen av muslimer eller kort och gott människor med "arabiskt utseende" i samband med senare års terrordågor.

ÄVEN OM GIRARD är övertygad om syndabocksmekanismens universalitet förnekar han emellertid att människan skulle vara evigt dömd till dess logik. I dialogboken *Des choses cachées depuis la fondation du monde* från 1978 riktar Girard uppmärksamheten mot vad han finner vara det gyllene undantaget till människans benägenhet att skapa försoning genom den oskyldiges blod: det bibliska upphävdandet av offret. Redan hos Gamla testamentets profeter framträder en tendens att fördöma offret av den oskyldige och ställa sig på offrets sida. Tendensen når sitt fulla uttryck i evangelierna, där "offrandet" av Jesus i en mening gestaltar en sedvanlig syndabocksmytologi, men där det verkligt revolutionerande ligger i att scenariot återges ur offrets perspektiv och därmed underkänner hela den mimetiska vedergällningslogiken.

Med den närmast obscena fascination Mel Gibsons passionsdrama från 2004 utövade på många kristna i färskt minne kan man dock fråga sig om inte Girard fått något om bakfoten. Är inte kristendomen i själva verket offerreligionen *par excellence*, där en hämndgirig Gud kräver ett blodigt offer för att sona människans synder? Girard förnekar inte att detta varit en dominerande föreställning som styrt den kristna läsningen av Bibeln. Men i lika hög grad som romantikernas läsning av *Don Quijote* bygger denna tolkning på ett fatalt missförstånd. Man har helt enkelt varit alltför styrd av den traditionella offermytologin för att kunna se att evangelierna tvärtom gestaltar en Gud som vägrar offer och som i Kristus kallar människan att imitera förlåtelsens väg i stället för vedergällningens.

René Girards läsning är såväl vedervickande som utmanande. Ändå vilar det något lätt Dan Brownskt över anspråket på att ha avslöjat den sanning som tvåtusen år av kristen verkningshistoria för det mesta varit blind för. Det ska då förtydligas att det inte är Girards högst sympatiska tolkning som är problemet, blott den närmast essentialistiska tron på att det finns en autentisk sanning dold bakom

traditionens motsägelsefulla brokighet.

Möjligen har problemet att göra med den frestelse som "de få idéernas tänkare" tenderar att falla för, nämligen att idéerna blir så heliga att de till slut styr forskningen i stället för att forskningen tillåts modifiera idéerna. Dilemmat blir stundom iögonfallande i Girards behandling av evangelietexterna. I sin iver att frånta evangelierna varje släktskap med traditionell offermytologi förbiser Girard inte bara det uppenbara metaforiska ramverk som den judiska påskan och dess kulmen i offerlammet utgör för passionsberättelsen. Han vecklar dessutom in sig i rena felaktigheter, allra mest flagrant i det fall då han ser sig nödgad att beskylla nedtecknarna av Markus och Lukas evangelier för att ha "förenklat en text vars fullständiga och betydelsefulla form finns hos Matteus" – detta av skälet att de två förra i ett sammanhang tillskriver Jesus ett uppenbart vedergällningstänkande som inte är lika uttalat hos Matteus. Den seriösa bibelforskningen är emellertid sedan 1800-talet på det klara med att Markus

utgör den gemensamma källa som de två andra synoptikerna bygger på.

Girards övertygelse om att hans egen käpphäst, brottet med det mimetiska våldet, sammanfaller med den kristna sanningen föranleder honom sålunda att begå, ja man frestas nästan säga våld på de bibliska texterna. Om man tillåter sig att vända Girard mot honom själv och avsäga sig våldet, även det intellektuella, skulle man tvingas erkänna att det inte existerar en genuin och godartad biblisk sanning, lika lite som den bibliska sanningen kan reduceras till den monstruösa offerlogik som såväl vissa teologier som en viss demoniserande religionskritik vill göra gällande.

Vad som finns är just den dynamiska och högst mångfacetterade verkningshistorien, där vi i varje ny tid har att såväl etiskt som intellektuellt överväga vilka ådror i traditionen vi väljer att kultivera och inte. För dessa viktiga överväganden tillhandahåller Girard enastående insikter. Däri ligger det verkliga värdet i hans intellektuella gärning. ■■

TÄNKANDET | HEDONISM

Smärtan är en blind fläck

Michel Onfray gör det alltför lätt för sig

N IETZSCHE VAR UNDER 1900-talet en viktig inspirationskälla för fransk filosofi. Michel Foucault och Gilles Deleuze utvecklade nyskapande tankesystem inspirerade av hans begrepp om sanning, makt, värde, kropp och njutning. Michel Onfray kan ses som en fortsättning på denna tradition av vänsternietzscheaner. I *Kraften att leva* tecknar han med vild retorik en bild av hur livshämmande föreställningar begränsar oss inom tillvarons alla fält. Alla nietzscheanska gester är troget upprepade – filosofins kroppslighet, sammanflätningen av individ och tänkande, anti-platonismen. Den stora fienden är givetvis det asketiska idealet.

En apostel snarare än en nyskapare, mer intresserad av att sprida sin lära än att fördjupa den: "Nietzsche för alla" tycks kunna stå som motto för Onfrays verk. Med över 30 böcker bakom sig räknas han till en av Frankrikes mest populära filosofer, och han har även startat ett avgiftsfritt folkuniversitet öppet för alla och utan examenskrav. I dessa försök till nietzsche-

Av

CARL-FILIP BRÜCK

Doktorand i filosofi
vid Stockholms universitet

KRAFTEN ATT LEVA
Ett hedonistiskt manifest

Michel Onfray

Översättning: Jim Jakobsson
Bokförlaget Nya Doxa (226 s.)

ANTIKENS VISDOMAR
Filosofins mothistoria 1

Michel Onfray

Översättning: Jim Jakobsson
Bokförlaget Nya Doxa (313 s.)

ansk folkbildning uppstår dock vissa spänningar och problem.

Den som lyfter fram motsägelser hos en nietzschean inbjuder givetvis till misstanke om ressentiment. Låt mig direkt spå ▶

► på dessa med lite vanligt gnäll: som filosofi betraktat är det inte en speciellt bra bok. Den är på samma gång för spretig och för tunn, det saknas träffande iakttagelser, överraskande vändningar eller avslöjande diagnoser. Dess mest framträdande drag är en vällustig prosa som snabbt väcker den upprepade njutningens sötmätta leda hos läsaren.

VI MÅSTE ÖVERVINNA det asketiska idealet! För en nietzschean betyder detta detsamma som: vi måste övervinna nihilismen. Så vad är då nihilism? Onfray: "Den europeiska nihilismen – som diagnostiserades så skickligt av Nietzsche – hänger samman med slutet för en värld och svårigheterna med att inleda en annan. En mellanperiod, en identitetskris mellan två världsbilder: den judisk-kristna och en ännu namnlös." Nihilism som en sorts social desorientering, påminnande om Durkheims anomie. Vad som krävs är nya ideal och riktlinjer för en framtida njutningskultur, och det är dessa som Onfray energiskt utlägger.

Man kan notera att Nietzsche själv hade ett mer klivet förhållande till normativa rekommendationer. Även om han ansåg att det fanns moraliska eller högre människor trodde han – paradoxalt nog – knappast på någon moral. Problemet är

Så berätta då, Onfray – för oss alla! – hur vi bäst njuter i ett samhälle som hela tiden uppmanar oss att ständigt söka nya njutningar.

inte bara ett de högre människornas moral inte är för alla, och att allas moral inte är för de högre människorna. Problemet är snarare att vi (?) inte övervinna nihilismen genom en ny moral, utan genom kritik, utgrävning, genealogi och dekonstruktion.

Hos Onfray saknas denna diagnostiska sida. Han fokuserar i stället på att utarbeta en vision. Men att förena det allmänna och det sant individualistiska i en och samma vision är ingen lätt uppgift. En positiv, omedelbar moral för alla kommer alltid att uppmana oss att övervinna det enskilda i riktning mot ett "alla". Är vi inte redan i en situation där den samhälleliga normen säger: "Njut!"? Har vi därmed undkommit nihilismen? Ligger det inte i denna uppmaning ett underförstått "... på allas vis!". Låt oss hoppas att Onfray har en mer substantiell rekommendation i bagaget.

Snarare än en ny sorts moral är Nietzsches lösning på nihilismen en ny sorts människa – den som förmår skapa

Michel Onfray. En njutningens apostel.

Foto: Nya Doxa

sina egna värden och därmed sig själv. Onfray lyfter troget fram även detta tema. En kapitelrubrik lyder "Att skulptera sig själv", och vi återfinner här även den nietzscheanska fascinationen inför *kraften*: "Vad ska man försöka skapa? Ett jag, ett själv, en radikal subjektivitet. En unik kraft. En magnifik styrka. En komet som tecknar en helt ny väg. En energi som bryter sig en lysande bana i detta kosmiska kaos." Denna övermänniskoretorik – stilprovet är representativt för boken i sin helhet – rimmar givetvis illa med hans folkbildningsprojekt. För att undvika alltför elitistiska konnotationer tvingas han tillägga att vi *inte* ska sträva efter att skapa "ett mästerverk", *inte* "syfta till fulländning". Sådant är, som vi alla vet, endast få förunnat. Onfrays hedonism måste vara möjlig för alla. Platons stora ondska återspeglas i hans elitism, hans uppdelning i en esoterisk och en exoterisk

lära. "Den platonska hållningen är teoretisk och elitistisk, den epikureiska praktisk och existentiell."

Så berätta då, Onfray – för oss alla! – hur vi bäst njuter i ett samhälle som hela tiden uppmanar oss att ständigt söka nya njutningar. Vi får inte, säger han, blanda samman hedonismens njutningar med "den plumpa och banala njutningen i dagens liberala konsumtionssamhälle". Samhället säger visserligen: "Njut!" men det är bara konsumtionens njutningar som uppmuntras. Så vad är då skillnaden? Läsaren lämnas rådlös: inte någonstans finns försök att analysera den njutningskultur vi lever i, och inte någonstans utforskar han den meningsfulla njutningens natur. Man får anta att det är uppenbart för de invigda, för dem som i lysande banor kan svischa fram genom detta kosmiska kaos.

Ingenstans antyder Onfray att njutningen i sig skulle kunna utgöra ett problem; problemet är alltid det asketiska idealet. Vi måste bara träda ut ur dess förlamande skugga, vi måste lära oss att inte

se begäret som en "brist, utan som ett överflöd", inte något att stilla, tillfredsställa eller övervinna, utan något som ska växa, svämma över, explodera. Titeln på en av Onfrays tidigare böcker: *Le désir d'être un volcan*.

Men vad innebär detta? Lustprincip utan realitetsprincip? Det förefaller ju vara en omöjlighet, vilket Onfray också erkänner utan omsvep. I själva verket är det ju så att det reflexiva uppställandet av njutningen som det högsta goda för med sig en total underkastelse under realitetsprincipen. Onfray hänvisar gillande till Epikuros: "att inte samtycka till en lust här och nu om den senare måste betalas med en olust. Avstå. Man kan gå längre än så: välj en olust nu, om den senare frambringar lust." Vi är alla bekanta med dessa uppfostrans och mognadens *elementa*. Samtidigt känner vi nog någonstans att allt det som följer ur dem – behärskandet av den inre naturen (det Theodor Adorno kallade internaliseringen av offret), lustens ständiga förmedling av det förnuftiga, det *kalkylerande* erövrandet av njutning – vi känner nog att allt detta bär på sin egen, om än kanske subtila tragik, på den oåterkalleliga förlusten av, ja, vad? Kanske en barnets hedonism, kanske något som aldrig varit möjligt. I vilket fall är det knappast så enkelt att njutning bara är en fråga om för eller emot, om valet mellan hedonism eller asketism. "Undvik alltså den rent ögonblickliga fröjden", avslutar Onfray pekpinneaktigt sin kommentar till Epikuros. Hans nietzscheanska njutningslära antar plötsligt ett *common sense*-aktigt drag och blir närmast – asketisk.

HEDONISMEN ÄR EN humanism! Men för Onfray också, kanske framför allt, en optimism. I vissa lägen kan den vara utmanande. I ett kapitel om "prometeisk biotek" förespråkar han en förhållandevis radikal teknikoptimism. Det handlar, säger han, om "att tämja döden med aktiv terapi här och nu". Inom en inte alltför avlägsen framtid kommer vi inom biomedicinens fält att ställas inför riktigt svåra frågor, och vi måste då akta oss för en livsfientlig försiktighetsprincip, för "rädslans heuristik". Vidare: i ett avsnitt om estetik kallat "Konstens psykopatologi" går han till storms mot vad han uppfattar som den moderna konsten negativitet, och förespråkar en mer lustfylld, om än oklar, "kynisk konst".

Men kan den rena dyrkan av det positiva – av njutningen, sinnligheten, framsteget och tekniken, allt i formen av "ett totaliserande tänkande, ett system" – kan en sådan optimism verkligen tillfredsställa oss filosofiskt? Är det negativa i alla

sina sinnliga och andliga former inget annat än en rest, en inflammerad blindtarm vi med modern teknik bör försöka operera bort så fort som möjligt? Finns där inget av värde att reflektera över, att lära sig av, att infoga i bilden av det mänskliga?

Vi måste enligt Onfray "vägra att se smärta och lidande som vägar till insikt och personlig frälsning". Och visst är det farligt att romantisera lidande. Samtidigt är det, när man läser nyss nämnda mening, svårt att inte tänka tillbaka på Onfrays självbiografiska inledningskapitel, det bästa avsnittet i hela boken. Han beskriver där sin uppväxt på ett katolskt barnhem för föräldralösa (på vilket han

två dödar", för att använda Lacans uttryck. Ur denna erfarenhet av negativitet, eller kanske riktigare, ur det lyckade förvaltandet av denna erfarenhet, växer hans skrivande fram. Men trots hans övertygelse att filosofi handlar om att "framlägga sin självterapi som en generaliserad frälsningslära" får vi inte ta del av hans egen väg: endast det positiva resultatet läggs fram till beskådande.

I ETT FÖRSÖK att historiskt förankra sin tankevärld har Onfray även påbörjat en hedonismens filosofihistoria. Liksom *Kraften att leva* är *Antikens visdomar* en stridsskrift – det är "historieskrivning som polemologi". Läsaren får ingen introduktion till perioden, det finns inga försök att teckna en historisk kontext eller utforska det avstånd som förmodligen existerar mellan denna tankevärld och vår. Onfray

utgår från sin princip "att anekdoten är kungsvägen till tänkandets epicentrum", och han finner inga svårigheter att återfinna sina egna övertygelser i de grekiska filosofernas, principen till trots, fragmentariskt redovisande öden och äventyr. "Alla anekdoter om Aristippos från

Kyrene uttrycker samma sak", skriver han vid ett tillfälle. Alla grekiska anekdoter uttrycker för Onfray samma sak, är man frestad att tillägga – de är anti-platoniska.

Samtidigt framträder konturerna av en bild som fascinerar, där praktiska exempel snarare än vidlyftig spekulation utgör den filosofiska substansen. Bevarade i anekdotens form – enligt Onfray ett slags antika mnemotekniska hjälpmedel – fungerar dessa exempel som praktiska, materiella aforismer i vilka en gest eller en incident är det som uttrycker och undervisar snarare än ord och dialektik. När Diogenes som svar på Platons definition av människan som en fjäderlös tvåfoting kastar en plockad kyckling framför hans fötter är det inte bara ett motexempel: gesten utgör en sorts materiell kritik av Platons dialektiska förfarande. I den bemärkelsen antyder Onfray, utan att egentligen tematisera det, en radikal anti-filosofisk tradition som svarar mot undertiteln på hans bok: *Filosofins mothistoria*. Filosofi är det i bemärkelsen kärlek till visdomen, men dess medel påminner närmast om zenbuddhismens koaner. Om Onfray utvecklar detta tema, utan att fastna i en retoriskt ornamenterad katalogaria över anti-platoniska filosofer, kan hans bokprojekt utveckla sig till något intressant. ■■

Kadaverdisciplin, pedofili, misshandel

– Jan Guillous Solbacka liknar ett spa i jämförelse.

placerats som tioåring av sina föräldrar!). Kadaverdisciplin, pedofili, misshandel – Jan Guillous Solbacka liknar ett spa i jämförelse. Vid 14 års ålder, "stående inför min barndoms ruttnande kadaver", når han en andlig nollpunkt. Han erfar ett slags symbolisk död, hamnar mellan "de

WIKI ...VADÅ?

Det är inte lätt att sortera i informationsdjungeln. Vad är sant? Uppdaterat och vederhäftigt? Ränderna på våra ordböcker är en garant för kvalitet och trovärdighet. Bli trovärdig du också.

Köp boken i din bokhandel!

www.norstedtsakademiska.se

TÄNKANDET | FILOSOFISK ESTETIK

Den egna filosofin uppstår genom andras

Introduktören Sven-Olov Wallenstein håller på att bli en filosof av format

SVEN-OLOV WALLENSTEIN har på kort tid etablerat sig som en ledande svensk filosof. Hans produktivitet har varit eruptiv: han har flitigt översatt Kant, Hegel, Heidegger, Deleuze och Agamben och själv gett ut böckerna *Bildstrider* (2001), *Den sista bilden* (2002) och *Den moderna arkitekturens filosofier* (2004). Därtill kommer redaktörskapet på tidskriften *Kris* under 1990-talet och *Site* från 2001. Han orienterar sig, som man kan se, mot den filosofiska estetiken, särskilt bildkonst och arkitektur. "Filosofisk estetik" betyder här inte den analytiska filosofins sporadiska intresse för estetiska begrepp. Wallenstein ger sig i stället i kast med den stora traditionen från grekerna till romantikens klassiker och vidare till de 1900-talsfilosofer som satt tänkandet i samband med konsten, särskilt Heidegger och Deleuze.

Nu har Wallenstein utkommit med en volym med den intetsägande titeln *Essays, Lectures*. Han skriver här på engelska i åtta stora kapitel från Parmenides via Augustinus till moderna storheter som Heidegger, Walter Benjamin, Adorno, Deleuze och Foucault – men berör också Ernst Jünger och 1920-talets ryska konstruktivister.

Det är med andra ord en vittsyftande och generös bok på drygt 400 tätta sidor. (Den kunde ha varit ännu generösare: förlaget Axl Books borde ha kostat på sig språkgranskning och en extra korrekturläsning för att hålla styr på formuleringarna. För att inte tala om att det saknas litteraturlista och register.) Man kanske kan säga att Wallenstein fortfarande har en släng av den *introduktionssjuka*, som kännetecknar många av oss som sysslat med så kallad kontinental filosofi och teori: han översätter, presenterar och refererar snarare än att själv kasta fram idéer och begrepp. Samtidigt visar denna nya bok att han är på god väg att bli en självständig filosof av format: här finns visserligen ingen enkelt sammanfattad tes eller "teori", men Wallenstein håller en konsistent och tydlig linje tvärs igenom sina åtta kapitel; han presenterar sin egen filosofi genom att presentera andras.

Linjen handlar om tänkandets hantverk av teknik och teknologi, särskilt i

Av

ARNE MELBERG

Professor i allmän litteraturvetenskap
vid Oslos universitet

ESSAYS, LECTURES

Sven-Olov Wallenstein

Axl Books (404 s.)

arkitekturen men också i det han efter Foucault kallar "biopolitik" och den moderna tendensen till estetisering av kropp och liv. Nyckelbegrepp: vecket. Så lyder också titeln på den bok han översatte av Deleuze 2004. I den nya bokens kapitel om Deleuze har förstås "vecket" en viktig plats. Deleuzes bok handlade om "Leibniz och barocken" och grundtanken är, i Wallensteins version, att Leibniz speglas ut mot Descartes.

Om Descartes ser på det mänskliga subjektet som en avgränsad substans, tänker sig Leibniz (via Deleuze) i stället subjektet som bokstavligen invecklat: mitt själv som hopfogat med och betingat av det som icke är jag själv. Självet blir därmed "modernt", motsättningsfyllt, föränderligt. Därtill kommer att Deleuze i denna bok så att säga skriver in sig själv i Leibniz – "vecklar" in sig själv – på ett sätt som jag föreställer mig som särdeles inspirerande för Wallenstein i hans hantering av sina egna storheter. För Deleuze, i Wallensteins tappning, är en bild- och begreppsmakare. Ungefär som Wallenstein själv, som producerar bilder och begrepp med en frenesi som inte så lite påminner om den franska förebilden.

"VECKET" DYKER UPP i olika varianter i de flesta kapitlen. Först handlar det om Parmenides och den berömda hexameterdikt, där den "för-sokratiska" filosofen lanserar en intressant motsättning: mellan sanning (*aletheia*) och mening eller åsikt (*doxa*). Är det inte rentav den distinktionen som är grundläggande för filosofin och filosofihistorien? Tanken att det finns en "sanning" som är åtkomlig för privilegierade filosofer medan alla vi andra måste treva oss fram bland "åsikter" och "meningar"? Wallenstein ansluter sig

inte till en sådan historieskrivning. För honom är det i stället själva splittringen som är grundläggande. Hans första mening: "Tankens historia tycks börja med en klyvning." Och vidare: när Parmenides låter "sanningen" komma till tals är den "splittrad och i kontrast till sig själv. Bara därigenom kan den tillåta framväxten av dödliga, av språk och värld." Denna fundamentala splittring kallar Wallenstein på kapitlets slutsida för en *kris*, som inte låter sig lösas, utan som vi dödliga alltid måste leva med eftersom det är den som gör oss dödliga.

I kapitlet om Augustinus är det förstås kyrkofaderns berömda problematisering av tiden, som intresserar Wallenstein, fast med en vridning mot subjektivitetens "förunderliga faktum: att vägen inåt också alltid är en väg ut", ut i världen. På liknande vis diskuteras Foucault och "biopolitiken" i bokens slutkapitel. Wallenstein demonstrerar övertygande att synen på Foucault som maktanalytiker varit alltför enkel och att Foucaults syn på kroppens disciplinering genom sociala strukturer är lika "veckad" som någonsin Parmenides syn på sanningen: disciplinering och normalisering handlar inte bara om inskränkning utan lika mycket om att öppna nya möjligheter och världar. I kapitlet om Heidegger handlar det i stället om den "vändning" som filosofen företar: *die Kehre*. Och här visar Wallenstein hur "vändningen" är en avgörande manöver i filosofens kritik av metafysiken, där "grunden" för vår tillvaro och vårt tänkande visar sig vara en "avgrund" men där denna frånvaro av Hem, Plats och Grund samtidigt är tänkandets positiva villkor och möjlighet.

"Vecket" och "vändningen" är sålunda bokens avgörande filosofiska insatser på den scen som består av subjektivitet och tid men också av teknologi och konst, särskilt arkitektur. Varför arkitektur? Wallenstein: "Arkitekturen är i själva verket den 'orenaste' av de sköna konsterna, den som är mest märkt av materialitet, fakticitet, tyngd, och den är samtidigt ett utrymme för våldsamma konfrontationer mellan teknologi, modernitet, konst och filosofi." Arkitekturen spetsar med andra ord till den potentiella konflikten mellan teknologi och konst, som är Wallensteins

huvudärende i denna bok: hans viktigaste "veck". Som man kan vänta sig uppfattar han tekniken och konsten som "invecklade" i varandra och han finner en räcka uttryck för detta hos den moderna arkitekturens filosofer från Sigfried Giedion till Massimo Cacciari. (Och jag behöver knappast nämna att Wallenstein demonstrerar en imponerande behärskning av arkitekturens teori och historia.)

LIKA VIKTIGA FÖR en läsare som jag är Wallensteins utförliga diskussioner av modernismens olika strategier för att i konsten och filosofin hantera den vanskliga teknologin. Han gör ett tappert försök att omformulera Heideggers uppenbarligen antimodernistiska teknologikritik till ett produktivt försök att tänka tekniken i samspel med konst och tänkande – och det är här han tar hjälp av Cacciari. (Det är också här jag tycker att Wallenstein kunde ha kostat på sig en avstickare till den praktiska politiken: jag tänker inte bara på Heideggers beryktade gästspel som nationalsocialistisk universitetspolitiker, utan också på att Cacciari har varit verksam som liberaldemokrat i Europaparlamentet och borgmästare i Venedig.)

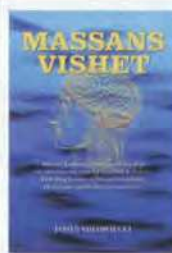
Wallenstein bjuder också på ett kapitel om de ryska futuristernas och konstruktivisternas

hantering av samspelet mellan teknik och konst med slutsatsen att de tenderar att bryta med konstens alla gränser och därmed upphäva estetiken som vi känner den. Filosofiska attacker på estetiken som en avgränsad zon går tillbaka till Nietzsche, som samtidigt var den som öppnade för en "estetisering" av kropp och liv. Detta speciella "veck" mellan etik och estetisering behandlar Wallenstein via Heidegger, framför allt genom den stora 30-tals-uppsatsen om "Konstverkets ursprung" (som Wallenstein också över-satte till svenska häromåret). Men också genom Walter Benjamin och dennes lika berömda och ungefär samtida uppsats om "Konstverket i den tekniska reproduktionens tidsålder". Wallenstein insisterar på en tankegemenskap mellan de politiska motpolerna Heidegger och Benjamin, men vidgår förstås att Benjamin (till skillnad från Heidegger) diskuterar problemet genom att gå direkt in på aktuella medier: reklam, journalistik, foto, film. När ny teknik och nya medier enligt Benjamin (i Wallensteins referat) "tränger in i våra kroppar, omstrukturerar deras sensoriska fält", då etableras också en direkt förbindelse mellan konsten och politiken som inte längre behöver ta omvägen om den avgränsade "estetiken". Eller med andra

ord: en destruktion av estetiken som öppnar för en estetisering av livsvärlden.

Också Heideggers och Benjamins diskussioner kring detta fenomen är lika "vecklade" som invecklade: de kan inte entydigt bestämmas som historiska eller aktuella, konservativa eller progressiva, slutna eller öppna. Wallenstein påpekar att Benjamins entusiastiska beskrivning av filmens destruktion av distinktionen konstnär/åskådare (och därmed av "estetiken") kan verka naiv i dag. Men ändå aktuell: "Om film och foto i nuvarande mainstream-versioner verkar ha förlorat den potential som Benjamin tillskrev dem, så har ändå denna potential förflyttats till olika data-baserade medier, vilkas möjliga effekt på konstens och den konstnärliga produktionens status åstadkommer samma slags obestämdhet som den andra maskinålderns revolutionerande teknologier en gång gjorde."

Wallenstein avstår från vidare diskussion av denna aktualitet. Men hans läsare betvivlar inte att han skulle kunna dra in Parmenides, Heidegger och Deleuze också här för att demonstrera de "veck" som exempelvis dataspelet eller bloggen håller på att avsätta i vår kultur. Vi kan lugnt invänta ett nytt kapitel, där vår aktuella teknologi utsätts för filosofisk prövning. ■■

Massans vishet

James Surowiecki
286 s, inb
978-91-89449-87-9
Översättning av
Thorbjörn Nilsson

Idén är bedrägligt enkel: stora grupper av människor är smartare än några få experter. Gruppen är bättre problemlösare, mer innovativ, bättre på att välja klokt och t.o.m. bättre på att förutsäga framtiden. Och det spelar ingen roll hur kunniga experterna är. Författaren spänner över populärkultur, psykologi, myrs biologiska beteende-ekonomi, artificiell intelligens och militärhistoria för att visa hur denna enkla idé kan ge oss en viktig tankeställare om hur vi lever våra liv, väljer våra ledare, driver våra företag och tänker om världen i stort.

Tidens tecken

Anders Björnsson
& Björn Rombach
(red)
280 s, hft
978-91-7359-006-8

Tidens tecken är en samling essäer skrivna av akademiker med olika humanistiska och samhällsvetenskapliga hemvister. I 29 essäer från A till Ö resonerar de kring ord som betecknar vår tid, t.ex. artefakt, diskurs, evidensbehov, jingel, medialisering, politisk korrekthet, projekt, zappande och örådisering. De har valt att förhålla sig utan att bli polemiska, relatera till andra utan noter och ansträngt sig att skriva användbart men också erbjuda tankemotstånd. Detta är samhällsvetenskaplig populärvetenskap när den är som bäst.

Nya Doxa – Höstnyheter!

Tro och vetande 2.0

Ny utvidgad och reviderad upplaga i pocket

Kraften att leva. Ett hedonistiskt manifest

Antikens visdomar. Filosofins mothistoria

Beställ dessa nya böcker och andra på

www.santerus.se

eller i din bokhandel

SANTÉRUS
FÖRLAG

Samtliga böcker är utkomna

För mer information och fler nyheter – se

www.nya-doxa.se

HISTORIEN | FINSKA VINTERKRIGET

Frivilligkåren till Finland var svenskt näringslivs krigsbidrag

Finland såg aldrig hjälp från västmakterna som realistisk under vinterkriget

VARFÖR GICK Sovjetunionen under? Därför att ingen ville försvara den. Inte ens de som år 1991 (sällsynt taffligt) försökte genomföra en statskupp och kid-

nappa Gorbatsjov trodde egentligen att sovjetregimen var värd att försvara. Men det krävdes en krampaktig handling för att symboliskt markera att regimen förlorat all legitimitet. Att så var fallet berodde givetvis ytterst på dess sociala och ekonomiska misslyckanden, men också på dess brutala handlingar i det förflutna. En regim som med berätt mod mördar barn (mordet på tsarfamiljen 1918) och begår massmord på oskyldiga krigsfångar (Katyn i Polen) gräver på sitt sin egen grav. Men även anfallet på Finland 1939 diskrediterade regimen. Sovjetledningen var djupt medveten om att den levde i en fientlig omvärld. Helt visst såg den anfallet på Finland som en säkerhetspolitiskt nödvändig åtgärd för att försvara Leningrad. Men kriget blev en ideologisk katastrof. Redan genom Molotov-Ribbentropakten hade regimens ideologiska trovärdighet skakats. Dess rykte som antifascismens bålverk föll i spillror. Anfallet mot Finland förstörde regimens rykte som en i grunden fredlig statsbildning. (Den nyligen avgångne utrikesministern Rickard Sandler var tvungen att i remissdebatten 1940 erkänna att han trott på Sovjetunionen som en "faktisk mäktig fredsfaktor".)

För att kunna motivera kriget inför det egna folket och kommunister världen över såg man sig dessutom tvingad att tillsätta en marionettregim (Terijokiregeringen) som gav kriget karaktär av ideologiskt klasskrig och befäste de värsta antikommunistiska stereotyperna i västerlandet. En 170-miljonersstat gick till anfall mot ett 3-miljonersrike. Hur var detta överhuvudtaget möjligt? På sovjetiskt håll räknade man med en promenadseger. Man tycks inte ha insett att det på den andra sidan fanns ett folk berett att till det yttersta försvara sin frihet. De röda emigran-

Av

ALF W. JOHANSSON

Professor i historia
vid Södertörns högskola

VINTERKRIGETS TRAUMA Finska vinterkriget

Robert Edwards

Översättning: Joachim Retzlaff

Forum (322 s.)

DET SVENSKA VINTERKRIGET 1939-1940

Spioner, kontrapioner, intrigörer,
krigsfångar

Leif Björkman

Hjalmarson & Högberg (287 s.)

terna från 1918 hade förvrängt sovjetledningens bild av tillståndet i Finland. Det var en diktatur som gick till angrepp mot en demokrati. Detta gav Finlands kamp en dimension av betydelse för hela västerlandet. Finland visar vad fria män kan uträtta, yttrade Churchill i ett tal, men i realiteten var han inte beredd att komma Finland till hjälp. Hans tankar upptogs i stället av hur britterna skulle kunna utnyttja det finska kriget för att strypa den svenska malmexporten till Tyskland och dra in Sverige och Norge i kriget mot Tyskland. I Frankrike fanns mera vittgående (och orealistiska) planer. I sin skräck inför ett nytt 1914 drömde man i Paris om att omvandla hela kriget till ett antibolsjevikiskt korståg som skulle föra konflikten mellan Tyskland och västmakterna i bakgrunden.

Vinterkriget är en finsk hjältesaga. Med sitt heroiska försvar visade sig den finska nationen värdig Sibelius mäktiga musik. (En bisarr episod är att Leningrads ledare, Andrej Zjdanov, beordrade Dimitrij Sjostakovitj att komponera ett stycke "på fin-

ska teman" som skulle framföras på den planerade segerfesten i Helsingfors.) Finland förlorade kriget men bevarade sin självständighet och bidrog på sikt till Sovjetunionens undergång genom det moraliska debacle som kriget innebar för inte bara Sovjetunionen utan även för världskommunismen. De medel sovjetstaten använde frätte sönder dess utopiska potential.

Det som var tänkt att klaras på några dagar blev en mardröm för de sovjetiska ledarna. När de efter 103 dagars strider kunde påtvinga Finland en brutal fred hade 127 000 sovjetiska soldater gått förlorade och bilden av Sovjetunionen som en militär koloss på lerfötter fått fäste. Genom kriget uppnådde Sovjetunionen precis det som man velat undvika: ett finsk-tyskt anfall från nordväst i samband med kriget 1941.

OM DENNA ÖDESMÄTTADE och heroiska episod i andra världskrigets väldiga historia har den engelske motorjournalisten Robert Edwards skrivit en översikt. Det är en militärhistorisk dussinbok: habilt berättad men utan djupare forskning, med konventionella referat av det storpolitiska skeendet och pedagogiskt otillräckligt uppbyggda skildringar av det militära händelseförloppet. Edwards behärskar uppenbarligen varken finska, ryska, tyska eller svenska. Det är svårt att förstå varför boken översatts till svenska, särskilt som Edwards har ganska diffusa föreställningar om den svenska politiken. Finland sveks av de andra staterna, menar han. Detta kan dock inte gälla den svenska hjälpinsatsen, som var utomordentligt stor. Det engelska originalets titel *White Death. Russia's War on Finland, 1939-40* är närmast falsk varubeteckning eftersom Edwards skildring av den sovjetiska krigföringen i huvudsak bygger på en bok: Carl van Dykes *The Soviet Invasion of Finland, 1939-1940* (1997).

Numera finns en rik rysk litteratur om detta krig. Därom kan man orientera sig i en mycket intressant artikel av professor

Efter Viborgs fall. Finsk trupp på marsch 1940.

Foto: Märtz/AKG/Scanpix

Alexander Kan, (riks)svensk historiker med (sovjet)rysk bakgrund (hans egen karaktäristik), i *Finsk tidskrift* häfte 4/2007, "Den lilla Pyrrhossegern. Vinterkriget som postsovetiskt syndrom".

I den sovjetiska historielitteraturen behandlades det fria Finland fram till vän- skaps- och säkerhetspakten 1944 närmast som en fascistisk stat. Därefter började man på sovjetiskt håll i stället lyfta fram Lenin som tillskyndare av Finlands oavhängig-

ken gentemot Finland 1939-40 på ett finsk-sovjetiskt historikermöte. Efter perestrojkan och Sovjetunionens samman- brott ändrades bilden. Stalintidens hatbild ersattes med Finlandsbeundran. Den tidi- gare litteraturen reducerades till mytologi.

En ström av böcker om Finlands histo- ria har under det senaste årtiondet publi- cerats i Ryssland. Ryska historiker lämnar nu "variationsrika" bidrag till den finsk- ryska historien. Det gäller även vinterkri- get. En särskild genre är minnesböcker som tar upp namnen på de stu- pade. Band nummer 4 i minnesverket om "fallna och saknade i det sovj- etisk-finska kriget 1939- 1940", på 600 sidor, upp- tar endast namnen på de

fem första bokstäverna i det ryska alfabe- tet. En mängd ytterligare volymer kom- mer att följa. Finska och ryska historiker har tillsammans gett ut en antologi om kriget som på ryska fått titeln *Zimnjaja vojna 1939-1940*, vilket helt enkelt betyder vinterkriget 1939-40. På ryskt håll har man således övertagit den finska beteck- ningen på kriget. Vinterkriget har blivit,

säger Kan, "ett slags inkarnation av stalin- styrets utrikespolitik, av aggressiviteten just mot svaga grannar, mångfaldigad genom alla skriande felberäkningar, inte minst förskingringen av egna människo- liv". *Nemesis divina* vandrar genom histo- rien.

VINTERKRIGET ÄR OCKSÅ den överlägset mest dramatiska episoden i Sveriges his- toria under 1900-talet. Så nära att dras in i stormaktskriget var Sverige aldrig senare under kriget, möjligen med undantag för några veckor under Norgefälttåget 1940. Men det är också den enda period då det fanns en klart artikulad opinion att Sverige självt borde gå i krig. Det svenska engagemanget för Finlands sak blev enormt och engagerade stora delar av det svenska folket. I varje större stad hölls Finlandsmöten och insamlingar för Fin- land. Viktigast var givetvis den statliga hjälpen. Det gällde lån och krediter men också krigsmateriel i mycket stor omfatt- ning. De svenska vapenförråden tömdes för att skickas till Finland. Efter viss tve- kan accepterade regeringen uppsättandet av en frivilligkår som skulle växa till 12 000 man av vilka 8 000 nådde Finland. ►

Genom kriget uppnådde Sovjetunionen precis det som man velat undvika: ett finsk-tyskt anfall från nordväst i samband med kriget 1941.

het. Ett visst samarbete etablerades mel- lan finska och sovjetiska historiker (som Kan själv deltog i). Det vetenskapliga ut- rymmet var emellertid begränsat. Som han påpekar var all historia om Finland ännu på 1980-talet en politisk handling. 1981 hade en modig sovjethistoriker, Vik- tor Holodkovskij, tvångspensionerats efter att ha kritiserat den sovjetiska politi-

► Denna frivilligkår kan också ses som det svenska näringslivets insats för Finland. På kort tid "uttaxerades" på privat initiativ i december 1939 en enorm summa från den svenska industrin. 55 miljoner kronor ställdes till frivilligkårens disposition. Det motsvarar, vid låg beräkning, över en miljard kronor i dagens penningvärde. Den sammanlagda svenska hjälpen till Finland uppskattas till ett värde av 145 miljoner, vilket nästan motsvarar hela den svenska försvarsbudgeten år 1936.

Denna dramatiska tid behandlas i Leif Björkmans bok *Svenska vinterkriget 1939–1940. Spioner, kontrapioner, intrigörer, krigsfångar*. Undertiteln är något missvisande: boken rör tre områden, dels Finlandsaktivismen inom försvarsstaben och inom det högra militärbefälet, dels det diplomatiska spelet under vinterkriget och Sveriges insats som fredsmäklare mellan Finland och Sverige, dels slutligen en egentligen separat historia om två svenska frivilliga flygares öden som krigsfångar i Sovjet.

Boken saknar noter. Detta är en brist eftersom den i hög grad bygger på opublikat material i Krigsarkivet och Riksarkivet. Det minskar textens auktoritet och försvårar en vetenskaplig användning.

På kort tid "uttaxerades" på privat initiativ i december 1939 en enorm summa från den svenska industrin. 55 miljoner kronor ställdes till frivilligkårens disposition.

Man kan hjälpligt orientera sig med hjälp av den korta redogörelse för källmaterialet som finns i slutet av boken. Där framgår att Björkman vad gäller den militära aktivismen utnyttjat det rika material som finns i underrättelsechefen Carlos Adlercreutz arkiv; även militärattachén Curt Kempffs arkiv och det så kallade Beredskapsverket har uppenbarligen varit givande källor. För det diplomatiska spelet tycks framställningen i hög grad bygga på utrikesminister Christian Günthers krigsdagbok som finns i UD:s arkiv på Riksarkivet.

Vad gäller den historiska litteraturen på området säger Björkman, att denna "haft en helt sidoordnad funktion". Hur detta skall tolkas är osäkert, men på vissa punkter skulle ett starkare indragande av litteraturen kunnat fördjupa framställningen. Beträffande den militära aktivismen skulle exempelvis Arvid Cronenbergs upplysande uppsats "Om vi nu komma i krig för Finlands skull" i *Säkerhet och försvar. Vänbok till Kent Zetterberg* (2006) ha kunnat utnyttjas. Den största svagheten är

kanske att Björkman inte drar in den moderna litteraturen om spelet kring Norden och västmakternas agerande. Han gör inte tillräckligt tydligt att det för västmakterna alltså egentligen aldrig handlade om att komma Finland till hjälp utan om att dra in Sverige och Norge i kriget och stoppa malmflödet till Tyskland – allt i förhoppning om att Tyskland skulle reagera och att trycket mot västfronten skulle minska. Den svenska utrikesledningen genomskådade dessa ambitioner och ställde sig därför konsekvent avvisande till alla propåer om en genommarsch i norr. Även på finsk sida tycks man inte ha uppfattat västmakts hjälp som ett riktigt seriöst alternativ, men man använde det för att försöka pressa större hjälp från Sverige och som ett latent hot mot Sovjetunionen i fredsförhandlingarnas slutskede.

BJÖRKMANS BOK ÄR läsvärd – rappt och livfullt skriven, med sinne för skeendets inneboende dramatik. Den innehåller flera nya uppgifter om den militära aktivismen. Man får en klar inblick i vilken häpnadsväckande aktivitet som de så kallade samverkansvännerna inom försvarsstaben utvecklade under förhandlingskedan oktober–november 1939 för att binda samman Sverige och Finland. Det var vid denna tidpunkt ett inte helt orealistiskt projekt eftersom utrikesministern Rickard Sandler stora Finlandsenga-

gemang var känt. Dessutom kunde de räkna med ett starkt stöd i den offentliga opinionen, främst manifesterad under statschefsmötet i Stockholm den 18–19 oktober. Men vid detta tillfälle meddelade den svenska statsministern samtidigt att Sverige inte var berett att skicka trupper till Åland, vilket i realiteten betydde ett avvisande av interventionstanken och ett desavouerande av Sandler. Under kriget spelade denna grupp militärer, de flesta hade redan 1918 kämpat i Finland, en viktig roll när det gällde att se till att Finland fick så mycket krigsmateriel som möjligt från svenska förråd.

Den militära aktivismen skulle när kriget brutit ut främst kanaliseras genom frivilligkåren, som förvånansvärt snabbt och under ett visst inledande motstånd från regeringen organiserades upp med hjälp av storfinansens pengar. Biträdande försvarsstabschefen, general Axel Rappe, var en passionerad Finlandsvän. Han ville själv gå ut som frivillig, men när detta vägrades ansträngde han sig till det yttersta för att försöka pressa fram en svensk

intervention i Finland. Detta var något regeringen från början ställde sig negativ till, men den pressades av opinionstrycket. Rappe sökte åstadkomma en regeringskris genom att se till att det svenska nej (till statlig intervention) till utrikesminister Väinö Tanner i februari nådde pressen, men resultatet blev i stället ett bakslag för aktivismen genom att kung Gustaf V den 19 februari ställde sig bakom regeringen.

Den internationella situationen lamslog i realiteten aktivisterna. De två krig i Europa hotade att flyta samman över skandinaviskt territorium. Hotet att Tyskland skulle reagera om Sverige gav västmakterna tillstånd till en genommarsch i norr var ovedersägligt. Militärerna var fixerade vid föreställningen att när väl Finland erövrats, skulle Kreml fortsätta marschen mot Sverige och Atlanten. De såg den ryska politiken, inte som ett uttryck för säkerhetsintressen, utan som en deterministisk expansionsprocess. Så var uppenbarligen inte fallet. Efter det att Sovjet i slutet av januari markerat att man i princip var berett till förhandlingar med regeringen Ryti–Tanner var tanken på svensk intervention stendöd. Att västmakterna låtsades vilja komma Finland till hjälp militärt stärkte bara denna övertygelse. Västmakterna lyckades emellertid med sin politik att väcka Hitlers oro för utvecklingen i norr, men genom att det finsk-sovjetiska kriget tagit slut innan tyskarna satte igång *Weserübung* lyckades Sverige hålla sig utanför.

BJÖRKMANS BOK FÖRMEDLAR en klar bild av den överlägsna realismen i utrikesminister Günthers agerande. Han var i och för sig en varm vän till Finland, men han stod främmande för varje form av äventyrspolitik och behöll (tillsammans med Per Albin Hansson) trots den upphetsade stämningen huvudet kallt. Han höll västmakterna på avstånd, lugnade Tyskland, skapade tilltro till Sverige som fredsmäklare i Moskva och förde med bestämd hand Finland till förhandlingsborden. Björkman ger en levande skildring av denna process.

Den rapport som de två svenska frivilligflygarna Arne Jung och Per Sterner sammanställde om sina upplevelser i sovjetisk fångenskap (som återges *in extenso*) är skakande läsning, men hänger inte riktigt samman med den övriga framställningen. Hur Sterner efter återkomsten till Sverige i maj 1940 kom att engageras i det svenska kontrapionaget och bidrog till att den sovjetiska spioneringen i Sverige kunde nystas upp skulle ha förtjänat en separat bok.

HISTORIEN | SVERIGE OCH ANDRA VÄRLDSKRIGET

Svavelos utan eld

Ola Larsmos skildring av Bollhusmötet saknar nyanser

OLA LARSMOS SENASTE bok bär titeln *Djävulssonaten. Ur det svenska hatets historia*. Och nog är boken svavelosande alltid, en sorts hatskrift. Närmast riktar sig hatet mot ny demokrati. En smula senkommet, kan man tycka. Men genom att ny demokrati utmålas som "rasistiskt" piskar Larsmo upp en stämning av hat som har en mycket vidare tillämpning. Hatet har en förmåga att flöda över alla bräddar. Djävulssonaten fyller luften. Larsmo målar i saftiga färger bilden av ett rasistiskt Sverige.

Som vapen använder Larsmo en historisk skildring av 1930-talets Sverige. Framför allt handlar det om det så kallade mötet i Bollhuset våren 1939 där uppsalastudenterna efter en hetsig diskussion uttalade sig mot ett förslag att låta ett tiotal judiska specialläkare komma till Sverige. Larsmo vill ge bilden av ett Sverige impregnerat av antisemitism och sympatier för det nazistiska Tyskland. Den bilden är emellertid fullkomligt felaktig.

FÖR DEN SKULL SKALL inte förnekas att det finns paralleller mellan 1930- och 1940-talets Sverige och dagens. Hitlers Tyskland hade inte många helhjärtade sympatisörer i Sverige. De svenska nazistpartier fick aldrig mera än fullkomligt obetydliga röstiffror i riksdagsvalen. Det Stalintrogna kommunistpartiet fick betydligt

Den som exempelvis ville motverka antisemitismen i Sverige borde skriva en lugn, saklig och tålmodig förklaring av det israeliska folkets rätt att leva i fred inom säkra och erkända gränser utan att utsättas för terror.

fler. Antisemitismen lyste med sin frånvaro i den etablerade svenska offentligheten. Nazisternas jedeförföljelser hade gjort den omöjlig. Däremot fanns det i Sverige en undfallenhet, en eftergiftspolitik, en vilja att "förstå". Situationen skulle upprepas i attityden till sovjetkommunismen under det kalla krigets epok och till islamjihadismen efter 2001. Övertygade moskvakomminister fanns det inte många av i Sverige (även om de var flera än de över-

Av
SVANTE NORDIN
Professor i idé- och lärdoms historia vid
Lunds universitet

DJÄVULSSONATEN
Ur det svenska hatets historia

Ola Larsmo

Albert Bonniers förlag (184 s.)

tygade nazisterna på sin tid). Övertygade jihadister torde i dag vara få. Men viljan till "förståelse" har varit stor.

Hitlers Tyskland var stort och farligt. Sverige hade under 1920-talet genomfört en omfattande nedrustning i övertygelsen att inga militära hot existerade i närområdet. Svenskarnas vilja till fred var brinnande. Neutralitet var den officiella politiken. Men neutralitetsmentaliteten gick också djupt i svenska folkets medvetande. Att skilja mellan säkerhetspolitisk och ideologisk neutralitet var inte alltid lätt.

Många var benägna att hitta ursäkter för nazismen. Om man ändå var tvungen att leva med Hitlers Tyskland kunde det vara klokt att försöka betrakta det så försiktigt som möjligt. Hade inte tyskarna när allt kom omkring genom Versaillesfreden tillfogats en fruktansvärd orätt av västmakterna USA, Storbritannien och

Frankrike? Man måste ta avstånd från nazisternas metoder, givetvis, men måste man inte också ha förståelse för att tyskarna reagerat? Hade inte för övrigt USA sitt "negerproblem"? Var inte Storbritannien och Frankrike imperialistiska makter i

Afrika och Asien? Så resonerade många. När det England- och Frankrikeledda kriget mot Tyskland väl kommit igång i september 1939 ville de flesta i Sverige ingenting hellre än att freden skulle återställas. En reaktionär krigshetsare som Winston Churchill ingav misstänksamhet. En Churchillsympatisör som Torgny Segerstedt på *Handelstidningen* föreföll extrem i sin högmodigt intelligensaristokratiska hållning. Tänkte han inte på Sveriges bästa?

Nidbilder av Hitler och andra tyska ledare publicerades i svenska tidningar. Utrikesledningen oroades. Här kunde svenska intressen skadas. Och kränkte man inte tyska folket i deras heligaste känslor genom att publicera elaka och ofta illa tecknade karikatyrer av deras ledare?

Svenskarna ansåg inte att det var deras sak att slåss för demokratin. De var neutrala. För övrigt var Sverige ett världssamvete.

FRÅGAN OM JUDISK invandring från Tyskland var inte utan vidare densamma som frågan hur man betraktade den tyska regimen. Litteraturprofessorn Fredrik Böök, som gick längre än de allra flesta i sin vilja att finna ursäkter för nazismen, klandrade efter Kristallnattens judepogrom i Tyskland de europeiska länder som "bestämt vägrar att öppna sina egna gränser för de olyckliga. Det är ur sedlig synpunkt en

Sjukvårdens underklass

■ ■ ÅREN 1910-1950 VAR något av en genombrottsperiod för den specialiserade och sjukhusbaserade vården. De sinnessjuka och kroniskt sjuka fick under denna tid omsorg i den kommunala fattigvårdens regi. Men omvårdnadens kvalitet varierade. Lokala förhållanden bestämde vem som fick vård och på vilka villkor.

Den kommunala sjukvårdens historia har inte tidigare varit föremål för någon samlad studie. Anders Berges nya bok, *Sjukvårdens underklass*, är därför ett pionjärbete som ger en ny bild av sjukvårdens och socialpolitikens historia.

Sedan 1996...

har Boréa publicerat litteratur för en bred samhällsintresserad publik. Boréas böcker bygger på forskning. De har ofta omedelbar relevans för den dagsaktuella debatten. Ibland används de även i undervisning.

Det handlar om böcker som inte blir inaktuella — kunskap blir sällan det.

boréa bokförlag

böcker om politik, samhälle, kultur och kommunikation

www.borea.nu

► fullkomligt ohållbar ställning." Å andra sidan fanns de som oberoende av synen på Tyskland motsatte sig arbetskraftsinvandring. Det var den senare opinionen som gav utslaget vid bollhusomröstningen. Den kunde utnyttjas av grupper som månade om "den svenska folkstammen" och mera principiellt motsatte sig invandring.

För att utmåla dessa grupper doppar Larsmo sin penna i svavelsyra. Alla nyanser försvinner. Så utmålas exempelvis Arvid Fredborg, en av de ledande flyktningmotståndarna i bollhuset, som konsekvent pronazist och antisemitisk rashetsare. Det är en bild långt borta från sanningen. Fredborg skulle efter kriget karaktärisera sitt eget agerande under bollhusdebatten som föga vidsynt. Det är lätt att hålla med om. Men hans politiska hållning innehöll mer än detta. I själva verket kan man hos Fredborg finna en utveckling mot klarsyn i viktiga frågor.

Våren 1939 skrev Fredborg i en programskrift i "nationell" anda kring svensk utrikespolitik bland annat: "Den tyska politiken uppkallar i nuvarande läge de nationella krafterna till motstånd. En

nationell svensk rörelse måste, om den vill göra sig förtjänt av sitt namn, med skärpa taga avstånd från varje försök att i Sverige upprätta ett tysksinnat parti under nationell etikett...". Detta skrevs i protest mot tysksinnade grupper som ville rycka åt sig etiketten "nationell". Senare blev Fredborg tydligare.

I februari 1941 skickade *Svenska Dagbladet* den då 25-åriga Arvid Fredborg som korrespondent till Berlin. I september 1943 kom hans bok *Bakom stålvalLEN*. För många svenskar blev boken med dess detaljerade avslöjanden av Tredje rikets bestialitet en uppenbarelse. Bland annat stod Fredborg för några av de tidigaste detaljerade uppgifterna om judeförintelsen. Jan Myrdal talade i ett förord om boken som "en stor läsupplevelse" när den gavs ut på nytt 1995. Läsupplevelsen består inte minst i att boken skildrar Hitlertyskland inifrån och från ett samtida perspektiv. Därmed bidrar den också när man läser om den mera än sextio år efteråt till att göra sin tid begriplig.

Fredborg fortsatte efter kriget med en mångårig verksamhet som utrikespolitisk

informatör och skribent. Man kan påminna om hans bok *Serber & kroater i historien* från 1994 som satte den då pågående konflikten i Exjugoslavien i ett tusenårsperspektiv. Fredborg var hård i sitt avståndstagande från serbiska övergrepp. Men han hade samtidigt en ärlig vilja till balans och en oerhörd fond av kunskaper. Boken torde vara en av de bästa på svenska kring sitt ämne.

I EN FÖRGIFTAD debattatmosfär kan inga förnuftiga samtal föras. Inte om invandringen. Inte om svenskarna och nazismen. Inte om svenskarna och den antisemitism som nu växer i vårt land i den antiisraeliska hetspropagandans spår. Därför behöver vi en annan typ av böcker än Larsmos *Djävulssonaten*.

Den som exempelvis ville motverka antisemitismen i Sverige borde skriva en lugn, saklig och tålmodig förklaring av det israeliska folkets rätt att leva i fred inom säkra och erkända gränser utan att utsättas för terror. På det viset skrev Herbert Tingsten på sin tid. Den sortens böcker mot judehatet saknas i dag. ■■

HISTORIEN | SVENSK PRESS UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET

Segerstedt var inte ensam

Tre böcker avläser publicisternas värv under kriget

För ett trettiotal år sedan gav förlagsmannen och grafiske formgivaren Christer Hellmark ut ett urval texter av Torgny Segerstedt under titeln *När stormen klarar sikten* (1980). Det var ett sådant där aha-urval. Det visade Segerstedt som stridens man men inte bara det. Hellmark drev tesen, med Segerstedts opinionsbildning som argumentativ förklaring, att ett land där den politiska och ideologiska oenigheten om centrala vägval breder ut sig väljer förnuftigare när det verkligen gäller än ett land som har valt en gång för alla. Det land som låter människor vara fria och ansvara för sina handlingar står bättre rustat till försvar än det land som har tagit friheten och ansvaret ifrån dem. Varför? Därför att det förra har mer att förlora än det senare. Nationen äger ingen vilja, endast medborgarna gör det. Därmed betyder varje kränkning av individen, varje inskränkning av medborgarrätten ingenting mindre än ett hot mot den kollektiva överlevnaden.

Av
ANDERS BJÖRNSSON
Publicist och författare

TORGNY SEGERSTEDT
En levnadsteckning
Kenne Fant
Atlantis (379 s.)

EN UTSKÄLLD MAN
Allan Vougt och hans tid
Kaj Björk

Hjalmarson & Högberg (293 s.)

RICKARD LINDSTRÖM
Per Albins folkhemsvisionär?
Lars-Erik Hansén

Hjalmarson & Högberg (283 s.)

Så kunde man läsa denne store publicist – överträffad av få, överlistad möjligen av

sig själv – i efterdyningarna till IB-affären, sjukhusspioneri och telefonavlyssning av oefferrätligt vänsterfolk i Olof Palmes socialdemokratiska enpartirepublik. Segerstedt var en kuriös intelligensaristokrat och knappast vad man i dag skulle kalla demokratiskt rumsren – hur många var det av övertygelse i hans samtid, bland hans likar? – men hans mod hade få motstycken, han var fördomsfri nog att samarbeta över åskådningssvalgen och just genom sin till 'alla delar icke-ortodoxa uppenbarelse kunde han inspirera andra att gripa till verket som annars kanske hade blivit defaitister. Ensam stred nu inte Torgny Segerstedt mot tyranniet – det är en modern myt, en faktoid. I fronten mot Hitlertyskland som hotade vårt land stod han samman med en reaktionär historiker som Sture Bolin, kretsen kring tidskriften *Nordeuropa* (Per Meurling, Per Nyström), vänstersocialdemokrater som Ture Nerman (Trots allt, Tisdagsklubben), konstitutionella radikaler som Östen Undén, tidigare utrikes- och justitieminister,

efter kriget åter utrikesminister. Men Segerstedt gjorde detta till livsgärning under sina sista femton år, och i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, vars huvudredaktör han var från 1917 fram till sitt fränfälle 1945, upplät han spalterna också åt

Segerstedt och GHT ansåg att storkriget måste komma. Mer än så: det var både nödvändigt och önskvärt ur ett civilisatoriskt perspektiv.

skribenter som inte brukade sakna plattform *men som inte ville kompromettera sig*.

Det var just detta: att inte kompromettera sig, att inte bli nedskitad, att inte gå omkring och förakta sig själv. Segerstedt och GHT ansåg att storkriget måste komma. Mer än så: det var både nödvändigt och önskvärt ur ett civilisatoriskt perspektiv. Som historikern Thorsten Nybom har understrukit uppfattade Segerstedt och hans tidning kriget "mindre som en militär och politisk maktkamp mellan två stormaktsblock än som en strid mellan gott och ont, liv och död, framsteg och reaktion, ljus och mörker". Det var i grun-

den ett moraliskt ställningstagande, kriget som befriande *Kulturkamp*. Segerstedt tycktes närmast lättad när Hitler anföll västerut i maj 1940 och förde fram en man helt efter Segerstedts kynne till makten i Storbritannien, Winston Churchill. Hitler skulle aldrig kunna vinna; nazismen var en atavism, som politiskt system någonting alltigenom destruktivt, som ideologi hemmahörande i en tid som de flesta människor hade vänt ryggen. Tyskland måste duka under i allmänt folkhat, förutspådde Segerstedt. (*Motstånd – anpassning – upplutning*, 1978.) Han var oförmögen att se Hitlers och nazisternas modernitet, deras förförelsekraft, och var i den meningen gammalmodig. Mussolinis lag och ordning, med batongen höjd mot en inre fiende, hade han däremot uppskattat.

KENNE FANTS BIOGRAFI över Torgny Segerstedt är inte helt och hållet ett äreminne. Han väjer inte för komplikationerna i dennes väsen och framträdande: Segerstedt kunde i personpolemik bli rent ärerörig; han, en gift man, hade en långvarig

och offentlig kärleksrelation med hustrun till hans egen styrelseordförande, en förmoden Göteborgsadvokat, som visste att räkna pengar i viss motsats till tidningens huvudredaktör och verkställande direktör. Å andra sidan är det inte Segerstedt i sin tid utan *exemplen* Torgny Segerstedt som Fant väljer att lyfta fram. Om denne fått flera efterföljare, skulle nationen inte behövt urskulda sin eftergivenhet under andra världskriget – men behöver den det? Om flera vågat säga som det var, skulle landet ha stått starkare än det gjorde om kriget hade kommit – men *ville* Segerstedt verkligen att kriget skulle komma över Sverige, borde Per Albin Hansson och samlingsregeringen ha utfärdat krigsförklaring? Detta krävde Segerstedt aldrig, men det var den logiska konsekvensen av hans propaganda. Detta hade *ingen* ansvarig politiker kunnat göra mot en folkopinion som till mer än nittio procent var fredssinnad. Han ansåg att den moraliska reflektion och den samhällskritik han utövade lämpligen borde bli utrikespolitik. Är detta inte en akt av naivitet snarare än ett bravurnummer? Hans uppfattning var att angreppskrig kan försvaras. Men hade Sverige kunnat ta emot danska judar och norska motstånd-

Mormors nya böcker på bokmässan – Monternr: C05:42

Björn Cederberg

KAMRAT SPIÖN – OM SVERIGE I STASIARKIVEN

Dokumentärfilmaren och journalisten Björn Cederberg debuterar med en bok om den östtyska säkerhetspolisens Stasis verksamhet och förgreningar i Sverige. Fem års forskning i Stasiarkiven ligger till grund för boken och vi får en inblick i hur det gick till bakom »stängda dörrar» under det kalla kriget.

Boken är främst en både personlig och underhållande skildring av en tid, en plats och ett tillstånd. Läsaren bjuds på melankoliskt tonade porträtt av det här spionkrigets förlorare: havererade karriärer, grå fanatiker som förlorat både tron och maktinstrumenten, samt så kallade vanliga människor som sålt sin heder och sina vänner för en spottstyver.

PETER ENGLUND, DN

MÄSSPRIS 150:-

Cederberg signerar i montern på lördag kl. 13.30

Bengt Jahnsson-Wennberg

LUNCH BAKOM HORIZONTEN

Bengt Jahnsson-Wennbergs debut handlar om en ung pojkes uppväxt med »kreativa» föräldrar under det frimodiga 60- och 70-talet. Texterna är både dråpliga och allvarliga och ibland hejdlöst roliga. Bengt skildrar sin uppväxt i två familjer bestående av konstnärer, författare annat kulturfolk.

Det finns något såpbubbligt och flygande över Bengt Jahnsson-Wennbergs debut, som är sympatiskt och muntert, som ett litet envist grässtrå i mungipan, som lockar fram skratt eller småleende och gör en väl till mods.

HEIDI VON BORN, SVD

MÄSSPRIS 120:-

Agneta Klingspor

GÅR DET ÄT HELVETE ÄR JAG ÄNDÅ FÖDD

Klingspors hyllade verksamhetsberättelse, indelad i »Dagordning» och »Övriga frågor». Det är hårda bud.

Klingspors ilskna uppgörelse med en samtid i förfall är lika genialt välskriven som hänsynslöst drabbande. Ett kompakt och stilistiskt mästerverk som sätter upp Klingspor på den vördade hyllan bland våra stora författare.

DANIEL SJÖLIN, BABEL, SVT

2006 års förstaval måste bli Agneta Klingspors »Går det åt helvete är jag ändå född». Det är en bok som gör mig illa berörd, jag gillar den högt och örent.

ULRIKA MILLES, DN

MÄSSPRIS 60:-

Marie Ericson

DUBBELNAMN OCH ROSETTER

I Marie Ericsons målningar möter vi henne i barndomen, i situationer av oro och förvåntan. Som på väg till den första skoldagen, i tryggheten och värmen i morfars trädgård, men också när hon möter vuxenvärldens nyckfulla och svärbegripliga maktsystem. Att med hjälp av Marie Ericsons målningar få dörrar öppnade i sitt eget minne, är en upplevelse av både sorg och glädje, som mötet med bra konst och poesi alltid är.

MÄSSPRIS 120:-

Christer Themptander

BRAINSTORMING – 33 VYKORT I TIDEN

En bunt vassa och humoristiska vykort att fnissa och fundera över. Themptander har en omisskänlig och omisskänlig humor, svart men ändå

lustfyllt färgsprakande. Samhällssatir blandas med filosofiska grepp! Korten lämnar ingen människa oberörd. Titta noga, reagera och skicka vidare. Eller sätt upp dem på kylskåpet.

Allt samlat i en snygg presentbox klädd med Geltek och tryck i färg.

MÄSSPRIS 150:-

Eva Engström

ANDRÉE OCH MANNEN MED DE KÄRLEKSFULLA STENÖGONEN

Roman om författarens egna upplevelser med RW Fassbinder och den inre kretsen runt honom i slutet på 70-talet. Berättelsen är skriven på en utomordentligt vacker prosa som återger en spännande tid kring en stor stilbildande filmskapare. Efterordet innehåller en intervju med skådespelaren och författaren Eva Engström signerad Annika Sherwin på SR P1. Baksidestext av Stig Larsson.

MÄSSPRIS 120:-

Engström signerar i montern på lördag kl. 14.15

► män om det besegrats och blivit ett tyskt protektorat?

I den meningen kunde man säga att Segerstedt var en man av heder men utan ansvar. Han hade blivit en usel – förmodligen livsfarlig – politiker. Visserligen – påstår Fant, utan belägg – var Segerstedt påtänkt som utrikesminister i C. G. Ekman's andra regering 1930, men han ratades. Skulle hans utfall mot statsledningen under kriget kunna tolkas i termer av alternativ utrikespolitik, i sin tur ett utslag av harm och revansch? Det var inte heller enda gången han förbigicks. Fredrik

satte ihop några böcker, som en snickare slår ihop några bräder till en låda.

Det är personkaraktäristik av äkta Segerstedtskt märke. Det som är enkelt är simpelt. Det en hantverkare utför är inte mycket att yvas över. Mot det mystiska eller esoteriska sätter han klarhet och genomskinlighet; här talar upplysningsanden. "Herr Hitler är en förolämpning", skrev Segerstedt i en berömd huvudsats strax efter nazisternas makt-tillträde vårvintern 1933; som Hitler gör så gör man *inte*, det vill säga om man är

sund å huvudets och kroppens vägnar. Segerstedt lägger märke till sjukdomsdrag och sociala tillkortakommanden; han står inte ut med att den vulgaritet som Hitler *et consortes* utstrålar tolereras av ett kulturfolk som det tys-

ka. Starka män som sådana har han ingenting emot. Marcus Wallenberg hette en av tidens hjältar, en samhällsbyggare. Också i Ivar Kreuger kände han igen en märkesman av stora mått, en genial nätverkare. Långt efter sitt självmord och det kreugerska imperiets fabulösa obestånd hade tändstickskungen i Segerstedt en ivrig försvarare; denne lade sig också ut ekonomiskt för Kreugers efterlämnade föräldrar. Som tidningsledare gav han sig själv och ägarna oerhörda förmåner; sina anställda behandlade han snålt, också i goda tider. Det finns ett stråk av *Übermensch* i Segerstedts hållning. Han är där för att upplysa och civilisera; konkurrens tål han ej. När japanerna, ett kulturfolk, gick in i Manchuriet menade han att de gjorde mänskligheten en tjänst.

SEGERSTEDT VÄXTE UPP i ett lärarhem i Karlstad. Han blev snabbt klar med sina akademiska studier, men den akademiska karriären tog allvarlig skada av hans klen uppväxt, professionen var full av skrymtare. Som professor i huvudstaden tycks han helst ha ägnat sig åt umgänge med den tidens vänsterintelligentia – en framtid i vetenskapens tjänst tycks rätt snart ha upphört att locka. Han redigerade en *high brow*-tidskrift och kom in i rollen som politisk publicist. Juristen Undén hörde till dem han lärde känna i Stockholm; med Per Albin, ung socialdemokrat i karriären, tyckte han om att spela bridge. 1917 var det dags för Göteborg. Segerstedt skulle sällan och ogärna lämna staden och dess närmaste omland. Bortsett från tidiga läroår i Tyskland ser

man inga spår av utrikesresor i hans biografi. Han var inte heller den sortens intellektuell som skrev tjocka böcker. Det lilla formatet trivdes han med. Tidningen var och förblev hans medium. Fänts bok ger vackra prov på Segerstedts rena prosa som någon gång kan bli gnällig men aldrig sur. Det märks att han också var förmögen till pekoral, men aldrig till babbel.

DENNE MAN MÄRKER ut sig – åt höger och åt vänster. Hans motståndare fanns inte blott inom kanslihuset och Arvfurstens palats, de fanns också inom pressen. Nazister och tyskvänner var inte problemet, problemet var svikare och svassare. Om "1940 års män", som ville att Sverige skulle agera så att det kunde spela en roll i ett Europa under tysk kontroll, skrev han svidande. De fanns också bland goda demokrater; också goda demokrater kunde falla offer för framstegsrus och försiktighetsmani i lagom doser. Allan Vougt och Rickard Lindström, socialdemokratiska publicister och politiker, skrev ihop ett skamfilat anseende. Båda slirade i rasfrågan. Båda var livrädda för att Sverige skulle drivas in på de krigförande Englands och Frankrikes sida – såsom Segerstedt och Ture Nerman önskade – och därmed förlora sin ställning som neutral stat. Lindström söp bort sin möjlighet att påverka regeringspolitiken. Vougt blev försvarsminister 1944, när kriget vänt, men ingen vidare succé. Kaj Björks och Lars-Erik Hansens biografier över dessa män i andra ledet är båda forskarbragder. Till skillnad från Fant behöver de anstränga sig för att förstå förflugna ord. Såväl Vougt som Lindström gjorde sitt bästa i ungdomen, den ene kännare av internationell politik, den andre vass kritiker av marxistisk teori. Segerstedt nådde klimax med sitt dödsögonblick.

Han gick bort några veckor före krigsslutet. Kanske var det lyckligast så. Vad hade han kunnat falla tillbaka på när freden var vunnen och tyrannerna undanröjda? För Stalins hade han med tiden kommit att hysa respekt, om också inte vördnad. Sin 20-talsaggressivitet mot arbetarrörelsen hade han inte kunnat plocka fram på nytt. På något sätt gestaltade han under krigsåren sitt eget gravmonument. Han var och förblir ett bevis på hur den liberala rättsstaten stärker sig genom dissens. Men den orkar inte med stormar *hela tiden*. När Herbert Tingsten efterträdde Segerstedt som ledande liberal publicist blev tjetet polemisk huvudprincip. Stormar i ett grogglas. Sikten grumlig, inte klar. Kenne Fant har påmint oss om att man kan höras utan att gallsrika. ■

Mot det mystiska eller esoteriska sätter han klarhet och genomskinlighet; här talar upplysningsanden. "Herr Hitler är en förolämpning", skrev Segerstedt ...

Böök av alla människor föreslog honom till inval i Svenska Akademien som föredrog Torsten Fogelqvist, sämre stilist. Som ordförande i Publicistklubben blev han slagen av folkpartisten Ivar Österström, en klart medioker tidningsman. Det stora traumat var förstås att han som 27-åring fått sin doktorsavhandling i religionshistoria underkänd – på teologiska, inte intellektuella grunder. Segerstedt hade inte låtit prästviga sig efter grundexamen och därefter motarbetats vid sitt universitet i Lund, bestämt sig för att lägga fram avhandlingen i Uppsala, där Nathan Söderblom fanns, men mött en omedgörlig fakultet också där. Åter i Lund såg han karriärvägar stängas. En kallelse till den privata högskolan i Stockholm räddade honom. Han skulle aldrig glömma prästrockarnas oginhet och förföljelser. Segerstedts jubilarartikel till biskop Gottfrid Billings åttiöårsdag 1921 – som prokansler för Lunds universitet hade Billing varit Segerstedts huvudfiende – hör till de mera djävulska i genren. *Det* var en hämnd:

Lika klar och lättfattlig som hans tankegång var när han yttrade sig i riksdagen, lika svår är den att följa när han ordar om vad Guds rike tillhör. Hans djupa, mörkt allvarliga stämna radar satser, utan att ett vanligt världsligt förstånd finner det ringaste sammanhang i dem. Orden äro på ett egendomligt sätt tomma. Det är ljud, ordsorl, som man förnimmer, ingen mening. Han har aldrig varit en tänkare eller forskare. Vad han åstadkommit i teologi var även efter den tidens mått synnerligen enkelt. Han

Historien försvinner i historier

Nya grepp på populärkulturen men gammal teori

Det finns sanningar också inom populärkulturen, och ofta är de stora och djupa. Men sällan hittar man någon kulturvetare, historiker eller filosof som identifierar och förklarar vad minst halva befolkningen sysslar med. Populärkulturens "hidden intellectualism" (Gerald Graff) förblir ouppräckt även om man hade kunnat lära sig mycket, om man bara tagit den på allvar. Den enorma framgång som till exempel Stephen King åtnjuter, hade varit omöjlig om inte den kristna religionen tappat sitt herravälde över livet efter döden. När löftet om själens evighet och återuppståndelsen är borta, kryper naturreligionernas alla demoner fram igen. Eller ett annat exempel: I Johnny Depps filmer om "Pirates of the Caribbean" återvänder hippien, som fick leva under jorden under minst trettio år, till den stora scenen. Detta skulle inte hända om inte ett förlorat amerikanskt krig åter utspelats som den lika oansvarige som laglöse optimisten kunde spela motfigur till. I romanerna om Harry Potter gestaltas drömmen om den idealiska skolan, där ingen blir kvarsittare och alla främjas efter förmåga och behov. Och ingen funderar på vad Hogwarts, den magiska internatskolan, betyder för verkligheten: att en lyckad utbildning i dag förefaller som rent trolleri. Ändlöst kunde man försätta så här. I populärkulturen finns ett helt universum att upptäcka – det är bara att ta för sig.

... det finns en dold agenda av polemisk karaktär i boken: myten om svensk neutralitet under världshistoriens hittills största konflikt skall avlivas.

Det är en lycka att Kim Salomon, professor i historia vid Lunds universitet, är tillräckligt nyfiken – eller skall man säga: känner ett tillräckligt ansvar gentemot sitt ämne? – att han tar itu med den moderna vardagen. Hans bok om "Populärkulturens kalla krig i folkhemssverige" är en redogörelse för hur en stor och djup intellektuell rörelse avspeglas i samhällets yta. Och föremålet för hans företag är väl valt: 50-talet, den tekniska tidsålderns mest heroiska epok och början till att demokra-

Av
THOMAS STEINFELD
Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*

EN FEMTIOTALSBERÄTTELSE
Populärkulturens kalla krig
i folkhemssverige

Kim Salomon

Atlantis bokförlag (310 s.)

tin på allvar och offensivt behandlades som världsåskådning även utanför dess ursprungsländer. Med ett ärligt intresse och stort tålamod breder han ut tio årgångar av tre svenska veckotidningar, av *Se, Året Runt* och *Veckojournalen*, för att ta reda på hur det kalla kriget, epokens stora konflikt, organiseras inom svenska massmedier. Det är inget ringa företag, och även om tonen i hans studie är lugn, så tar läsaren inte miste på att det finns en dold agenda av polemisk karaktär i boken: myten om svensk neutralitet under världshistoriens hittills största konflikt skall avlivas. Ty populärkulturen talar i detta sammanhang ett mycket tydligare språk än politiken.

TYVÄRR GÖR KIM SALOMON inte mycket mer. Större delen av hans bok ägnas åt att referera vad som står i veckotidningarna, och det är mycket under dessa tio år: Ingrid Bergman och Ingemar Johansson, modell och shoppingcenter, den svenska kvinnans blonda skönhet och ljusgula nylonskjortor. Här står amerikansk frihet och glädje emot sovjetisk underkastelse och disciplin, demokrati mot diktatur, det elektrifierade köket mot soppgrötan, rock'n'roll mot strängt koreograferade sjömansvisor. Och det är aldrig någon tvekan: sanningen om att Sverige tillhör den amerikanska hemisfären ligger helt öppen, det är alldeles uppenbart vad som beundras som gott och vad som föraktas som ont. Men vem hade tvivlat på detta? Det är kanske bra och nyttigt att detta blir sagt, även i all utförlighet, men man lär sig inte mycket av det.

På sista sidan, som något slags sam-

manfattning för hela boken, skriver Kim Salomon: "Kallkrigsberättelserna handlade om verklighet men också om konstruktioner formade av samtida ideal och stereotyper. Verkligheten beskars och redigerades av självförståelse och försant-hållande." Problemet är bara det att man borde ha tagit itu med båda delarna för att på ett någorlunda vetenskapligt sätt redogöra för förhållandet mellan "verklighet" och "konstruktion". Boken borde således ha bestått av en jämförelse mellan fakta och berättelser, även om det må vara svårt att hålla dem isär – men den är inte upplagd på det viset (kanske också för att ett sådant företag skulle antagit encyclopediska mått). I stället koncentrerar sig Kim Salomon helt på "berättelserna". Och det betyder inte bara att han utesluter den största delen av den faktiska historien, att alltför få ord faller om makt och politik, om ekonomi och militärväsende, utan också att historien förvandlas till fiktion. Det som händer tas upp enbart i den mån det är relaterat till veckotidningarnas fantastiska värld av "home stories" och "celebrities", och i slutet står "berättelse" bredvid "berättelse". Vem vågar då att dra en rågång mellan vad som är sant och vad som är påhittat? Var går gränsen mellan sago-bok och vetenskap, "soap opera" och akademisk forskning? Annorlunda sagt: att behandla historien som en samling "berättelser" är ett lämpligt sätt att överhuvudtaget bli av med den.

FÖRMODLIGEN VET Kim Salomon att risken för en radikal subjektivering, för att inte säga fiktionisering, av historieskrivningen är överhängande i hans bok. "I berättelserna tar den verklighet form som strukturerar människors tänkande", säger han i bokens början, och det låter redan som ett försvar. Ty det är ju alldeles uppenbart att han i denna konfession ger sig hän åt en vetenskaplig förklädd form av jungfrufödelse: hur vet människan vad som skall berättas, hur hittar en berättelse sitt innehåll, under vilka omständigheter berättas vad för vilket syfte? Alla dessa frågor förblir obesvarade, och ju längre läsaren når fram i boken desto mer får han intrycket att det finns en hemlighet i denna radikala förkärlek till historiens yta – att den faktiska historien, att alla hårda, poli-

► tiska kategorier från "makt" till "vård" och "intresse" inte får beröras. Men varför?

KIM SALOMONS BOK om "en femtiotalstalsberättelse" börjar med en teoretisk inledning, där han bekänner sig till Edward Saids funderingar kring "det andra" som sitt vetenskapliga fundament. Och i denna självförpliktelse till att betrakta världen i form av en enkel polaritet – att varje intellektuell rörelse producerar sin egen motbild, såsom varje kolonialmakt får den djungel den förtjänar – ligger källan till bokens principiella problem. Ty vad är denna magiska ramsa om inte ett instrument för en drastisk reduktion av vetenskaplig komplexitet? "Det andra" är, teoretiskt sett, nästan ingenting, en negativ kategori utan analytiskt värde som dessutom bär på en inre motsägelse: påståendet att någonting är annorlunda förutsätter en identifikation av "det andra", som själva kategorin förtiger. "Det andra" är en trollformel för att frambesvärja allehanda "berättelser" av teoretiskt oklar status. När den blev populär under 80-talet, först inom den amerikanska universitetsvärlden, skedde det framför allt för att den öppnade de humanistiska ämnena för etno-, ras- och könsrelaterad lobbyism. Och när kategorin senare med stor framgång distribuerades över halva världen, så skedde det under intrycket av humanvetenskapens tilltagande förlust i offentlig betydelse – om var och en kunde berätta för sig själv, sådan var förhoppningen, kunde universitetet rädda åtminstone en del av sin attraktivitet. Självklart infriades inte förväntningen. I det kontinental Europa har "det andra" därför i dag näst intill försvunnit från den akademiska agendan. Det känns lite anakronistiskt för läsaren att få vara med om hur den överlever i Sverige.

Det viktigaste fyndet gör Kim Salomon i en amerikansk bok om det europeiska förhållandet till Förenta staterna. Först berättar han hur innerligt svenskarna, allt enligt veckotidningarna, tror att de är Europas främsta amerikaner. Sedan kommer den vackra anekdoten:

Efter ett besök i Stockholm 1960 skriver emellertid den amerikanske författaren James Baldwin att han är förbryllad över allt tal om amerikanisering. Allt han har sett i den svenska huvudstaden är några jukeboxar, några jazzklubbar, som inte påminner om något amerikanskt, och en mängd affischer med James Dean på motorcykel. Tecknen på amerikanisering är i Baldwins ögon obetydliga.

På något sätt måste sanningen åtminstone en gång ha slagit genom alla berättelser. ■

HISTORIEN | SLAVERIET

Blinda fläckar trots faktaflod

Dick Harrison rekommenderas en teori om slaveriet

Av

CARL JOHAN GARDELL

Fil. dr i historia och kulturjournalist

SLAVERI

En världshistoria om ofrihet.

Bd 2. 1500 till 1800

Dick Harrison

Historiska Media (630 s.)

FÖR NÅGRA ÅR SEDAN påbörjade den produktive lundahistorikern Dick Harrison det stora projektet att sammanfatta slaveriets världshistoria. Den första volymen i det planerade trebandsverket, med titeln *Slaveri – en världshistoria om ofrihet. Förntiden till renässansen*, gavs ut 2006. Den andra delen, som behandlar den tidigmoderna epoken från år 1500 till början av 1800-talet, har nyligen publicerats. Med tanke på författarens flyhänthet lär det inte dröja särskilt länge innan den tredje och avslutande volymen i trilogin finns tillgänglig.

Harrison är, som alltid, en god historieberättare. I den nu aktuella boken varvas en uppsjö av faktauppgifter med nedtecknade individuella levnadsöden. Tyngdpunkten i framställningen vilar på den väldokumenterade atlantiska "triangelhandeln" som dominerade varuutbytet mellan det expansiva Västeuropa, den afrikanska kontinentens atlantiska sida och den amerikanska plantageekonomin från 1500-talets början till 1800-talet. Harrison har utan tvekan producerat en matnyttig handbok för den som vill veta mer om slaveriets roll i historien.

Det är lätt att drunkna i en störtflod av detaljrika faktauppgifter. Trots att jag gärna vill framhålla Harrisons herkuliska produktivitet och hans viktiga insatser för att popularisera historiegenren drabbas jag av en växande frustration vid genomläsningen. Först och främst saknas en i mitt tycke nödvändig problematisering av det vidlyftiga begreppet "slaveri". Med sömngångaraktig regelbundenhet upprepar Harrison sin moraliska förkastelse över ett system som degraderar vissa människor till boskap och levande bruksföremål utan att reda ut vad som i realiteten skiljer en slavs situation från exempelvis kinesiska kulier eller statare och livegna småbönder på de europeiska godsens. Ingen välkalkylerande slavägare slår ihjäl de människor han eller hon har i sin ägo eftersom dessa utgör arbetskraften. En fri arbetare i den tidiga industrins England kunde däremot avskedas vilken dag som helst och lämnas att svälta ihjäl. En slav i det osmanska imperiet kunde göra karriär och nå statens högsta ämbeten. Det finns alltså anledning att vara mycket noggrann med hur den moraliska skiljelinjen dras.

"Egendom är stöld!" skrev den franske filosofen Pierre-Joseph Proudhon i den berömda skriften *Qu'est-ce que la propriété?* (Vad är egendom?) som publicerades första gången 1840. Visst kan många hålla med – i princip – men de flesta av oss lär avfärda Proudhon som en världsfrånvänd drömmare. På samma sätt, vilket Harrison belyser, fanns det utopiska skriftställare under 1500- och 1600-talet som fördömde slaveriet. Ett exempel är Alonso de Montúfar, mexikansk ärkebiskop, som i ett brev till den spanske kungen Filip II år 1560 förkastade allt slaveri och krävde förbud för all slavhandel. Men ärkebiskopen var, vill jag hävda, en lika udda figur i sin samtid som Proudhon var under 1800-talets första hälft. Den portugisiska jesuiten Antonio Vieira formulerade antagligen vad de flesta ansåg på 1600-talet när han, med hänvisning till ett flertal bibelverser i Gamla testamentet och Pauli brev, hävdade att slaveri är en självklar del av den gudomliga världsordningen.

VARJE EPOK MÅSTE bedömas med sin egen tids måttstock. Att gång på gång stämpla den tidigmoderna epokens slavägare som ondskefulla bestar och monster, som Harrison gör, känns onekligen ohistoriskt och irrelevant. En slav kunde skaffa sig egna slavar. Den amerikanske statsmannen Thomas Jefferson, som författade stora delar av den amerikanska självständighetsförklaringen och biföll konstitutionstillägget om alla människors oförbytliga rättigheter, hade ungefär 200 svartha slavar på plantagen Monticello i Virginia. Till och med den haitiske revolutionsledaren François Dominique Toussaint Louverture, som ledde det enda framgångsrika slavupproret i världshistorien, ägde själv ett flertal slavar innan konflik-

ten bröt ut 1791. Först under 1800-talet blev slaveriet en anomali.

Före 1861, när den reformsinnade tsaren Alexander II avskaffade livegenskapen i Ryssland, var mer än 22 miljoner bönder ofria trälarna. Bönderna ingick i köpet när gods bytte ägare. Samtida observatörer jämförde ofta den brutala ryska livegenskapen med plantageslaveriet i de amerikanska sydstaterna. Trots dessa strukturella likheter förbigås trälssystemen i Ryssland och de flesta andra östeuropeiska länder med tystnad i Harrisons bok. Lika ointresserad är författaren av förhållandena på den ost- och sydasiatiska kontinenten från Korea och Kina i öster till Indien. Frånsett några översiktliga kapitel om slaveri i Indonesien, på de maskarenska öarna i Indiska oceanen och inom den muslimska världen, handlar boken som redan noterats i huvudsak om den transatlantiska triangelhandeln som dominerades av entreprenörer från Västeuropa.

KRITIKEN OVAN BÖR DOCK INTE få skymma det värdefulla i boken. Med tillgång till de senaste forskningsrönen skildrar Harrison bland annat de afrikanska slavarnas strapatsfyllda resa från fångstplatserna i kontinentens inre till slavmagasinen på kusten. Enligt historikern Enriqueta Vila

Villar, som analyserat slavtrafiken mellan Afrika och den mexikanska importhamnen Veracruz under åren 1605–21, dog i genomsnitt 22,3 procent av slavarna under sjöresan. De höga slavpriserna förlamade Afrikas näringsliv under hundratal år och påverkade också den spirande statsbildningsprocessen på kontinenten. Statsinkomsterna i västafrikanska stater som Dahomey och Oyo, som blomstrade under 1700-talet, baserades huvudsakligen på transitohandel med slavar. Vid sidan av den amerikanska plantageekonomin redogör Harrison också för de så kallade maroonsamhällen, vars befolkning bestod av förrymda slavar, som fortlevde i oländiga bergsområden under hela epoken. Begreppet *maroon* (från spanska *cimarrón*) syftar på bortsprungna boskap.

Redogörelsen för det historiska förloppet varvas med många fascinerande levnadsöden. Ett exempel är Olaudah Equiano som i 11-årsåldern rövades bort från sin hemby i nuvarande Nigeria för att säljas som slav. En av hans ägare, den historieintresserade brittiske sjöofficeren Michael Pascal, gav Equiano slavnammnet Gustavus Vassa. Efter många strapatser, bland annat i Virginia och Karibien, kunde han köpa sig fri. Med tiden skulle Equiano, som 1767 bosatt sig i London,

bli en portalfigur i den abolitionistiska rörelsen i Storbritannien. Hans självbiografi blev extremt populär och bidrog till att vända opinionen i frågan om slaveri.

I SLAVERITRILOGINS FÖRSTA volym angav Harrison fyra variabler för att förklara det mångtusenåriga fenomenet slaveri: människors ondska, maktlystnad, krig och fattigdom. I min anmälan av den boken (*Annex* hösten 2006) ifrågasatte jag förklaringsvärdet i de angivna variablerna och konstaterade bland annat att vinstintresse och andra ekonomiska drivkrafter saknades i analysmodellen. Ingen tillräckligt entreprenör, hur ond eller maktgalen han eller hon än är, väljer att köpa dyrbara slavar om det finns ett utbud av anställningsbara fria lönearbetare på marknaden. I det nu aktuella bandet lämnar Harrison de tidigare angivna förklaringsvariablerna därhän och skriver: "Hela idén bakom kommersen med människor var ju att skaffa fram arbetskraft." Förhoppningsvis förbereder författaren ett teoretiskt kapitel i den planerade tredje volymen i trilogin där han problematiserar slaveriet och klargör sin syn på dess orsaker. Trots allt är det skillnad på ett kåseri, hur fylligt och imponerande det än är, och vederhäftigt historieskrivning. ■

Passa på!
Översatt
facklitteratur!

På dixikon.se hittar du utvald litteratur på originalspråk, varav en hel del är facklitteratur. Titlarna väljs ut av välkända och kunniga skribenter som även skriver kortfattade personliga texter om böckerna. Gå alltså in på www.dixikon.se och botanisera bland vår översatta och utvalda facklitteratur.

DIXIKON

Utvald litteratur på originalspråk

nyheter från carlsson bokförlag

JOLO

den förarglige iakttagaren. Journalisten och författaren
Jan Olof Olsson
Göran Leth
Inbunden, illustrerad
ca 350 sidor
978 91 7331 104 5

SKÅNSKA SPÖKEN

Gastar och gengångare
i bondesamhällets folktrö
Stefan Isaksson
Inbunden, illustrerad
298 sidor
978 91 7331 096 3

Läs mer på www.carlssonbokforlag.se

CARLSSON BOKFÖRLAG

St Högatan 31, Stockholm
Box 2112, 103 13 Stockholm
08-545 254 80

HISTORIEN | GREKISKA ANTIKEN

Grekerna och grekiskan blir aldrig för gamla

Hellre översiktlighet än detaljrikedom i böcker om antiken

VÅR VÄRLDSHISTORIA finns vissa personer, händelser och epoker som har uppnått kult- eller ikonstatus, i positiv eller negativ bemärkelse. Bland epokerna märks i vår västerländska kultur i synnerhet den grekisk-romerska antiken och andra världskriget, även om medeltiden onekligen kommit en hel del i fokus på senare tid. Medan man under renässansen och på 1600-talet tyckte att Vergilius var mera framstående än Homeros och Seneca en bättre tragediförfattare än Sofokles, kom Grekland att bli starkt uppvärderat i och med litteratur- och konsteoretiker som Herder, Winckelmann och Friedrich August Wolf. Greklandssvärmerierna från 1700-talet och framåt är legio och avser främst den så kallade klassiska tiden (480–333 f.Kr.). Den efterklassiska tiden såg man som en period av nedgång och förfall, varför man inte ens gjorde sig mödan att skilja på vad vi kallar hellenismen (333–31 f.Kr.) och kejsartiden (31 f.Kr.–cirka 600 e.Kr.).

Mycket av 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talets bild av det antika Grekland är förstås missvisande och att avfärda som svärmeri. När Heinrich Heine talade om "hellenen" som en särskilt ädel människotyp, som tidlöst återfinns inom olika

En sida av den grekisk-romerska antiken som i dag kommit på undantag är språken.

nationer, var det snarare uttryck för en längtan och nostalgisk dröm än för något reellt. Och när Oscar Wilde utropade "Vi är alla greker!" blickade han hänryckt tillbaka på ett idealiserat förflutet, som hans samtid – enligt Wilde: tack och lov! – var kulturellt förankrad i. Även i vår egen tid väcker grekerna känslor och blir föremål för idealisering. Som exempel på det engagemang det antika Grekland fortfarande möter – och dess starka roll som identifikationsobjekt för oss moderna människor – kan nämnas reaktionen på filmen 300, som nyligen hade premiär på svenska bio-

Av

EVA-CARIN GERÖ

Professor i antik grekiska vid Stockholms universitet

**FRÅN ALEXANDER
TILL AUGUSTUS**

En glanstid i antikens kultur

Sture Linnér

Norstedts (309 s.)

RENA GREKISKAN
Klassiskt språk i modern tid

Ebbe Vilborg

Norstedts Akademiska Förlag (200 s.)

grafer. I anslutning till filmen bloggades och chattades det intensivt bland unga biobesökare. Till exempel upprördes man över att det "storhetsvansinniga" USA identifierade sig med de "ädla" spartanerna, som kämpade och föll vid Thermopylae.

Vad är det, kan man fråga sig, som betingar en sådan kontinuerlig fascination för antiken? Är det de objektivt sett stora och tidiga landvinningarna inom litteratur, filosofi och konst, som till yttermera visso än i dag präglar vår kultur, eller är det

ett slags överdimensionerad idealbild, som vi bör frigöra oss ifrån, om vi nu kan det?

EN SIDA AV DEN grekisk-romerska antiken som i dag kommit på undantag är språken. För inte så länge sedan var det i Europa och den övriga västerländska världen självklart att en bildad person hade ganska omfattande kunskaper i latin och grekiska. Ja, det var i hög grad detta som definierade en bildad person. Man hade också tankar om latinets och grekiskans gynnsamma och fostrande effekter på

intellektet och karaktären (fastän just grekiskan ansågs mindre karaktärsdanande än latinets, kanske på grund av mindre sedesamt innehåll i vissa grekiska texter). De klassiska språkens grammatik, intill minsta verbböjning, såg man som ett led i den idealiskt bildade människans uppsättning av tankemönster, vilka ytterst skulle bidra till en kultiverad, logisk och allmänt sund syn på tillvaron.

Språk, utom möjligen engelskan, för en tynande tillvaro i skolan och högskolan i dag, men det betyder paradoxalt nog inte att man ute i samhället är ointresserad av språk. Språk är på modet – det märks genom intresset för tv-sändningar som "Värsta språket" och väl också, exempelvis, genom uppdykandet av den nya tidskriften *Språktidningen*. Inte minst har de så kallade döda språken fått sin beskärda del av de språkintrasseras uppmärksamhet: Tore Jansons bok *Latin* har sålt mycket bra och Ola Wikanders *I döda språks sällskap* blev nyligen nominerad till Augustipriset.

EN NY BOK om grekisk kultur i vidare bemärkelse är *Från Alexander till Augustus. En glanstid i antikens kultur*, författad av Sture Linnér, docent i grekiska, professor samt uppskattad kulturskribent och översättare. Här skildras i ord och bild den turbulenta hellenistiska perioden, ungefär de trehundra åren efter Alexander den stores död 323 f.Kr. Vid denna tid vidgades grekisk historia till att inte bara omfatta ett antal stadsstater, de flesta kring Medelhavet, utan också vidsträckt kungadömen som de i Egypten, Mindre Asien och Makedonien. Följden blev en mångkulturell civilisation av ditintills okänd omfattning och med präglning av grekisk särart.

Linnér guidar läsaren lärt och elegant genom vidsträckt kulturlandskap. I boken behandlas såväl hellenismens politiska och sociala frågor som dess vetenskap, konst och skönlitteratur. Projektet är onekligen ambitiöst, och resultatet är lyckat, dock nödvändigtvis med vissa begränsningar. Det skummas en hel del på ytan, och läsaren känner sig – om än lust-

fyllt – förförd och smått vilsen bland citat, bilder, huvudtext och bildkommentarer, som ibland interfolieras på ett läsarovänligt sätt. Ibland har man också en känsla av att Linnér, som antiktolkare ofta gör, väljer sina teman efter eget temperament. Det blir exempelvis mycket kvinnokroppar, och visst, grekerna var förtjusta i kvinnlig fågning. Men var finns de lika tidstypiska homoerotiska preferenserna, som visserligen får komma fram litet i citaten av epigramdiktningen, dock ingalunda i de mera explicita formerna? Det är en ständig risk att grekerna – tidigare den klassiska epokens och nu hellenismens – alltid tillrättaläggs och filtreras i enlighet med tidens och tolkares smak och normer.

Viktigare är dock den värdering, och

Det skummas en hel del på ytan, och läsaren känner sig – om än lustfylld – förförd och smått vilsen bland citat, bilder, huvudtext och bildkommentarer ...

uppvärdering, av hellenismen som präglar Linnérs bok (och som redan märks i undertiteln *En glanstid i antikens kultur*). Hellenismen, och för den delen allt grekiskt som följde på den klassiska guldåldern, betraktades som sagt länge som degenererad och mindervärdig. Det konstnärliga formspråket, litteraturen, ja, själva språket, har sentida uttolkare menat, blev avartigt och ofullkomligt, bara en skugga av den perfekta klassiska tidens idiom i språk och bild. Här måste dock påpekas att Linnér i ett i sig lovligt projekt slår in öppna dörrar. Redan i början av 1900-talet framhöll grecister, inte minst den berömda amerikanske pionjären Basil Gildersleeve, att efterklassiskt språk och dito litteratur inte alls var sämre än de klassiska motsvarigheterna, om än stundtals annorlunda. Och här i Sverige argumenterade Albert Wifstrand för över fyrtio år sedan, bland annat i essän "Klassiska och efterklassiska greker" (*Bakgrunder*, 1961), för en uppvärdering av hellenismen. Sedan dess har mycket forskning gjorts på hellenismen, kejsartiden och grekisk medeltid med en starkt ökad uppskattning av dessa perioder till följd.

EN ANNAN FRÅGA som Linnérs bok väcker är den om likhet visavi olikhet mellan antiken och vår egen tid. Linnér trycker en hel del på det mångkulturella draget hos hellenismen, vilket för oss, som lever i globaliserade, multikulturella samhällen, närmare världen som den såg ut efter

Alexander den stores erövringar. Detta är utmärkt, men en liten varning bör ändå utfärdas. Det är ju inte utan anledning som vi hyllar just den klassiska eran, med dess ideal som frihet och demokrati – detta bör inte glömmas bort vid det nygamla mötet med hellenismens monarkier. Och "mångkulturell" låter tyvärr lätt som ett honnörsord i linje med vår egen tids stundtals kanske mindre välreflekterade ideal.

Några detaljer: I avsnittet om Herodas, författare till så kallade mimer (korta, humoristiska sketcher) är redogörelsen för översiktlig, så att det inte riktigt framgår vad som är roligt och ibland pikant. Till exempel kunde ha nämnts att gestalten Metro, som figurerar i "Ett intimt samtal", återkommer i mimen "Skomakaren", där hon som forskare hävdar avancerat till försäljerska av – jämte skor – dildos (*baubones*). Dessutom har en olycklig formulering insmugit sig. Linnér säger nämligen

om Herodas att "hans mimer uppskattades [...] högt i antiken – bland andra av ingen mindre än Platon [...] och romarna räknade honom bland de största skalderna". Det Platon, som dog hundra år före Herodas födelse, uppskattade var självfallet den äldre mimdiktningen, företrädd av bland andra Sofron.

En annan, mycket viktigare detalj är behandlingen av den hellenistiska filosofin, där man bland annat saknar mera ingående behandling av den originella och receptionshistoriskt viktiga kyniska skolan. Vidare betonar Linnér begreppet "det rätta/avgörande ögonblicket" (*kairos*) i hellenistisk konst. Hur viktig denna föreställning än må vara för hellenismen, måste dock framhållas att det *extrema ögonblicket*, ofta den *optimala livsfasen* (ungdomlig skönhet, idrottsprestationer och så vidare) är något som i allra högsta grad kännetecknar de äldre perioder som hellenismen väsentligen bygger på. I Konrad Adams kortfattade men utmärkta skrift *Die alten Griechen* (2006) framhålls bland annat att grekernas passion för det extrema bidrog till deras negativa självbild, självtuktelse och, som han menar, så småningom förkrympning till *Graeculi* ("små/obetydliga greker") i den romerska världen.

Sammantaget tycker jag att Linnérs bok aktualiserar en diskussion om vad populärvetenskapligt författande om det grekiska är, har varit och bör vara. Det här är njutbart och trevligt – stryker oss nutida antikfans så att säga medhårs – men

vilka andra, mindre gemytliga sidor finns hos antiken, som vi borde närma oss, och vad säger oss jämförelsen med antiken om oss själva, även där den inte är politiskt korrekt?

EN BOK SOM GER SIG i kast med grekerna från den språkliga sidan är Ebbe Vilborgs *Rena grekiskan. Klassiskt språk i modern tid*. Titeln för oss rakt in i en myt om grekiskan: den är svår, svårare än andra språk. Till exempel används ju frasen "rena grekiskan" som en metafor för mer eller mindre allt som är obegripligt. (Formuleringen kan härledas till Shakespeares *Julius Caesar*, som i sin tur nog lånat från latinets *Graeca sunt, non leguntur*, "Det är grekiska – det läser man inte.")

Vilborg menar dock att grekiskan inte är så svår som vi tror; den finns nämligen inbyggd i vårt eget modersmål, i form av lånord och diverse lärda uttryck. Boken ger en kort bakgrundshistoria om grekiskan som kultur- och världsspråk, inklusive en genomgång av de viktigaste grekiska gudarna, därefter en mera omfattande del med "grekiska långivare", det vill säga grekiska ord (alfabetiskt ordnade och skrivna med latinskt alfabet) som gett upphov till lånord i vårt eget språk. På detta följer ett svenskt register, som gör att man lättare kan slå upp ett givet lånord, samt ett avsnitt "Grekiska citat", där man enligt författaren kan njuta av "den äkta klassiska grekiskan".

JUST SOM ETT LITET UPPSLAGSVERK för allmänt språkitresserade personer fungerar *Rena grekiskan* bra. Däremot ger boken mycket litet information om det grekiska språket just som språkssystem, vilket är synd, när det äntligen kommer en bok om detta intressanta och kulturbärande idiom. Boken gör faktiskt nästan en omväg kring den förment svåra grekiskan – *Graeca sunt, non leguntur!* Här får man visserligen många aha-upplevelser kring det egna språkets ordförråd samt några grekiska fraser som man kan citera eller känna igen, då de citeras av andra. Men detta, vill jag understryka, ger oss självfallet inte "godtagbara kunskaper i grekiska" (fast det menar nog inte Vilborg egentligen). Språk är svåra och kan bara tillägnas genom idoga studier – timmar, dagar, veckor, månader och rentav år av grammatik- och textstudier. Men i grekiskans fall lönar det sig att ta sig igenom böjningsparadigm, verbasppekter, oregelbundna verbteman med mera. Man får nämligen på så sätt beträda den oöverträffade bästa mötesplatsen med de gamla grekerna: deras litteratur, filosofi – ja, tänkande – på originalspråk. ■

KONSTARTERNA | TEATER

Mindre systematiskt än det var tänkt

Syntetiskt trebandsverk om den svenska teaterns historia

SVERIGE HAR teaterforskningen en lång tradition och många utövare. Man har en längre tid drömt om en allmän presentation av svensk teaterhistoria. Under 2000-talet har det redan publicerats tre verk i ämnet. Den helt nyutkomna *Ny svensk teaterhistoria 1-3* är ett omfattande och värdefullt verk, på vilket en högt uppsatt expertgrupp har lagt ner år av arbete. Är alltså tomrummet fyllt?

Först utkom *Svensk teater* (2003), en "personlig teaterhistoria" av Dramatens och tv-teaterns tidigare chef Lars Löfgren. Där strävar han efter att behandla den svenskspråkiga teaterverksamhetens historia och rör sig alltså också även i USA, Norge och Finland.

Forskarna i teatervetenskap vid Stockholms universitet har under ledning av Willmar Sauter förtjänstfullt utvecklat metoder i teaterforskningen och aktivt deltagit i de internationella strömningarna inom branschen. De har skrivit en kritisk teaterhistoria *Teater i Sverige* (2004), som riktar sig till studerande, där man i stället för att göra boken heltäckande strävade efter att i skilda artiklar ge utrymme åt växlande synvinklar. Utgångspunkten var uppfattningen att teatern är en mångskiftande spelkultur som är bunden till samhället.

Det känns som om dessa verk har fungerat som goda sparringpartner för dem som skrivit *Ny svensk teaterhistoria* – ändå hänvisar man akademiskt nedlåtande till dessa föregångare. Enligt bokverkets huvudredaktör Tomas Forser har målsättningen varit en systematisk allmän översikt. Han nämner som närmaste förebild för boken, något vilseledande, Georg Nordensvans verk *Svensk teater* (Bonniers 1917-18), som till sin utformning var en Dramatencentrerad presentation av Stockholms teaterhistoria från Gustav III:s tid till 1910-talet. *Ny svensk teaterhistoria* innehåller över 1 300 textsidor, men har man ändå lovat för mycket i fråga om systematik?

Av

MIKKO-OLAVI SEPPÄLÄ

Fil. dr i teatervetenskap
vid Helsingfors universitet

NY SVENSK TEATERHISTORIA 1-3

Tomas Forser (huvudred.)

Gidlunds förlag (1 304 s.)

I övriga företal poängterar man mera försiktigt teaterforskningens konstruktiva karaktär samt att de utvalda föreställningarna endast av forskarna själva. *Ny svensk teaterhistorias* skribentkår är erfaren, omfattande och representativ, även många emeritusprofessorer finns med. Redaktörerna för de enskilda delarna, professorerna Sven Åke Heed, Ulla-Britta Lagerroth och Ingeborg Nordin Hennel är väl insatta i dagens trender inom forskningen och framhåller att teaterhistoriens väsen ligger i mötet mellan åskådare och utövare, inte i bevarade byggnader och pjästexter.

REDAKTÖRERNA HAR utnyttjat flera experter som har skrivit enskilda artiklar. Professorerna Dag Nordmark och Claes Rosenqvist, dans- och barnteaterforskaren Margareta Sörenson samt operaforskaren Göran Gademan har fått ganska mycket ansvar. Deras artiklar är synnerligen viktiga ur helhetssynpunkt, eftersom de gör verket mångsidigare och samtidigt lägger till sidor som tidigare fattats i berättelsen om den nationella teaterhistorien.

Den uttalade målsättningen med bokverket är att bättre än tidigare lyfta fram kvinnorna och könet. Att skildra teaterhistorien via föreställningar är en viktig utgångspunkt som löper genom hela bokverket. Man har velat föra fram en föreställningscentrering i stället för en dramacentrering. I praktiken har man bett skri-

benterna att i sina artiklar beskriva vissa föreställningsskeenden mer detaljerat.

Som utgångspunkt är det fråga om ett nationellt storverk där man uppdaterar det som får plats i den nationella teaterhistorien. Verkets uppgift är att hylla teatern i dagens Sverige, visa att den har gamla rötter, presentera de stora stunderna i dess historia och föra fram dess rikedom i dag. Men stannar man i Stockholm och på Dramaten eller vågar man sig ut i periferin? Går man från topp till topp eller presenterar man ett panorama över allmän teaterkultur? Hur har man beaktat det mångkulturella Sverige? Till vem riktar sig verket?

DET KRONOLOGISKT framskridande verket är delat i tre volymer. Periodiseringen är enkel: 1800- och 1900-talen har fått var sitt band, den tidigaste perioden behandlas i första delen. Delarna är dock inte i balans med varandra: den sista, som behandlar 1900-talet, är till sitt sidantal lika omfattande som de två första tillsammans.

Utgångspunkten har tydligen varit att få till stånd ett tredelat verk, men den vaga periodiseringen, som grundar sig på århundraden, försöker man onödigt och haltande motivera med omvälvningar som man påstår datera sig till samma tider. Alltså framhåller Sven Åke Heed omvälvningarna i svensk teaterhistoria mellan 1700- och 1800-talen genom att hänvisa till motsättningarna i monarkernas karaktärer! Denna kläm urvattnas i skilda artiklar som poängterar att det inte skett någon, ur teaterhistorisk synvinkel, viktig omvälvning under den tiden. En betydligt viktigare brytnings-tid inföll på 1840-talet då Stockholms teatermonopol bröts och teaterlivet tog fart, man upplevde en generationsväxling vid landsortsteatrarna, en ny estetik och ny nationell dramatik vällde fram. I den tvådelade allmänna översikten *Dansk Teaterhistorie* (1992-93) bryter man till exempel av vid 1840-talet då

Ett drömspel. Från Robert Wilsons iscensättning på Stockholms stadsteater 1998.

Foto: Lesley Leslie-Spinks (ur *Ny svensk teaterhistoria* 3)

"folkteatern" utmanade "hovteatern".

Man saknar definitioner på begrepp och på själva uppgiften samt motiveringar till de begränsningar som gjorts. I synnerhet de centrala begreppen "svensk", "folkteater" och "modernism" hade krävt en gemensam grund. Nu använder skribenterna dem egenmäktigt och motstridigt.

Vad avser man när man talar om svensk och vad avser man med teater? Stannar man inom Sveriges nuvarande område eller kanske inom den svenskspråkiga tea-

tern? Den största delen av forskarna tar kritiskt avstånd till "svenskheten", men Sven Åke Heed och Margareta Sörenson skriver mer oförsiktigt när de lyfter fram svenskarnas och den svenskspråkiga litteraturens prestationer. Heed använder dunkla och anakronistiska uttryck som "vårt land", "vår svenska medeltid", "våra allra äldsta texter" när han skriver om medeltiden och återför utvecklat Sveriges teaterhistoria i slutet av 1700-talet till Gustav III:s person och politik.

Svenska konstnärer som gjort internationell karriär är legio, men det är endast Sörenson som lyfter fram svenskarnas prestationer i utlandet. "Les Ballets Suédois", som var en dansgrupp i Paris på 1920-talet, blir i hennes text missvisande "Svenska baletten". Även i övrigt skriver hon med ett friare och ledigare journalistiskt grepp, som skiljer sig från övriga skribenters akademiska stil, vilket inte är något klander.

Bokverket behandlar alltså teatern inom landets nuvarande gränser, och den ses som "vår teater" trots att man medger att den svenska teatern under en lång tid egentligen var utländsk och uppstod under påverkan av utländska förebilder. Utgångspunkten är den institutionella teatern i Sverige vid millennieskiftet. Det är fråga om den historia som omfattar svenskspråkig tal- och musikteater, opera och dans. I praktiken koncentrerar man sig ganska mycket på Stockholm, fokus läggs endast då och då på Göteborg, Malmö eller övriga "landsorten".

VERKETS OMFATTNING tillåter en växling eller balansgång mellan systematik och kritiska synpunkter. I praktiken finns det endast få artiklar som mekaniskt refererar teaterhistoriens händelser och årtal, texterna är i huvudsak livfullt skrivna. Där ingår ytterst förtjänstfulla, djupgående och njutbart skrivna kapitel. Inom artiklarna och mellan dem förekommer i någon mån hopp och upprepningar, vilket tidvis försvårar läsningen.

Att fördjupa sig i föreställningarna fungerar väl och ger texten rymd och rörelse. Visserligen medför det även vissa upprepningar i synnerhet i andra delen, där skribenterna i tur och ordning för fram den sceniska betydelsen av gasljusets införande på Stockholms teatrar på 1850-talet.

Den utlovade kvinnoaspekten förverkligas i synnerhet genom Nordin Hennels artiklar. Hon skriver en mothistoria till 1700- och 1800-talens Kungliga Teater, där kvinnorna och teaterutbildningen får utrymme. Tyvärr grötar artiklarna ihop sig i onödig detaljrikedom, flackande och upprepningar. Den yngre generationens forskare Göran Gademan tar i sina artiklar fram genusaspekten på ett mer okonstlat sätt. Dock beskrivs 1900-talets teaterhistoria i förvånansvärt hög grad via manliga regissörshjältar.

Skribenterna strävar inte efter att presentera ett panorama över tidsperioderna, utan skriver för det mesta ur en mer begränsad synvinkel, akademisk, kunde man säga. Sålunda lyfter de fram könet på 1800-talet och modernismen och sam-

► hållskritiken på 1900-talet. Hela tiden framhålls de regissörer man ansett konstnärligt mest framstående (August och Per Lindberg, Alf Sjöberg, Olof Molander, Ingmar Bergman) men också i mindre grad dramatiker (Strindberg) och skådespelare (Elise Hwasser, Anders de Wahl, Gösta Ekman). Dramaten framhävs mycket starkt, och även Operan får en betydande roll när man ser till sidantalet.

Redaktörerna blir tvungna att också skriva om ämnen som de i sin forskning inte satt sig in i. Professor emerita Lagerroth, som gått den långa vägen, skriver klart och klarar av uppgiften med störst elegans. De största problemen har forskaren i avantgardeteater Sven Åke Heed, som hamnat på okända vatten när han redigerat bokverkets första del, där historieforskning och kännedom om tidsepoken hade varit hårdvaluta.

DET ÄR EN HETEROGEN SAMLING forskare som skrivit expertartiklarna i den första delen. Deras beröringspunkter med teaterforskningen är växlande. Detta minskar dock inte intresset för artiklarna. Av skribenterna urskiljer man, både stilmässigt och genom deras sakkunskap, Kurt Johansson i avsnittet om skoldrama och Dag Nordmark som skriver om landsortsteater. Forskningen inom svensk turnéteaters historia fick ett lyft genom samnordiska projekt på 1980- och 1990-talet och det är betydelsefullt att dessa resultat bifogats den svenska teaterhistorien.

Gunilla Dahlberg och Marie-Christine Skuncke kopplar på ett njutbart sätt samman Sveriges teaterhistoria på 1600-

kunde artiklarna vara längre, de helheter som vardera skribenten utformat kunde vara mer omfattande. Redaktörerna Nordin Hennel och Lagerroth, som bägge svarat för närmare hundra sidor, skriver att volymen "inte gör anspråk på att ge någon heltäckande bild av det svenska 1800-talets teaterlandskap".

När det gäller 1800-talet koncentrerar man sig på teater, opera och dans – man använder sig alltså av ett mer begränsat teaterbegrepp än i den första delen. Lejonparten av artiklarna behandlar Kungliga Teatern i Stockholm och dess konstnärer. Skribenterna har dock strävat efter att behandla denna institution ur fräscha synvinklar och nöjer sig inte med att upprepa tidigare uppfattningar. När det gäller artiklar som för in något nytt i den stora berättelsen om Sveriges teaterhistoria skiljer sig artiklarna om den så kallade landsortsteatern lite till sitt grepp, och hamnar lite under fötterna på det väldokumenterade centret.

Den tredje delen behandlar 1900-talets teater och påminner till sin uppbyggnad om den andra delen. Modernismen, antinazismen och de regissörer man ansett viktigast inom teatern får stor plats, men man har även fått med översikter gällande underhållningsteater och nycirkus. Av skribenterna är det kännaren av Stockholms teaterhistoria Sverker Ek som jobbat flitigast, men Margareta Sörenson har också fått glädjande stort utrymme för barnteater och dans. Verket berikas avsevärt av Dag Nordmarks översikt över radio- och tv-teaterns historia samt Olle Sjögrens (hans namn fattas i medarbetarförteckningen) artikel om revy och buskis.

Artiklarna försöker utgå från någon strukturerande synvinkel, trots att rubrikerna på en del ställen är vilseledande. Under rubriken "Stadsteatertanke i Sveriges teaterhistoria" behandlas till exempel Malmös teaterhistoria där man bäddat in en 27-sidig översikt över Ingmar Bergmans teaterkarriär. Huvudredaktören för bokverket Tomas Forser har endast skrivit en, men desto mer vägande "teatersociologisk" artikel där han förtjänstfullt analyserar den statliga kulturpolitiken, teaterdebatten och de fria gruppernas verksamhet från 1960-talet till början av 2000-talet.

HAR MAN DÅ LOVAT för mycket när man talar om systematisk teaterhistoria? Ja, men det är bra så. *Ny svensk teaterhistoria* är ett mångsidigt verk med många olika per-

spektiv. Vad jag kan se, strävar bokverket inte heller efter att vara systematiskt, det strävar efter att vara syntetiskt. Det vill kombinera traditionell och kritisk teaterhistoria. Det är medvetet om att en nationell berättelse redan existerar och fogar till den ett material som en kritisk forskning lyft fram. Huvudstadens nationella institutioner visar sin dolda natur, och de har även vid sin sida fått en demokratisk tradition som beaktar övrig spelkultur.

"Folkteatern" tittar fram under olika tidsskeden och i olika skribenters artiklar. Eftersom begreppet är så viktigt i Sverige hade det varit motiverat att i någon artikel granska landets teaterhistoria helt ur folkteaterns synvinkel. Nu finns den bara med i spridda, separata omnämmanden. Skådebanan och Riksteatern representerade folkteatern, och den representerades likaså av teaterhuset i Malmö. Enligt Sverker Ek förverkligades den ideala folkteatern på 1930-talet vid Göteborgs stadsteater genom föreställningarnas kämpande humanism där publiken "kunde göra scenen till ett forum för tidens aktuella frågor". Radio- och tv-teatern var folkteater eftersom den förmånligt spred kultur till vida kretsar runt om i landet. Slutligen kommer man fram till 1970- och 1980-talets folkteaterdebatt.

Ett poängterande av folkteatern hade också hjälpt till att skilja den allmänna översikten från skuggan av Dramaten och Stockholm. Nu har behandlingen av landsortsteatrarna en tendens att stanna vid enskilda artiklar, turnéteaterbeskrivningar samt när det gäller 1900-talet vid ett referat av teaterhistorien i Göteborg och Malmö. En utvidgad behandling av landets övriga teaterhistoria samt av konstnärerna och föreställningstilldragelserna hade i högre grad decentraliserat den svenska teaterhistorien. *Ny svensk teaterhistoria* är, trots Tomas Forsers ambitioner, ännu Dramatencentrerad. När det gäller 1800-talet lyfter man fram dess skådespelare, på 1900-talet dess regissörer. Periferin: kvinnorna, landsortsteatern och etniciteten, som alla kunde ha framhållits ännu radikaltare.

MAN HAR SEDAN 1980-TALET angripit den traditionella forskningen kring teaterhistorien. Enligt kritikerna räcker det inte med att referera källmaterial och koncentrera sig på huvudstadens centrala teater, utan de dominerande stora berättelserna i anslutning till nationella centrala teatrar måste utvärderas och utmanas ur nya perspektiv som utgår från problemställningar. Samtidigt har rituelforskningen förändrat den akademiska teaterforskningen och krävt att teatern skall ses som en spe-

Ny svensk teaterhistoria är, trots Tomas Forsers ambitioner, ännu Dramatencentrerad. När det gäller 1800-talet lyfter man fram dess skådespelare, på 1900-talet dess regissörer.

och 1700-talet med sitt sammanhang; den tidens samhälle och teatrarna på kontinenten. De påvisar bland annat hur hovteaterkulturen breddade ut sig till Sverige under tyska prinsessors beskydd. Dessutom belyser Ann-Marie Nilsson de dramatiska dragen i den katolska kyrkans liturgi och isländske Terry Gunnell spelkulturen under förhistorisk tid.

Den andra delen är något mer omfattande än den första, cirka 350 sidor. Bandet är också uppbyggt på ett annat sätt: en tämligen enhetlig grupp skribenter har utformat 22 artiklar, bland dem finns korta presentationer av enskilda föreställningar. Ur åskådighetssynpunkt

ciell institutionaliserad form av *cultural performance* eller "spelkultur". En motsvarande nedbrytning av paradigmen kan man naturligtvis även se på vår tids teaterfält.

TEATERNS OCH teatervetenskapens nuvarande inriktning vill försvara att varierande performativa eller teatermässiga företeelser är föremål för forskning och historier. När dessa fogas till den nationella teaterhistoriens kontext blir intrycket inte alls lika modernt. "Ett vidgat teaterbegrepp" är inte alls någon ny uppfinning inom Norden. Redan i slutet av 1800-talet lyfte man såväl i Sverige som Finland upp medeltidens dramatiska lekar som en del av den stora berättelsen om den nationella teaterhistorien. Dessa fick kompensera det pinsamma faktum att teatern först under renässansen och barocken kom från kontinenten till Norden.

Nu gör man precis som på 1800-talet

och vidgar teaterbegreppet på lämpliga punkter så att man kan påbörja den nationella berättelsen från ännu äldre tider. För läsaren av *Ny svensk teaterhistoria* uppenbaras det snabbt att den första volymen inte är i linje med de senare volymerna. För att strategin skulle ha fungerat borde skribenterna mer energiskt ha letat efter former för utövande utanför den institutionella teatern även på 1800- och 1900-talen. Nu glömmar författarna sitt utvidgade teaterbegrepp i det skede då den institutionella teatern stärks i slutet av 1800-talet. På slutraderna, när det gäller 2000-talets postmoderna teater, kan man åter komma tillbaks till det. När man lyfter fram den tidiga teatermässiga föreställningstraditionen blir det en spekulativ konstruktion, en dekorativ vinjett eller en anfang, vars enda uppgift är att skapa en identitet eller stärka den, konstruera ett kontinuum från hållristningar till den offentligt stödda nutidsteaterns former.

Trots det som sagts ovan är *Ny svensk teaterhistoria* ett fängslande och inspirerande, och även mångstämmigt verk, där forskare som fördjupat sig i teaterkonsten presenterar sina sammanfattade uppfattningar. Deras artiklar hjälper 2000-talets människor att förstå dagens teaterinstitution. Men de får också mycket annat till stånd. Genom att i detalj analysera teaterdebatten, teaterföreställningar och teaterlivet analyserar skribenterna samtidigt det svenska samhället och dess sammanslutningar under olika tidsskeden.

AV FÖRFATTARNA är många födda på 1940-talet och drar sig inte för sin roll som samtida. De kritiserar, ur 2000-talets synvinkel, gångna tiders samhällsformer och statliga (eller kungliga) kulturpolitik, men tvekar inte heller att föra fram sin oro när det gäller kommersialiseringen av dagens teater. ■■

KONSTARTERNA | BILDKONST

Konsten och medierna går inte att skilja åt

Avhandling tar ett steg mot ett nytt slags konststudier

NÄR RÖRLIGA BILDER, och i deras spår så kallade nya medier, först började göra sitt intåg på konstscenen öppnade det vägen för en omvandling av konstutställningarna. Den förändringsprocess som då inleddes är alltjämt i full gång, och även om nyheter snabbt tenderar att institutionaliseras är det en process med tillräcklig dynamik för att ännu kunna rymma oväntade infallsvinklar. Om konstkritiken redan från början låg i frontlinjen med att fänga upp och beskriva dessa skeenden har forskningen, som ofta, varit långsamare. Studiet av samtidskonst generellt har länge varit tämligen eftersatt, och i detta fall tillkommer komplikationen att utvecklingen faktiskt sprängt det traditionella konstfältet, åtminstone i snäv bemärkelse, så att dess tidigare självklara disciplinära hemvist inte längre ter sig lika given. Desto mer spännande är det givetvis när nu, under senare år, denna utveckling börjat avsätta forskningsresultat på olika håll.

Anna Orrghens nyutkomna bok, *Den medierade konsten. Scenen, samtalet, samhället*, tillika hennes avhandling från Stockholms universitet, för in studiet av denna

Av

ASTRID SÖDERBERGH WIDDING

Professor i filmvetenskap
vid Stockholms universitet

DEN MEDIERADE KONSTEN

Scenen, samtalet, samhället

Anna Orrghen

Gidlunds förlag (248 s.)

samtidskonst på medie- och kommunikationsvetenskapens fält. Det är en pionjärinsats i svensk kontext, där intresset för konst och nya medier tidigare huvudsakligen varit begränsat till konstvetenskapliga och i någon mån filmvetenskapliga sammanhang.

TRE UTSTÄLLNINGSSAMMANHANG står i fokus för hennes studie: "Electrohype", "Avatar" och "Bäst före", vilka "uppehåller sig kring frågor om identitetsupplösning, flyktighet, bevarande, samtiden samt inte minst nya mediernas roll i detta", som författaren konstaterar. "Var finns", frågar sig konstnären Johan Fowelin i ett

inledande citat som sedan återkommer på flera håll i boken, "det epicentrum där värderingar skapas?" Hans svar är dubbelt: pengar och medier, företeelser som ju för övrigt ofta går hand i hand. Därför är de också ett huvudtema i fotografiseringen "Sites", en del av utställningen "Bäst före", som visar medierelaterade platser som webbyrån Spray, Teracom's lokal eller SVT 24:s inspelningsstudio. Abstrakta platser, vilka för de flesta endast existerar i medvetandet tack vare medierna, blir med ens konkreta, fortfarande dock med hjälp av medier. Trots stora inbördes olikheter har de analyserade utställningarna alla just detta gemensamt, att de problematiserar olika aspekter av mediasamhället, inte minst i det att de själva också integrerar skilda medier.

Detta mediebruk inom utställningarnas ram skulle i sig motivera ett medievetenskapligt angreppssätt. Men Orrghen låter sig inte nöja med det. Det som intresserat henne är i stället vad som i vardagligt tal brukar kallas mediebevakningen av, eller med andra ord mediernas återgivning av, dessa händelser på konstscenen – det vill säga det offentliga samtalet kring dem i mediasamhället. Hur beskrivs till exempel ▶

► i hennes textkorpus relationen mellan människa och medier? Det är ingen lätt uppgift Anna Orrghen gripit sig an. Inte nog med hennes metaperspektiv på den medierade konsten. Där många medievetare brukar avgränsa sig till studiet av ett enda medium spänner Orrghens studie över såväl tidningar, radio och television som internet. Inledningens terminologiska djungel, en nödvändig följd av ämnets komplexitet, kan vid första påseende därför möjligen väcka viss bävan – samtidigt som författarens precision härvidlag imponerar.

TILL TVÄRVETENSKAPENS välsignelser hör bredden i Orrghens referenser. Hon hänvisar lika obesvärat till anglisten Stephen Donovans analys av James Joyce som till idéhistorikern Solveig Jülichs forskning kring tidig röntgenfotografi. Intetdera ämnet är väl självklart för hennes fokus, men bäggedera av hög relevans genom sättet att integrera deras iakttagelser, Donovan om Joyces dialog, genomsyrad av vardagligt tidningsspråk vilket skapar närhet till läsaren, eller Jülichs av hur röntgenfotografins utveckling möjliggjorde nya journalistiska experiment och därmed förde medieutvecklingen framåt. Därmed får Orrghens studie också både en historisk dimension och en påtaglig humanvetenskaplig prägel, något som är långt ifrån självklart inom medie- och kommunikationsvetenskapen.

Hon tydliggör samtidigt i sin bok hur tvärvetenskapliga angreppssätt understundom kan rymma oväntade fällor, inte minst terminologiska. Olika vetenskapliga traditioner, också varandra näraliggande, tenderar att använda samma begrepp, men med högst skiftande betydelser. Till exempel gäller det ordet "mediespecificitet". Det är ingen tvekan om att Orrghen här gör en rad nödvändiga distinktioner och garderar sig mot såväl konstvetenskapens normativt estetiska användning av termen à la Clement Greenberg som mot en Marshall McLuhans eller en Friedrich Kittlers mer tekniskdeterministiska begrepps innebörd. I kapitlet med denna rubrik analyseras alltså, konkret och "medienära" – ibland nästan intill banalitetens gräns – de utmärkande dragen för respektive medium. Det är glasklart. Kanske är det nödvändigt. Men är det möjligt? Går det verkligen att skala av ett ord dess konnotationer? När Orrghen mot slutet av kapitlet går in på relationerna medierna emellan svävar ändå skuggan av andra sätt att använda termen över resonemanget. Orden, lika litet som medierna, är ju aldrig helt rena.

JU LÄNGRE LÄSAREN KOMMER i boken, desto mer kompliceras emellertid bilden. Och det är också här som studien blir som allra mest spännande. I det näst sista kapitlet för författaren en rad resonemang om förhållandet mellan samtiden och historien. Hur beskrivs till exempel det förflutna i förhållande till nuet på konstscenen? Och vad händer när, som i ett citat från Margaretha Rossholm Lagerlöf, en nyare term som "interaktiv" tillämpas på det långt mer traditionstyngda begreppet "upplevelse"? Här visar Orrghen hur det nya medielandskap som brett ut sig över konstscenen och som ibland brukar betraktas som lösryckt – ett nu som brutit med historien – gärna tvärtom definierar sig självt i relation till det förflutna. Härigenom framträder också historien i nytt ljus: om upplevelsebegreppet görs interaktivt förändras det, blir mer dynamiskt. Men här diskuteras också definitioner av samtiden som tillstånd snarare än som historisk kontinuitet. Dessa tillståndsbeskrivningar, som alla relaterar till medier, kläs gärna i rumsliga termer, som just "medielandskap" eller "verklighetsverkstad". Det är sådana "medieplatser" som i dag bidrar till att forma, med Orrghens ord, "människans orientering i förhållande till sin – både fysiska och symboliska – omgivning". Den kan inte längre ens tänkas omedierad, lika litet som konsten kan det.

Det att medier både omger och återger andra medier, vilka i sin tur behandlar eller aktualiserar medier får emellanåt tanken att svindla för läsaren. Orrghen talar dock hellre om "en invecklad cirkelrörelse i vilken konsten, den mediala diskursen om den samt samhället i vilket de figurerar i praktiken är oskiljaktiga". Gör då Orrghens cirkelrörelse ytterst att samhället i själva verket inte består av något annat än medier? Frågan inställer sig med nödvändighet under läsningens gång. Men hennes svar är mer komplext än så. Snarare är det så att seendet, erfarenheten av rum och tid, eller samhällets och människans självförståelse – allesammans centrala för konsten – i dag i grunden påverkats av, samtidigt som de i sin tur påverkar, medierna.

ÄVEN SJÄLVA AVHANDLINGEN, konstaterar Orrghen avslutningsvis, är delaktig i detta samspel. Den är både ett uttryck för och del i konstituerandet av det mediasamhälle som den analyserar, men den "gör någonting med konsten" också, den medierade konst som står i fokus för studien. Fjärran är här beskrivningen av forskarens position som åtminstone delvis på distans från analysobjektet. Även forskaren ingår ju i mediasamhället, och tar själv del i mediala diskurser. Detta är därför en avhandling skriven inifrån – och något annat vore heller inte möjligt. ■

KONSTARTERNA | MUSIK

Taubes toner tas på allvar

Evert Taube pekar mot populärmusikens kärna

DISTANSEN TILL det tidiga 1900-talets populära visor och schlager växer alltmer. Människorna som var med då det begav sig börjar försvinna. Både de som älskade musiken och de som föraktade den. Långt in på 80-talet levde örhängen och visklassiker kvar genom melodiradion och tappra musiklektorer – till många ungas förtret. Men distansen har i dag blivit så stor att mycket av det som för tjugo år sedan tedde sig som mossigt nu ter sig nostalgiskt eller nästan exotiskt. I allt högre grad märker man att denna musik börjar tas på allvar. Små, entusiastiska skivbolag räddar 78-varvare ur glömskan och allt fler äldre populärmusikaliska fenomen uppmärksammas från vetenskapligt håll. Den sentimentala schlagerens

Av
JOHANNA BROMAN ÅKESSON

Doktorand i musikvetenskap
vid Stockholms universitet

EVERT TAUBES MUSIK
En musikvetenskaplig studie

Olle Edström

Institutionen för kultur, estetik och
medier, Göteborgs universitet (719 s.)

texter, 1900-talets populära visa och svenska barnskivor är några av de ämnen som de senaste åren blivit belysta av forskare. I Sverige har vi annars länge varit fattiga på vetenskapliga arbeten om äldre

populärmusik. En av de första, och fortfarande en av få, som vetenskapligt granskat den äldre svenska schlagern var Olle Edström som 1989 utkom med *Schlager i Sverige 1910-40*.

Det är således med stor förväntan jag tar mig an Edströms drygt 700-sidiga tegelsten: *Evert Taubes musik. En musikvetenskaplig studie*. Ämnet är alltså ett av fundamenten i vår svenska kultur. Taubes verk bildar, tillsammans med Bellmans, den starka grund som alla senare visskappare, med eller mot sin vilja, har fått utgå från. Men Taubes tunga roll inom svensk visa har inte bara med hans sånger (som Edström kallar dem) att göra, utan också med honom själv som gestalt – denne mytomspunne äventyrare, poet, konstnär och trubadur som hjälpt till att forma vår bild av ett förgånget, idealt Sverige. Det mesta som skrivits om Taube bekräftar detta obestämbara "stora" som innefattas i begreppet Taube. Den hårda kritik som hördes under hans tidiga karriär har med tiden blivit kuriösa detaljer i mytbilden. Sedan 30-talet och "Calle Schewens vals" har inget hotat Taube som den svenske viskungen. Det är därför inte utan att jag finner det befriande att Edström är så torr och kritisk i sin beskrivning av Taubes verk. Den distansen behövs för att verkligen förstå hans storhet.

DET EDSTRÖM HAR GJORT är en empirisk undersökning av Taubes sånger med syfte att beskriva musikens uppbyggnad och faktiska klingande. Det handlar om grundforskning på hög nivå. Ingen har tidigare studerat Taubes musik i denna omfattning. Edström själv kallar resultatet en handbok, det vill säga en översikt som kan användas som ett slags uppslagsverk. Författaren granskar och dokumenterar Taubes "alla" 205 sånger (antalet kan diskuteras). Sångerna är stilindelade (marsch, polka, tango) och analyseras var och en utifrån form, text, melodik och harmonik. Taubes egna insjüngningar med arrangemang granskas och jämförs med notutgåvor. Finns något "särskilt taubeskt" i sången påpekas detta och varje analys avrundas med en sammanfattande kommentar som ibland innehåller ett värderande omdöme. Alla djupgående tolkningar av texternas innehåll är bortsållade. Texten är endast intressant i samklang med musiken, menar Edström. Som lyssnare hinner vi aldrig ta till oss hela innebörden av texten eftersom musiken styr vårt intryck. Detta krassa förhållningssätt till Taubes diktkonst är uppfriskande (om än diskutabelt), i synnerhet som texten alltid ansetts viktigare då man tidigare vetenskapligt behandlat visor.

Edströms analyser öppnar många dörrar till musikvetenskapens värld för den ickeakademiske musikälskaren. Han visar på hur man kan närma sig ett musikaliskt verk från olika infallsvinklar. Här finns pedagogiska försök till att dela in Taubes svenska valser i olika stilsikt och strävan efter att systematiskt utröna hur väl en sångtext överensstämmer med det musiken förmedlar. Bland de mest intressanta infallsvinklarna är försöken att ringa in den specifika Taubekvaliteten, vilket görs genom Schenkerinspirerade analyser där han ur en melodi vaskar fram det underliggande "skelett" som gör melodin lätt att minnas (som den stegvisa strukturen i "Nocturne"). Intressant är också de återkommande melodiska motiv som Edström har funnit hos Taube. Dessa bidrar till vår förståelse för varför vi upplever Taubes musik så "taubeskt" – ibland är det inte mer mystiskt än att Taube har lånat av sig själv på ren rutin!

Det handlar om grundforskning på hög nivå. Ingen har tidigare studerat Taubes musik i denna omfattning.

Men för den som älskar Taube är det ett nöje att bara sitta och bläddra i Edströms bok och sporadiskt fånga upp fakta – som uppräkningsarna av alla sånger som skildrar en konversation, sånger som har schlagerformen vers-refräng eller sånger som har drag av varandra (som "Havsörnsvals" och "Rosa på bal"). Att Edström både är forskare och pedagog kan man tydligt märka. Han nagelfar sitt undersökningsobjekt kritiskt och ställer frågor kring det han iakttar samtidigt som han gärna förklarar detaljer (var exempelvis "Tyrrenska sjön" ligger, nämnd i "Juliminne från Norrland") eller påpekar självklarheter (som att ingen under Taubes levnad förväntade sig en lycklig berättelse i moll).

DET ÄR ROANDE och givande läsning och jag önskar att fler forskare vore lika nyfikna och lika brinnande för att lära ut som Edström. Dessvärre blir texten på grund av den flödande blandningen av fakta, funderingar och eget tyckande väl pratig och omfångsrik. Speciellt beskrivningarna av inspelningarna är för detaljerade. Eftersom boken förutsätter att man lyssnar på Taubes inspelningar blir mycket information överflödigt, som huruvida lutan är stämd eller inte eller om Taube sjunger med beslöjad röst – detaljer som de flesta kan höra, och hör man det inte spelar det ingen större roll.

Det stora problemet ligger i Edströms fokusering på lyssnarnas uppfattning av musiken. Allt för ofta störs man av frågor i stil med: "Uppfattade människorna att frasen slutar med en öppen känsla [...]?" Eller tänkte man på att det kanske låg en motsättning mellan text och musik?" Sådant kan vara intressant men mynnar oftast bara ut i spekulationer och grumlar därvid det relevanta.

Vad som saknas är däremot en diskussion kring den musikaliska värld som lade grunden för Taubes musik. Här finns i de flesta fall inte ens karakteriseringar av de stilar som Taubes verk anknyts till. Som läsare förstår man inte alltid vad exakt i ett musikstycke som gör att det kan betecknas som exempelvis en "bellmansk visa" och inte en "romans". Trots att Taube med tiden blev en anakronism arbetade han aldrig i ett vakuum. Allt för sällan sätts den till synes tidlöse och "enastående" Taube in i sitt sammanhang. Arbetet är visserligen en förstudie till ett kommande populärvetenskapligt verk om Taube, där Edström eventuellt kommer att granska Taubes omgivande musikaliska värld närmare. För mig är det dock

naturligt att ett större resonemang kring Taubes influenser hör hemma just här i detta vetenskapliga verk där man kan återkoppla till musikanalyserna.

DEN SVENSKA POPULÄRMUSIKENS utveckling i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utgör till stor del outforskad mark. Edströms bok stärker min tro på att Taubes musik kan fungera som en nyckel till populärmusikens kärna. I Taubes verk förenades många av de ingredienser som formade musiken under 1900-talets första hälft: salongsmusiken, varietémusiken, marscherna, romanserna, folkdanserna, de folkliga visorna, de brittiska sjömansvisorna och så vidare. Eftersom Taube aldrig tog till sig några jazzinfluenser blir populärmusikens tidigaste drag desto tydligare hos just honom. Edström snuddar vid liknande tankegångar då han kallar Taube för "mellanmusikens sångliga apostel". "Mellanmusik" är ett av Edström tidigare myntat begrepp, vilket betecknar all populär musik under första hälften av 1900-talet som hade sitt ursprung i en klassisk-romantisk tradition. Förhoppningsvis kommer Edström i sitt kommande verk att förtydliga Taubes samband med mellanmusik. Skulle föreliggande musikanalytiska arbete i koncentrerad form ingå i ett sådant verk – ja, då skulle det bli ett storverk!

KONSTARTERNA | FÖRFATTARBIOGRAFIER

Litteratur i kamp med livets omständigheter

Tre böcker lyfter fram kvinnliga författarskap men tenderar att bli biografiska

EMILIE FLYGARE-CARLÉN (1807–1892), hade makalösa framgångar som romanförfattare, var den första kvinnliga författaren som levde på sitt yrke. Hon var oerhört kreativ, skrev 27 romaner, många av dem översattes till ett flertal språk. Hon gifte sig två gånger, såg tre av sina barn dö i späda ålder, födde en dotter utom äktenskapet men behöll bara den legitime sonen, Edvard. Strax efter hennes död inleddes arbetet med att skjuta undan henne från den litterära kanon. I dag är den en gång så berömda Emilie Flygare-Carlén vare sig särskilt känd eller läst.

Klara Johanson (1875–1948): författare, översättare och essäist som såg Selma Lagerlöf som den allra främsta bland författare. Hon var en av de första kvinnliga studenterna i Uppsala, hon klädde sig gärna i manskläder och levde öppet som lesbisk. Under 1900-talets första decennier var hon sin tids viktigaste litteraturkritiker. Numera är Klara Johanson i stort sett okänd för allmänheten.

Och så slutligen Victoria Benedictsson (1850–1888): komplicerad och anorektisk, med en sanningshunger som var nästintill grym. Författare och dramatiker under pseudonymen Ernst Ahlgren. Berömd för sin kärleksaffär med Georg Brandes och sitt tragiska slut – hon skar halsen av sig på ett hotellrum i Köpenhamn. Nuförtiden är hon ett typexempel på hur patriarkatet (Brandes) först sexualiserar den kvinnliga författaren och sedan ringaktar henne.

Är det en slump att tre biografier över dessa märkvärdiga kvinnor kommer ut nu? Kanske har tiden kommit för att återrädda dem och återinskriva deras namn i Sveriges litterära historia? För hittills har ju eftervärldens behandling av exempelvis Victoria Benedictsson snarast varit en uppvisning i hur en kvinnlig författare tenderar att läsas och tolkas via sitt liv (och sin död) snarare än sina verk, medan Emilie Flygare-Carléns ogina eftermäle visar hur hårt och obönhörligt kommersiell framgång slår ut det litterära anseendet. Och Klara Johansons så gott som fullständiga frånvaro i svensk litteraturhistoria är ett skolexempel på hur kanon är en strategisk process, ett skeende av undan-

Av

ALEXANDRA COELHO AHNDORIL

Författare och doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet

EMILIE FLYGARE-CARLÉNS LIV OCH DIKT**Monica Lauritzen**

Albert Bonniers förlag (563 s.)

K.J.**Carina Burman**

Albert Bonniers förlag (540 s.)

VICTORIA BENEDICTSSON**Birgitta Holm**

Natur & Kultur (239 s.)

trägningsmekanismer och inte på något sätt en objektiv ordning.

Hur behandlas dessa tre öden av sina biografiskrivare?

NÄR MONICA LAURITZEN försöker fånga Emilie Flygare-Carléns liv och dikt blir det med en textmassa som uppgår till nära 600 sidor. Det är som om graden av bortglömdhet hos objektet behöver kompenseras genom mäktighet i sidantal. Och i viss mån är det nog också så. Lauritzen låter obekymrat och generöst den väv av vardagligheter – middagar, studentverser, festskrifter, matsedlar, smågräl i familjen – som bildar Emilie Flygare-Carléns skrivkontext ställas sida vid sida med det konstnärliga materialet och sina egna analyser. Liv och verk löses upp som skilda entiteter. Mellan raderna anas också ett mörker, framför allt i det såriga förhållandet till Rosa, dottern som föddes utom äktenskapet och skickades till fosterfamilj i Dalsland. Lauritzen ställer sig frågande till varför Flygare-Carlén aldrig tog hand om Rosa, trots att det på den tiden, genom lite byråkratiska vändningar, mycket väl gick att bli "fosterförälder" åt sitt eget utomäktenskapliga barn. Men Flygare-Carlén tog aldrig Rosa till sig.

Kanske hörde det ihop med att hon förlorade sin femåriga dotter Mimmi precis när hon födde Rosa. Kanske blev förnekelsen av Rosa ett försök att betala av skuldbördan. Mor och dotter förmådde sedan aldrig älska varandra och Flygare-Carlén framstår som egendomlig och orättvis när hon skamlöst favoriserar Edvard, den utan förbehåll älskade sonen. Som för att bli sedd av sin mor börjar Rosa själv skriva, men dör i förtid, plågad av våldsam förföljelsemani där modern är själva hotet.

I det perspektivet får Flygare-Carléns romaner något tvetydigt över sig. Hon skriver gnistrande livfullt och smart, med ett ofta återkommande tema: hur unga, naiva kvinnor som till varje pris försöker göra rätt livsval ändå blir skyldiga till något fatalt misstag som åsamkar dem åratals lidande och botgöring. Hänsynslöshet ställs mot det godhjärtade, illusion mot sanning, förkonstling mot ärlighet. För det finns alltid en rättvisa hos Emilie Flygare-Carlén, som om hon vill gestalta en bättre värld i litteraturen, en värld som innefattar den verkliga världen i all dess realism, men också överskrider den genom att hela det brustna. Lauritzen visar övertygande hur Flygare-Carlén använder sig av litteraturen för att ställa moraliska frågor på sin spets, göra upp med dubbelmoral och hyckleri, men även gestalta det lidande som ett alltför nitiskt samhälle utsätter de svaga för.

Detta är en biografi som vill gripa allt, och ibland får man också syn på den stenhårda yrkesförfattaren Flygare-Carlén. Hon är proffset som antecknar dramaturgiska strategier i marginalerna av det hon läser, ständigt sökande efter en bra historia. Det är riktigt roligt att ta del av vissa av hennes iakttagelser. Som när hon återger mötet med Carl Jonas Love Almqvist, vännen och konkurrenten i jakten på en bästsäljare. Almqvist tycktes ha "liksom en flygande snilleblixt från hvarje särskilt strå" eller en "mun dragen till ett leende, der enfaldens engel och skepticisms demon tycktes sväfva om hvarandra".

Riktigt intressanta är också de sista sidorna då Lauritzen skissartat pekar på den utklassning av Flygare-Carléns författarskap som inleddes nästan omedelbart

efter hennes död, då Henrik Schück i en nyutgåva av sin svenska litteraturhistoria krympte utrymmet för hennes författarskap, använde hennes framgång och spridning som ett argument för verkens dåliga kvalitet, och till på köpet antydde att hennes framgångar kom av att hon var snygg.

Monica Lauritzens stora insats med denna volym ligger kanske främst i att hon faktiskt återger Flygare-Carlén något av den plats som kanonbildarna stal från henne.

EN SOM MAN SKULLE KUNNA upprepa samma sak om är Carina Burman, som med sin lika digra bok verkligen drar undan en mörk förlåt då hon blottar sitt objekt Klara Johanson – en av det förra seklets mest fulländade esteter. *K.J.* är ett välskrivet och väldokumenterat verk som på den traditionella biografins vis ägnar sig åt att kartlägga Klara Johansons hela liv, från barndomen i Halmstad, via studenttiden (hon var den första kvinnan från hemstaden som tog studenten), de många kärlekshistorierna – inte minst den som skulle bli livslång: förhållandet med den älskade Ellen Kleman – och däremellan läsandet, skrivandet, den ständiga bildningshungern parat med en allt större skygghet.

Carina Burman söker efter kontexten, inte i psykologisk bemärkelse utan i en social mening. Boken börjar storslaget med porträttfotografier på innerpärmarna av de damer som utgjorde nätverket kring *K.J.* Eleganta kvinnor med fantastiska hattar och allvarliga ögon som blickar fram ur mörkret med epitet som käresta, beundrarinna, vän och så vidare. Och det är just detta som boken i själva verket handlar om – nätverket, kontaktytorna. Till en början är det en smula frustrerande. Var är Klara Johanson själv, vill man fråga. Varför finns det så lite om hennes litteratur och så mycket om skvallret, relationerna? Men det är just det som är poängen med *K.J.* För det är inte bara Klara Johanson som avtecknar sig via det intensiva nätverk som blottläggs av Burman – det är hela den förtvivlade kampen hos förra seklets kvinnliga konstnärer för att få tillgång till en plats som nekas dem på grund av könstillhörigheten, omyndigförklarandet. För konsten är som alla vet en manlig fråga och i den mån kvinnor har ägnat sig åt den, har det med få undantag rört sig om förmögna kvinnor eller åtminstone kvinnor som av namnet är skyddade i nätverk och släktförbindelser. Det är en aspekt som Burman aldrig uttalar men som ändå blir det stora temat i denna bok. Klara Johanson befann sig i ett fungerande nät-

I biblioteket. Klara Johanson fångad bland sina böcker. Foto: ur *K.J.*

verk av bildade, intellektuella väninnor i en tid då Freud och psykoanalysen tilldelade kvinnorna både penisavund och hysteri. Johansons uppenbara ointresse för män och passion för sitt eget kön kan mycket väl ha upplevts som en lättnad för hennes omgivning: hon blev Parveln, den lille gossen som det var möjligt att förälska sig i, flirta med och till och med göra sexuella erfarenheter med utan att riskera några följder som graviditet, dåligt rykte eller spinnhuset. Hon verkar ha utövat en enorm dragningskraft på sina medsystrar. Kanske var det helt enkelt möjligheten till en intellektuell, fri och jämlik relation som var så oemotståndlig.

Klara Johanson tycks ha betraktat verkliga män med fullständigt ointresse, men det gällde inte i litteraturen. Goethe, Kirkegaard och dagboksskrivaren Amiel blir hennes följeslagare genom livet. Hon upphör aldrig att läsa och skriva och trots hennes gränslösa kärlek till texten visar Burman en kritiker som förblir sträng, klarsynt och välformulerad livet igenom.

På den traditionella biografins vis slutar Burman i det krassa ljuset av ålderdom och sorg över de döda. Efter att Klaras älskade Ellen har dött missköter hon sin hälsa och slutar att äta. När hon – som led av sjukhusfobi – till slut läggs in på en klinik, avfärdar läkaren den nervösa, utmärklade gumman som "senil" i sin jour-

nal. Detta var innan *K.J.* skrev sina sista två böcker.

Efter att ha läst Burmans biografi om denna familjekära flicka från Halmstad som älskade julaften och insåg att hon dels förstod sig på litteratur, dels älskade kvinnor, saknar man egentligen bara en sak – att läsa Klara Johanson själv. De glimtar man får av hennes obekymrade och precisa stil ger både mersmak och väcker ens beundran. Klara Johanson trädde in i det estetiska livet som en verklig pionjär, en skridskoåkare på vinterns allra första is, utan att kunna veta om det skulle hålla eller rämna. Hon och hennes samtida väninnor var ju de första av sina kön – de första studenterna, läkarna, professorerna, kritikerna. Ingenstans skymtar tvekan eller ursäkt, förringande eller banalitet. Klara Johansons auktoritet är lika imponerande som häpnadsväckande.

CARINA BURMAN uppehåller sig också, intressant nog, väldigt mycket vid de strider Klara Johanson tog för sin väninna Sigrid Fridmans statyer av Fredrika Bremer, Ellen Key och en kentaur (som numera höjer sin båge vid Observatorielunden). Det är en kamp som går genom decennier och utkämpas mot de genomgående manliga nätverk som inte vill se kvinnor på sitt område. Boken talar rakt ut om de manliga konstnärernas rädsla för konkurrens, deras arga och kompakta motstånd mot kvinnliga kollegor.

Klara och hennes väninnor bildar kommittéer för att statyerna skall resas, de skriver inlagor och protester, de förbereder ceremonier för invigningarna. Bremer står som bekant i Humlegården i dag och jag kommer aldrig mer att kunna passera statyn utan att tänka på den kamp som föregick den.

Det är en känsla av djup glädje som till sist blir kvar efter läsningen om *K.J.* Burman har skrivit den lyckliga historien om ett kvinnligt nätverk där den kollegiala omsorgen råder.

OM DET HOS Lauritzen och Burman ibland kan finnas en lite torr, indirekt ton, ungefär: "... förmodligen berodde detta på det för den tiden vanliga ..." som jag tror kommer av biografiskrivarens vilja till att framstå som objektiv, så existerar inte något sådant hos Birgitta Holm. I sin bok om Victoria Benedictsson kopplar hon utan vidare ihop sitt objekt med dess romanfigurer och låter verklighet och fantasi korsa och bekräfta varandra. Det finns både för- och nackdelar med ett sådant förfaringssätt. Några tankar drivs längre än deras trovärdighet tål, men å andra

► sidan blir det aldrig tråkig läsning. Holm är helt och hållet på Victorias sida (eller Ernsts, som hon kallade sig när hon skrev).

Hennes text är betydligt smalare än de andra två biografierna, den försöker inte kartlägga människolivet och alla de individer som rörde sig runt huvudpersonen. Den vill i stället förstå Benedictsson utifrån hennes texter och handlingar. Det väcker naturligtvis frågan om biografins oväld. Är en biografi en sannare, neutralare text än en fiktion där man försöker möta sina objekt? Hur nära kommer man egentligen en människa och hennes verk genom biografien?

Att vandra genom en människas liv såsom det återspeglas i födelseprotokoll, dagböcker, kvitton och brevlappar och sedan låta dessa notiser genomströmma människan och hennes verk är väl knapp-

Stockholm och Köpenhamn. När hon möter Georg Brandes, den danske kritiker-giganten och förespråkaren för fri kärlek mellan könen, blir hon fruktansvärt förälskad, förnedrad, förvänd. Det slutar med självmord. Med en spegel i ena handen för att se att komma åt sin halspuls-åder lyckas hon efter fyra försök hitta rätt med rakkniven.

DETTA ÄR EN PASSIONERAD BOK där författaren känner intensivt för sitt objekt och det är därför den är roligast att läsa av de tre biografierna. Ibland hajar man till, som då hon hävdar att Benedictssons drama *Den bergtagna* föregriper den skandal som ett decennium senare skakade Paris konstnärsvärld då den unga och begåvade Camille Claudel blev psykotisk efter separationen från Auguste Rodin. Det är ett resonemang som slår knut på sig själv.

Holm låtsas inte att hon förmedlar en neutral och faktabaserad version av sitt objekt, i stället undersöker hon samband och föreslår teorier om varför det gick som det

gick. Benedictsson tolkas ju som bekant baklänges av sin eftervärld, alltid via rakkniven och tillbaka. Här finns en tråd som är plågsam att läsa. Vad är det för hemlig skada som aldrig läks inom henne, vad är det för sår som hon slutligen avslöjar genom att öppna det för världen med rakkniven den där sommarnatten i Köpenhamn?

... det är skuggorna som Birgitta Holm granskar. I hennes analys blir texterna ett slags facit till Benedictssons innersta hemligheter.

past vetenskapens mest objektiva och neutrala verktyg. Biografier förmedlar nästan alltid en dubbel känsla av reduktion och förenklingen. Man når inte en hel människa via fakta. Men man kan skymta en version av en människa. För biografien kastar skuggor som just genom att de döljer något, ibland blir avslöjande.

Och det är skuggorna som Birgitta Holm granskar. I hennes analys blir texterna ett slags facit till Benedictssons innersta hemligheter. Medkännande och ömsint försöker Holm förstå motsägelserna, sprickorna hos denna kvinna som växte upp med gamla föräldrar i ett stendött äktenskap, drömde om att genomgå konstutbildning men nekades detta av fadern på grund av sitt kön. Som gifte sig i panik med den 28 år äldre postmästaren och därmed blev närapå jämn-gammal med några av sina fem styvbarn. Hon började skriva tillsammans med den mycket yngre Axel Lundegård och tog sig pseudonymen Ernst Ahlgren.

Så kommer hela kampen för att bli publicerad, och därefter för att bli respekterad för sitt författarskap. Parallellt med denna vandring är privatlivet en katastrof, hon äcklas av maken och när hon blir gravid för andra gången bestämmer hon sig för att svälta sig. Barnet, lilla Ellen, klarar sig inte. Hon föds för tidigt och dör efter ett par veckor.

Victoria Benedictsson söker sig med dubbla känslor till de litterära kretsarna i

Holm misstänker sexuella övergrepp eller kanske en skada i känslolivet efter att som barn ha bevittnat sina föräldrars skenheliga och kärlekslösa äktenskap. Detta förljugna äktenskap (som kallades trettioåriga kriget) kom att ge Benedictsson en närmast självdestruktiv sanningshunger och ett vildsint behov av att avslöja sig själv. Det finns ett otäckt, självbesträffande drag hos henne. Beslutet att svälta sig då hon blev gravid. Eller de många knäoperationerna som hon underkastade sig utan bedövning och som aldrig blev lyckade, utan ledde till kronisk hälsa och kryckkäpp.

ALLT DETTA ÄR FÖRFÄRLIGT, men hör det egentligen ihop med hennes författarskap? Eller går det inte att skilja på liv och verk när det kommer till kritan? För min del utgör Benedictsson ett oroande och svåruthärdligt exempel på hur allt kan gå fel, mycket på grund av att hon dessutom förkroppsligar en gammal föreställning om den kvinnliga författaren såsom sjuk i själen. Hon inrättar sig i en tradition av kvinnor som betalar sitt skrivande med helvetesstraff. Författarna som för att få skriva förhandlar med döden, klostret, bålet eller vad det nu kan vara som kräver sin tull i det privatas katastrofer. Gas-pisen som Sylvia Plath sätter på efter att ha lagt barnen och tejpats för fönstren, floden i vilken Virginia Woolf måste sjunka ned, eller blodet som Edith Södergran hostar i en hink.

För Benedictsson tolkas som sagt utifrån sitt självmord. Visserligen är det ett självmord som genast blir litterärt när Strindberg låter Fröken Julie ta emot rakkniven, det kastar också långa, mörka skuggor över Georg Brandes eftermäle, och det blir även ett skolexempel i genusforskningen. Men jag kan inte komma ifrån tanken på att Benedictsson lever kvar eftersom hon uppfyller föreställningen om det kvinnliga skrivandets tragiska villkor av ond, bråd död – till skillnad från Flygare-Carlén och Klara Johanson som båda blev gamla gummor. Själv känner jag inget som helst behov av att lösa "gåtan". För min del lyser Holms text allra mest då hon tolkar Benedictssons skrivande. Stycket om *Fru Marianne* är ett av bokens allra intressantaste kapitel. Holm gör en briljant analys av inledningsmeningen: "Dörren till det lilla serveringsrummet gick upp och Marianne trädde in."

Då är Benedictsson till sist något annat än sitt privatlivs grymma omständigheter, då är hon antligen den könlösa fullblods-författare som hon ville bli sedd som. Det gör Birgitta Holms bok viktig. ■■

Mekong Bokförlag www.mekong.se

15 gånger Asien

Kjell Dahlin • Fredrik Ejemo • Steven Ekholm • Jan Fleischmann • Tore Gulbrandsen • Elin Holmberg • Linda Ilste • Mattias Johansson • Ann Lindvall • Eva Noel S • Sebastian Näslund • Daniel Ohlsson • Martin Skote • Silva Sköld • Ann-Kristin Åklint

KONSTARTERNA | FÖRFATTARBIOGRAFI

Underhållande men föga kärleksfullt om Love

Johan Svedjedal betraktar C. J. L. Almqvist med lekfull ironi

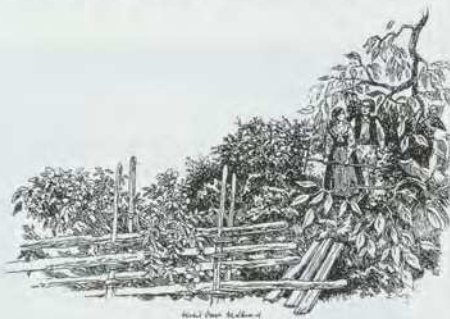
JAG ÄR EN MENNISKA full af motsägelser; at reda dem alla, är mig icke möjligt." Med en sådan självinsikt inledde Carl Jonas Love Almqvist hösten 1840 en aldrig fullföljd plan att skriva en självbiografi. Och det har inte minst varit detta ambivalenta eller undflyende hos honom som fascinerat eftervärldens läsare, forskare, författare, teaterregissörer, skådespelare. Nu föreligger ett försök att bringa "reda" i motsägelserna genom ett mer samlande grepp om denne gåtfulle mans liv och verk. Johan Svedjedal – professor i Uppsala i litteratursociologi och huvudredaktör för den vetenskapliga utgåvan av C. J. L. Almqvists samlade verk – har publicerat första delen av en till tre band planerad biografi, ett arbete där föremålet för studiet inte omtalas som Almqvist utan på intimiserande sätt som "Love" (i noterna dock "CJLA").

Först helt mot slutet av boken uppger Svedjedal att han sett som sin uppgift "att gå igenom, analysera och värdera de väsentliga uppgifterna om Almqvists liv och diktning, men också att dra fram nya uppgifter och göra en självständig tolkning av det biografiska och litterära materialet" – allt i syfte att "ge en bild av mannen, hans verk och hans miljöer och av det ömsesidiga samspelet mellan liv och författarskap". Detta låter betryggande ambitiöst. Någon djupare reflexion över det *problematiske* i att författa en biografi (etymologiskt lika med att "skriva ett liv") bjuder Svedjedal emellertid inte på, anmärkningsvärt med tanke på den omfattande metoddiskussion och därtill hörande teoribildning gällande just biografiskrivande, som pågått de senaste decennierna. Enligt detta synsätt är det inte möjligt att objektivt "rekonstruera" det förflutna, eftersom *past is past*. Svedjedal menar oförsiktigt att det att skriva en biografi är att "försöka återuppleva en annans liv". Men en biografi blir aldrig annat än en *konstruktion*, baserad på sådana urval, vinklingar och sammanfogningar av fakta och dokument som den biografierande företagit utifrån ett personligt tolkningsperspektiv.

SVEDJEDAL HAR ALLTSÅ UNDVIKIT att knyta an till denna både internationellt och i Sverige i sen tid förda debatt. Generellt

Av
ULLA-BRITTA LAGERROTH
Prof. em. i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet
KÄRLEK ÄR
Carl Jonas Love Almqvists författarliv
1793–1833
Johan Svedjedal
Wahlström & Widstrand (440 s.)

kan dock med en gång sägas att hans framställning, baserad i huvudsak på den omfattande tidigare Almqvistforskningen, är underhållande, därtill visuellt upplivad av ett flertal illustrationer: litografier, målningar och andra bilder av Almqvist, hans vänner och miljöer. Skildringen av Almqvists brokiga levnadsomständigheter är mycket informativ – det är just i presentationen av det personliga "livet" som Svedjedal, fokuserande inte minst dess katastrofer, visar sig som bäst. Här redovisas inkännande den unge Almqvists uppväxtförhållanden och tidigt inträffade religiösa kriser. Här dröjs ingående vid hur Almqvist, från år 1815 anställd som kans-

Songe. Ill: Bertil Bull Hedlund (ur *Kärlek är*)

list på ecklesiastikexpeditionen i Stockholm, i tur och ordning engagerar sig i Manhemsförbundet, Pro Fide et Caritate och MannaSamfund, organisationer där han kommer i kontakt med tysk idealism, göticism och Swedenborgs tänkande. Mycket av detta är tidigare känt framför allt genom Henry Olssons monografier och Greta Hedins avhandling om Manhemsförbundet. Svedjedal förstår emeller-

tid att ta hem poängerna med hur Almqvist i dessa sammanhang inte bara var mottagare av idéer utan också själv såsom "en medvetandets demonregissör" försökte indoktrinera medlemmarna i sina nu radikala läror om religion, kärlek, poesi och samhällsreforming.

Klargörande är den bild som Svedjedal ger av Almqvists misslyckade försök att 1824–25 etablera sig som torpare i Värmland, där han avsåg att ägna sig åt jordbruk, samtidigt som han var sysselsatt med författande och annan intellektuell verksamhet i kretsen av likasinnade vänner. Mer överblickande än tidigare forskare utreder Svedjedal alla turer för projektets tillkomst och hur det var dömt att haverera, bland annat därför att de i kollektivet närmast inblandade, utöver Almqvist Janne Hazelius och Jonas Waern, svek givna löften om sammanhållning. I detta (och andra) sammanhang ägnar Svedjedal förståelsefull uppmärksamhet åt Almqvists hustru Maria och inringar nyanserande den långt ifrån lätta roll som denna enkla kvinna av folket livet igenom måste spela vid den äventyrlige och henne intellektuellt överlägsne diktarens sida.

Och naturligtvis försummar Svedjedal inte att skildra de olyckliga öden vilka drabbade flera av de anhängare, som den karismatiske Almqvist genom sina religiösa läror tydligen utövade stort inflytande över, varför han – med rätt eller orätt – blev anklagad som den ytterst skyldige till händelserna: den unge Wilhelm Klintberg blev sinnessjuk 1820; den för Almqvist attraktiva Charlotte Södermark, syster till hans käraste vän Janne Hazelius, bröt 1822 med sin make Olof; Jannes yngre och gifte bror Gustaf dränkte sig i Edsviken 1833 tillsammans med den 21-åriga Stina Hohlfeldt som följt med familjen Almqvist från Värmland.

Till det förtjänstfulla hos Svedjedal hör också hans intresse för Almqvist som pedagog. Han dröjer vid hans år som lärare: dels 1826–28 vid Krigsakademien, förlagd till Karlbergs slott och enligt Almqvist själv en dyster tid men med en undervisning utmärkt av den moderna reformpedagogik som han bejakade, dels vid Nya Elementarskolan, där han som ▶

► lärare i flera ämnen, snart därtill som skolans rektor 1828–30 blev ledande i arbetet på ett radikalt utbildningsprogram. I samband härmed behandlar Svedjedal utförligt de många läroböcker Almqvist skrev just i egenskap av lärare.

DEN FRÅN ALMQVISTS ESSÄ "Om det Hela" hämtade titeln till denna biografidel, *Kärlek är*, blir hos Svedjedal bärande tema i hans uppföljning av Almqvists Swedenborginfluerade mystiska åskådning. Enligt denna är världen genomfluten av ett gudomligt väsende som laddat tillvaron

Ett så mångfasetterat och av det romantiska allkonstverkets idé genomsyrat verk som *Amorina* blir i Svedjedals analys förvandlat, ja förvanskat till en mer underlig än förunderlig historia.

med kärlek, och kärlek är därmed grunden för allt i skapelsen och livets yttersta mening. Men om Svedjedal alltså på fruktbart sätt spårar detta tema såväl i Almqvists dikt som i hans liv, lider hans behandling av Almqvists diktade verk av en märkbar brist på förståelse för dem som magiskt skimrande *dikt*, och han har även uppenbara svårigheter att hantera det komplexa förhållandet mellan liv och dikt.

Ett så mångfasetterat och av det romantiska allkonstverkets idé genomsyrat verk som *Amorina* blir i Svedjedals analys förvandlat, ja förvanskat till en mer underlig än förunderlig historia. Den så mästertligt berättade *Amorina* sönderplockas nämligen i kategorier som huvudpersoner, handling, spöksyner och personförväxlingar, de senare enligt Svedjedal "så många att intrigen tidvis liknar en kalsongfars, men tragisk i stället för komisk", och intrigen reduceras dessutom till enbart "ett maskineri att döda med". Även i behandlingen av andra verk vill Svedjedal hamra in tesen att "Loves fiktioner" fungerar "som apparater för att tillverka död", ja att "Love dödade sina huvudpersoner med ett leende".

Mest okänsligt skrivet är nog kapitlet om Almqvists *Songes*. Svedjedal försöker styra läsaren till en ironisk hållning till dessa dikter redan genom en i förstone helt obegriplig kapitelrubrik: "Songes av dog-kill". Några sidor tidigare har han redovisat en episod från Almqvists tid som lärare vid Krigsakademien, en episod som på tydliga dubiösa grunder och först långt senare blev återgiven från två håll: uppretad över att en elev olovades tagit in en hundvalp på skolan skall Almqvist i vredesmod ha slängt valpen utför trappan

så ovarsamt att den dog, varpå han av eleverna fick öknamnet dog-kill. Sann eller inte, och om sann i så fall naturligtvis djupt tragisk, vad i herrans namn har denna episod att göra som negativ efterklang i rubriken till ett kapitel om *Songes*? Den avsedda funktionen tycks emellertid vara att skapa misstro mot "äktheten" i dessa av Almqvist själv musiksatta dikter, vilka – i det tänkta sceniska framförande där de sjungs – som bekant har gjort ett så starkt, ja hänförande skönt intryck på lyssnare ända från Almqvists egen tid till våra dagar, där de suveränt framförts av Irene

Lindh. Svedjedal anlägger en desavouerande attityd också i behandlingen av enskilda songs.

VAD ÄR DET DÅ för övergripande tolkningsperspektiv – för att anknyta till nutida problematisering

av biografiskrivande – som Svedjedal har anlagt på Almqvist och som styrt inte bara hans urval och vinklingar av dokument och fakta gällande "livet" utan uppenbart också hans syn på de diktade verken? Framställningen karakteriserade jag inledningsvis som underhållande, till vilket bidrar att den tryfferats med liknelser avsedda som kvicka lustigheter, till exempel: "En räv skulle ha lämnat mer av en höna än Love av den gustavianska litteraturens rykte"; "Loves erotiska epos

[*Murnis*] skulle ha väckt en större skandal i det litterära Sverige än en nakendans skulle gjort på ett akademisammanträde". Men framställningen laddas också av mer försmädliga liknelser, ja av rena sarkasmer. Det ogripbart mångsidiga hos Almqvist förvandlas av Svedjedal snabbt till något misstänkt osjälvständigt: han förliknas vid "bofinken i den gamla legenden: fågeln som fick en klick av alla andra fjäderfäns färger", omedelbart på följande sida förstärkt av påståendet att "Almqvist var så färgrik därför att han var en kameleont som tog färg av sin omgivning". Av *Murnis* att döma hade den 25-åriga Love "inte sett mer av nakna kvinnor än han gjort av pantrar". "När Love lämnade Stockholm kilade ryktena om honom som rättor genom Stockholms gränder."

Det finns många liknande formuleringar hos Svedjedal, varför man börjar undra om det inte i hans övergripande tolkningsperspektiv inryms en hel del ironiserande nedlåtenhet, ja om inte rentav valet att omnämna Almqvist som "Love" beror mindre på vilja till mysig förtrohet och mer på önskan om att få grepp om Almqvist så att säga "von oben". Låt oss hoppas att min tolkning av Svedjedals tolkningsperspektiv inte får stöd i de kommande biografidelarna, där man för övrigt också vill se mer av kreativ dialog i huvudtexten med de många Almqvistforskarna, som i föreliggande biografidel mestadels har förpassats till en förstummad roll i notapparaten. ■

KONSTARTERNA | FÖRFATTARBIOGRAFI

En dinosaurie på marknaden

Inkännande Stagneliusporträtt saknar uppdatering

STAGNELIUS FRAMSTÅR i dag som en av det svenska språkets allra klarast lysande stjärnor. Inte förvånande då att böcker om hans författarskap skrivs regelbundet, inte bara specialiserad forskning utan också populära framställningar. Häromåret kom Jan Olov Ulléns fina *Erik Johan Stagnelius*, och nu följer Göran Häggs *I Världsfurstens harem. Erik Johan Stagnelius och hans tid*.

Häggs ambition är att skriva en biografi, traditionellt strukturerad från födelse och uppväxt till död. Den Stagneliusbild han förmedlar är inte heller ägnad att förvåna: här möter vi den bekanta bilden av en svårt nedgången jordisk hydda, som ur den yttersta misär förmådde skapa den

Av

PAULA HENRIKSON

Fil. dr i litteraturvetenskap
vid Uppsala universitet. Författare till
Dramatikern Stagnelius.

I VÄRLDSFURSTENS HAREM

Erik Johan Stagnelius och hans tid

Göran Hägg

Wahlström & Widstrand (352 s.)

yppersta poesi. Klokt nog överger Hägg Fredrik Bööks borgerliga idealisering av författaren. Han lägger stor och befogad

vikt vid Stagnelius gnostiska orientering och i enskildheter erbjuder han en del nytolkningar. Så var pappa biskopen enligt Hägg en ärkeknöl, biskopsfamiljen dysfunktionell och Stagnelius själv kanske syfiliter. Till det välgjorda i boken hör en allmän, främst politisk och personhistorisk tidsskildring, som dock gör att huvudpersonen blir än mer mystisk. Vi vet en del om de sammanhang och personer som omger Stagnelius, men själv utgör han ett svart hål, ur vilket stiger himmelsk poesi.

ÄR STAGNELIUS DÖMD att förbli en gåta? Det är förvisso ett otacksamt företag att skriva Stagnelius biografi. Källorna är genomtröskade både en och två gånger, och det är inte konstigt att det material Hägg lyfter fram i stort sett är det bekanta, som de nitiska forskarna under första hälften av 1900-talet drog fram i ljuset. Oftast citerar han också brev och övriga handskrifter i andra hand, via senare forskare. Samtidigt är han snål när det gäller positiva erkännanden av sina föregångare. Staffan Björck, som först letade fram de respass som gör det möjligt att närmare tidfästa Stagnelius resor, nämns till exempel inte alls, trots att Hägg gör flitigt bruk av hans upptäckt.

Som en viktig källa betraktar Hägg Samuel Fryxells roman *Pehrsmäsefärden* och dess skildring av en poet Zirkelström, som har ansetts myntad på Stagnelius. Fryxells roman är dock varken så okänd eller sällsynt som Hägg framställer den. Den fanns med redan i Bööks Stagneliusforskning i början av 1900-talet (vilket Hägg upplyser om), och några snabba bibliotekssökningar på nätet ger sex tillgängliga exemplar, att jämföra med de tre Hägg har sparat. Som källa är den dock problematisk, som alltid när man vill använda fiktion för att belägga fakta. Inte minst är genren styrande. Att stöta på burleska figurer i en burlesk roman är knappast överraskande.

Bäst och rentav rafflande är Häggs historieberättande när det gäller de sociala intrigerna under Stagnelius sista tid. Han bistår också med en energisk och i huvudsak rättmätig äreräddning av Lorenzo Hammar-sköld, som trots litteraturhistoriernas nyanserade framställningar har fått dras med det rykte om stridslust och slarv som samtiden, framför allt Tegnér, spred om honom. Spekulationerna kring Stagnelius sjukdom och död ger sämre utdelning. Hägg pressar sina källor hårt, framför allt vad gäller faderns förmodade illvilja. Då och då bygger framställningen också på det historikerna brukar kalla *argumentum e silentio*, det vill säga att av

frånvaron av belägg dra slutsatsen att någonting inte har inträffat – som när Hägg låter avsaknaden av ömma brev mellan sonen och föräldrarna stödja antagandet att ömhet inte förelåg. Metoden är inte helt ovanlig men brukar kritiserats för sin bräcklighet. Poängen är: det kan vara sant att ömhet saknades, men det kan också vara osant – vi vet helt enkelt inte. Ibland är Hägg också onödigt ensidig. Att lyfta fram Irenaeus *Contra haereses* (först anförd av Böök) som Stagnelius gnostiska huvudkälla är rimligt, men det utesluter förstås inte annan beläsenhet hos skalden.

DET OMRÅDE DÄR DET TORDE FINNAS en del nytt att säga om Stagnelius biografi gäller hans strategier på bokmarknaden. Hägg gör vissa ansatser, som tyvärr blir missvisande. Han menar att Stagnelius är "typisk för en ny litteratursociologisk

Bäst och rentav rafflande är Häggs historieberättande när det gäller de sociala intrigerna under Stagnelius sista tid.

situation" och en produkt "av de nya marknadsförhållandena", eftersom han skriver i ensamhet och "hoppas på en publik han inte känner" – en alienerad typfigur i ett romantiskt bestiariem, således. Sanningen är tvärtom den att Stagnelius blev alltmer av en dinosaurie på en bokmarknad i förvandling. Under 1700-talet hade författandet främst varit en merithandling för en karriär vid ämbetsverken (som ecklesiastikexpedi-

Stagnelius? Denna siluett bildar utgångspunkt för senare Stagneliusporträtt.

tionen, där Stagnelius höll till). Att skriva skönlitteratur var inte ekonomiskt lönande i sig, men ett gott litterärt rykte kunde leda till statliga, och med tiden lönsamma, ämbeten. Under romantiken förlorade poesin i meritvärde för den gamla typen av ämbeten, samtidigt som författarna i högre grad fick sitt levebröd från andra håll, främst kyrkan (Tegnér, Wallin) och universiteten (Atterbom, Geijer). Senare, men efter Stagnelius död, skulle en marknad av litteratörer uppstå som gjorde det möjligt att faktiskt leva på sitt skrivande – den vägen skulle Almqvist gå när ämbetsvägen stängts. Men för Stagnelius har målet knappast varit att tjäna reda pengar på sina böcker.

Stagnelius var alltså ingalunda produkten av några nya marknadsförhållanden. Han försökte tvärtom ta sig fram på en upptrampad kungsgata: han tog kansliexamen, som man skulle, publicerade vittra verk i de höga genrerna, som man skulle, tävlade i Svenska Akademien (vilket Hägg finner "överraskande"), precis som man skulle. Ändå gick

det inte vägen. Varför? På en strukturell nivå handlade det om att han var hopplöst försenad. Han använde 1700-talsstrategier på en arena som hade förvandlats. Det gick inte, och han var inte ensam om att misslyckas. Bo Bennich-Björkman har noterat att en mängd talanger vid 1800-talets början försökte ta sig fram i samhället enligt den äldre modellen – och att livsödena hos flera av dem "färgas av en social tragik, som nog inte alldeles saknar samband med att den gamla kungsleden höll på att förvandlas till en återvändsgränd för den vittre" (*Författaren i ämbetet*).

OM MAN VILL FÖRSTÅ Stagnelius tragiska livsöde i en vidare social kontext är det där man måste börja. Hos Hägg förblir paradoxen svårbegriplig mellan den nedgångne drinkaren och den himmelske diktaren, som dessutom var påtagligt mån om att publicera och vinna framgång med sina verk. Men bilderna blir förenliga i litteratursociologisk belysning. Stagnelius var inte irrationell – men försenad.

Hägg förbigår också de bokhistoriska perspektiv som nog hade kunnat kasta ytterligare belysning över Stagnelius mått och steg som författare i vardande. Tryckningen av *Liljor i Saron* berörs bara summariskt. Sammanläggningen av de planerade häftena två och tre till ett enda, som kan studeras i den färdiga bokens sammansättning av ark, diskuteras inte, ▶

► och inte heller de ingrepp som man kan se att Stagnelius gjorde i den färdigtryckta boken. De bevarade exemplaren visar att Stagnelius vid åtminstone två tillfällen har låtit skära ut sidor ur de tryckta böckerna för att på samma plats limma in nytryckta, ändrade variantsidor. Åtgärden kallas kancellerering och är inte ovanlig före maskinpressens tid (Almqvists författarskap är det mest utforskade i sammanhanget), men ger oss möjlighet att följa med författaren in på tryckeriet för att se vad han i ett sent skede ville ändra innan boken kunde skickas ut i offentligheten.

Bokmarknadens villkor är överlag skrämt belysta i Häggs bok. Han diskuterar inte vad Stagnelius böcker kostade, eller vad det i allmänhet kostade att anlita tryckerier. Däremot påstår han oriktigt att 1820-talets Sverige saknade upphovsrätt. Samtidigt kallar han det för "boktryckarnas kriminella slarv" att de kasserade Stagnelius handskrifter efter genomförd tryckning.

Det är en anakronistisk tanke som bygger på en efterromantisk idé om det skapande geniet, som lämnar gyllene relikter efter sig. Sanningen är att det var det normala för tiden. Handskriften var en

bruksvara, som blev värdelös efter genomförd tryckning.

Den som skriver populärt har ett stort ansvar. Häggs Stagneliusbok har sin styrka i en bred, beläst och underhållande tidsteckning liksom en givande gnostisk idéorientering. Den bärs upp av en genuin kärlek till Stagnelius poesi och kommer med säkerhet att tas emot med intresse, skratt och förfäran av mångahängivna Stagneliusläsare. Synd då att den i så hög grad traderar gamla myter och avstår från de möjligheter som finns till en litteratur-sociologiskt uppdaterad bild av Stagnelius och hans tid. ■■

KONSTARTERNA | POESINS HISTORIA

Modernismen har blivit en formsak

Staffan Bergsten är en trygg men förutsägbar guide i poesins landskap

DET HAR UNDER årens lopp publicerats i stort sett oöverskådligt många svenska diktantologier och poetporträtt. Den som velat fördjupa sig i ett verk som tar upp den svenska poesins historia har dock varit hänvisad till översiktsverk där poesin enbart har varit en i raden av litterära genrer. Något liknande Michael Schmidts *The Lives of the Poets* (1998), en uppfrysande och spännande tegelsten som tar upp den engelskspråkiga poesins historia, har inte publicerats i Sverige. Denna uppseendeväckande brist har Staffan Bergsten nu önskat åtgärda med sin *Den svenska poesins historia*.

Före detta uppsaladocenten Bergsten har en gedigen grund att stå på när han beger sig ut i poesins landskap. Under

Av

DAVID ALMER

Frilansskribent och
redaktör på tidskriften *Aorta*

DEN SVENSKA POESINS HISTORIA

Staffan Bergsten

Wahlström & Widstrand (438 s.)

stens i dag och påminner om att ordet poet på grekiska betyder "en som gör eller tillverkar". Efter vårens poesidebatt på kultursidorna om poesins kris i hyllandet av dekonstruktion, ickekommunikation och negativitet kan det kännas behövt, men strängt taget borde det knappast krävas med tanke på de djupa grunder poesin har: "Säkert har poesin sina rötter djupt nere i medvetandets tillblivelsehistoria men i utvecklad form utgör den språket i dess subtilaste och mest meningsladdade form."

Bergsten slår också tacksamt fast att den stora dikten "gestaltar ofta tidlöst allmänmänsklig erfarenhet" och han diskuterar poesins ursprung i myter och spådomskonst fram till det "modernare" inspirationsbegreppet, som också får stort utrymme i ett eget fint kapitel om

"Inspiration och depression". Bergsten känns som en trygg guide att ta med sig ut i det poetiska landskapet.

Pedagogiskt nog har Bergsten valt en i stort sett kronologisk genomgång men gör ständigt avstickare och jämförelser med andra epoker och poeter, kryddade med nyttiga förklaringar kring versteknikaliteter. Han har emellertid, förvånande nog, medvetet tagit avstamp först i medeltidens visor och ballader. Detta försvaras med den språkförändring som skedde i Norden på 1100-talet – en förändring som, enligt Bergsten, ledde till att banden till de förkristna versformerna försvann. Fornsvenskans poesi byggde till stor del på importerade versformer och motiv, men nog skulle våra bevarade runstenar visa på länken mellan fornnordisk och fornsvensk poesitradition, så som Lars Lönnroth och Sven Delblanc påpekar i *Den svenska litteraturen* (1987).

Här finns Rökstenens 800-tal och Karlevistenens 1000-tal fram till 1100-talets runristning på en sten i Vallentuna kyrka med både alliteration och rim. Det finns även exempel på ristningar på versmåttet knittel som har samma rytm som exempelvis Rökstenens versmått fornyrdslag. Bergstens argument för att påbörja resan i medeltid håller inte; självklart påverkades den svenska diktingen av främst tyska förebilder, men dessa nya former inlemmades i en obruten nordisk poesitradition. Också med tanke på vilket inflytande fornnordisk dikting fått på senare tidars poeter är det synd att

Bergsten följer i stort den övliga kanon som bjuds i de flesta översiktsverk, men eftersom boken enbart fokuserar på poesi blir kommentarerna och utvecklingarna både bredare och matnyttigare än man är van vid.

åren har han redigerat lyrikantologier rörande såväl romantisk som modern poesi och skrivit verk om poeter som Erik Johan Stagnelius, Gustaf Fröding, Tomas Tranströmer och Katarina Frostenson.

I det första kapitlet av *Den svenska poesins historia* försvarar Bergsten poesins exi-

Bergsten väljer medeltidens ballader och visor som startpunkt.

Bergsten följer i stort den övliga kanon som bjuds i de flesta översiktsverk, men eftersom boken enbart fokuserar på poesi blir kommentarerna och utvecklingarna både bredare och matnyttigare än man är van vid. Läsaren bjuds på långa kommenterade citat av viktiga dikter, och Bergsten visar upp ett gott urval av motiv med tillhörande jämförelser fram i tiden. Politiska, burleska och religiösa ballader tas upp och de sexuella anspelningar Bergsten visar upp i visdiktningen lockar fram goda skratt.

Visdikter och ballader var folklig diktning som oftast traderades, och vi vet därför sällan eller aldrig vem som skapat dem. Annat var det med den lärda diktningen. I det intressanta kapitlet "Lärd poesi, och bohemisk" frågar sig Bergsten vad som kännetecknar en poet. Här slår han fast att typen för den bohemiska poeten utvecklades redan under medeltiden, men romantiserades först i 1800-talets Paris, med Puccinis berömda opera *La Bohème* som typexempel.

På svensk botten kan vi dra oss till minnes 1600-talets Lars Wivallius och Lasse Lucidors vilda leverne, och inte minst den senare Bellmans. Bergsten visar till och med upp "den svenska skaldekonstens fader" Georg Stiernhielms bohemiska sidor, och hur dennes yngre kollega Samuel Columbus beskriver Stiernhielms fruktansvärda "lyte", nämligen att han var religionskritisk, i synnerhet när han var full. Lärdom och bildning har gått hand i hand med poesin under lång tid, oavsett hur bohemisk man var eller blev. Det är först i modern tid som vi har rena autodidakter som Harry Martinson och Dan Andersson.

1600-TALETS BAROCKDIKTNING avlöses av 1700-talets pastoraler. Bergsten tar bildkonsten till hjälp för att förklara och fördjupa, och går till och med in på skillnaderna på baksidan. Han stannar självklart inte vid formen, utan ger goda exempel på hur innehållet så sakteliga skiftar med tiden. Något annat som Bergsten lyckas med är att inte falla för de moderna krav som ibland rests för att kvotera in en större andel kvinnliga poeter i historiska antologier och översiktsverk (Sophia Elisabeth Brenner och Hedvig Charlotta Nordenflycht är självfallet med när det gäller äldre tid; det är ju goda poeter och dikter som skall lyftas fram i en historisk översikt, oavsett poetens kön), i stället förklarar han de samhälleliga hinder som orsakat att det historiskt är ont om kvinnliga diktare.

När Bergsten hunnit med Bellman, Kellgren och Lenngren sätter han punkt för pastoralens litteraturhistoria och tar upp religiös poesi. Psalmer kontra poesi är ett intressant problemområde, vilket gör att Haquin Spégel tyvärr får mycket litet utrymme. Bergsten visar bland annat genom en av Lucidors andliga visor hur moderniseringsvurmen i redigerandet av Psalmboken genom åren försämrat och nivellerat det poetiska uttrycket avsevärt. Det är också med detta kapitel som det

Bergsten reproducerar till viss del den syn på modernismens seger i Sverige som fyrtyotalisterna grundlade och som blivit sanning under större delen av 1900-talet ...

mer kronologiska upplägget övergår till ett mer tematiskt, något som kan uppfattas som ryckigt, men som å andra sidan visar på hur tema och form fortsatt verka och befrukta den svenska poesin. I kapitlet följs det religiösa temat via Gustaf Fröding, Oscar Levertin och Verner von Heidenstam vidare fram till Kristina Lugn.

1800-talet kännetecknas av Bergsten som tre nyanser av blått, vilket är ett festligt grepp: ljus himmelsblått som står för en ny och bättre världsordning, svenskt flaggblå som står för storsvensk konservatism samt högromantikens djupblå natt. Den götiska nationalismen får ta plats med Erik Gustaf Geijer, men Bergstens något förnumstiga tilltal när han måste påminna läsaren om att verklighetens vikingar minsann bara var råbarkade säl-lar och att man gör bäst i att ha "starka historiska glasögon" när man läser Geijers götiska dikter uppfattar jag som en för- enkling som riskerar att göra läsningen alltför ytlig. Resten av 1800-talet blir den gamla vanliga ordningen: Tegnér, Runeberg, Stagnelius med flera. I synnerhet romantiken och Stagnelius får ansenligt utrymme. "Det moderna genombrottet" i 1800-talets slut tas upp utan att en i sammanhanget viktig poet som Ola Hansson nämns.

EN MER ALLVARLIG BRIST än borttappade poeter i Bergstens annars kompetenta bok är synen på hur modernistisk poesi bereddes plats i Sverige. Precis innan modernismen behandlas har Bergsten placerat en visserligen god "Liten verslära" som emellertid passerat bättre i början av boken, alternativt i ett appendix. Som den ligger nu riskerar den att cementera idén om att

verslära och metrik tillhör en förmodern era, förstärkt av att Bergsten slår fast att "[d]en litterära modernismen kom sent i Sverige", även om han senare delvis garderar sig mot avvikande åsikter. Traditionellt sett placerar svensk litteraturforskning fyrtyotalisterna, med poeter som Karl Vennberg och Erik Lindegren i spetsen, som de viktigaste introduktörerna av litterär modernism. Dessutom sägs vanligen, vilket också Bergsten alltså skriver, att modernismen kom sent till

Sverige, eller åtminstone att den slog igenom sent. Man pekar emellertid ibland, som Kjell Espmark i sin utmärkta *Själen i bild* (1977), ut tidigare poeter, exempelvis ovan nämnde Ola Hansson, som en möjlig föregångare i en svensk

modernistisk tradition; vanligare är emellertid att peka ut Pär Lagerkvist som en ovanligt tidig svensk modernistisk poet. Svårigheten ligger självfallet i att fokus ofta, som hos Bergsten, främst verkar ligga på formen. Snarare skall modernismens problem nog ses som ett jagproblem, något som Peter Lutherström visat i bland annat *Svensk litterär modernism* (2002). Bergsten reproducerar till viss del den syn på modernismens seger i Sverige som fyrtyotalisterna grundlade och som blivit sanning under större delen av 1900-talet, vilket inte minst visas genom Bergstens typiska men föräldrade kritik av poeten Sten Selander, fyrtyotalistmodernismernas favoritfiende.

1900-TALETS POETER är de förväntade, och Bergsten tar sig an dem på ett mångfasetterat och rikt sätt. Med Frostenson, Trotzig och Jäderlund närmar vi oss millennieskiftet och "Poesins framtid – hot och hopp", ett slutkapitel som tar upp det "till synes kaotiska tillståndet i dagens poesi". Här tröstar Bergsten med orden: "Traditionens makt är stor, på gott och ont. Det onda består i dess förlamande inverkan på nyskapande, det goda i att sådant som under sekler och årtusenden visat sig fungera bra fortsätter att prägla mycket av det nyskrivna." Att då helt utelämma Bruno K. Öijer, som förenar upprättelsen av poeten som schaman eller siare, keltisk och fornnordisk mytologi med modernisternas bildstormande tradition, är ett kardinalfel. Bergstens goda initiativ ger ändå en god översikt, även om denne läsare önskar att den första historiken över svensk poesi skulle gett fler överraskningar, vilket emellertid skulle innebära att verket blev minst dubbelt så tjockt. ■

SAMHÄLLET | KOMMUNISMEN

Kommunistledaren som Messias

Historien om hur Stalin och Che blev ikoner

STALIN HAR ÄGNATS en rad monografier med början i Anton Karlgröns, Lev Trotskijs och Isaac Deutschers skildringar redan under den sovjetiske ledarens livstid. Den brittiske historieberättaren Simon Sebag Montefiore publicerade 2003 *Stalin. Den röde tsaren och hans hov* som den senaste i raden. Che Guevara har ägnats flera biografiska verk i slutet av 1990-talet.

Montefiore har nu kompletterat sin mastodontiska skvallerkrönika från Stalins hov under diktatorns trettio år vid makten med en krönika i samma stil om hjältens liv från födelsen i Gori 1878 till revolutionen i Petrograd 1917. Den nya boken handlar om hur den georgiske skomakarsonen och prästseminaristen Josef Djugasjvili blev den ryske revolutionären Stalin.

Montefiores biografi över den unge Stalin är inte ägnad att väcka läsarens sympati vare sig för föremålet eller för den kommunistiska rörelse som han representerade. Författaren hävdar att allt Stalin gjorde, bankrån, avrättningar och andra illdåd, var helt i Lenins anda. Stalin var en trogen lärjunge till Lenin och den stat som dessa båda skulle komma att skapa var en trogen avspeglning av deras personligheter.

Den svenske journalisten Björn Kumm ger inför 40-årsminnet av Che Guevaras död ut sin berättelse om den latinamerikanske revolutionärens liv från födelsen i Rosario de Santa Fé i Argentina 1928 till döden i Bolivijs djungler 1967. Kumm skildrar hur en handlingsmänniska med dimmiga föreställningar om politik, ekonomi och krigföring tack vare sin dramatiska levnadsbana och tragiska död postumt blev en stor revolutionär.

Kumms levnadsteckning av Guevara väcker den sympati som kan tillkomma en tragisk hjälte, en förlorare. Utan ironi anför författaren sin hjältes försäkran att en sann revolutionär drivs av kärlek till medmänniskorna. Han citerar den radikale peruanske bondeledaren Hugo Blancos

Av

KRISTIAN GERNER

Professor i historia vid Lunds universitet

DEN UNGE STALIN**Simon Sebag Montefiore**

Översättning: Per Nyqvist

Prisma 2007 (468 s.)

CHE**Björn Kumm**

Historiska Media 2007 (304 s.)

ord att Ches offerdöd i Bolivia var ett uttryck för sann internationalism. Och, påminner Kumm, Che Guevara återupptod som ikon redan året efter sin död, som sinnebild för studentrevolutionerna i USA, Mexiko och Europa 1968.

STALIN OCH CHE var båda sin tids hjältar för den radikala vänstern i Sverige, Väst-europa och Amerika. Deras strålgång kom inte bara från vad de faktiskt uträttade. Lyskraften kom även från att de förkroppsligade hoppet om en bättre framtid. De uppfattades vara i färd med att förverkliga Karl Marx profetia om det kommunistiska lyckoriket på jorden. Stalin och Che var Messiasgestalter. Ches postuma ikonvärdighet motsvarar den religiösa kult som ägnades Stalin redan under dennes livstid.

I Stalins fall var det hans hovmålare som porträtterade ledaren enligt reglerna för det östkristna ikonmåleriet. Den religiösa kulten av Stalin utövades genom parader framför honom på Röda torget i Moskva och knäfall och blomsternedläggning vid de helgonliknande statyer av den kommunistiske frälsaren som restes i Sovjetunionen och i de av Sovjetunionen härtagna östeuropeiska länderna. I denna ikontradition porträtterades den unge Stalin som en man med gudagnista.

Butinones tavla "Jesus i templet" och Karp Trochimenkos målning "Stalin organiserar Oktoberrevolutionen" är konsthistoriskt sett två variationer på samma tema: den förebådade frälsaren som den store läraren. I Sovjetunionens historiskrivning var Lenin Johannes döparen och Stalin den återuppståndne Frälsaren. Porträtten och statyerna av Stalin är utformade som triumfstatyer, Kristus som Pantokrator, gudomlig härskare. Himmelriket har kommit. Stalin är en ikon för dem som känner sig stå på segrarnas sida. Stalin hyllas av makt-havarna i dagens Ryssland.

I Ches fall var det fotoreportrar som porträtterade hjälten på ett sätt som gjorde att han passade in i den västkristna Kristusbilden. Björn Kumm refererar hur pressfotografen Alberto Díaz Gutiérrez (känd som "Korda") den 4 mars 1960 i Havanna tog det foto som efter Ches död skulle bli "den klassiska bilden av Che, ikonporträttet på flera generationers bringor och väggar". Kumm var inte med i Cubas huvudstad 1960, men som resande reporter i Latinamerika var han på

Che Guevara. Som nedtagen från korset.

Foto: Alberto Korda (ur Che)

plats den 9 oktober 1967 på flygplatsen i Vallegrande, Bolivia, när liket av den mördade Che visades upp. Förutom Kumm var endast ortsbor, bolivianska militärer och tre brittiska journalister närvarande vid denna världshistoriska händelse. Kumm gjorde sitt livs scoop. Men han var inte alls glad utan "tung i själen". I *Aftonbladet* beskrev han Ches död som ett misslyckande för det socialistiska revolutionsprojektet.

I SVERIGE FICK KUMM hård kritik av 1968-vänstern för sin defaitism. Författaren Sara Lidman beskyllde Kumm för att vara okänslig och kallt analytisk. Hon hävdade att Kumms sannfärdiga skildring av revolutionens nederlag i Bolivia demoraliserade de unga i Sverige. De unga med Ches porträtt på bröstet behövde något att tro och hoppas på. Nederlaget måste omdefinieras som en seger. Sara Lidmans uppfattning om historieskrivningens uppgift är samma som den som gällde i Sovjetunionen under Stalin. Doktrinen hade namnet socialistisk realism och definierades som "att framställa verkligheten i

dess revolutionära förändring". Skildringar av historiska händelser måste utformas så att de bekräftar det kommunistiska projektets triumfmarsch i världen.

Trots Sara Lidmans och hennes likars vilja att förfälska den historiska verkligheten har Che blivit en nederlagsgestalt. Kumms skildring av mötet med den döde Che har stått emot tidens tand medan Lidmans diversionsförsök har försvunnit i glömskans flod. Det andra fotot på Che med ikonstatus är nämligen det som är taget i Vallegrande den 10 oktober 1967. Det formalinpreparerade liket ser på fotot ut som en målning av Kristus efter korsnedtagelsen. Denna representation av Che är ett lidandekrucifix. Che måste offra sig för att inspirera andra till att föra revolutionen vidare. Himmelriket finns i framtiden, inte här och nu. Bilden av den döde Che placerar dessutom föremålet i en central tolkningsram i den västerländska kulturkanon. Kumm noterar att författaren John Berger har påpekat att fotot av Che som lik påminner om Rembrandts berömda tavla "Anatomi-

lektionen". Detta foto av Che påminner också om Bellinis berömda "Pietà".

När Simon Sebag Montefiore skriver om Stalin berättar han om en person som är oss lika fjärran som den ryske 1700-talsfursten Potemkin, som Montefiore porträtterade i en tjock bok för några år sedan. Huvudteman i författarens böcker om Potemkin och om Stalin och hans hov är mord och sex. Den som väntar sig mera av samma sort i *Den unge Stalin* blir inte besviken. Montefiore följer upp ett av sina älsklingsteman från Potemkinbiografien när han framhåller att "den bolsjevikiska världen var incestuös". Han menar det inte i någon metaforisk mening för att beskriva intellektuell inavel. Han syftar bokstavligen på nätverket av sexuella relationer inom och mellan bolsjevikiska familjer. Han antyder att Stalin lägrade den kvinna som sedan blev hans svärmoder.

Ett gemensamt grepp i alla Montefiores böcker är att författaren redovisar att han besökt praktiskt taget alla de platser i Ryssland och Europa, där föremålen för hans forskning vistades. Med detta berättargrepp vill författaren skänka en aura av äkthet åt sin skildring. För att i *Den unge Stalin* skapa tidsatmosfär i skildringen av Tiflis och av Petrograd vid förra sekelskiftet tar han även hjälp av beskrivningar av de exotiska kaukasierna och ryssarna i Baedekers klassiska *Russland* från 1912. Författaren vet hur man skapar en stämning av nostalgi.

Montefiores inställning till vad som står i protokoll, polisrapporter, privatbrev och minnesskrifter är att ingenting är så oviktigt att det kan utelämnas. Han kolporterar allehanda rykten, om än ibland med brasklappar. På det sättet skapas förvisso en brokig bild, men till priset av att det dokumentära värdet framstår som tveklaktigt. Däremot lämpar sig materialet utmärkt som manus till en gangsterfilm à la Francis Ford Coppolas *Gudfadern*. Jämställandet av gangstrarna i USA och de ryska revolutionärerna ligger immanent i Montefiores krönika. Vid sidan om bankrån sysslade Stalin nämligen framgångsrikt med utpressning och likvideringar.

DET ÄR VERKLIGEN en fantasifull text Montefiore har åstadkommit. För att skildra hur Stalins första hustru Kato avled 1907 anför han ett samtal med Katos brorsdotter, som nio år gammal upplevde fasterns död. Samtalet ägde rum 2005, det vill säga 98 år efter händelsen i fråga:

"Jag var nio år gammal. Kato och min far fick fläcktyfus samtidigt. I en del böcker står det att Kato dog av tuberku-

- los, men jag kan försäkra att det var fläcktyfus." Så berättade denna robusta och klara hundraåring, klädd i en blom-mig morgonrock, för mig på ett ålder-domshem i Tbilisi.

Intrycket av att boken om Stalins ungdom främst bör förstås som kioskklitteratur och inte som seriös historieskrivning förstärks av författarens snusfornuftiga spekulationer och funderingar. Några exempel på "metoden Montefiore" i direkta citat:

Hans outgrundliga uppsyn, hans arrogans, skoningslöshet och kattlika vak-samhet, hans tvångsmässiga läshunger och hans skarpa intelligens kanske gjorde honom sväremotståndlig för kvinnor. [...] Dessutom var han en tävlingsmän-niska på det erotiska området – när det så passade honom förförde han sina kamraters fruar, särskilt i landsflykten. [...] Stalin drogs till starka kvinnor men föredrog när allt kom omkring under-givna, husliga kvinnor eller flickor i tonåren. [...] Man får intrycket att Stalin hade en kvinna i varenda stad under den här tiden. [...] Det tyder på en hel del fräckhet hos Stalin att han anmälde polisen när han själv hade gjort en minderårig flicka med barn. [...] När ljusen slocknade i hela Europa var Stalin betydelselös, bortglömd, frustrerad och förlovad mot sin vilja med en gravid, tonårig lantflicka. Han befann sig så långt från händelsernas centrum som man kunde komma – om man bortser från att han bildade centrum i en arktisk sexskandal.

Det sista citatet syftar på utbrottet av första världskriget 1914. Stalin var förvisad till norra Ryssland. I likhet med många andra revolutionärer var han ofta deporterad dit eller till Sibirien, och i likhet med många andra rymde han ofta, åtta gånger enligt Montefiore. Mellan 1906 och 1909 rymde 18 000 av 32 000 förvisade (den svenska översättningen har termen "landsförvisade", men det rörde sig alltså om inre exil: Stalin rymde exempelvis till S:t Petersburg). För att kunna resa bort ur exilen betalade man helt enkelt lokalbefolkningen med pengar som kom med posten från släktingar eller partikamrater.

För att ge perspektiv på villkoren för terrorister och revolutionärer i tsarens Ryssland jämfört med ödet för folkfjenderna i Stalins Sovjetunionen, nämner Montefiore att mellan 1881 och 1904 dömdes 11 879 personer till förvisning medan under den ungefär lika långa Stalintiden var siffran för antalet förvisade 28 miljoner. Eftersom Stalin i likhet med sina

georgiska landsmän och ryssarna var ortodox kristen, behandlades han mera välviligt än de katolska polackerna och judarna. Människor ur de senare kategorierna dömdes mera ofta till döden.

Montefiore redogör detaljerat för Stalins verksamhet för partiets räkning som bankrånare och utpressare. Han har föga att säga om Stalin som marxistisk

Montefiores bok förkroppsligar begreppet underhållningsindustri. Kumms verk är en utvecklingsroman med tragiskt slut.

tänkare och socialdemokratisk politiker, även om dennes närvaro på partiets kongresser i Tammerfors, Stockholm och London nämns. Läsaren får sig också till livs hur Lenin 1912 gav Stalin i uppdrag att författa *Marxismen och den nationella frågan*, det som sedan kom att bli den kommunistiska grundskriften i ämnet sedan den hade publicerats i tidskriften *Upplysning* 1913.

Det är typiskt för Montefiores inställning till vad som är värt att berätta att han inte går in på frågan om huruvida Stalins nationalitetsteori utgjorde ett sammanhängande helt. För honom är poängen med Stalins artikel att denne undertecknade med sin nya signatur "Stalin". Montefiore menar att inspirationen kom från namnet på Stalins flickvän Ludmilla Stal. Han påpekar också att namnet på ryska kan utläsas betydligt "Mannen av stål" och hävdar att detta namn passade bärarens personlighet. För en svensk läsare har det sitt intresse att Anton Karlgren argumenterar för att namnet hittades på av "en ung, halybildad streber, som därmed velat adla sig själv. Namnet Chronsouge i efter förhållandena avpassad upplaga." Karlgren ger på detta sätt också ett omdöme om den intellektuella halten i Stalins teoretiska övningar.

ATT STALIN FÖDDES i Gori 1878 – inte 1879 som var det år som gällde under sovjet-tiden – är Montefiore säker på efter att ha konsulterat arkiven, men han kan inte fastställa vem som var hjältens far. Bland kandidaterna finns en präst. Annars är ett starkt intryck av läsningen av *Den unge Stalin* att hjälten alldeles oavsett vem som var hans köttslige far var djupt förankrad i det georgiska klansamhället. Med tanke på att minnet av Stalin i dag hålls i helgd i Putins Ryssland i den nya ryska patriotismens tecken och att Ryssland när dessa rader skrivs i augusti 2007 befinner sig i

en allvarlig militariserad konflikt med Georgien, är det en pikant uppgift som Montefiore kommer med då han påpekar att förfäderna fyra generationer tillbaka till Georgiens nuvarande president Micheil Saakasjvili gav Stalin husrum då denne revolutionsåret 1905 organiserade arbetarna i gruvan Tiatjura i kampgrupper. Som mytisk figur har Stalin efter sin död alltid varit populär i Georgien. Kanske är det enda som ryssar och georgier kan enas om i dag tesen om Stalins storhet.

Den unge Stalin är en mustig skildring av en bankrånare som inte

väjde för att vid rånöverfall kasta bomber som krävde många människoliv – det mest spektakulära inträffade 1907 i Georgiens huvudstad Tbilisi då likdelarna flög omkring på torget – och som var en flickjägare av rang, en sin tids Al Capone och James Bond i samma person. I övrigt bekräftar boken den bild som var den gängse i Sovjetunionen under Stalins levnad: Stalin var inte hemlig agent för den tsaristiska hemliga polisen och han spelade en framträdande roll i organiserandet av oktoberrevolutionen 1917.

ERNESTO "CHE" GUEVARA är mer närvarande hos oss än vad Stalin är. Huvuddragen i Ches levnad är välkända. Det minst kända, som Kumm drar fram, är Ches misslyckade försök att sprida den kubanska revolutionen till Kongo 1965. Detta blev känt först 1996 då Richard Gott, en av de britter som tillsammans med Kumm hade beskådat Ches lik i Bolivia 1967, till-

Vill du annonsera i Annex?

Kontakta Henrik Olsson
040-16 54 80
henrik.olsson@ardeo.se

äts läsa Ches efterlämnade redogörelse och skriva om den i *New Left Review*. Ches berättelse gavs ut som bok 1997. Ches "avrättningar" av förrädare under den revolutionära kampen på Kuba förbleknar till alldagligheter vid sidan av Stalins massmordskampanjer. Han dog ung. Därför kan Che vara populär i vida kretsar, inte bara bland troende kommunister. Björn Kumm framhåller emellertid att Stalin var Ches idol.

Under sin ungdoms äventyrliga resa på jakt efter revolutionen i Latinamerika under 1950-talets första år kom Che till Costa Ricas huvudstad San José. Staden var hemvist för landsflyktiga revolutionärer från andra latinamerikanska stater, men USA:s närvaro i skepnad av United Fruit var också högst påtaglig. Che skrev ett brev om sina intryck till sin faster Beatriz i Buenos Aires:

Kära lilla faster, jag har sett United Fruits domäner, och jag har svurit framför ett porträtt av gamle Stalin som jag saknar mycket att inte vila förrän dessa kapitalistiska bläckfiskar har krossats. I Guatemala ska jag förkovra mig och komplettera det som fattas för att bli en sann revolutionär.

Ett par år senare, 1956, inledde Fidel Castro guerillakriget mot regimen Batista i namn av 26-julirörelsen. Che, som vid denna tid hade övergett hemlandet Argentina och engagerat sig för den kubanska revolutionen, bröt upp från sin tillfälliga bostad i Mexico City. I hans rum fann värdparet bland efterlämnad lektyr *Kapitalet* – Che kallade enligt Kumm skriftens författare "Sankt Carlos" – och Lenins bok *Staten och revolutionen*. Gerillakriget på Kuba 1956–1959 blev hans elddop. Han var utbildad läkare, men i valet mellan att, under en snabb förflyttning till fots, ta med en ryggsäck med medicin eller en låda med ammunition, valde han ammunitionen. Han upphörde att vara läkare för att bli krigare.

KRIGAREN CHE GLÖMDE inte kärleken till Stalin och de marxistiska klassikerna. Han fann gerillaledaren Fidel Castro alltför beskedlig och beskrev dennes 26 juli-rörelse som "ett borgerligt försök att befria sig från imperialismens bojor". Han deklarerade: "Ideologiskt tillhör jag dem som anser att världens problemens lösning finns bakom den så kallade järnridån."

När revolutionen hade segrat blev förre läkaren och krigaren Che ekonom. Hösten 1959 blev han chef för industrisektionen inom det kubanska jordreforminstitutet INRA. I den egenskapen reste han

runt i den socialistiska världen för att få idéer. Nordkorea gjorde ett starkt positivt intryck på honom. Tjeckoslovakien beundrade han för att staten 1960 redan hade planerat sin ekonomiska utveckling fram till 1980. Ches entusiasm för Sovjetunionen, "socialismens stamort på jorden", kände vid denna tid inga gränser.

Kumm avslutar sin bok om den misslyckade revolutionäre krigaren Che Guevara med en ironisk poäng. Fyrtio år efter Ches död exporterar Kuba inte gerillakrigare utan läkare till fattiga länder i tredje världen.

Simon Sebag Montefiores biografi över den unge Stalin är resultatet av ett industriellt projekt. Drygt 100 personer har bistått honom. Han tackar särskilt Geor-

giens president Micheil Saakasjvili som såg till att författaren fick tillgång till centralt källmaterial. Björn Kumms biografi över Che Guevara är ett enmansverk. Författaren är förtrogen med många av de miljöer som hans hjälte rörde sig i, men hans källmaterial är det som finns i tryckt form, litteraturen om Che och dennes egna artiklar och berättelser.

Montefiore har åstadkommit en gigantisk skröna om en segrare. Kumm har givit ett personligt porträtt av en förlorare. Montefiores bok förkroppsligar begreppet underhållningsindustri. Kumms verk är en utvecklingsroman med tragiskt slut. Vilken av böckerna man väljer att i första hand läsa är en fråga om genrepreferens. ■■

SAMHÄLLET | KULTURPOLITIK

Den bildade arbetaren

Bred exposé över socialdemokratins kulturpolitik

Av

JOHAN ÖSTLING

Doktorand i historia vid Lunds universitet

KULTUREN OCH ARBETARRÖRELSEN

Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander

Per Sundgren

Carlssons (391 s.)

SLUTET AV JUNI tillkännagav kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth att en kommitté skall se över kulturpolitikens inriktning och arbetsformer. Av departementsdirektivets bakgrund framgår det att en samlad kulturpolitik i dagens mening först formulerades i mitten av 1970-talet, men liksom alltid finns det här en betydelsefull förhistoria att erinra om. Just på detta område tycks det vara särdeles påkallat, eftersom kontinuiteten har varit stark och konfliktlinjerna inte alltid löpt parallellt med de gängse partigränserna. Det gäller inte minst för arbetarrörelsen, den politiska kraft som mer än någon annan präglar 1900-talets svenska kultur.

Idéhistorikern Per Sundgrens doktorsavhandling erbjuder här en fyllig exposé över kulturpolitiska strävanden från arbetarrörelsens begynnelse till folkhemmets 1950-tal. Det är en läsvärd och innehållsrik bok, författad på en ren och chosfri prosa. Sundgrens bakgrund som lärare och aktiv kulturpolitiker skiner igenom i hans engagemang i kulturfrågor och mistro mot det som betecknas som elitism. Det är en pedagogiskt utformad bok som öppnar sig mot en bred publik, långt bortom det akademiska seminariet.

Per Sundgren ansluter sig till en svensk idéhistorisk tradition som sätter bred beläsenhet och historisk inlevelse framför teoretiskt raffinemang och överraskande

perspektivkast. Övligt och närmast pliktskyldigt hänvisar han till Bourdieu, Habermas och Gramsci, men lämnar dem snart bakom sig när han väl börjat bearbeta den historiska materien. Studien är, som han själv framhåller, starkt empiriskt inriktad.

"KULTURPOLITIK" ÄR ett besvärligt begrepp för den som uppehåller sig under 1900-talets förra hälft, då det av hävd har förknippats med välfärdsstatens framväxt efter andra världskriget. Sundgren menar dock att företeelsen är äldre än så, och ser kulturpolitik som relationen mellan staten och kulturen, i synnerhet frågan om vilken kultur som skall premieras av det allmänna. Det är en vid definition som inte är lika fruktbar i alla historiska skeden. Under årtiondena omkring sekelskif-

► tet 1900 förefaller exempelvis diskussionen mindre ha handlat om statens roll och mer om innehållet och förverkligandet av specifika bildningsideal inom arbetarrörelsen.

Ett viktigt spår som löper genom boken är konflikten mellan högt och lågt. Denna spänning, så betydelsefull för 1900-talets kulturproduktion och så aktuell i mycket av den samtida kulturforskningen, har återkommit gång på gång i bildningsdiskussionerna. Sundgrens tes är att de etablerade inom arbetarrörelsen alltid har tagit parti för det fina och höga gentemot det populära och folkliga.

I DE TVÅ FÖRSTA KAPITLEN behandlas det slutande 1800-talet och begynnande 1900-talet. Sundgren rör sig här utefter välbekanta stråtar. Ronny Ambjörnsson, Lars Furuland, Bernt Gustavsson, Crister Skoglund och åtskilliga andra har gått före honom och bidragit till att forskningsläget är jämförelsevis fylligt, och Sundgrens värv består därför i mycket av att summera och konkludera. Även om han vidgår sin skuld till andra drar han sig inte för att nyansera och komma med beriktiganden. Det gäller bland annat i bilden av social-

Denna slutsats får samtidigt bilda utgångspunkt för de kommande två kapitlen. Sundgren argumenterar här för att den avgörande kulturpolitiska demarkationslinjen inte gick mellan arbetarrörelsen och borgerligheten, utan inom arbetarrörelsen. Utmaningen mot den etablerade kultursynen åskådliggörs dels genom Johan L. Saxons *Såningsmannen*, dels genom klasskampsbildningen i det svenska kommunistpartiet under de tidiga mellankrigsåren.

Såningsmannen var på en gång ett folkligt radikalt opinionsorgan och en kommersiellt framgångsrik veckotidning. Den egensinnige redaktören Saxon propagerade mot stadslivets dekadens och okultur, och ställde mot det landsbygdens demokratiska, okonstlade seder. Med särskild frenesi fronderade han mot bildningsetablissemangets profet Oscar Olsson, som med sin esteticism och klassiker-vurm gick överklassens ärenden.

Ett annat anatema över det borgerliga bildningstänkandet utslungades från den vänstersocialistiska falangen kring Zeth Höglund, Nils Flyg och Ture Nerman. Sundgren tecknar en fängslande bild av den säregna klasskampsbildning som växte fram i Sverige i kölvattnet av oktoberrevolutionen, i skärningspunkten mellan inhemsk folkbildningsidealism och rysk proletär kultur (*Proletkult*).

Å ena sidan kom ett ohöjligt fördömande av de

förhärskande svenska bildningstraditionerna till uttryck. "Föreläsningsskatalogen", kunde Ture Nerman säga om ABF:s program, "är en sannskyldig Baedeker för turistresan genom den borgerliga kulturen". Å andra sidan fanns det en fascination över den nya arbetarkulturen i Sovjetryssland som något motsägelsefullt ansågs realisera just den klassiska bildningsidealism som den svenska socialdemokratin hade gjort till sin. I Sverige blev klasskampsbildningen endast en skrivbordsprodukt och i mitten av 1920-talet stelnade den kommunistiska kulturpolitiken i hätsk, Komintern-dirigerad agitation.

MED SIN BELYSNING av mellankrigstidens alternativa bildningsoffensiver kompletterar Sundgren den officiella historie-skrivningen. Det finns emellertid en tydlig tendens hos författaren att inte enbart ge röst åt historiens tystade stämmor, utan att även ta parti för dem, i synnerhet Saxons folkliga bildningstanke. Uppvärdningen ackompanjeras följaktligen av

kritik av socialdemokratiens bildningselitism. Jag saknar här en större historisk sensibilitet. Många av arbetarrörelsens tidiga kulturapostlar hade sitt ursprung i en borgerlig miljö, och att de satte dess bildningsideal som norm även för arbetets söner och döttrar behöver inte betraktas som elitism. För dem som stammade ur andligt påvare omgivningar kunde tvärtom studiecirkelarna och folkhögskolorna fungera som eftersträfvansvärda emancipationsvehiklar, precis som biblioteken och universiteten än i dag kan vidga vyerna för dem som inte växt upp i ett akademikerhem. Saxons utfall mot idealisternas lärdomsprål och festtalsretorik var kanske välriktade, men många av de egna ideal han torgförde förefaller mig tvivelaktiga.

KULTUREN OCH ARBETARRÖRELSEN har karaktär av uppsatssamling. Kapitlen bildar avrundade helheter och flera av dem har publicerats tidigare. Men om man läser boken som en sammanhängande berättelse om kulturpolitiska strävanden under sjuttio år finns det likväl vissa besvärande luckor. Den mest iögonfallande lukten är den formerande period från tidigt 1930-tal till andra världskrigets slut när socialdemokratin vann och konsoliderade sin makt. Arthur Engbergs insatser som ecklesiastikminister nämns *en passant*, men jag hade gärna sett en analys av de dramatiska intellektuella förkastningarna som ägde rum under dessa år, när den äldre nyhumanistiska bildningstanken definitivt avlöstes av något nytt.

Sundgren ägnar de avslutande kapitlen åt två kulturpolitiska nyckeldokument som publicerades under de tidiga efterkrigsåren. Först ut var det svenska kommunistpartiet. Redan 1946 förelåg huvudragen i den text som partikongressen två år senare antog, ett program som främst syftade till en demokratisering av kulturen. Socialdemokraterna svarade 1952 med det omfångsrika betänkandet *Människan och nutiden* som väl fångade samtida tendenser. Med rationell samhällsplanering och socialvetenskapens senaste landvinningar skulle trivsel och gemenskap skapas samtidigt som estetisk fostran skulle avvärja hotet från den växande nöjeskulturen.

JAG TROR ATT Per Sundgrens verk har mycket att ge regeringens kulturpolitiska kommitté. Om inte annat kan det påminna om vilka traditioner den arbetar inom och hur den ofrånkomligen kommer att bli en tidsandans fånge – vare sig den mynnar ut i marknadsliberalisering, litteraturkanon eller kontinuitet med det som har varit. ■■

Sundgrens tes är att de etablerade inom arbetarrörelsen alltid har tagit parti för det fina och höga gentemot det populära och folkliga.

demokraten och godtemplaren Oscar Olsson, folkbildaren med det stora skägg som grundade Sveriges första studiecirkel. Utan att förringa hans pionjärverksamhet ifrågasätter författaren om Olsson verkligen – som tidigare forskare gjort gällande – stod för ett självständigt bildningsideal, ett självbildningsideal, som skulle stå i kontrast till såväl Arthur Engbergs nyhumanistiska som Rickard Sänders medborgerliga program. Sundgren ser dem snarare som varianter på ett snarlikt tema.

När det gäller bildningens substans och kulturens inriktning skiljde sig arbetarrörelsens tongivande företrädare inte från den samtida borgerlighetens män och kvinnor. Hjalmar Branting, Erik Hedén, Oscar Olsson och andra ledande bildningsivrare omfattade i allt väsentligt samma kultursyn som de liberala och konservativa, vilka satte det antika arvet och de stora europeiska författarskapen i högsätet. Det är en allmän konklusion som också är i samklang med befintlig forskningsslitteratur.

SAMHÄLLET | VILHELM MOBERG

Moberg var farligare än Janne Josefsson

En avhandling och en brevsamling tar temperaturen på samhällsdebattören Moberg

DEN ÄR TUNG. Anna-Karin Carlstoft Bramells avhandling. Dels är den lika omfattande som två gängse avhandlingar i litteraturvetenskap, dels är den en gedigen lunta som ingen med minsta intresse för Vilhelm Mobergs gärning som journalist och författare kan bortse ifrån. Men lite stingslig måste jag ändå vara vad gäller omfånget. Detta med ett citat ur Stephen Kings *Att skriva*: "Att skriva är mänskligt, att redigera är gudomligt." Vad jag hade önskat är en skarpare tesdriven diskussion och en nedtonad ambition att säga och redovisa "allt". Minsta pappersbit som Moberg någonsin lagt sin hand vid tycks avhandlingsförfattaren ha vänt på. Avhandlingen är i långa stycken deskriptiv, snarare än analytisk. Detta är förstås en central forskargärning – att dokumentera Mobergs journalistik – men jag längtar efter mer Carlstoft Bramell, det vill säga efter fler djärva slutsatser och tolkningar och varför inte lite spekulationer.

Likaså saknar jag ibland en medievetenskaplig och politisk-ideologisk analys av materialet. Ett exempel är diskussionen av Mobergs första romaner i kapitel 1. I vissa av dessa romaner kritiserar Moberg läsarens och marknadens makt över tidningarna. Han skildrar hur en tidningsmakare med ett folkbildande kall måste ge upp sina ideal. Här finns ett tomrum att fylla: Hur ser återkopplingen ut till i dag? Är denna oheliga allians mellan kallet och penningen i själva verket en central del av den demokratiska opinionsbildningen? Och hur såg man på detta under Mobergs egen tid? Carlstoft har valt en retorisk analysmetod som alltför ofta även skjuter förbi det mest intressanta målet i mycket av det Moberg skrev: det politiskt laddade innehåll.

När detta är sagt, återstår att lyfta fram Carlstoft Bramells stora forskargärning, detta "allt" som hon så exemplariskt går igenom på en oklanderlig svenska som är en lisa att läsa. Jag måste även komplimentera henne för att hon lyfter fram journalistiken som lika central för Moberg som det skönlitterära skrivandet. Journalisten Moberg tycks ha blivit styvmoderligt behandlad av tidigare forskning, eftersom romanerna uppfattats som viktigare eller "bättre". I själva verket

Av

CRISTINE SARRIMO

Universitetslektor i litteraturvetenskap
vid Malmö högskola

**VILHELM MOBERG
TAR STÄLLNING**

En studie av hans journalistik
och tidsaktuella diktning

Anna-Karin Carlstoft Bramell

Carlsson bokförlag (682 s.)

**"OM GUD VILL OCH
HÄLSAN VARAR"**

Vilhelm Mobergs brev 1918–1949

Jens Liljestrand (red.)

Carlssons bokförlag (343 s.)

korsbefruktade dessa genrer varandra. Via journalistiken lärde sig Moberg att skriva och i sina romaner utvecklade han den samhällskritik han drev som debattör. Moberg själv jämför de korta notiser han skrev som journalist med episk berättarkonst: "Verkligen episk innebär inte, som många tror, bredd, omständlighet och ordrikedom, utan alldeles tvärtom. Den kräver den största koncentration; den kräver att varje mening skall vara laddad av innehåll." En mycket god lärdom för alla skrivande personer.

AVHANDLINGEN ÄR kronologiskt strukturerad. Den sträcker sig från läroårens erfarenheter, krigsårens appeller och efterkrigstidens kritik av Sveriges förmenta neutralitet (1919–1951), över Mobergs engagemang i några uppmärksammade rättsfall och hans kritik av monarkin (1950–1966), fram till hans sista år som sammanfattas under rubriken "Fortfarande stridbar" (1973).

Småbrukarsonen från Småland fick ingen förståelse för sin lust att läsa och skriva. Ett exempel på svensk klassresa är anekdoten om hur han läste en följetong på tidningsremsor han rivit ner från väggarna i stugans farstu. Föräldrarna hade inte råd med tapeter, i stället klitrades tidningssidor upp på väggarna. Fasci-

nerande är även skildringen av hur en journalist fostrades vid denna tid, långt innan yrket professionaliserades via journalistutbildningarna. Redaktörerna på landsortstidningarna var outhärliga läromästare för volontärer som Moberg. Framträder bilden av just en stridbar man som med råge uppfyller myten om den arge, bufflige journalisten som ur klassmässigt underläge slår sig fram. "Jag blev utskälld, så att det sved i skinnet", skriver han, "men jag gav igen och det lindrade svedan avsevärt." På 1950-talet hade han blivit dåtidens motsvarighet till vår Janne Josefsson vad gäller patos för dem han uppfattade som offer för korrupt myndighetsutövning.

Bilden som Carlstoft Bramell tecknar är förstås mycket mer komplex än så. Mobergs patos var hetare och farligare än någon Janne Josefssons. Han var en mycket begåvad skribent och författare. Framträder också bilden av en sann fritänkare, anarkist och individualist som vi saknar inom journalistiken i dag. Via Carlstoft Bramell får vi syn på bristerna i vår egen tids opinionsbildning, även om hon själv inte lyfter fram beröringspunkterna. Vissa frågor som Moberg slog ner på är fortfarande kusligt aktuella: det paradoxala med en statligt styrd radio och ett statligt press- och kulturstöd i en demokrati, medborgarnas skrämmande övertro på den goda statsapparaten, den förkastliga oviljan att strida för demokratiska fri- och rättigheter av ideologiska skäl eller om den egna säkerheten står på spel. När Torgny Segerstedt dör 1945 citerar Moberg honom: "Striden mellan de två, personligheten och hjordinstinkten, kommer att fortgå till tidernas ände." Detta får också stå som en devis för min förståelse av Mobergs egen individualism.

I den brevtgåva som Jens Liljestrand redigerat, *"Om Gud vill och hälsan varar"*, kan man via Mobergs egna brev följa den fullödiga berättelse om författarens och journalistens utveckling som tecknas i avhandlingen. Att läsa dessa böcker parallellt rekommenderas. I brevtgåvans första del, "Drömmaren", kan vi läsa uppskattande brev till en av Mobergs tidiga mentorer, redaktören Segerborg på *Vadstena Läns Tidning*, i den andra, "Författaren", hur det Liljestrand i sitt

► informativa förord kallar för myterna om Moberg växer fram: bland annat stridbarheten, som i brev till skribenter som tyckt och tänkt fel saker om honom eller hans böcker, gränsar till rättshaveri. Barbro Alving fick sina fiskar varma när hon på en middag kallade honom för "patentkverulant", detsamma fick Ivar Harrie som menade att en av hans romaner hade en *Blut und Boden*-tendens. Det hetaste hatet tycktes han dock ha riktat mot Sven Stolpe, som han i brev till vännen Eyvind Johnson kallade för aset eller svinet. Brevet ger uttryck åt både en hårdnackad vilja och en sårbarhet och ett tvivel inför värdet av det egna arbetet. Det är genomgående fascinerande läsning. Med rätta hoppas Liljestrand att utgåvan ska kunna läsas som en brevbibliografi. Den sträcker sig fram till 1949. I den planerade andra delen publiceras breven från 1950 fram till Mobergs död.

MEN LÅT OSS backa några steg i tiden till krigsåren. Det är då grunden läggs till Mobergs specifika egensinnighet. Han, tillsammans med Segerstedt, framstår som ensamma fyra i ett slätstruket landskap av tysta intellektuella beredda att kompromissa om det mest centrala, yttrandefriheten. Enligt Moberg var en av författarens viktigaste uppgifter att ta ställning. Allt diktatorsvälde, även det stalinistiska, fördömdes. På så vis var och förblir han en genuint liberal förebild. Ideologierna erbjöd inga lösningar. I stället är det den enskilda människan som måste "ompröva varje värdering, varje ståndpunkt, och finna den rätta". Att vara tyst var detsamma som att ge sitt medgivande. Den tidigare antimilitaristen Moberg kom fram till att väpnat försvar ibland var nödvändigt när centrala andliga värden stod på spel.

När hans stridsskrift om Finland, där han angrep både Tyskland och Ryssland, refuserades av pressen och förläggaren Tor Bonnier, skriver han i sin dagbok den 9 april 1940: "Nu har det Ofria Ordets tid gått in." Denna händelse blir avgörande för Moberg enligt Carlstoft Bramell. Från och med nu kämpar han för den inhemska rätten att få tala och skriva fritt. Om Sveriges regering gör avkall på de demokratiska värden som hotas, försvinner medborgarnas motiv till beredskap och mobilisering. Ett utrop som tål att upprepas är följande: "att ropa detta folk vaket och hindra det från att försjunka i den bedrägliga tron, att det gives någon fred utan frihet. Fred har allenast den fria människan och ingen annan." När regeringen planerar sin censurlag skriver han artikeln "Vapnet som icke får utlämnas". Fyra tidningar refuserar, bland annat

Krigstider. Moberg studerar löpsedlar.

Foto: Ur Vilhelm Moberg tar ställning

Dagens Nyheter. Segerstedt tar in artikeln i GHT på den legendariska tredje sidan med kommentaren: "Om ännu någonting kan göra intryck på det bridgegång, som i detta land fungerar i regeringens ställe, borde det vara denna artikel." Samarbetet dem emellan varade ända till Segerstedts död.

Flera av de brev som Carlstoft Bramell diskuterar kan man läsa in extenso i "brevbiografien". Bland annat breven till Eyvind Johnson där Moberg kritiserar honom för att smita ifrån sin militärtjänstgöring samt de kritiska breven till försvarsministern angående den tyska transittrafiken och till justitieministern om censurlagen. *Dagens Nyheter*s liberalism ifrågasätts i ett brev till Ivar Harrie med Mobergs sedvanliga individualistiska hållning: "Det är säkert inget fel på liberalismen, men allt beror på människorna som omfattar idén."

När den tyska krigslyckan vände 1943 kritiserade Moberg regeringens tidigare agerande. Det ledde till hans definitiva och offentliga brytning med socialdemokratin. "Vapnet som icke får utlämnas" publiceras av Bonniers och en Muhammed-teckning-liknande debatt utbryter. Kritikerna hävdar att utövandet av yttrandefriheten kräver en känsla för moraliska förpliktelser, det vill säga tystnad, likaså anklagas Moberg för att ha varit nazist.

En sådan debattlogik är alltför välkänd. Den person som avviker från etablerad "sanning" misskrediteras moraliskt men

även ideologiskt. Vissa åsikter får inte framföras. Enligt Carlstoft Bramell var Mobergs kritik av eftergiftspolitik unik i svensk kulturliv. Baltutlämningen belyste enligt honom ett typiskt svenskt förhållningssätt till stormakterna. Regeringen bockade för Hitler i tre år och hade nu börjat bocka i öster. 31 svenska författare undertecknade en appell som överlämnades till den ryske ambassadören med anledning av 30-årsjubileet av ryska revolutionen. Enligt Moberg var det obegripligt att fria svenska författare hyllade en regim i ett land där diktens frihet inte existerar. Ett kompromisslöst avståndstagande från alla diktaturer var det enda möjliga. Han avvisade Sveriges neutralitet eftersom den inte fungerat vare sig under första eller andra världskriget. I stället förespråkade han ett europeiskt försvarssamarbete.

Denna frihet som ständigt måste försvaras går som en röd tråd genom Mobergs gärning och är mitt bestående intryck av Carlstoft Bramells bild av Moberg. Han var partipolitiskt obunden och framstår som en hårdnackad försvarare av individen framför kollektivet men med det uppförande kravet att det är varje individs plikt att ta ställning. Han framstår som en yttrandefrihetens och de demokratiska värdenas folktribun. En förebild, helt enkelt, för varje intellektuell i ett land där det bara tycks finnas utrymme för just partipolitiska ställningstaganden. ■

SAMHÄLLET | SVERIGE OCH STASI

Stasi nådde in på svenska redaktioner

Journalistiskt arkivarbete ger inblick i spioneriets grå tristess

JOURNALISTEN OCH FILMAREN Björn Cederbergs bok *Kamrat spion* tar sig an en omfattande uppgift, att kartlägga den östtyska säkerhetstjänsten Stasis verksamhet i Sverige. Boken bygger på hela fem års arkivarbete. Cederbergs dagboksaktiga reportage väver sig fram mellan arkivfynd av vitt skilda slag. Uppgiftens oöverskådlighet överväldigar så småningom författaren: "Min egen verklighet har ebbat ut i det obestämda. Vet inte längre var jag befinner mig i Stasipapprens järnhårda berättelser, där känslorna tränger fram som klibbig sirap, sorgsna."

Boken är drömskt skriven, litet excentrisk, och påminner i stilen om gamla reportage i tidningen ETC, där Cederberg, då trotskist, var verksam under 1980-talet. Mest spännande läsning är kanske bokens inledning, där Cederberg beskriver sina egna besök i DDR. Inom radikala kretsar i Västberlin på 1980-talet träffar han en person som uppger sig vara avhoppad östtysk. Denne slussar honom vidare till en förment dissident i Östberlin – poeten Sascha Andersson, den kanske mest ökända av alla senare avslöjade Stasiagenter. Sascha Andersson hjälper Cederberg att göra reportage och film från Östberlin, allt, som det visar sig, med Stasis goda minne.

I en intervju med självaste Markus Wolf, legendarisk chef för Stasis utrikes-spionage, frågar Cederberg om DDR inte var rädda för utländska journalister? "– 'Nej, jag ville att ni skulle komma', svarar Wolf. 'Jag välkomnade er allihopa.'" Ett svar som naturligtvis får läsaren att fundera på varför Cederberg får sina intervjuer denna gång.

VAD GJORDE DÅ STASI I SVERIGE? Markus Wolf säger att Stasi arbetade med olika objekt inom den svenska industrin, kulturen och politiken. Med andra ord sysslade Stasi alltså med industrispionage, med att skapa en positiv bild av DDR inom det svenska kulturlivet och med att påverka den svenska utrikespolitiken.

Mer specifika uppgifter om Stasis svenska arbetsfokus kommer i en intervju med förste sekreteraren vid DDR:s Stockholmsambassad 1973–78, tillika Stasis spionchef i Sverige, Manfred

Av

ASTRID HEDIN

Fil. dr i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

KAMRAT SPION

Om Sverige i Stasiarkiven

Björn Cederberg

Bokförlaget Mormor (279 s.)

Laszczak. Laszczaks uppgift var att hitta "de politiska möjligheterna" för DDR i Sverige. Högst på listan stod svensk utrikes- och fredspolitik – UD, Sipri och Utrikespolitiska institutet. Av dessa hade man mest framgång hos Sipri, där man enligt Laszczak hade "tre till fyra källor". Det mer västorienterade UI visade sig mer svårgenomträngligt för östtysk infiltration. På svenska utrikesdepartementet hade man enligt Laszczak "fyra kanske fem" samtalspartner – vilket ju inte nödvändigtvis behöver betyda agenter, utan lika gärna kan ha varit just samtalspartner. Man ville utröna den svenska linjen på ett tidigt stadium och försöka påverka den, till exempel inför Helsing-

enkelt underhöll vänskapliga förbindelser med DDR:s representanter i Sverige, mer eller mindre omedvetna om att dessa jobbade för Stasi. Inom tysk debatt om det forna DDR återkommer ofta uppgifter om att faktiskt inte alla personer som registrerats som informella medarbetare i Stasis arkiv skulle ha känt till att de var registrerade som just sådana. I Cederbergs bok framförs detta påstående av den forne östtyske vetenskapsattachén och tillika chefen för industrispionaget i Sverige, Gladitz. Den tyska historieforskningen tvistar ännu om denna fråga.

ETT ANDRA VIKTIGT TEMA vad gäller Stasis verksamhet i Sverige är det östtyska industrispionaget. Under det kalla kriget var Sverige ett högriskland för det amerikanska teknologiembargot, och med sin naiva fredssiver och östvänlighet tidvis en politisk nagel i ögat. Cederberg följer i Stasidokumentet hur några svenska isostatpressar i mitten av 1980-talet exporteras till DDR och hamnar i den östtysk-sovjetiska atomforskningen. En svensk journalistkollega som verkar ha varit affären på spåren omkommer under mystiska omständigheter. Hur mycket av detta som är tidigare känt och hur mycket som stämmer kan jag inte bedöma.

Men säkert är att DDR, liksom andra forna och nutida kommunistländer, satte industrispionaget i system och lät den inhemska industrin och forskningen förse utrikesspionaget med

Med andra ord sysslade Stasi alltså med industrispionage, med att skapa en positiv bild av DDR inom svenskt kulturliv och att påverka den svenska utrikespolitiken.

forskonferensen 1975 och senare i mitten av 1980-talet, när Sverige lanserade sina opinionsmässigt mycket inflytelserika förslag om en kärnvapenfri zon i Europa. Laszczak hävdar vidare att Stasi under 1970-talet hade 3–6 "informella medarbetare" bland svenska journalister. Särskilt omnämnda är *Aftonbladet* och *Dagens Nyheter*, samt personer på Sveriges Television.

Eftersom denna information kommer från intervjun med ambassadsekreterare Laszczak, snarare än från några akter ur arkiven, är det svårt att veta om det rörde sig om formellt värvade informella medarbetare, eller om personer som helt

önskelistor på teknologi och *know-how* som man önskade få tillgång till. Ett fenomen som fått förnyad aktualitet med Kinas nutida industrispionage i västvärlden (se till exempel tyska *Der Spiegel*s 15-sidiga reportage i årets sista augustinum-mer). Det speciella med kommunistiska länders industrispionage är dess omfattning och bredd. Eftersom samtliga utresor ur kommunistiska regimer är hårt reglerade har de styrande kommunistpartierna starka hållhakar på varje ingenjör, forskare eller utbytesstudent som vistas i väst och som därför lätt blir verktyg i industrispionaget. Här är den östtyske vetenskapsattaché som Cederberg intervjuat ▶

► bara toppen av ett isberg – under sig hade han många "vanliga" östtyska medborgare som besökte Sverige.

Boken *Kamrat Spion* avspeglar ett stort arkivarbete i ett svårarbetat arkiv, där sist och slutligen intervjuerna har givit mer än arkiven. I Stasiarkiven är journalister och forskare hänvisade till Stasiarkivets personal, som – med större eller mindre förkunskaper, förståelse och engagemang i forskningsuppgiften och arkivens uppbyggnad – väljer ut och plockar fram dokument. I Tyskland trycker historikerna nu på för att få forska friare i arkiven, på samma sätt som skett med de östtyska statliga arkiven och partiarkiven, som är fritt tillgängliga för vetenskaplig forskning. Till exempel vill man veta mer om de över 40 registrerade informella

Prenzlauer Berg, Östberlin 1987.

Foto: Ur *Kamrat Spion*

En annan utveckling inom den tyska debatten är att man långsamt börjat inse misstaget i den ensidiga fokuseringen på Stasi, ett misstag som gällt så väl skildringen av DDR:s inrikespolitiska system som dess utrikesrelationer. De facto var ju Stasi bara ett av kommunistpartiet SED:s många verktyg, jämte partiets egen organisation, och kontrollen över hela det statliga maskineriet. I en

nyligen publicerad och tämligen uppmärksam intervju med Wolfgang Berghofer, en av centralgestalterna i det östtyska kommunistpartiets omvandling, beskrev denne hur Modrow, DDR:s siste ledare, i december 1989 vid ett möte med bland andra utrikesspionen Markus Wolf lade upp strategin för att skjuta över skul-

den för missförhållandena inom DDR på Stasi – ett genialt schackdrag från den gamla DDR-elitens sida, som så här nästan 20 år senare har visat sig ytterst framgångsrikt.

Här faller även Björn Cederbergs bok i fällan. "Landets verkliga härskare var Stasi", skriver Cederberg. Men så var det ju inte. När utrikesspionchefen Markus Wolf beskriver för Cederberg hur det mäktiga Stasi kunde "avbryta rättegångar" får man bilden av ett i stort sett normalt politiskt system med ett normalt rättsväsende, korrumperat bara av en överdimensionerad säkerhetspolis. Sedan pratar Wolf på om James Bond och om Stasibordeller i Östberlin. För att avkoda en sådan intervju vore man kanske hjälpt av Stasis alla handböcker i psykologisk manipulation, som finns tillgängliga i arkiven. Wolf försöker helt enkelt först göra Stasi till de verkliga bovarna bakom förtrycket inom DDR, och sedan göra Stasis utrikesverksamhet till en spännande agentroman.

Men Cederberg ser även på den grå vardagen, där östtyska agenter försöker fånga och påverka den politiska stämningen i Sverige. Arkiven ger en bild av tidsandan i det kalla krigets Sverige, där de socialistiska staterna sågs som en "nödvändig motvikt" mot "det västeuropeiska kapitalet". En pressattaché vid den östtyska ambassaden i Stockholm kommenterar: "Vi uppfattade det som att Sverige vacklade." ■

... Cederberg ser även på den grå vardagen, där östtyska agenter försöker fånga och påverka den politiska stämningen i Sverige.

medarbetare som enligt olika förteckningar skulle ha funnits bland parlamentsledamöterna i den tyska förbundsdagen 1969–72. Om den tyska forskningen gör framsteg på dessa punkter kommer det naturligtvis även att jämna vägen för vidare efterforskningar av Stasis verksamhet i Sverige.

SAMHÄLLET | EKONOMISK HISTORIA

Så fick väst sitt ekonomiska försprång

En ekonomisk historia för hela världen

SNS Förlag har tagit en stor del av ansvaret för utgivningen av ekonomisk historia i Sverige. För några år sedan kom Lennart Schöns *En modern svensk ekonomisk historia*, kanske det mest uppslagsrika historiska verket på svenska under senare år. Förlagets lista rymmer även viktiga böcker av Lars Magnusson, Douglass North, Nathan Rosenberg och Robert Fogel, för att bara nämna några. Nu kommer en ekonomisk världshistoria, med Johan Söderbergs bok som första del.

Det är en märkvärdighet i sig. I den mån svenska historiker gett sig på bredare översikter har de för det mesta hållit sig inom landets gränser. Världshistorien har

Av

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco

VÅR VÄRLDS EKONOMISKA HISTORIA

Del 1. Den förindustriella tiden

Johan Söderberg

SNS Förlag (398 s.)

för det mesta blivit översättningar eller populärvetenskap (Grimbergs världshistoria har i sin tur översatts), och då har det varit den allmänna historien. Eli

Heckscher är undantaget i Libris: storverket om merkantilismen fick internationellt genomslag, och på 1930-talet skrev han ett par hundra sidor om den ekonomiska utvecklingen 1750–1914 i Norstedts världshistoria. SNS, Johan Söderberg och Lennart Schön (som ska svara för den industriella tiden) har tagit på sig en spännande uppgift.

Frågan är förstås: Kan man inte nöja sig med översättningar? För studenter och läsare spelar det kanske inte så stor roll, Söderberg har inte mycket Sverige med i sin bok. Men för den svenska historieförskrivningen som miljö tror jag att det är viktigt att några forskare tvingar sig att formulera en uppfattning om hur helhe-

terna hänger samman. Runt ett par professorer med perspektiv borde det kunna spira åtskilliga tankar och frågor för andra att disputera på.

En annan fråga är: Varför sära ut den ekonomiska världshistorien? Det är samspillet som är historien. Ingen har hantlat det så väl som Fernand Braudel i den magnifika historien om Medelhavet: först naturens förutsättningar, sedan de ekonomiska och sociala förloppen, innan han tog itu med "händelsernas" historia. Men så mycket kan man sällan få. Den intresserade läsaren får själv lägga pussel. Renodlingarna gör det ena eller andra förloppet eller sambandet tydligare än det blir i den allmänna historien.

JOHAN SÖDERBERG SKRIVER tydligt och precist. Hans historia handlar mer om världen än liknande översikter brukar göra. Världens ekonomiska historia skrivs ofta baklänges: den utgår från det som blivit framgångsrikt och bestående, det europeiska och atlantiska, och bryr sig bara om resten när det länkat in i eller ut från huvudspåret. Men i Söderbergs framställning får varje kultur sin ekonomiska historia, och det är en historia som ser skillnaden mellan villkoren för kvinnor och män.

Bredden räddar honom från ett av överiktens problem: Hur ska man undvika att alltför många känner igen alltför mycket från tidigare läsning? Söderbergs genomgång av de olika ekonomierna ger fascinerande perspektiv på hur olika kulturerna kunde lösa en och samma uppgift. På de flesta håll insåg man att handel blev enklare om man gick från vara-mot-vara till standardiserade betalningsmedel. För oss verkar utvecklingen från bitar av ädelmetall till mynt och sedlar ganska självklar, men det var den inte. I Kina fanns det mynt redan på 500-talet före vår tideräkning, men siden och spannmål var länge vanligare. I Japan var ris länge det dominerande betalningsmedlet, i mayariket ofta kakaoböner. Ett av de vanligaste brotten handlade om förfälskning av kakaoböner; en del köpmän fyllde bönskal med sand och blandade falska böner med äkta.

Andra gånger påminner mekanismerna om varandra, trots alla andra olikheter. Redan på 1000-talet kunde man göra papperspengar i Kina. Ett par gånger försökte man ersätta mynten med sedlar. Den rikliga tillgången på betalningsmedel satte till en början fart på ekonomin, men sedan tappade regeringen kontrollen. "Långa rader av båt- och vagnslaster fyllde med sedlar skickades iväg för att betala arméerna i norr", skriver Söderberg.

"Överskottet på sedlar ledde till inflation och misstro mot systemet med papperspengar." Pappersmyntfoten är en märkvärdig social uppfinning, men det har tagit samhällena lång tid att behärska den.

Till detta kommer den goda översiktens aha-upplevelser. Redan på Hammurabis tid hade man i Mesopotamien utvecklat skuldsedlar för att slippa transportera silver från den ena handelsplatsen till den andra. Söderberg bjuder på en elegant liten dialog om arbetsdelningens välsignelser – inte från Adam Smith, utan den kinesiske filosofen Meng Zi (372–289

... i Söderbergs framställning får varje kultur sin ekonomiska historia, och det är en historia som ser skillnaden mellan villkoren för kvinnor och män.

f.Kr.). Med ökad handel svängde spannmålspriserna mindre, och människornas välfärd ökade. Silvret från Amerika blev en viktig drivkraft när handeln mellan Europa och Asien växte.

DEN SOM HAR 350 SIDOR PÅ SIG att beskriva hela världens ekonomiska historia före industrialismen måste välja spår. Johan Söderberg tar sig an frågan om ekonomisk tillväxt och varför den atlantisk-europeiska civilisationen så småningom fick överhanden. Han skriver om våldet och ekonomin, om den låga räntans betydelse, men framför allt om kunskapen, den "resurs som växer av att användas och spridas".

Redan i Rom räknade man ränta, när bankirer och rika magnater lånade ut pengar. Räntan varierade mellan 4 och 12 procent; den föll, när imperiet erövrade kornboden Egypten. Före digerdöden i mitten av 1300-talet låg räntan på omkring 10 procent i England. Sedan föll den, när stora delar av befolkningen slogs ut och kapitalet jagade arbetskraft. På 1400-talet pressades priset på pengar ner mot 5–6 procent, och förblev på den nivån fram till 1600-talet.

Söderberg menar att det inte bara handlade om balansen mellan arbetskraft och kapital. En annan förklaring var att västvärlden byggde upp institutioner som gjorde det tryggare att låna ut pengar. Det blev möjligt att registrera in lån och säkerheter i domstolar, och rättsväsendet hjälpte också till om någon inte fullgjorde vad som avtalats. På så vis minskade riskerna, och därmed den buffert långivaren behövde betinga sig. Den större tryggheten innebar att fler vågade låna ut sina peng-

ar; det ökade utbudet bidrog också till att hålla räntorna nere.

Tillgången på billigt kapital innebar att det blev billigare att göra långsiktiga investeringar i Europa. Söderberg fäster sig vid länken mellan den låga räntan och kunskapsuppbyggnaden. När Gutenberg tog ett stort lån för sitt tryckeri 1449 betalade han 6 procent, medan den samtida räntan i Egypten och Syrien låg på 18–24 procent. Böcker blev snabbt billigare i Europa än i Kina; billig arbetskraft höll Kina kvar i avskriftens värld, billigt kapital gjorde det möjligt för Europa att mekanisera.

Söderberg pekar på fler följder. "Ett lågt pris på kapital bör dessutom ha främjat den långväga handeln, som behövde kapital för investeringar i infrastruktur, i fartyg, hästar, vagnar och i varu-

krediter. Fallande räntor kan ha underlättat den marknadsintegration vi ser spår av under medeltiden." Det underlättade satsningar på utbildning, eftersom låga räntor sänkte kostnaden för lärotiden. På så vis fick Europa fler utbildade till lägre pris än andra kulturer.

EUROPAS TEKNOLOGISKA FÖRSTEG handlade inte bara om billiga böcker och studenter. Möjligen saknar jag någon kommentar till William Baumols betoning av kapitalismens förmåga att ta vara på innovationer, men även den hypotesen skyntar. Söderberg nämner att det första patentet beviljades redan 1416. De små stegen spelade ofta större roll än de stora uppfinningarna, vare sig det handlade om att brygga öl eller införa dubbel italiensk bokföring. En förklaring till Englands ökade betydelse på 1600- och 1700-talen, menar Söderberg, var den stora gruppen yrkesskickliga hantverkare och ingenjörer, som kunde omsätta teorin i praktiken.

Även våldet spelade roll för utvecklingen. Söderberg för ett intressant resonemang om balansgången mellan för mycket och för lite våld, om under- och överexploatering av ekonomierna, om rättssäkerhet i den egna ekonomin och aggression mot andra. Den engelska sjöfarten tjänade på den egna flottans förmåga att störa holländska och andra konkurrenter.

Våldet hade också sin del i det europeiska övertaget över andra kulturer. "Effektivare och billigare sätt att tillverka metaller, bygga fartyg och driva sjöfart gav fördelar i produktion och hantering av vapen." Det är skönt med en historia som inte hymlar. ■

MÄNNISKAN | TABUN

Åsikterna får inte gå i regnbågens alla färger

Två böcker undersöker tankeblockeringar i Sverige

FÖR SNART ETT decennium sedan var jag utgivare av en antologi om politisk korrekthet i Sverige. Det skulle finnas mycket att säga om mottagandet och kommentarerna, men mest iögonfallande i efterhand var ändå den motvilja som flera kritiker visade mot själva begreppet. Från vänsterhåll har det sedan blivit vanligt att betrakta kritik för politisk korrekthet som suspekt, syftande till att röja mark för sverigedemokrater, abortmotståndare och konservativa mörkermän. Det påstås rentav att PK-stämpeln bara är den politiska högerens försök att misstänkliggöra den intellektuella vänsterns landvinningar inom områden som genus, homosexualitet, klasskillnader och multikultur.

Om detta kan man ha olika meningar, och frågan är om det inte blir enklare att diskutera den politiska korrektheten om man lägger begreppet åt sidan och i stället talar om åsiktsinskränkningar eller tabun. Karl-Olov Arnstberg, professor i etnologi i Stockholm, kallar i varje fall sin nya bok *Svenska tabun* och bakom denna anspråkslösa titel döljer sig en gedigen, nästan fyrahundra sidor lång katalog över företeelser som av olika skäl – ofta beroende på tidsandan – ansetts socialt laddade.

Inledningsvis redogör Arnstberg för tabubegreppet historiska rötter. Samhället, den sociala gemenskapen, har i alla tider omgivit sig med tabun beträffande exempelvis sexualitet, mathållning och döden, och länge var det kyrkan som avgjorde vad som var tillåtet att säga eller skriva. Men i takt med att kristendomen genom upplysningen och industrialismen förvandlades från en tro till ett sociologiskt fenomen bland många andra har också de flesta gamla tabuföreställningar spelat ut sin roll. I stället för religiösa dogmer har vi enligt Arnstberg fått en världsbild definierad utifrån den enskilda människans behov av trygghet och välfärd.

Arnstberg är angelägen om att framhålla modernitetens välsignelser. Han vill inte tillbaka till den gamla gudaauktoritets intolerans och skuldbeläggning, men

Av
PER LANDIN
Författare och kulturskribent

SVENSKA TABUN

Karl-Olov Arnstberg

Carlssons bokförlag (378 s.)

OM DET POLITISKT KORREKTA

Dan Egonsson

Nya Doxa (255 s.)

redan Friedrich Nietzsche insåg att även det moderna samhället – hur likställt och demokratiskt förebildligt det än kan se ut – tenderar att bygga upp ett konformistiskt överjag som talar om vilka åsikter och ämnen som man helst bör undvika för att inte störa det socialtekniska samhällsmaskineriets tysta och säkra gång. Det sker sällan, vilket Arnstberg övertygande visar, genom juridiska förbud eller offentliga bannbullor, utan genom en tyst överenskommelse om vad som för tillfället anses moraliskt lämpligt.

DET ÄR TROLIGEN SÅ att Sverige efter ett drygt halvsekel av socialdemokratiskt styre är det mest avkristnande landet i världen, inklusive samtliga gamla sovjetstater. Tro eller metafysik är överhuvudtaget inget som stått särskilt högt i kurs i vårt vetenskapligt och modernistiskt definierade kungarike och därför har vi svenskar svårt att alls förstå sakens natur när det i exempelvis Polen uppstår en abortdebatt som handlar om fostrets rätt till ett liv eller när muslimska fäder dödar sina döttrar för att rädda den så kallade familjehedern. Men också i ett samhälle som frigjort sig från alla religiösa bojar är människan bunden till händer och fötter av osynliga band.

Förutom när det gäller pedofili och incest är det svårt att hitta något som skulle vara heligt eller sakrosankt i gam-

mal mening. Arnstberg berättar rentav att det på 60-talet inom RFSL fanns en underavdelning som kallade sig "Pedofila arbetsgruppen", att pedofiler deltog i föregångaren till Pridefestivalen. Det är förmodligen inte politiskt korrekt att påminna om detta i dag när RFSL med sådan framgång drivit frågan om de homosexuellas rättigheter att det blivit närmast omöjligt att kritisera dem. Från att ha betraktats som en synd som bestraffades med döden och senare ha uppfattats som en sjuklig personlighetsavvikelse har homosexualiteten "blivit accepterad som en sexuell normalitet". Det är naturligtvis en välsignelse för alla som måst dölja och skämmas för sin läggning.

Men samtidigt har det uppstått ett konformitetstryck som gör det svårt för exempelvis svenska präster att inte välsigna homosexuella par, utan att få sin lämplighet ifrågasatt av ärkebiskopen och i förekommande fall även av HomO. Man kan faktiskt ha godtagbara trosskäl för vigselvägran och mycket skulle vara vunnet om även denna opinion i en öppen debatt fick verbalisera sina argument och tvivel, utan att reflexmässigt få homofobstämpeln tryckt i pannan. Mönstret går igen på en rad områden och Arnstberg visar med väldokumenterade exempel och citat hur det som var tabu då har blivit mode i dag och vice versa. Inom bildkonsten är modernismen och i förekommande fall postmodernismen så allmänt vedertagen att den som använder sig av traditionell teknik numera framstår som en *enfant terrible*. Ännu på 60-talet kunde allkonstnären Carl Johan de Geer chocka etablissemangen genom att i en litografi skända den svenska flaggan, men i dag låter sig inte kultureliten provoceras av sådant. Alltför många slidor och analöppningar har passerat revy för att man ska bry sig. Men när självärde Marcus Andersson häromåret fick ställa ut sitt nationalromantiska måleri på Moderna museet blev det plötsligt ett ramaskri.

I dag är varken det kristna dopet eller äktenskapet något heligt och inte heller livet som sådant. I stället har kvinnans

Samvetsfråga. Kan en svensk präst vägra viga ett homosexuellt par?

Foto: Scanpix

rätt till fri abort sedan 60-talet alltmer antagit formen av en tankedogm som helst inte bör diskuteras och framför allt inte luftas i offentligheten. Den som i vårt land ändå talar om fostrets rättigheter ställer underförstått den feministiska begreppsapparaten ifråga och begår därmed en svensk kardinals synd. Ännu till för några år sedan kunde man i abortfrågan förlita sig på stöd åtminstone från kristdemokraterna, men nu har även deras ledning kapitulerat inför konformismen, och därför gör man sannolikt klokt i att inte insistera på ett fritt meningsutbyte i denna sak om man inte redan tillhör Livets ord eller någon annan suspekt församling. Det som i äldre tider betraktades som barnamord uppfattas numera som normalt, ja, sker varje dag, allt längre ned i åldrarna och i en omfattning som det är svårt att göra sig en föreställning om. Kravet på kvinnans rättigheter har lett till en egendomlig blockering av hela frågan. Samtidigt skulle nog flertalet av dagens föräldrar uppleva det som en katastrof om ett nyfött barn skulle avlida, vilket det knappast var i det gamla bondesamhället där människan,

trots sjukdom och död, stod i en annan förbindelse med jord och himmel.

KARL-OLOV ARNSTBERG VISAR också att det inte alltid är så enkelt att dra en tydlig gräns mellan det tabubelagda och tillåtna i dagens mediebrus där gränsen mellan det privata och offentliga alltmer suddas ut. Ämnen som är tabubelagda i privatlivet behandlas inte sällan i kolumner och tv-soffor: "Plötsligt när jag sitter med min familj vid frukostbordet drabbas vi kanske av ett radioinlägg om analsex och i familjen möter vi inte ens varandras blickar." I offentligheten däremot går det bra, det vill säga så länge man inte avviker från de språkkoder som är den politiska korrekthetens kärna och framför allt berör ämnen som ras, genus och klass. Att plädера för sociala hierarkier eller tala om rasskillnader låter sig knappast göras. Det gäller en lång rad föreställningar och begrepp som har blivit belastade genom att de på något sätt kan sättas i förbindelse med det nationalsocialistiska folkmordet. Begreppet "fördöm" har enligt Arnstberg i själva verket blivit ett effektivt hinder mot ett

fritt kunskapssökande inom tidigare centrala akademiska forskningsområden som demografi eller genetik.

Författaren ger exempel på hur detta kan drabba enskilda debattörer (Karolina Matti, Mauricio Rojas med flera) och även drevkarlarna och grindvakterna låter välbekanta i dessa sammanhang, vare sig de heter Claes Borgström, Liza Marklund eller Mona Sahlin. Har man glömt affärerna om nazistföreläsningen i Umeå, det hedersrelaterade våldet eller de apatiska flyktningbarnen är Arnstbergs framställning nyttig repetition. Samtidigt visar hans bok hur svårt det är att skriva om svenska tanketabun och politisk korrekthet, utan att samtidigt låta dessa debattörer eller myndighetspersoner diktera villkoren i kraft av sitt problemformuleringsprivilegium.

JAG MENAR – och det är nog även Arnstbergs mening – att de djupare liggande orsakerna till den ytlighet som ofta präglar dagens svenska samhällsdebatt (och som säkert även plågar många av deltagarna) är att vi så länge vant oss vid ett sätt att förhålla oss till ett problem, därför att det annars är så lätt att bli missförstådd och utmönstrad. Jag kom att tänka på detta när jag läste en annan nyutkommen bok, nämligen lundafilosofen Dan Egonssons *Om det politiskt korrekta*, som delvis berör samma problem som Arnstberg gör, men inte stannar vid en extrovertering av varje enskilt tanketabu utan med stort skarpsinne försöker bryta tystnaden kring de svåra frågorna.

Boken har karaktären av diskussionsunderlag och prövar olika förhållningssätt till politiskt känsliga områden. Egonsson talar om att det finns en "aktivitetsdimension" i den politiska korrektheten i den meningen att man kan "dras till de politiskt gångbara ståndpunkterna". Men man kan också undvika andra positioner därför att det vore ogynnsamt för forskarkarriären eller utmana den politiskt korrekta tidsandan och ställa en utanför. Huvuddelen av hans bok granskar de blockeringar som vidläder det mänskliga rasbegreppet, eugeniken, demokratin och genusfrågorna.

Främst fäste jag mig vid hans intressanta funderingar om varför det inte längre går att tala om människoraser i biologisk mening (till och med mitt rättstavnings-system reagerar genom illröd markering). Svaret kan förefalla självklart: de omänskliga fasor i koncentrationslägren hade sitt upphov i den nationalsocialistiska rastanken. Varje försök att återuppta rasbegreppet riskerar att legitimera rasismen, eftersom själva föreställningen att särskilja

► människor strider mot tanken om alla människors lika värde. Men om en medicinsk forskare kommer fram till att människor med en viss hudfärg har en genetisk profil som gör dem benägna för en viss sjukdom, ska han då undvika att lägga fram sina rön?

Problemet är naturligtvis att orden och teorierna tryter inför rashygienens onämnbare fasa. Det finns synnerligen goda skäl att mänskligheten i folkordens tid instinktivt värjer sig mot allt som skulle kunna relativisera ondskan och man behöver kanske inte ens ange några. Men – och det är Dan Egonssons poäng – det kan mycket väl vara så att vi i all välmening, genom att inte vilja dela in människor i rasgrupper (eller hur man nu föredrar att kalla dem), i själva verket bidrar till att försvåra för de grupper som vi vill skydda. Det betyder inte att det medicinska rastänkandet skulle återupptas, utan att vi kanske måste finna ett annat sätt att formulera frågeställningen som annars kommer att kollidera med verkligheten.

En gång fanns det i Sverige ett statligt institut för rasbiologisk forskning, skapat i stor enighet av Sveriges riksdags samtliga partier och med det uttalade målet att sörja för den svenska folkstammens bevarande. I dag vore något sådant omöjligt. Men det betyder enligt Dan Egonsson inte nödvändigtvis att forskningen skulle vara så mycket mera fri och obunden än då: "För hundra år sedan bistod forskarna med dåliga argument en politik som ville rättfärdiga rasismen, numera bistår forskarna med dåliga argument en politik som vill omöjliggöra rasismen genom att hävda att det inte ens finns några raser."

I DAG STÅR DET INSKRIVET i högskolelagen att genusperspektivet ska genomsyra all utbildning och forskning. Jag har en god vän som i bastun skämtsamt kallar sig "genusneger", eftersom han är man och forskar inom ett område som traditionellt dominerats av kvinnliga aktörer. Problemet är att denna i många fall befogade kvotering samtidigt innebär ett slags utmönstring av personer (ofta vita högtbildade män av god familj) som är lika oskyldiga till sin härkomst som de underprivilegierade grupperna. Men de individen överordnande rättvisemålen beträffande genus och klass skapar enligt Egonsson ett nytt rättviseproblem, "eftersom de män som får betala för denna kompensation faktiskt inte i alla enskilda fall kommer att vara identiska med dem som en gång drog fördel av privilegierna".

Man kan ha olika åsikter om värdet och vikten av detta. Dan Egonsson själv har sällan någon klar åsikt. Han provar håll-

ningarnas för- och nackdelar och försöker på det viset förskjuta perspektiven och skapa utrymme för verkliga åsiktsbrytningar. Det är ofta lärorikt och fascinerande. Genom att inte skygga för några fördomar och ge alternativa förklaringar till välkända problem, med utblickar på Kant och Popper, kör han varje fråga i botten. Även när han framhåller att han inte vet något bestämt – och det gör han efter varje kapitel – får man som läsare chansen att skapa sig en uppfattning.

Den filosofiska terminologin skiljer sig från Arnstbergs mer journalistiska och i slutet, när han utreder skillnaden mellan "malign" och "benign" pornografi, tycker jag att han gör det onödigt svårt med sina utredningar av "kontextkänsliga klusterbegrepp" (Martha Nussbaum). Det är som diskussionsunderlag snarare än

debattinlägg bägge böckerna har sitt främsta värde. Vad jag saknar är en internationell utblick på situationen i Europa och framför allt USA där den politiska korrektheten i början av 90-talet blev ett mode inom universitetsvärlden. Därifrån leder hela det åsiktsgarnityr som passerar revy i främst Arnstbergs bok sitt ursprung, från de enklare numren till terminologiska genusorgier där allt naturgivet förvandlas till sociala konstruktioner.

Det är en leninistisk strategi – senare beskriven av den italienske marxisten Antonio Gramsci – att genom själva begreppsapparaten, sätten att formulera ett socialt eller politiskt problem, skapa åsiktshegemoni. Inför denna pseudointellektuella apparat har mycket kritik tystnat. Därför är de här två böckerna oumbärliga för debatten i Sverige. ■■

MÄNNISKAN | BILDNING

Faran med obildade experter

Bildning är mer än en fråga för individen

■ DEN NYLIGEN UTKOMNA antologin *Bildningens förvandlingar* skriver en av de nio bidragsgivarna, pedagogikprofessorn Moira von Wright, att det vore att mista "en viktig distinktion mellan utbildning och bildning" om bildningens betydelse inte erkänns. Förloras denna distinktion skulle vi inte klara av att möta och göra motstånd mot utbildningssystemets "ständiga försök att inordna våra estetiska erfarenheter i på förhand givna former och rangordna våra upplevelser och udda fantasier i en hierarki av organiserade och planerade värderingar, kategorier och förutsägbara livslopp". Dessvärre har det redan skett.

Bildningen har till följd av politiska beslut saklöst offrats inom utbildningsväsendet och ersatts av en allt tydligare instrumentell inriktning. Skolans och universitetets uppgift har blivit att leverera ensidigt och snävt kompetenstränade "produkter" för arbetsmarknadens omedelbara behov. Det handlar om formgivning av människor in i en snäv yrkesroll som förhindrar deras fria personlighetsutveckling, begränsar synfältet och undergräver förmågan till självständiga, genomreflekterade ställningstaganden, och där kontakten med frågeställningar av stor mänsklig betydelse går förlorad.

Att vi har mist förmågan till motstånd

Av

LEIF ALSHEIMER

Universitetslektor i rättsvetenskap
och kulturskribent

BILDNINGENS FÖRVANDLINGAR

Bernt Gustavsson (red.)

Daidalos (224 s.)

visar det okritiska anammandet av det manipulativa begreppet "det livslånga lärandet". Det står för ett efemärt lärande, där man i den "flexibla kunskapsordningens" tecken tillägnar sig ett fragment, som nästa dag är värt intet och därför rycks ut för att ge plats åt ett nytt fragment i ett slags *perpetuum mobile* mot obeständighet. Det handlar uteslutande om kompetensförsörjning till arbetsmarknaden, och människan reduceras till en funktion som påminner om faunans och florans; djur och växter är också kompetenta. Men de saknar ett utvecklat språk med vars hjälp de förmår att tänka, abstrahera, förflytta sig utanför sig själva och fantisera.

Språkets fundamentala betydelse betonas i antologin av Sven-Eric Liedman, och då inte bara som en nödvändig förutsättning för bildning. Det är språket som byg-

ger upp vår föreställningsvärld, vår förmåga att fantisera, abstrahera och förflytta oss utanför oss själva. Förflyttningsförmågan är, anser Hans Ruin, en förutsättning för vår förståelse av världen. Vid förflyttning lånar vi "oss till det främmande som blir förståeligt genom oss, liksom vi själva genom det". Det är genom att överskrida gränser som man, enligt Stefan Jonsson, skapar sin egen person och "kan hävda sig mot den andre eller gå henne till mötes och på så sätt skapa kopplingar mellan världens väsen".

IDÉN OM LIVSLÄNGT LÄRANDE ingick i sofisternas begrepp *paideia*, men den avsåg då lärdom med djup och bredd och av bestående värde. Livslångt lärande i denna mening finns inte på folkhemmets dagordning, där det triviala fullkomligt har trängt ut det substantiella. Overklighet blir verklighet och den nya "verkligheten" – alla dessa Nakenjannar och Paris Hiltonare – utgör den viktigaste byggstenen i en ung människas identitetsbygge, trots att den saknar all bärighet. Bengt Kristensson Ugglar varnar i sitt bidrag för att avsaknad av bildning försvårar eller omöjliggör identitetsbildning. Slutprodukten av all ytlighet är, enligt honom, "den nya flexibla europamedborgaren":

[...] en människa som kapat alla band med det förflutna, en människa utan minne men också i avsaknad av en framtid formad av egna övertygelser. Det är en människa utan moral, utan ansvar och förmåga att artikulera ett trovärdigt löfte. Eftersom förändringstrycket primärt är externt och det gäller att vara flexibel kan man inte utveckla ett personligt förhållande till kunskapen.

Så reduceras människor när de inte längre får möjlighet att bilda sig, utan tvingas leva projektorganiserat – ett liv helt underordnat de nya nyckelbegreppen *anställbarhet* och *anpassning*.

Människan är inte längre ett mål i sig, som genom samhällets råd och dåd, och inom ramen för ett gediget utbildningsväsende, får hjälp med karaktärsdanande och kunskapsbyggande. I själva verket blir hon, med sociologen Richard Sennetts metafor, som en krukväxt som varje dag planteras om och därmed efter hand förlorar sin förmåga att växa. Och när hon inte kan växa som människa påminner hon alltmer om en vattenlöpare, som springer på ytan, än hit och än dit, utan förmåga att se och förstå sammanhang och att tänka systematiskt, och utan att efterlämna ett enda bestående spår.

Överlevarna är enligt Kristensson

Ugglar de anpassningsbara, inte de kloka. Därmed glider vi osökt över från det personliga perspektivet till det samhälleliga. Peter Noll varnade i sin bok *Den utmätta tiden* för att det just är de anpassningsbara som är hotet mot hela vår existens. När de kunniga, omdömesgilla och självständigt tänkande sorteras bort hotas vår civilisation.

Att bilda sig handlar därför i hög grad om att ta samhällsansvar, om att ömsesidigt kunna dela med sig och tillgodogöra sig vetande. Att bilda sig är, påpekar von Wright, "ett sätt att ta ansvar genom att [kunna] delta i de samtal som under ens livstid är viktiga för mänskligheten, och att kritiskt ställa frågor". Att vara en fullödlig deltagare i ett sådant samtal förutsätter, "ett bildningsbegrepp som inte postulerar ett substantiellt innehåll". Bildningsbegreppet är inte entydigt, och vägarna som bär mot bildning är oräkneliga. Denna uppfattning delas i allt väsentligt av de andra bidragsgivarna, som i mycket läsvärda bidrag bejakar behovet av bildning, och där de flesta argumenterar för den hermeneutiska synen.

GIVETVIS MÅSTE VI HA UTBILDNING och kompetensträning (vem vill bli opererad av en oskicklig fast bildad kirurg?), men det

räcker inte. Även specialistutbildningar måste innehålla många perspektivvidgande moment med betydande tyngd. (I den mycket läsvärda och kritiska artikeln "A Failure in Generalship" i *Armed Forces Journal*, maj 2007, hävdar en amerikansk officer att bristen på bildning ligger bakom USA:s militära tillkortakommanden.)

Den stora uppgiften är att återinföra bildning som en betydande bestandsdel i utbildningsväsendet och att kombinera den med utbildning, på ett sådant sätt att nödvändiga kunskaper integreras med den livsprocess som kallas personlighets- eller karaktärsdanande, där kunskapen får mening för individen, där denne förses med en intellektuell och emotionell verktygslåda som tillhandahåller redskap för tolkning, analys och syntes. Med andra ord: förutsättningar för att kunna leva ett innehållsrikt och värdigt liv, att utvecklas som subjekt i sin egen rätt, att ansvarsfullt kunna bidra till bevarandet och utvecklandet av medborgardemokratien och rättsstaten.

Misslyckas vi med detta får vi den anpasslige, fantasilösa men flexibla "europamedborgaren". Och då sätts det bortre parentestecknet för det unika undantagstillstånd i tid och rum som Europa har varit som idé och praktik. ■■

MÄNNISKAN | ARKEOLOGI

Superstjärnor från forntiden

Dödliga blir odödliga med hjälp av arkeologi och medier

EFTER TVÅ TERMINERS arkeologistudier i Stockholm 1972–73 ville jag se den danska rikedom av arkeologiska fynd på plats. Inte minst lockade mossliken, bland annat Tollundmannen i Silkeborg och Grauballemanden i Århus. Två berömda herrar från järnåldern som blivit avrättade och vars kroppar lagts i mossar för 2 000 år sedan. I mossen bevarades liken med hud, hår och tänder. Särskilt mötet med Tollundmannens vackra ansikte, liksom sovande, gjorde ett djupt intryck.

Nästan 35 år senare får jag Nina Nordströms doktorsavhandling i arkeologi, *De odödliga*, i min hand. Här möter läsaren några av arkeologins riktigt stora stjärnor: svenska Bäckaskogskvinnan, de båda danska mossliken och de norska Osebergkvinnorna. Det är spännande läsning, ibland som en deckare. Nordström

Av
LYNN ÅKESSON
Professor i etnologi vid Lunds universitet

DE ODÖDLIGA
Förhistoriska individer
i vetenskap och media

Nina Nordström

Nordic Academic Press (415 s.)

ger sig i kast med att diskutera vad dessa arkeologiska megastjärnor betyder och har betytt för sin samtid, hur de konstruerats som individer och vilket liv de tillskrivits. Ett övergripande syfte med studien är att diskutera och problematisera arkeologin som vetenskap. Det handlar alltså om historiebruk och om nutida tolkningar av förhistoriska kvarlevor. ►

► **AVHANDLINGENS FÖRSTA DEL** är teoretisk och tar fasta på undersökningens tre huvudteman, inledningsvis synen på döden. Där ges en grundlig genomgång av relevant forskning, kanske onödigt grundlig eftersom långa avsnitt av teoretiska texter refereras. Mest intressant är detta kapitel när arkeologins roll sätts i fokus.

Det andra temat gäller konstruktionen av individer och identiteter utifrån förhistoriska kvarlevor. Nordström visar på fyndens tids- och kulturbundna tolkningar. Så "måste" ett skelett med vapen vara en man – tills en osteologisk undersökning av bäckenet visar att ynglingen i själva verket är en kvinna som fött många barn. Detta exempel gäller Bäckaskogskvinnan som i mer än 30 år presenterades som man och fiskare eller jägare. När könsbytet väl var ett faktum försvann jägaren ur presentationen, fyndet blev rätt och slätt en kvinna. Mycket intressant är diskussionen av mediernas betydelse när historiska individer konstrueras. De individer Nordström valt att studera har satt djupa spår i medierna och deras klippböcker är tjocka. De förhistoriska individerna blir metaforer, ikoner och biografiska legender i medier, utställningar, i konst och poesi.

Kroppen som musealt objekt är det tredje temat. Det tar upp utställningsteknik, rekonstruktioner, klassifikation och framför allt museernas roll. Här anknyter Nordström till en aktuell debatt om museer, bevarande och kulturarv. Så framförs kritik av "bevaranderaseri" och "mumifiering av kulturyttringar" av historikern och museologen Kerstin Smeds i *Kulturella Perspektiv* nr 1 2007. Smeds citerar Jacques Derrida som kallar världens musealisering för "arkivfeber", ett sjukdomstillstånd i moderniteten. Nordström

Mosslik. Den fascinerande Tollundmannen.

Foto: Ur *De odödliga*

Nordströms resonemang. Det är en tankeväckande debatt som pågår med Nordströms röst som en av de intressantare.

DÄRMED ÄR VI FRAMME vid fallstudierna. Först ut är skånska Bäckaskogskvinnan som är ett stenåldersfynd, cirka 9 000 år gammalt. Hon hittades 1939 av en bonde och skelettet finns alltsedan sin konservering utställt på Historiska museet i Stockholm. Där såg jag det också som student på 1970-talet. Skelettet var då monterat sittande i en rakryggad position som kommit att anses felaktig. Numera intar skelettet en mera bakåtlutad ställning, montern är utbytt och rekonstruktioner i helfigur har gjorts. Kanske såg Bäckaskogskvinnan ut så här när hon levde? Nina Nordström tar oss med på en vindlande resa kantan av föreställningar om kön, mediebevakning, debatter om hur skelettet bör sitta, diskussioner om huruvida rekonstruktioner är nyttiga pedagogiska verktyg eller historieförfälskning.

Sannolikt finns det nog med material för att skapa en mindre utställning om hur historiska sanningar såväl eftersträvas som manipuleras, menar Nordström. En sådan utställning vore absolut sevär.

Tollundmannen och Grauballemannen är föremål för nästa fallstudie. Frågan är om inte denna fallstudie är den mest spännande och den som tydligast belyser hur individer och identiteter skapas ur förhistoriska kvarlevor. Torvgrävare hittade Tollundmannen 1950 och Grauballemannen 1952. Fyndet var sensationella, och det faktum att båda männen avrättats eller offrats var klart spänningshöjande. Dessutom dog en person när Tollundmannen skulle tas upp ur mossen. Och så hade mossliken sin egen Indiana Jones, sin

egen arkeologhjälte, i Peter Vilhelm Glob. Han var fotogenisk, stilig, lagom ung, karismatisk och ständigt piprökande. Hans bok *Mosefolket* kan verkligen förtrolla vem som helst med de vackra bilderna och det poetiska språket. Så har också författare och konstnärer blivit inspirerade av mossarnas folk i Gobs tappning. Tolkningarna av fynden har böljat fram och tillbaka. Var männen brottslingar, offergåvor eller kanske homosexuella som avrättats? Mediernas älskligheter har de varit alltsedan 1950. Berättelsen om mossliken i Nordströms bok handlar om sensation och kändisskap, om manipulation, etik, estetik och utställningskoncept på ett ytterst spännande och medryckande sätt.

Återstår så norska Osebergkvinnorna, en bondes fynd gjort 1903. Det är ett skepp från vikingatiden som tjänstgjort som gravplats för två kvinnor, vilka man tidigt tolkat som en drottning och hennes tjänarinna, detta på grund av fyndets otroliga rikedom. Skeppet innehöll offrade hästar, rikt utsirade sängar, husgeråd, smycken, dyrbara textilier. Ett sådant fynd borde vara varje arkeologs dröm. För arkeologen Gabriel Gustafson, som först gav sig i kast med det, verkar den oändliga materialmängden däremot ha blivit en mardröm. Spekulationerna om vem av de två individerna som var drottning och vem som var träl har avlöst varandra. Eller var det ingen drottning utan en völva? Eller handlar det om mor och dotter? Skelettresterna efter de båda kvinnorna återbegravdes i sin hög i Oseberg 1948 och har, till skillnad från Bäckaskogskvinnan och mossliken, aldrig visats offentligt. Till skillnad från det svenska och de danska fynden har heller inte Osebergfyndet lockat till fiktion och inspirerat till konst, litteratur eller film. Varför, frågar sig författaren och erkänner att hon blir svaret skyldig – kanske har brutaliteten och kraften i den rituella handlingen verkat förlamande på både arkeologer och omvärld.

NINA NORDSTRÖMS AVHANDLING är läsvärd och spännande. Hon har gjort ett jättejobb med att plöja källmaterial runt de individer som gjorts odödliga av vetenskap och media. Resultatet har blivit en omfångsrik bok som kunde ha mått bra av att tuktas här och där. Men diskussionen om vad de förhistoriska superstjärnorna betyder för oss här och nu, hur spekulationer och fiktioner har vävts runt deras gestalter och vilken roll museerna spelar och har spelat håller hög intellektuell klass. Själv har jag fått en stark längtan efter att återse de kära gamla mossliken i sin nya utställningskontext.

Berättelsen om mossliken i Nordströms bok handlar om sensation och kändisskap, om manipulation, etik, estetik och utställningskoncept på ett ytterst spännande och medryckande sätt.

lutar sig mot andra debattörer och funderar över om museerna kan bli en plats för etik utan religion, eller en "sekulär etik" (Umberto Eco). Litteraturvetaren Andreas Huyssen har reflekterat över museernas roll: i stället för Derridas uttryck "arkivfeber" använder han "minnesfeber" och sjukdomstillståndet är här "glömskans virus". Också Sven-Eric Liedmans uttolkning av begreppet "återförtrollning" och konstnären Olafur Eliassons yttrande att museet bör fungera som samhällets immunförsvar finner plats i

MÄNNISKAN | ETNOLOGI

En riktigt svensk Big Mac

McDonald's blir globaliseringens mikrokosmos i ny studie

DET GULA M:ET öppnar för många skilda tankebanor som globalisering, amerikansk imperialism, skräpmat, snabbmat, barnkalas eller en saftig Big Mac. Alla känner igen loggan, men associationerna går åt olika håll.

För etnologen Helene Brembeck är McDonald's sinnebild för kommersiell kultur, platsen där det triviala vardagslivet möter den globala ekonomin. Tematiken är egentligen inte främmande för henne. Mat är ett klassiskt studieobjekt inom etnologin. Big Mac är emellertid mer än stekt köttfärs mellan brödbitar. Den har en politisk laddning som ärtsoppor och fastlagsbullar saknar.

McDonald's är ett globalt företag och säljer en produkt med starkt attraktionsvärde i stora delar av världen. Siffror från 2005 talar ett tydligt språk. 30 000 restauranger i 119 olika länder. Nationella och kulturella gränser utgör inget hinder för konceptets expansion. Den gula loggan signalerar världen över likartade recept, identiska köksutrustningar och samma personalutbildningsmall. Trots lokala producenter är distributionskanalerna i viss mån samordnade. Ketchupen kommer från USA och leksakerna i Happy Meal från Kina. I konceptet ingår också den klassiska amerikanska framgångssagan om grundarens mödosamma väg till succé och rikedom.

DET HAR ALLTID FUNNITS en rädsla för att det specifikt lokala försvinner i globaliseringsprocesser. Internationalisering och stordrift anses leda till likriktning. Känsla av samhörighet i det lokala ersätts av anonymitet i det globala. Alla äter likadana hamburgare och pommes frites ur likadana förpackningar i likadant inredda restauranger. Men utvecklingen av McDonald's visar att det lokala tål utmaningar och är motståndskraftigt mot globaliseringsprocesser. Skillnaderna är påtagliga mellan en McDonald's i Paris, Moskva, New York och Beijing. Enligt Brembeck beror de nationella avvikelserna på en ständigt pågående dialog mellan företag och konsument. McDonald's exploaterar men anpassar sig samtidigt och lyssnar på kundretsens behov och intressen. Företagsledningens retorik skär rakt in i kapitalismens klassiska devis om markna-

Av

KIM SALOMON

Professor i historia vid Lunds universitet

HEM TILL MCDONALD'S

Helene Brembeck

Carlsson bokförlag (189 s.)

dens mekanismer. McDonald's vill ge människor det de vill ha. Den mäktiga hamburgerkedjan använder kameleontens strategi och byter färg för att anpassa sig till omgivningen. Syftet är att behaga och vara till lags.

Reklamslogan vittnar om att företaget marknadsför sig både lokalt och globalt. Frasen "Livet har sina goda sidor" fungerade som ett internationellt ramkoncept, där reklambyråer i enskilda länder framgångsrikt kunde ladda "goda stunder" med nationella tankefigurer.

McDonald's kameleontaktiga förmåga att fasa in i specifika nationella miljöer märks också i Sverige, där det svenska enligt Brembeck används som försäljningsargument. Hamburgerkedjan vill bli hela svenska folkets matställe. Jingel i folkmusikton, svenska råvaror och ljus trä i inredningarna var led i en sådan ambition.

I den svenska reklamkampanjen "Big love" framstod McDonald's som en spegelbild av det verkliga Sverige. Det var ingen guldskrog som lanserades utan låga priser och Happy Meal. Folkhemsmetaforiken fanns i undertexten. Alla skulle inkluderas. "Big love" var demokratisk, folklig, jämställd och svensk. Kampanjen var till synes också lyckosam. Enligt Brembeck uppfattas McDonald's som lika svenskt som falukorv och knäckebröd. Hamburgerkedjan komponerar även menyer med hänsyn till specifika nationella böjelser. McFeast Råg, en nyckelhälsmärkt hamburgare i rågbröd, ser man således som en anpassning till det svenska.

I ANDRA DELAR AV VÄRLDEN utgör hamburgerkedjan en sinnebild för modernitet. Via hamburgare, rena toaletter och informellt ätande möte invånare i Beijing och Seoul det moderna västerlandet. Mat-

ställena representerar samtidigt ett brutalt brott med traditioner och konventioner. I en studie av utvecklingen i Japan konstateras att blott någon generation tidigare skulle det att äta stående, ta i maten med händerna, ta stora tuggor och dricka läsk direkt ur burken ha uppfattats som djupt anstötligt. I dag utgör beteendet ett självklart inslag i den japanska matkulturen där McDonald's intar en given plats.

Varför McDonald's har blivit en sådan formidabel kommersiell framgång diskuteras Brembeck mer perifert. En vanlig förklaring är att ett besök på hamburgerkedjan gör vardagen lättare. Det är praktiskt, bekvämt, snabbt och relativt billigt för en familj. Likaledes är en måltid på McDonald's ett besök i det välkända. Som kund vet man precis vad man kan förvänta sig. Menyn erbjuder få överraskningar. Inredningen är välkänd, beställningsrutinerna inrutade och en Big Mac smakar som den brukar. Inga obehagliga överraskningar lurar i kulisserna, utan det välkända invagar i trygghet.

BREMBECKS BOK är en delstudie inom projektet Kommersiella kulturer i ett etnologisk-ekonomiskt perspektiv. Hon har bedrivit ingående fältstudier på tre av hamburgerkedjans restauranger i Göteborg. Hon har samtalat med barn, föräldrar och personal. Hennes material är omfattande. Utöver intervjuer och fältanteckningar använder hon videofilmer, fotografier, reklamblad, annonser, internetmaterial, tidskriftsartiklar, förpackningar och leksaker. Mer specifikt studerar hon hamburgerkedjans barnkalas och Happy Meal-boxen.

Mest intressant är när hon länkar ihop den vardagliga hamburgerkonsumtionen med global ekonomi. Förvisso finns det svepande resonemang och slutsatser, som jag, som är fostrad i en annan vetenskaplig disciplin, tenderar att karakterisera som typiska för etnologer. Men hennes resonemang är samtidigt tankeväckande och perspektivrika. Hon förmår åskådliggöra den abstrakta globaliseringsprocessen. McDonald's fungerar i hennes studie som en globaliseringens mikrokosmos. I en utveckling mot större enheter riktar hon dessutom sökarmen på en kommersiell motström som värnar om det lokala.

Det finns också anledning att fundera över varför Sverige ligger i topp med en McDonald's per 230 invånare. Tycker svenskar mer om hamburgare än andra nationaliteter? Eller är det hamburgerkedjans trygga och välkända miljö som appellerar till svenskar och som gör att de längtar efter en Big Mac?

INDEX ANNEX hösten 2007

TÄNKANDET

**4 LINNÉ –
EN SMÅLÄNSK RESA**
Lars-Olof Larsson (red.)

CARL VON LINNÉ
Den fulländade
forskaren
Torbjörn Lindell

JAG TÄNKER PÅ LINNÉ
Karin Berglund

LINNÉ I NYTT LJUS
Den första översätt-
ningen av *Systema*
Naturae samt ny analys
av Linnés perspektiv
Per Frankelius

**OM BOTANIKENS
GRUNDER**
Carl von Linné

SYSTEM OCH PASSION
Helene Schmitz,
Nils Uddenberg & Pia
Östensson

FRÅN LINNÉ TILL DNA
Leif Åberg (red.)

**NATURALHISTORIA
PÅ RESANDE FOT**
Hanna Hodacs
& Kenneth Nyberg

8 ILLUSIONEN OM GUD
Richard Dawkins

10 SYNDABOCKEN
En antologi
René Girard

11 KRAFTEN ATT LEVA
Ett hedonistiskt
manifest
Michel Onfray

ANTIKENS VISDOMAR
Filosofins mothistoria 1
Michel Onfray

14 ESSAYS, LECTURES
Sven-Olov Wallenstein

HISTORIEN

**16 VINTERKRIGETS
TRAUMA**
Finska vinterkriget
Robert Edwards

**DET SVENSKA
VINTERKRIGET
1939–1940**
Spioner, kontra-
spioner, intrigörer,
krigsfångar
Leif Björkman

19 DJÄVLSSONATEN
Ur det svenska hatets
historia
Ola Larsmo

**20 TORGNY
SEGERSTEDT**
En levnadsteckning
Kenne Fant

EN UTSKÄLLD MAN
Allan Vougt och
hans tid
Kaj Björk

RICKARD LINDSTRÖM
Per Albins
folkhemsvisionär?
Lars-Erik Hansén

**23 EN FEMTIO-TALS-
BERÄTTELSE**
Populärkulturens kalla
krig i folkhemssverige
Kim Salomon

24 SLAVERI
En världshistoria
om ofrihet.
Bd 2. 1500 till 1800
Dick Harrison

**26 FRÅN ALEXANDER
TILL AUGUSTUS**
En glanstid
i antikens kultur
Sture Linnér

RENA GREKISKAN
Klassiskt språk
i modern tid
Ebbe Vilborg

KONSTARTERNA

**28 NY SVENSK
TEATERHISTORIA 1–3**
Tomas Forser (huvudred.)

**31 DEN MEDIERADE
KONSTEN**
Scenen, samtalet,
samhället
Anna Orrghen

**32 EVERT TAUBES
MUSIK**
En musikvetenskaplig
studie
Olle Edström

**34 EMILIE FLYGARE-
CARLÉNS LIV OCH
DIKT**
Monica Lauritzen

**VICTORIA
BENEDICTSSON**
Birgitta Holm

K.J.
Carina Burman

37 KÄRLEK ÄR
Carl Jonas Love
Almqvists författarliv
1793–1833
Johan Svedjedal

**38 I VÄRLDSFURSTENS
HAREM**
Erik Johan Stagnelius
och hans tid
Göran Hägg

**40 DEN SVENSKA
POESINS HISTORIA**
Staffan Bergsten

SAMHÄLLET

42 DEN UNGE STALIN
Simon Sebag Montefiore

CHE
Björn Kumm

**45 KULTUREN OCH
ARBETARRÖRELSEN**
Kulturpolitiska
strävanden från August
Palm till Tage Erlander
Per Sundgren

**47 VILHELM MOBERG
TAR STÄLLNING**
En studie av hans
journalistik och
tidsaktuella diktning
Anna-Karin Carlstoft
Bramell

**"OM GUD VILL OCH
HÄLSAN VARAR"**
Vilhelm Mobergs brev
1918–1949
Jens Liljestrand (red.)

49 KAMRAT SPION
Om Sverige
i Stasiarkiven
Björn Cederberg

**50 VÅR VÄRLDS
EKONOMISKA
HISTORIA**
Del 1. Den för-
industriella tiden
Johan Söderberg

MÄNNISKAN

52 SVENSKA TABUN
Karl-Olov Arnstberg

**OM DET POLITISKT
KORREKTA**
Dan Egonsson

**54 BILDNINGENS
FÖRVANDLINGAR**
Bernt Gustavsson (red.)

55 DE ODÖDLIGA
Förhistoriska individer
i vetenskap och media
Nina Nordström

**57 HEM TILL
MCDONALD'S**
Helene Brembeck

HEJDÅ ÖSTEUROPA!

I boken beskriver Zsiga sin resa kors och tvärs genom de åtta tidigare kommunistländer som var först med att gå in i EU. Han möter och intervjuar ett hundratal entreprenörer, politiker, konstnärer och andra spännande människor. Intervjuer och intryck har kompletterats med intressanta fakta och aktuell statistik. För första gången sammanfattas den fantastiska ekonomiska, politiska och kulturella förändring som på två decennier fick Östeuropa att bli Det Nya Europa.

"Författaren är en del av MTV-generationen och skriver därför i korta sekvenser med snabba klipp och zappar friskt mellan olika teman. Det hela är chosefritt och medryckande ... Tiden har faktiskt hunnit ikapp och förbi Sverige och därför är *Hejdå Östeuropa!* en så välkommen bok. Den liksom sätter sig på tvären i samhällsdebatten."

KJELL ALBIN ABRAHAMSON I SUNDSVALLS TIDNING

Författaren Erik Zsiga

är civilekonom från Handelshögskolan i Stockholm, jurist från Lunds universitet och fil kand i etnologi från Stockholms universitet. Han debuterade 2004 med den mycket omdebatterade boken *Papvånstern*.

ISBN 978-91-7566-605-1,
2007, POCKET. 59,-

DET SVENSKA BISTÅNDSBEROENDET

Om intressen och värderingar inom den svenska biståndsindustrin

10 000 svenskar är beroende av biståndet för sin försörjning. Det handlar om tjänstemän på UD och SIDA, anställda i frivilligorganisationer, konsultbolag och storföretag. De lever gott på de 30 miljarder som regeringen per år lägger på internationellt utvecklingssamarbete. Få som en gång tagit sig in i industrin lämnar den.

Sverige har utvecklat ett eget biståndsberoende – politiskt och psykologiskt såväl som ekonomiskt. Konsekvensen är en motvilja att utvärdera, granska och ifrågasätta den miljardrullning som pågår.

Boken är en svidande uppgörelse med det biståndsindustriella komplexet, en konservativ bransch som ogillar förändring och reformer.

Författaren Pär Krause

är ekonom och frilansjournalist med bland annat bistånd och Afrika som specialiteter.

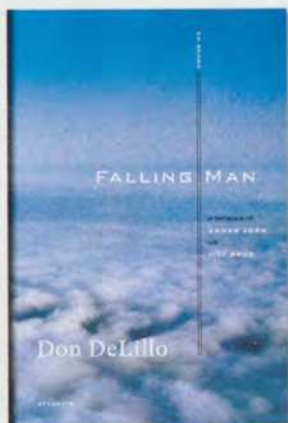
ISBN 978-91-7566-599-3,
2007, POCKET. 59,-

Köp böckerna i din bokhandel eller beställ på www.timbro.se/bokhandel

TIMBRO

www.timbro.se

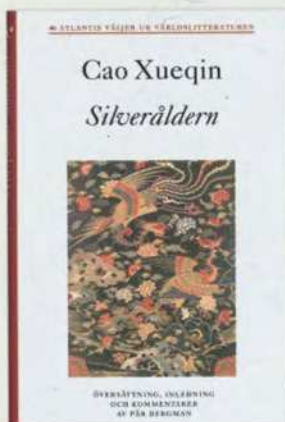
KVALITET FRÅN ATLANTIS

DON DELILLO:
Falling man

»...skapar DeLillo en total närvaro i miljöer och medvetanden... befäster han sin ställning som en av de viktigaste diktarna i vår tid.«

Caj Lundgren i Svenska Dagbladet

CAO XUEQIN:
Silveråldern

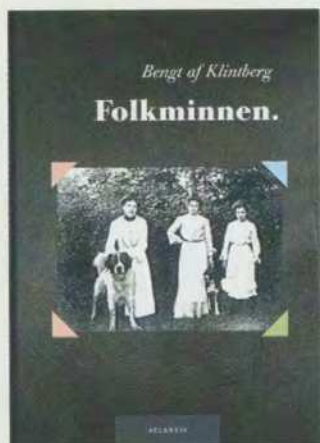
Andra delen av 1700-talsromanen *Drömmar om röda gemak* som anses vara Kinas främsta litterära verk.

Översättning av Pär Bergman.

IMBI PAJU:
Förträngda minnen

Om diktatur och terror i Stalintidens Estland. En skildring av enskilda människors öden och umbäranden och om nationens djupa trauma.

BENGT AF KLINTBERG:
Folkminnen

»...en rolig, intressant och spännande bok... Jag skulle gissa att detta blir en veritabel kioskvältare i ordets mest positiva bemärkelse.«

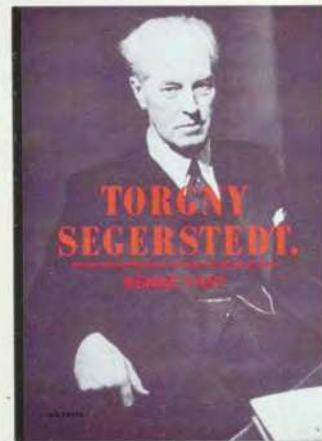
Agneta Lilja i Upsala Nya Tidning

GIOVANNI BOCCACCIO:
Decamerone I & II

Decamerone är den italienska prosans första mästerverk och har i sin genre aldrig överträffats på något språk.

Översättning av Paul Enoksson.

KENNE FANT:
Torgny Segerstedt

»När man till sist lägger ifrån sig denna utomordentliga biografi har man fått en ovanligt levande och stark bild av Torgny Segerstedts sammansatta personlighet.«

Lars Lönnroth i Svenska Dagbladet

”Axess är
landets bästa
idétidsskrift”

DAGENS NYHETER

Nytt format!

AXESS *magasin*

SAMHÄLLE, VETENSKAP, KULTUR

PROVA NU!

**3 nummer av
Axess magasin
för 39 kr!**

Prova 3 nummer av Axess magasin för 39 kr!

MAGASINET SOM GER DIG ETT FÖRDJUPAT
PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE, VETENSKAP OCH
KULTUR

☐ Ja! Jag vill prova 3 nr av Axess magasin för 39 kr.

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POST ADRESS:

Erbjudandet gäller tom 071130

Mottagaren
betalar
portot

Axess magasin

Axess Publishing AB

20494453

SVARSPOST

110 07 Stockholm